

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД, 2018

UNIVERSITÉ DE BELGRADE

**ANNALES
DE LA FACULTÉ
DE PHILOGIE**

TOME XXX
2018

Volume I

BELGRADE
2018

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXX
2018

Свеска I

БЕОГРАД
2018

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Чланови уређивачког одбора

др ПЕТАР БУЊАК (Филолошки факултет у Београду)
др РАДМИЛА ВУКЧЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др ЈАГОДА ГРАНИЋ (Свеучилиште у Сплиту)
др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др ЦЕНКА НИКОЛОВА ИВАНОВА (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методиј“)
др ЕКАТЕРИНА ИВАНОВНА ЯКУШКИНА (МГУ)
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду, секретар редакције)
др ИГОР ЛАКИЋ (Универзитет Црне Горе)
dr ANDREW SMITH (Emporia State University)
др ДАЛИБОР СОЛДАТИЋ (Филолошки факултет у Београду)
dr ALOJZIJA ZUPAN SOSIĆ (Univerza v Ljubljani)
др ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др БОШКО СУВАЏИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др ДАРКО ТАНАСКОВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
dr JUNICHI TOYOTA (Osaka City University)
др АЛЛА ГЕННАДЬЕВНА ШЕШКЕН (МГУ)

Издавачки савет

др СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДУШАН ИВАНИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АЛЕКСАНДРА ВРАНЕШ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду

Рецензенти

др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АЛЕКСАНДРА ВРАНЕШ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МАРИЈА БУДИСАВЉЕВИЋ ОПАРНИЦА, редовни професор, Arizona State University
др АЛЕКСАНДАР ДИМЧЕВ, редовни професор, Универзитет Свети Климент Охридски у Софији
др РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АНЂЕЛКА МИТРОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈУЛИЈАНА ВУЧО, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МИЛО ЛОМПАР, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ИВАНА ТРБОЈЕВИЋ МИЛОШЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др КАТАРИНА РАСУЛИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др КОРНЕЛИЈЕ КВАС, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др АЛЕКСАНДРА ВУКОТИЋ, доцент, Филолошки факултет у Београду

САДРЖАЈ - TABLE DES MATIÈRES

Jelisaveta K. Milojević	
Who is handsome and who is beautiful?	
Does 'the shoe fit': from no/yes to 'everything goes'	11
<i>Ko je ko i ko je kakav? Handsome i beautiful u engleskom jeziku</i>	32
Марија М. Булатовић	
„Поетикоанализа“ тела у роману	
<i>Ce pays qui te ressemble</i> Тобија Натана.....	35
„Poetico-analysis“ of the body image in the novel	
<i>Ce pays qui te ressemble by Tobie Nathan</i>	48
Јован Б. Савин	
Кружно схватање времена у два репрезентативна	
дела Милоша Црњанског и Артура Кларка	49
<i>The cyclical understanding of time in two representative</i>	
<i>works of Miloš Crnjanski and Arthur C. Clarke</i>	59
Ана В. Мандић Ивковић	
Adaptacija i intertekstualnost	61
<i>Adaptation and intertextuality</i>	80
Svetlana M. Strugarević	
Lejla El Ahjalija	81
<i>Lejla El Ahjalija</i>	90
Irina N. Kovačević	
The transition from popular into "High" culture:	
Bob Dylan – three songs of the early 1960's	91
<i>Prelazak iz popularne u visoku kulturu:</i>	
<i>Bob Dilan – tri pesme ranih šezdesetih</i>	116

Nevena P. Ceković	
Didaktički materijali za italijanski kao L2:	
(ne)eksplicitni fokus na diskursnim markerima.....	117
<i>Teaching materials for L2 Italian:</i>	
<i>(non) explicit focus on discourse markers</i>	138
Snežana Z. Detar Jevđović	
Leksički i morfološki transfer u početnoj nastavi	
italijanskog jezika kao stranog.....	139
<i>Lexical and morphological transfer at the</i>	
<i>beginner's level of teaching Italian as L2</i>	161
Јасмина Московљевић Поповић	
Глаголи типа „владати” у имперсоналним конструкцијама	
с партиципским пасивом у савременом српском језику.....	163
<i>Intransitive verbs of the type “vladati” (‘to govern’) in impersonal</i>	
<i>periphrastic passive construction in contemporary Serbian</i>	178
Katarina O. Lazić	
Evidentiality and modality in English and Serbian academic	
discourse of forestry research papers	179
<i>Evidencijalnost i modalnost u akademskom diskursu istraživačkih</i>	
<i>članaka šumarstva na srpskom i engleskom jeziku</i>	201
Junichi Toyota	
Culture and living environment in language:	
a case of possible variations in metaphor	203
<i>Kultura i okruženje u jeziku: moguće varijacije u slučaju metafore</i>	213
Tijana S. Vesić Pavlović	
Strukturiranje sporta pomoću metafora putovanja	
u engleskom i srpskom jeziku.....	215
<i>The structuring of sport via journey metaphors</i>	
<i>in English and Serbian</i>	230
Dubravka N. Vlahović	
An insight into peculiarities of legal English metaphors	231
<i>Uvid u osobenosti metafora u pravnom engleskom jeziku</i>	247

Предраг Ј. Мутавцић, Мерима Кријези, Ана Б. Сивачки	
Фразеологизми са лексемом <i>коњ</i> у савременом	
албанском, румунском и српском језику	249
<i>Idiomatic expressions containing the lexeme horse</i>	
<i>in the modern Albanian, Romanian and Serbian languages</i>	284
 Borko N. Kovačević	
О polisemičnim глаголским imenicama у савременом српском језику.....	285
<i>Polysemic deverbals in the contemporary Serbian language</i>	297
 Vesna G. Polovina, Melina M. Nikolić	
Нарушавање односа моћи у конфронтационом интервјуу	299
<i>Shifting power relations in confrontational interview</i>	318

WHO IS HANDSOME AND WHO IS BEAUTIFUL? DOES ‘THE SHOE FIT’: FROM NO/YES TO ‘EVERYTHING GOES’

The paper aims at examining the gendered-ness of *handsome* and *beautiful* in English collocations referring to a person. Dictionary definitions have been scrutinized in addition to native and non-native English speaking informants’ responses. It has been shown that the discourse meaning of a word is not necessarily the same as its dictionary meaning. Both studies show that there are discrepancies, fluctuation, and wavering in mind and feeling. However, the *core meaning* of the words *handsome* and *beautiful* when referring to a person is shown to be preserved. Both words have been proven to be gendered, *beautiful* to a lesser degree.

Key words: lexicology, lexicography, lexicographical definitions, gender, dictionary vs. discourse meaning

I INTRODUCTION: THEORETICAL UNDERPINNINGS

The referential approach to meaning defines meaning by establishing the interdependence between words and the things and concepts they refer to (this kind of interrelation is marked by the term denotation). Referential meaning refers to the relationship between words as referring items and referents as the characteristics of the world to which the words refer. Referential theory of meaning presupposes the existence of three components closely related to the concept of meaning: the sound-form of the linguistic sign, the concept and the thing denoted which constitute the ‘basic triangle’ which is the basis of the referential model of meaning. All referential models and approaches to meaning presume and imply the ex-

* Faculty of Philology, Belgrade University, 11000 Belgrade, Studentski trg 3;
e-mail: jelce@EUnet.rs

istence of the relationship between the thing denoted and its meaning. The terms which are alternatively used for referential meaning are: denotative, cognitive or conceptual. There is the difference between meaning and concept (compare synonymous words expressing essentially the same concept but having different meaning, e.g. *pretty*, *lovely*, *handsome*). There is also the difference between meaning and the thing denoted, e.g. we can denote one and the same object by more than one word with a different meaning: a *man* can be referred to as *man*, *fair-haired man*, *gentleman*, *my disaster*, *my ex*, *person*, *he*. Denotative meaning is considered to be the central factor in language communication whereas other types of meaning: connotative, social, affective, reflected, collocative, thematic are peripheral in contrast to denotative meaning which is integral to the essential functioning of language. Denotative meaning is assigned priority on the basis of the logical complexity of its organization. Connotative meaning is what is communicated by virtue of what language refers to over and above its purely conceptual content. The boundary between conceptual and connotative meaning is coincident with the crucial distinction between language and the real world. Connotations are relatively unstable and they vary according to culture, historical period and the experience of the individual. Connotative meaning is open-ended whereas denotative meaning is characterized by the finiteness and determinateness of the conceptual content. Dictionaries traditionally record words and their meaning as if they were independent, existing *per se*. This may be true, but such a view on the nature of meaning has the consequence that words and their meanings are torn from their mother context, ‘decontextualized and seem autonomous and fossilized, like flies caught in amber’ (Moon, 1987: 87), or ‘like butterflies caught and pinned for observation’ (McKean: 2006) so that a ‘lexicographer becomes a curator in the word museum’ (McKean: 2006). Context is crucial to lexicography: words need wings and context is their wings. Context disambiguates, does away with homonymy and polysemy, helps achieve “reasonableness”, and makes communication, otherwise impossible, possible. ‘The message of a conventional dictionary is that most of the words in daily use have several meanings, and any occurrence of the word could signal any one of the meanings. If this were actually the case, communication would be virtually impossible’ (Sinclair, 1986:60).

The functional approach to meaning (context and distribution).

The functional approach to meaning maintains that the meaning of a linguistic unit may be studied only through its relation (syntagmatic and paradigmatic) to other linguistic units and not through its relation to either concept or referent, e.g. compare the meanings of *handsome* (as given by the OED) in '*handsome cookery books*' and *handsome* in '*he was elected by a handsome majority*'. In the functional approach semantic investigation is directed to the analysis of the difference and sameness of meaning (this is the principle of *contrastiveness* in linguistic structure) and the meaning is understood basically as the function of the use of linguistic units. The semantic component that serves to distinguish one word from all others containing identical morphemes is referred to as *differential* meaning. This kind of meaning can be seen in *minimal pairs* (Milojević, 1996). Two key concepts of the functional approach to meaning are *context* and *distribution* by which we understand the position of a linguistic unit in relation to other linguistic units. Context is crucial to functioning by means of language. It resolves ambiguities which rarely exist in *ex tempore* discourse due to shared information and experience of the participants in communication - words stop being ambiguous in real situations, irrespective of the multitude of potential meanings, unless intentionally meant to stay such, for example in punning and in order to achieve humorous effect. Reasonable and sound as it seems, dare we say, such an approach to meaning is not without its drawbacks, sometimes due to linguistically trivial reasons (e.g. processing capacity of a computer): the optimal stretch of language that is sufficient for disambiguation has to be decided on in every single case; however, the length of the stretch of language when writing a dictionary has to be set beforehand, say fifty characters or so that appear on either side of the keyword (as in, say, *Collins COBUILD English Language Dictionary*, 1987), and that may simply not be enough and '*desideratum of reasonableness*', as put forward by Rosamund Moon (Moon, 1987: 87), is only an ideal to be strived for and wished for. Another drawback may be over-contextualization. Having in mind that meaning is after all a subjective experience, too many contexts featuring the use of a particular word can mean an "as-you-like-it" approach: "a word means what I want it to mean" thus leading towards dissipation of core meaning. This might be a major issue when it comes to the so-called collaborative, "open" diction-

aries as enthusiastically advocated by Erin McKean. Dictionaries make an effort to present consensus views about meaning and produce objective statements. This, however, means that some interpretations and usages will be and must be left aside due to generalization.

Regardless of the nature of language evidence, our personal inclinations as researchers and the admiration that we might have for certain dictionaries, such as the *Collins COBUILD English Language Dictionary*, that was a lexicographical flag-ship in the 20th century, or the *Oxford English Dictionary*, or the 21st century avant-garde *Wordnik*, we cannot fail to notice pluralities of interpretation, irrespective of how hard the evidence is, leaving us with no final and absolute answers to the question of meaning and use, this being so much more due to the complexity of language itself than our inability to cope with it and prove ourselves up to the task. Words fail us, as Virginia Woolf says:

It is words that are to blame. They are the wildest, freest, most irresponsible, most un-teachable of all things. Of course, you can catch them and sort them and place them in alphabetical order in dictionaries. But words do not live in dictionaries; *they live in the mind* (Woolf, 'Words Fail Me', 1937)

Our data, presented in this article, point to neither full lexicographical consensus as to the dictionary definition of *handsome* and *beautiful*, their meaning and use, nor full consensus of the language users whose language practice proves to be quite liberal and "what-you-will".

On the nature of lexicographical definitions. Denotation tends to be described as the definitional, literal, obvious or common-sense meaning of a sign. The term connotation is used to refer to the socio-cultural and personal associations of the sign. These associations: cultural, ideological, emotional, etc. are typically related to the speaker's social position, age, sex, and so on. In the case of words the denotative meaning is what dictionaries aim to provide. While theorists find it useful to distinguish connotation from denotation, in practice this distinction cannot be made in an easy, neat, and unquestionable way. Most semanticists argue that no sign is purely denotative so that no strict division between denotation and connotation can be made. Though aiming to provide definitions that are ideally denotative, connotations creep in as we can see, for example, in the definition of *handsome* that appears in the *Random House Dictionary*:

handsome, adj. 1. having an attractive, well-proportioned, and imposing appearance *suggestive of health and strength*. It is not that connotations are not welcome in the dictionary entry, it is just the question of whether ‘*suggestive of health and strength*’, in the given example, should be integral part of the definition or be treated as a surplus though welcome explanatory addition. Another example of connotations making their way into the lexicographical definition can be the following: ‘A woman who is handsome has an attractive, smart appearance, especially with features that are large and regular rather than small and delicate and that are considered to show strength of character’ (*Collins COBUILD English Language Dictionary*) where ‘*and that are considered to show strength of character*’ is a connotative extension included, however, into the definition. Connotations can develop into new denotations as in the example of *nebulous* in which case the once subsidiary, connotative meaning of ‘hazy, vague, indistinct, or confused’ has become dominant and once core meaning of ‘cloudy or cloudlike; resembling a nebula or nebulae, nebular’ is either pushed to the subsidiary position (see *Random House Dictionary of the English Language*) or considered marginal to the degree that it is completely left out (*Collins COBUILD English Language Dictionary*) and only what used to be the connotative meaning is kept: ‘vague’ (*Collins COBUILD English Language Dictionary*). However, in the case of *handsome* this is not the case. What we might find bothering about the inclusion of connotation into the definition is that connotations are not stable in the way denotations are - they are variable from the point of view of culture, time, and individual language users. Connotations are socially and culturally variable and they change over time. Generally speaking, woman, for example, had more negative denotations and more negative connotations in the past than it does now. But note the use of *woman* in the following situation: *There’s a woman at the door!* It has a negative connotation and, instead, the proper way of saying this would be: *There’s a lady at the door!* On the other hand, however, it is normal to say: *There’s a man at the door!* and not *There’s a gentleman at the door!* However, feminists would feel very much against the use of *lady* in this situation by ordinary, non-PC English speakers. There are many examples which show that connotations are socially variable and our data concerning meaning and the use of *handsome* and *beautiful* in reference to a person support this extensively.

Dictionary definitions are classical analytical *genus–differentia* definitions that are a type of *intensional definition* - one giving meaning of a word by specifying necessary and sufficient conditions for it to be used. The defining methods that dictionaries apply are basically contrastive and usually cluster around *genus proximum* (i.e. designating a superordinate class to which what is defined belongs) and *differentia specifica* (i.e. differentiae which distinguish it from others in the same class). Definitions are usually *tripartite* in that they consist of categories, which on their part, can be seen as a conglomerate of components. The meaning of a word can be seen as the sum of the semantic features it has and which are included in the semantic description, i.e. its definition. *Category features* assign the word to a semantic category, e.g. *beautiful* is a hyponym of *attractive*. *Property features* list the properties distinguishing the reference of the word, e.g. ‘having perfection of form, colour, etc. or noble and spiritual qualities’. *Function features* assign a usual state or activity to the word, e.g. ‘pleasing the senses’. Sometimes, when appropriate, the definition includes the specification of the ‘extension’ of a concept or expression in the form of a list of the set of things it extends to, or applies to, e.g. ‘*Beautiful*: when used of a person, it usually describes *a woman, girl, or small child*’.

Lexicographical definitions are deficient by default, which is due to the lexicographical practice of first decontextualizing - tearing words from their natural context for the purpose of observation and description and then, subsequent to all analytical tasks performed, trying their best to bring them to life again by weaving them into some “natural” or made-up context. Needless to say, full recovery is almost impossible after the damage has been done. At this point we would love to present a quotation from Dwight Bolinger’s article ‘Defining the Indefinable’ (Bolinger, 1985):

Lexicography is an unnatural occupation. It consists in tearing words from their mother context /.../ Half of the lexicographer’s labour is spent repairing this damage to an infinitude of natural connections that every word in any language contracts with every other word, in a complicated neural web knit densely at the center but ever more diffusely as it spreads outward. A bit of context, a synonym, a grammatical category, an etymology for remembrance’ sake, and a cross-reference or two - these are the additives that accomplish the repair. But the fact that it is a repair always shows, and explains why no two dictionaries agree in their patchwork, unless they copy each other’ (Bolinger, 1985:69, quoted by Moon, 1987: 102).

Examples of the selected dictionary definitions of *handsome* and *beautiful* in reference to a person, followed by the discussion and comparison, prove Bolinger's opinion right and this we tackle in detail in the following Section.

II *HANDSOME AND BEAUTIFUL* IN DICTIONARY DEFINITIONS

1.1 **handsome**, adj. 1. having an attractive, well-proportioned, and imposing appearance suggestive of health and strength; good-looking: *a handsome man; a handsome woman*. (*The Random House Dictionary of the English Language*)

1.2 **beautiful**, adj. having beauty. /.../ That which is *beautiful* has perfection of form, color, etc. or noble and spiritual qualities: *a beautiful landscape, girl (not man)*. *Handsome* often implies stateliness or pleasing proportion and symmetry: *a handsome man, a handsome woman*. (*The Random House Dictionary of the English Language*)

2.1 **handsome**, adj. 1. A man who is handsome has an attractive face with regular features, *He was a tall, dark, and undeniably handsome man... ..a tall driver with a handsome face*. 2. A woman who is handsome has an attractive, smart appearance, especially with features that are large and regular rather than small and delicate and that are considered to show strength of character, e.g. /.../ *a strikingly handsome woman*. (*Collins COBUILD English Language Dictionary*)

2.2 **beautiful**, adj. someone or something that is beautiful is very good and pleasing to look at, e.g. *You are very beautiful...a very beautiful girl...a beautiful house...the table looked beautiful*. (*Collins COBUILD English Language Dictionary*)

3.1 **handsome** 1. pleasing to look at: attractive; especially of a person: having a pleasing appearance that causes romantic or sexual feelings in someone (*a handsome face; I predict that someone tall, dark, and handsome is going to come into your life*). ◇ Men are more frequently described as *handsome* than women. Synonyms see: *beautiful* (*Merriam-Webster Learner's Dictionary* <http://www.learnersdictionary.com/definition/handsome>)

3.2 **beautiful** 1: having beauty: such as a: very attractive in a physical way (a *beautiful* young woman/child; You have the most *beautiful* smile/eyes; b: giving pleasure to the mind or the senses (The film tells a *beautiful* story about two young lovers; a *beautiful* song; a *beautiful* dress/colour/garden/house). *Beautiful*, *pretty*, *lovely*, and *handsome* describe people and things that are pleasing to look at, hear, etc. *Beautiful*: when used of a person, it usually describes a woman, girl, or small child. Other overlapping and intersecting concepts, such as: *pretty*, *lovely* and *handsome* are to be used as follows: *pretty*, when used of a person, it almost always describes a woman or girl; *lovely* - it can also describe a person's character, and in this use it refers to both women and men; *handsome*: a woman who is described as *handsome* is attractive but usually not in a very delicate or feminine way (*Merriam-Webster Learner's Dictionary* <http://www.learnersdictionary.com/definition/handsome>).

4.1 **handsome** 1. having an attractive, well-proportioned, and imposing appearance suggestive of health and strength; good-looking: a handsome man; a handsome woman. Related forms: *handsomeish*, adjective; *handsomeness*, noun; *superhandsome*, adjective. (<http://www.dictionary.com/browse/handsome> Based on the *Random House Dictionary*)

British Dictionary (5.1) definitions for **handsome** (based on the *Collins English Dictionary* - Complete & Unabridged 2012 Digital Edition) are as following: 1. (of a man) good-looking, especially in having regular, pleasing, and well-defined features 2. (of a woman) fine-looking in a dignified way.

6.1 Definition of **handsome** in *Oxford Living English Dictionaries* (<https://en.oxforddictionaries.com/definition/handsome>) is the following: *handsome* 1 (of a man) good-looking; (of a woman) striking and imposing rather than conventionally pretty.

However, we learn from the examples provided in this entry that *handsome* women can be the prettiest, not too pretty, *handsome* rather than pretty, not pretty at all ('under no stretch of imagination'), *mannish*, and *beautiful*. Let us consider the examples. Mind suspected contradiction (*handsome* and the prettiest, not the 'handsomest') noticeable in the example provided by the same source and not covered by the definition: *She was a handsome woman then of course, the prettiest in Shepherds*

Bush some said. 'The following two examples to be found here are more in line with the definition provided: *'The reporters are all Emma Thompson / Kate Winslet clones, handsome women, but not too pretty.'* ('handsome but not too pretty'); *'She had handsome, rather than pretty, features and deep brown eyes.'* (handsome, rather than pretty). That *handsome* does not imply being *pretty* is strikingly supported by this example chosen by the source quoted to back the definition provided: *'She was a tall woman, almost regal looking, however under no stretch of the imagination could she be described as pretty, although she was handsome.'* We find this example contrary to what is stated in the definition (which points to the 'unconventional prettiness') and we suggest amendments to it be made. One more example we think is worth considering. The following example is particularly interesting in that it points to the fuzzy edges of the attributes associated with a *man* (male) and a *woman* (female): *'Belinda is a handsome woman who bears an uncanny resemblance to John Cusack.'* As for the distinction between *handsome* and *beautiful* the maze becomes even more intricate. If you have ever asked yourself if handsome women are beautiful and can even win a beauty contest (mind you, not a handsomeness contest), the answer is: yes they can. Here is the example that comes from the *Oxford Living English Dictionaries*: *'Loren won a beauty contest at the age of 14, and she and Romilda, who was a handsome woman herself, embarked on careers as film extras.'* Some of our male native-speaker informants approve of this in that 'all women are beautiful' as a colleague of mine, an English lector, has handsomely put it. On the other hand, however, believe it or not, there are women who consider themselves handsome and feel embarrassed and put off if referred to as beautiful - this our data shows and that we shall discuss below under the heading: *Handsome and beautiful in real English: Native-Speaker Informants (III Handsome and beautiful in discourse: real English examples).*

6.2 The same source, *Oxford Living English Dictionaries*, provides this definition of **beautiful**: *beautiful* adjective 1. Pleasing the senses or mind aesthetically ('*beautiful poetry*', '*a beautiful young woman*'). Nineteen examples of sentences follow: two of which feature *beautiful* in collocation with *woman* ('*a beautiful young lady*'; '*a beautiful actress*'), only one with *man* ('*In the end, three men are selected by three young women as being the*

most beautiful'), one with the indefinite subject ('*someone so young and beautiful*'), and the rest feature *beautiful* collocating with inanimate objects and natural phenomena (*sunrise, hat, eyes, garden, art, metal structure, city, house and garden, things, music, food, face, beach, poems, places*).

7.1 *Cambridge Dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/handsome>) gives the following definition of **handsome** (superordinate term: 'attractive') 1. A handsome man is physically attractive in a traditional, male way ('*Her dream is to be whisked off her feet by a tall, dark, handsome stranger*'). A handsome woman is attractive in a strong way ('*a handsome woman in her fifties*')

7.2 The definition of **beautiful** is the following: 1. very attractive (*a beautiful woman; breathtakingly beautiful scenery; She was wearing a beautiful dress*); 2. very pleasant ('*a beautiful piece of music*', '*beautiful weather*'); 3. mainly US very kind ('*You did a beautiful thing in helping those poor children*'). Other examples feature these collocations: *beautiful countryside, beautiful city, beautiful dress, beautiful young woman, beautiful piece of music*. It might be interesting to note that this source (*Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus*) gives no example of *beautiful* collocating with *man*. It is also the only source that intensifies *attractive* when defining *beautiful* (see the definition above: *beautiful* 1. 'very attractive').

Dictionary definitions: comments and comparisons

According to the definition 1.1 (*The Random House Dictionary*) the adjective *handsome* can be used with either *man* or *woman* with no difference in meaning. However, the definitions 2.1 and 2.2 point out the difference in collocational meaning. Words like: *manish* and *womanish* when explaining collocational difference in reference to a *woman* and a *man* combined with *handsome* and *beautiful* respectively, are not used (compare 2.1 and 2.2. definition). This part of the differential meaning is filtered out and glossed over through stylistic adjustment by means of euphemization so that both 2.1 and 2.2 are the same in the sense that they are flattering contrary to *manish* and *womanish* that are not. 'A woman who

is described as *handsome* is attractive but usually not in a very delicate or feminine way' (3.2) also exemplifies rhetorical device of *euphemism* and *litotes*. Based on the *Random House Dictionary* www.dictionary.com/browse/handsome presents contemporary examples of *handsome*, none of which refers to a female person (4.1); however three out of five of historical examples feature woman as a collocate of *handsome* (e.g. He worships every *handsome* woman, who will allow herself to be polluted by his incense; If he had engaged himself to a *handsome* schoolmistress, it was his fancy, and he could afford it; Miss Glynne and her sister were known as "the *handsome* Miss Glynnes." According to *The Random House Dictionary* *beautiful* is not to be used in reference to a man (1.2)

The Collins COBUILD Dictionary says, in a simple and simplistic definition, that *beautiful* refers to *someone* or *something* (2.2), that is very good and pleasing to look at, which we may interpret to mean that it applies both to *man* and *woman* (*someone* being the upper term for both). However, a *beautiful man* is not to be found among the examples provided - only a *beautiful girl* (i.e. *beautiful* collocating with a feminine gender noun).

Merriam-Webster Learner's Dictionary (3.1) also uses general terms like 'person', 'someone' when defining *handsome*. The example being: 'I predict that *someone* tall, dark, and *handsome* is going to come into your life'. Can *someone* be *he* as well as *she*? However, we are warned that 'Men are *more frequently* (sic) described as *handsome* than women' (3.1). We are also warned that '*beautiful* when used of a person, /.../ *usually* (sic) describes a woman, girl, or small child'. 'More frequently' indicates fuzziness, the *absence of binary division* of the type: *beautiful* collocates exclusively with *woman* and *handsome* with *man* (3.1) 'Usually' and 'almost always' (3.2) point to the fact that the concepts overlap, the boundaries between them not being crisp-clear but fuzzy. Differential meaning is not pinpointed or verbally expressed. Moreover, it is not explicitly stated when it is that, say, *beautiful* collocates with *man*. No suggestion as to the femininity of a male as a prerequisite for him to be qualified as *beautiful* is overtly stated. It is left to the speaker's perception of the person in question with possible negative reaction from that particular person if he, himself, finds that 'the shoe does not fit' - that such qualification is inadequate, not fitting and inappropriate. This becomes evident from the data (answers) elicited from our LGBT informants. The same *Merriam-Webster Learner's*

Dictionary gives us some other pieces of advice on the usage of the related words that share the semantic field: *pretty* ‘When used of a person, it almost always describes a woman or girl’; *Lovely* ‘It can also describe a person’s character, and in this use it refers to both women and men’; *handsome* ‘A woman who is described as *handsome* is attractive but *usually* (sic) not in a very delicate or feminine way’. Again resort to euphemism and litotes as a cover-up rhetorical means is evident.

The *British Dictionary* (5.1) definitions for *handsome* (based on the *Collins English Dictionary* - Complete & Unabridged 2012 Digital Edition) are as following: 1. (of a man) good-looking, especially in having regular, pleasing, and well-defined features 2. (of a woman) fine-looking in a dignified way. The latter definition is beyond my grasp - the difference between good-looking (in reference to a man) and fine-looking (in reference to a woman). Could *handsome* also mean ‘good-looking in a dignified way’? An interesting quotation is appended and we give it in full: [Americans] use the word “handsome” much more extensively than we do: saying that *Webster made a handsome speech in the Senate*, that *a lady talks handsomely*, (eloquently), that *a book sells handsomely*. A gentleman asked me on the Catskill Mountain, *whether I thought the sun handsomer there than at New York*. [Harriet Martineau, “Society in America,” 1837] The *Collins English Dictionary* definition (5.1) compares reasonably with the one appearing in *The Collins COBUILD* (2.1): one might assume that the definitions converge, compare: *in a dignified way* (5.1) and *showing strength of character* (2.1).

It is interesting to note that the 4.1 source is the only one which makes mention of the related terms, such as: *handsomeish* and *superhandsome* (<http://www.dictionary.com/browse/handsome> Based on the *Random House Dictionary*). Other sources point only to the ‘normal’, expected gradation: *handsome*, *handsomer* (*more handsome*), *handsomest* (*most handsome*).

Oxford Living English Dictionaries (6.2) give only one example of *beautiful* collocating with *man* whereas *Cambridge Dictionary* (7.2) gives not a single example of the combination of the two.

III *HANDSOME AND BEAUTIFUL* IN DISCOURSE: REAL ENGLISH EXAMPLES

Attributing *handsome* or *beautiful* to a female person is *user-variable and situation-variable*. To prove this we give the following examples from the movie *Summer Day's Dream* (1994 TV production of J. B. Priestley's play, starring John Gielgud) showing reactions of three characters to the sight of Madam Shestova, a young woman who is an official of the Soviet Government on duty in England. The way she looks, speaks and acts is military. Stephen Dawlish, a gentleman in his eighties, welcoming Madam Shestova to his house, addresses her as: 'a dear, *young lady*'; following that he suggests she should forget about her duty for a while and take a holiday while staying in his house: 'we'll put some roses into those *pretty cheeks of yours*' (min.14.22); 'she looks like a snow *queen* in uniform' is how Rosaline, his granddaughter and Christopher's sister, sees her (min. 18.58); Christopher, a young man, on his part, as he has fallen in love with Madam Shestova at first sight, tells her instantly, the very moment he sees her, she facing him, rigid looking and in her uniform: 'you are *the most beautiful woman* I have ever seen' (22.38). She, herself, says *she does not allow to be called like that* and acts in a rude way flinging away the bunch of roses he has offered her. As the story rolls on, we see that Madam Shestova has become a "real" woman, in three days, while staying with the Dawlishes, letting her hair loose and falling in love with Christopher despite being married and the severe repercussions she might face in her home-land. Stephen Dawlish's concluding remarks are the following: 'when you came here you were a *handsome* woman - now you are *beautiful*' (min. 1.18.43). Dawlishes' garden, love and, needless to say, Shakespeare (Christopher reciting a quotation from the *Tempest*), *transformed a handsome woman into a beautiful one*. Speaking of Shakespeare, let us say that *handsome* does not appear at all in any of Shakespeare's poems or *The Sonnets* (www.shakespeareswords.com/Glossary?let=h); as for *beautiful* - it does.

One might witness the same speaker-perception-related fluctuation of the use of *handsome* and *beautiful* in reference to a male person. We may consider the following extract from John Burns' interview with Ian McKellen and Derek Jacobi (*International New York Times, Times Talks*,

London). Ian McKellen, talking about his days as a student at Cambridge and Derek Jacobi, says this: ‘before coming to Cambridge he /Derek Jacobi/ was already trailing his clouds of glory and also *he was extremely beautiful* and very friendly and I was utterly enchanted by Derek in every way and have been ever since’ (min. 1.14). I am wondering whether, if one had seen Derek Jacobi playing *Hamlet*, one would have been tempted to say that he was an *extremely handsome man*, using *handsome* as the *default*, if unaware of the fact that he was a gay person. Ian McKellen’s words (‘*extremely beautiful*’) reflect the fact that he and Derek were lovers at the time. I am also wondering whether Ian and Derek would allow themselves to be called a *handsome couple* as is often heard in reference to heterosexual couples (‘a very *handsome couple* indeed’; ‘they will make a *handsome couple*’ are the examples from our collection of data). Collocations, as becomes obvious, reinforce meaning distinctions. The very act of uniting a couple can be very beautiful, nice and very handsome, depending on the speaker’s perception, as is shown in the following dialogue taken from the movie *The Europeans* based upon the novel of Henry James (<https://www.youtube.com/watch?v=SnXZF6zEHxg>): Mr Brand: ‘I would like, in my ministerial capacity, to unite this young couple’. Gertrude: ‘Oh, that’s very beautiful of you, Mr. Brand!’ Bridegroom to the minister: ‘It is very nice and very handsome!’

When asked which attribute: *handsome*, *beautiful* or *either handsome or beautiful* they would use in reference to a *man* and a *woman* respectively, eleven *non-native-speaker informants*, students of English (English Department, Faculty of Philology, University of Belgrade), produced the answers and the results are as follows: *seven out of eleven* informants think that *man can only be handsome; nobody thinks that a man can only be beautiful; four of them would associate a man with being either handsome or beautiful; everybody thinks that women are only beautiful and nobody would use handsome or either handsome or beautiful in reference to a woman*. Their teachers, native-speaker informants, two of them teaching English as lecturers at the English Department, Faculty of Philology, Belgrade University, and one of them also a university lecturer and an English language school principal, have given the following answers to the same question. The British-English speaking lecturer says this: ‘I’d say that *handsome* when applied to a woman evokes a Grecian image,

tall, statuesque, the femininity tempered slightly with a hint of athletic prowess. *Beautiful* is a more general category, *so handsome women are also beautiful*'. He goes on to say: 'When applied to a man, *beautiful* always implies a degree of femininity, I think, though not necessarily effeminate. It's often applied to younger men, before they fill out. Brad Pitt was beautiful in *Thelma and Louise*, but grew tougher looking later, now he is handsome'. The American-English speaking lector gives the following answer: 'In my family we would use *handsome* and *beautiful* interchangeably when applied to a woman'. Here is what she says about how she feels about *beautiful* when applied to a man: 'It is certainly not conventional today; but if you are asking for my first connotation if someone were to describe a male as beautiful today, I would understand it to mean he is feminine'. The Irish-English speaking lector ventures this definition: 'Well, I would say that a *beautiful* woman means physically attractive, while a *handsome* woman would mean not classically beautiful and I think used for older women'; her comment on the British-English speaking lector's definition is: 'Interesting!!!' (mind three exclamation marks). Her answer to the question how she feels about *beautiful* as applied to a man is the following: 'Well, to be honest I would never refer to a man as beautiful! Handsome, yes! However, a beautiful man, would suggest very positive characteristics - kindness, caring, etc, to me!'

What follows is the analysis of the input elicited from *thirty three* young people, age 18 to 25, undergraduate, postgraduate and one doctoral student, *native American-English speakers*, US citizens. The informants are M / F and according to how they declare themselves. Seven feminists who initially accepted to take part in the interview declined with either a vague or no explanation at all. This I find interesting having in mind that 'feminism' has been voted the 2017 Word of the Year by the *Merriam-Webster Dictionary*, 'expressing collective curiosity and mental preoccupation' (see 2017 *Word of the Year. Behind the Scenes. How we chose 'feminism'*, Peter Sokolowski, editor). I acknowledge the assistance of Aleksandar Jovanović, a junior colleague of mine, in approaching the informants, organizing interviews and providing me with their answers; I alone, however, am responsible for the data analysis and the conclusions.

The response to the question of *if and when they would use handsome referring to a woman* ranges from total denial: 'I never use it', 'I have never heard someone call a woman handsome' (eight informants) to

almost but not quite denying using it: ‘I don’t normally use it’, ‘not often at all’, ‘rarely if ever’. Others would use *handsome* only when referring to a *man* (‘when describing men’, ‘only about dudes’, ‘complementing young boys’, ‘when talking about a male’, ‘only when speaking about guys’, ‘to refer to an attractive male’, etc). Our informants’ attitudes towards the use of *handsome* when describing a *woman* vary from *positive and ultra-positive* (‘stately and well groomed’; ‘sounds slightly off to me but I still take it as a complement to the woman’; ‘having features that are uber feminine’; ‘gender should not matter’) to *negative and disapproving* (‘It could be seen as mocking; ‘it would sound uncomfortable and could be mocking’; ‘a way to joke that a woman looks masculine, usually in a negative way’; ‘in today’s society, that would basically be calling her butch’; ‘I’d consider it poor English’; ‘Some women may take it as an insult. With what society has set, in how certain words are assigned to each gender; I don’t think many women would take it nicely’; ‘Handsome for a female might be taken offensively if she has made an effort to look beautiful’; ‘Women should be beautiful not handsome, but I guess it’s 2018 everything goes’). We single out the opinion of the informant who is a member of the LGBTQ population (a female, 25, doing her PhD in psychology): ‘It depends on the person and how fluid they feel in their identity. I would take it as a compliment and have asked my girlfriend to call me handsome in lieu of beautiful, not because I am a gay, but I definitely dress masculine and that is the energy I carry. I do not feel beautiful in a suit, I feel handsome. My girlfriend would probably not be offended, but she prefers to be told she’s beautiful. Unless you were really trying to offend someone, I don’t think it’d be offensive. Or if that person was insecure in how masculine they look they may be offended’.

As for the question *if and when they (thirty-three informants altogether) would use beautiful referring to a man*, the following answers caught our attention: interestingly enough our informants tend to assume neutral-ness of *beautiful* (‘it is a general and overarching term’; ‘I use beautiful usually in a more general sense to *holistically* describe someone as a beautiful (kind, caring, empathetic) person, as well as good looking) in comparison to *handsome* which is, as they say, gender-marked (‘beautiful is my default’; ‘Beautiful’ is more of a neutral term, whereas ‘handsome’ has a distinctly masculine connotation’; ‘While handsome feels like a gendered word, beautiful feels significantly less gender-specific, and can

apply to men. It doesn't necessarily mean effeminate features, just generally attractive features'). In this respect, such opinions are in line with the following one: 'I think it's more socially acceptable to call a man *beautiful*, compared to calling a woman *handsome*'. The results, however, can be presented as a *cline*: neutral core in the middle, positive and negative attitudes being the end-points. Positive attitudes are expressed, for example, as follows: 'a beautiful man is a really attractive man'; 'I also use it to describe exceptionally attractive men'; 'flawless sort of man'; 'implicates a specific attractive nature'. On the other hand, some think that calling a man *beautiful* is *derogatory* and means *devaluation* ('it is funny'; 'I don't personally think much of a man being described as beautiful'; 'You don't call a guy beautiful unless you want to demean them'; 'I am a male and it would sound weird to be called beautiful'; 'some men may take it as an insult, because some may connect it with femininity'). Two comments stand out in the sense that they point to social circumstances that are behind some usage reasoning and decisions: 'times have changed to make this term alright for men. If a man is 'beautiful', then I believe that he just looks ethereal. It's just not something I've grown up hearing as a way to describe men'. The other comment is slogan-like 'Gender should not matter', reflecting current gender-equality trends.

The comparison of the pieces of information obtained from the informants uncovers the following facts: some informants are definite about the meaning and use (e.g. '*I would never refer to a man as beautiful! Handsome yes!*' or 'Applying beautiful to a man is *certainly not conventional*') but, the overall impression their opinions create is that of fluctuation (e.g. a lot of *mays* and *mights*), wavering in mind and feeling, an impression of fuzziness rather than that of crisp-clear thought and attitudes. However, the *core meaning* of the words *handsome* and *beautiful* when referring to a person is shown to be preserved: *handsome* implying masculine characteristics and *beautiful* implying feminine ones; the conceptual edges, however, are fuzzy as well as the attitudes so that a good deal of vacillation is evident. *The discourse meaning of a word is not necessarily the same as its dictionary meaning* is what Dr Michael McCarthy used to teach and preach during his 1986 Lexicology course at the Arts Faculty, Birmingham University. Thirty years later, I am happy, as an erstwhile student of his, to be able to prove his creed: a dictionary tries to capture meaning

but lexicographers need to be aware of the *ad hoc* way in which language operates and how it may fail to reflect the carefully elaborated network of *genus* words and *diferentiae* of the dictionary entry. ‘Words do not live in dictionaries, they live in the mind’ (Woolf, 1937).

In conclusion, we give the floor to Otto Jespersen’s lucid remarks that ‘to time shall stand’:

Language is nothing but a set of human habits, the purpose of which is to give expression to thoughts and feelings, and especially to impart them to others. As with other habits it is not to be expected that they should be perfectly consistent. No one can speak exactly as everybody else or speak exactly in the same way under all circumstances and at all moments, hence a good deal of vacillation here and there. The divergences would certainly be greater if it were not for the fact that the chief purpose of language is to make oneself understood by other members of the same community; this presupposes and brings about a more or less complete agreement on all essential points (Jespersen, 1979:16)

IV CONCLUSION

The paper focuses on the English words *handsome* and *beautiful* when referring to a person, trying to see if these words are gendered or not and if yes, to what degree. Basic assumptions are the following: collocations reinforce meaning distinctions; there is no THE dictionary as a Platonic ideal; the discourse meaning of a word is not necessarily the same as its dictionary meaning; discourse meaning is *user-variable* and *situation-variable* and lexicographers as well as dictionary users need to be aware of the *ad hoc* and *ex tempore* way in which language operates so that it may fail to reflect the carefully elaborated network of *genus proximum* words and *diferentiae* of the dictionary entry; however, the integrity of the core meaning of a word is preserved no matter how variable the word meaning may get - the fact that it does not dissipate makes communication possible. This we have proven and the results are presented in this paper. Comparative study of the dictionary entries is followed and complemented by study of the responses of native (and non-native) speakers of English. Both studies show that there is fluctuation, wavering in mind and feeling. The impression is that of fuzziness rather than that of crisp-clear thought and attitudes. However, the *core meaning* of the words *handsome* and *beautiful* when referring to a person is shown to

be preserved: *handsome* implying masculine characteristics and *beautiful* implying feminine ones; the conceptual edges, however, are fuzzy as well as the attitudes, so that a good deal of vacillation is evident.

References:

- Bodine, A. (1975) Androcentrism in prescriptive grammar: singular ‘they’, sex-indefinite ‘he’, and ‘he or she’. *Language in Society* 4: 129–46. Retrieved on 3 January 2018 from <https://doi.org/10.1017/S0047404500004607>
- Bolinger, D. (1977) *Meaning and Form*. London & New York: Longman
- Bolinger, D. (1985) Defining the Indefinable. In R. Ilson (ed.) *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, Pergamon Press
- Cameron, D. (2008) Problems of sexist and non-sexist language. In S. Ehrlich (ed.) *Language and Gender* 2: 273–96. London: Routledge.
- Cameron, D. (2010) Gender, language, and the new biologism. *Constellations* 17(4): 526–39. Retrieved on 15 January 2018 from <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2010.00612.x>
- Conrad, J. (1911) *Under Western Eyes*, Penguin edition 1957.
- Cruse, D. A. (1986) *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Curzan, A. (2014) Anne Curzan, ‘What makes a word real?’ TED talk. Retrieved on 2 June 2017 from https://www.ted.com/talks/anne_curzan_what_makes_a_word_real
- Fox, G. (1987) The case for examples. In J. McH. Sinclair (ed.) *Looking up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary* 137–149. London and Glasgow: Collins ELT
- Hanks, P. (1987) Definitions and Explanations. In J. McH. Sinclair (ed.) *Looking up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary* 116–136. London and Glasgow: Collins ELT
- Ilson, R. (1986) *Lexicography: an Emerging International Profession*. Manchester University Press. Retrieved on 17 January 2018 from https://books.google.rs/books?id=QUW8AAAAIAAJ&pg=PA51&hl=sr&source=gb_s_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false
- Jespersen, O. (1933; reprinted 1979) *Essentials of English Grammar*. London: George Allen & Unwin
- James, H. *The Europeans*. Retrieved on 10 January 2018 from <https://www.youtube.com/watch?v=SnXZF6zEHxg>

- Jones, S. and J. McH. Sinclair (1974) English lexical collocations'. *Cahiers de Lexicologie* 24: 15 - 61.
- McKean, E. (2006): Erin McKean, "Verbatim" - Erin McKean speaks at Google. Retrieved on 12 June 2017 from <https://www.youtube.com/watch?v=XCB50IGTeyQ>
- McKean, E. (2007a): Erin McKean, 'The joy of lexicography' TED talk. Retrieved on 2 August 2017 from https://www.ted.com/talks/erin_mckean_redefines_the_dictionary
- McKean, E. (2007b): Erin McKean, 'Redefining the dictionary'. Retrieved on 2 August 2017 from <https://www.youtube.com/watch?v=ov-Sh8UDnhU>
- McKean, E. (2010): Erin McKean at TOC. Retrieved on 5 August 2017 from https://www.youtube.com/watch?v=B8ECO_MW5sg
- McKean, E. (2014a): Erin McKean: Go ahead, make up new words! Retrieved on 17 August 2017 from <https://www.youtube.com/watch?v=pMUv6UWkuWw>
- McKean, E. (2014b): Erin McKean: Slow rebellion. Retrieved on 17 August 2017 from <https://www.youtube.com/watch?v=4oq7XJizfPo>
- McKean, E. (2016): Erin McKean, Words worth knowing from TED2016 | Erin McKean. Retrieved on 15 August 2017 from <https://www.youtube.com/watch?v=4pMDUWhztKk>
- McKellen, I. and D. Jacobi (Ian McKellen and Derek Jacobi | Interview | International New York Times, Times Talks London. Interviewed by John Burns. Retrieved on 14 January 2018 from <https://www.youtube.com/watch?v=4Ce3PM-4tRE>
- Milojević, J. (1996). *The Grammar of Words: Algorithmic Description of Compounds*. Belgrade: The Institute of Mathematics of the Serbian Academy of Arts and Sciences & Faculty of Philology
- Milojević, J. (2000) *Word and Words of English*. Belgrade: Papirus
- Milojević, J. (2003) *Essentials of English Morphology*. Belgrade: Papirus
- Milojević, J. (2017) 'A centenary of Serbian bilingual lexicography: English-Serbian and Serbian-English dictionaries from 1908 till today'. International MSC Conference Paper, Belgrade, September 2017
- Moon, R. (1987) The Analysis of Meaning. In J. McH. Sinclair (ed.) *Looking up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary* 86-103. London and Glasgow: Collins ELT
- Nakamura, J. and J. Sinclair (1995) The world of woman in the bank of English: internal criteria for the classification of corpora. *Literary and Linguistic Computing* (Oxford University Press) 10 (2): 99-110.
- Renouf, A. (1987) Moving On. In J. McH. Sinclair (ed.) *Looking up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the development of the*

- Collins COBUILD English Language Dictionary 167-178. London and Glasgow: Collins ELT
- Romaine, S. (2001) English: a corpus-based view of gender in British and American English. In M. Hellinger and H. Bußmann (eds.) *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men* 1: 153–75. Amsterdam: John Benjamins. Retrieved on 13 January 2018 from <https://doi.org/10.1075/impact.9.12rom>
- Shakespeare. Glossary. Word Count. Retrieved on 10 January 2018 from <http://www.shakespeareswords.com/Glossary?let=h>
- Sinclair, J. McH. (1985) Lexicographic Evidence. In R. Ilson (ed.) *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, ELT Documents: 120, Pergamon
- Sinclair, J. McH. (1986) First throw away your evidence. In G. Leitner (ed.) *The English Reference Grammar*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- Sinclair, J. McH. (ed.) (1987) *Looking up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary*. London and Glasgow: Collins ELT
- Sinclair, J. McH. (1987a) The nature of the evidence. In J. McH. Sinclair (ed.) *Looking up. An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing and the Development of the Collins COBUILD English Language Dictionary* 150-159. London and Glasgow: Collins ELT
- Sinclair, J. McH. (1987b) Sense and structure in lexis. In J. Benslin, M. Cummings, and W. Greaves (eds.) *Linguistics in a Systemic Perspective*. Toronto: York University
- Sinclair, J. McH. (1987c) The Dictionary of the Future. Collins English Dictionary Annual Lecture given at the University of Strathclyde, 6 May 1987. Collins Dictionaries in association with the University of Strathclyde
- Sinclair, J. McH. (1991) *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press
- Sinclair, J. McH. (1995) Computers and Language Teaching. *Linguistics in the Morning Calm* 3. Selected papers from SICOL-1992. 287-297. Seoul: Han-shin Publishing Company,
- Summer Day's Dream* (1994 TV production of J. B. Priestley's play; starring John Gielgud) Retrieved on 18 January 2018 from <https://www.youtube.com/watch?v=iANc2-iHeZY&t=5075s>
- Woolf, V. (1937): Virginia Woolf. April 29, 1937, BBC radio broadcast series 'Words Fail Me'. Retrieved on 3 August 2017 from <http://www.newyorker.com/books/page-turner/virginia-woolf-words-fail-me>
- 2017 *Word of the Year. Behind the Scenes. How we chose 'feminism'* (Peter Sokolowski, editor). Retrieved on 10 January 2018 from <https://www.merriam-webster.com/video/2017-word-of-the-year-behind-the-scenes>

Dictionaries:

- Cambridge Dictionary*, Retrieved on 15 January 2018 from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/handsome>
- Collins English Dictionary* - Complete & Unabridged 2012 Digital Edition © William Collins Sons & Co. Ltd. 1979, 1986 © HarperCollins Publishers 1998, 2000, 2003, 2005, 2006, 2007, 2009, 2012
- Collins COBUILD English Language Dictionary* (1987) London and Glasgow: Collins
- Merriam-Webster Learner's Dictionary*. Retrieved on 11 January 2018 from <http://www.learnersdictionary.com/definition/handsome>
- Oxford Living English Dictionaries*. Retrieved on 15 December 2017 from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/handsome>
- Random House Dictionary of the English Language*. New York: Random House, 1966 Retrieved on 10 January 2018 from <http://www.dictionary.com/browse/handsome> Based on the *Random House Dictionary*

Jelisaveta K. Milojević

Sažetak

KO JE KO I KO JE KAKAV? *HANDSOME* I *BEAUTIFUL* U ENGLESKOM JEZIKU

U fokusu rada je istraživanje fenomena rodnosti na primeru engleskih reči *handsome* i *beautiful* onda kad se one odnose na lica. Namera je da se, iz ovovremene perspektive, sagleda aktuelno stanje stvari: da li su i u kojoj meri pomenute reči rodno obeležene, tj. da li se, pod kojim uslovima i u kojoj meri - u dijapazonu od isključivog do proizvoljnog - vezuju za osobe muškog, ženskog ili oba pola. Istraživanje polazi od pretpostavke da ne postoji idealan rečnik i da se rečničko i diskursno značenje reči ne moraju poklapati budući da ovo potonje uključuje varijablu govornika i varijablu situacionog konteksta. Leksikografi, kao i govornici, treba da su svesni *ad hoc* i *ex tempore* svojstava jezičkog delanja te da se, s obzirom na to, može očekivati nepoklapanje značenja u govornoj praksi sa značenjima umreženim u složenim i pedantnim leksikografskim definicijama sročnim po šemi: *genus proximum*, *differentia specifica*. Pokazuje se, ipak, da, bez obzira na misaonu i emotivnu fluktuaciju koja karakteriše upotrebu, jezgreno značenje reči ostaje sačuvano. Ovo se u radu dokazuje i rezultati se prezentuju. Komparativno sagledavanje rečničkih značenja, čime rad započinje, dopunjava

se istraživanjem sa informantima: izvornim govornicima engleskog jezika ali i onima kojima engleski nije maternji. Zanimljivo je da obe studije - i ona koja se odnosi na analizu i poređenje rečničkih definicija i ona koja se odnosi na analizu i poređenje aktuelne upotrebe u jezičkoj komunikaciji - pokazuju nesaglasnosti i fluktuaciju i u misaonom i u emotivnom domenu a u vezi sa rečima *handsome* i *beautiful* koje su bile u fokusu istraživanja; jezgreno značenje reči, pokazujemo, ostaje sačuvano. Relevantnost ovog rada da se sagledati u kontekstu savremenih kretanja i orijentacija u definisanju i eksponiranju rodnosti u jeziku. Implikacije relevantne u prevođenju i nastavi mogle bi biti predmet novog rada.

Ključne reči: leksikologija, leksikografija, leksikografske definicije, leksikografsko značenje vs. značenje u diskursu, rodnost

Марија М. Булатовић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Студенткиња докторских студија

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.1.2>
821.133.1.09-31Натан Т.
Оригинални научни рад
Примљен: 01.04.2018.
Прихваћен: 19.06.2018.

„ПОЕТИКОАНАЛИЗА“ ТЕЛА У РОМАНУ *CE PAYS QUI TE RESSEMBLE* ТОБИЈА НАТАНА

У раду се, путем тематско-феноменолошке анализе, испитује једна од кључних тема француске феноменологије – *миело и телесност* – у француском савременом роману *Ce pays qui te ressemble* Тобија Натана. Натановом роману приступа се најпре из угла тематске критике и издваја се упечатљива слика тела и модела манифестације телесног. Тематски приступ у разумевању књижевне слике тела у роману обогаћује се феноменолошким импликацијама какве проналазимо у научно-теоријској мисли Гастона Башлара (Gaston Bachelard). Отуда, „поетикоанализа“ Натановог поимања тела подразумева тумачење феномена телесног у дијалогу са мотивима земље, материје, еротизма, насиља и политике, што призива један широк круг антрополошких слика и симбола.

Кључне речи: тематска критика, феноменолошки метод, француска савремена књижевност, поетикоанализа, тело

Тематска критика као интерпретативни метод: Гастон Башлар и Тоби Натан

Тоби Натан (Tobie Nathan, 1948),¹ француски писац старије генерације, јеврејског порекла, притом рођен у Каиру, по опредељењу је психолог и професор емеритус психологије на Универзитету Па-

* bmarija90@gmail.com

1 Тоби Натан написао је значајан број романа, међу којима су: *Saraka Bô* (1993), *Dieu-Dope* (1995), *La damnation de Freud* (avec Isabelle Stengers et Lucien Houkpatin, 1997), *613* (1999), *Serial Eater* (2004), *Mon patient Sigmund Freud* (2006), *Qui a tué Arlozoroff?* (2010), *Ethno-roman* (2012), *Les nuits de patience* (2013), *Ce pays qui te ressemble* (2015), *Les secrets de vos rêves* (2016), *Les âmes errantes* (2017).

риз-VIII. Иако је објавио велики број романа и есеја, српска читалачка сцена није имала прилику да се сусретне са специфичним књижевним светом Тобија Натана, једним од представника етнопсихологије и етнопсихијатрије у Француској. Настала у Француској почетком XX века, етнопсихологија (транскултурна психологија или психолошка антропологија) представља дисциплину која у изучавању карактерних, душевних и духовних особина једног народа трага за разумевањем међуделовања културних и менталних процеса уз помоћ дисциплина клиничке психологије и културне антропологије. Утицај Натановог интереса за фрејдијанску психоанализу и етнопсихологију умногоме се очитује како у самим насловима романа, тако и у избору тема и начину њихове обраде. Свакако недоступност Натановог дела у српском преводу представља прву и главну читалачку препреку, међутим, интерес за Натанове теме, које су у домену етнопсихологије и етнопсихоанализе као референтне методе, не проналазе изразито плодно тле на српском говорном подручју, имајући у виду да се проучавањем карактеристика заједнице и „народне душе“ код нас најуспешније бавио Јован Цвијић.

У ужем избору за Гонкурову награду 2015. године, роман Тобија Натана *Ce pays qui te ressemble* (2015),¹ еписки амбициозно и прустовски носталгично, приступа љубавној причи младе муслиманке и Јеврејина у Каиру обухваћеним ратом. Натанов текст заправо стреми једној *имаџолошкој равни*, што није зачудно, јер је француска етнопсихологија и изнедрила имагологију као критичко-аналитички правац у науци о књижевности који се бави интерпретацијом дискурзивних конструкција и представа колективних идентитета – етничких и националних, али и професионалних, социјалних и родних, тачније дијалектиком феномена другости и алијенитета као културе неприпадања. У обимном роману Натан покушава да, из перспективе мудрог и одраслог приповедача сада у Француској, предочи људску судбину у предратном, ратном и послератном Каиру средином XX века, тадашњу мултикултуралност његових житеља, сјај и беду краља Фарука, последњег фараона, исламизацију Египта и Насеров прогон Јевреја. Укратко, Натан приказује транзицију земље која од старе

1 У преводу: *Ова земља налик њеби*. Уколико није другачије наведено, сви преводи су моји.

цивилизације почиње да добија обресе једног новог, модерног света холивудског лажног декора – *imago* Египта између старог и новог, паганског и модерног, светог и профаног, људског и зверског, приповедног „ја“ и доживљајног „ја“, „ја“ и „не-ја“.

Натанов текст, натопљен идејама етнопсихологије и актима конструкције велике слике света из субјекта, то јест себе самог, могао би се довести у везу са теоријским позицијама француског интелектуалца који је врло плодно употребио феноменолошку методу у науци о књижевности. Испрва поштовалац психоанализе, а потом надахнут феноменологијом, епистемолог и „теоретичар поетске маште“ (Марић, 2010: 7),² Гастон Башлар,³ према речима Сретена Марића, јесте оснивач француске тематске критике. Путем *поетикоанализе*,⁴ то јест својеврсног акта читања, а уједно и акта стварања, превазилазећи картезијански јаз, Башлар нас учи како да демистификујемо деловање песничке маште кроз конкретну књижевну слику која има *онтолошку вредност*. Тематску критику коју Башлар успоставља у Франcusкој ипак морамо јасно раздвојити од популарније тематологије, дисциплине која свој метод тражи у дијахронијском приступу универзалној књижевној грађи као што су митови, теме и мотиви. На изворима башларовске филозофије нападали су се и Старобински, Русе, Пуле и Ришар, главни представници тематске критике на француском, често назване и „Женевском школом“ (Попов, 2012: 375). Насупрот тема-

2 У својој студији *Слике и симболи* (*Image et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*; 1952) Мирча Елијаде (Mircea Eliade) упућује на „богате и оштроумне анализе“ Гастона Башлара о машти материје: „Све оно битно и неизбрисиво у човеку, а што се зове *машта*, налази се у области симболизма и наставља да живи од митова и архаичних теологија“ (1999: 19).

3 Нека од познатијих Башларових дела која су притом и преведена код нас јесу: *Le nouvel esprit scientifique* (1934); *La psychanalyse du feu* (1938); *L'eau et les rêves* (1942); *L'air et les songes* (1943); *La terre et les rêveries du repos* (1946); *La terre et les rêveries de la volonté* (1948); *Le matérialisme rationnel* (1953); *La poétique de l'espace* (1961); *La poétique de la rêverie* (1960) *La flamme d'une chandelle* (1961).

4 Термин је употребио Сретен Марић у свом научном бављењу Гастоном Башларом и тематском критиком уопште на нашим просторима, преузевши га из Башларових студија: „Док литература већ скоро два века слика јад наше осамљености, Башлар пева благодети самоћи, предлаже нам да помоћу читања, помоћу „поетикоанализе“, реконструишемо у себи биће ослободилачких самоћа“ (2010:12).

тологији поистовећеној са немачким појмом *Stoffgeschichte*, тематска критика као правац у франкофоној књижевности друге половине XX века, бавила се проучавањем одређених тематских кругова у делима одређених писаца. Проучавање тема и мотива у делима неког писца било је више метод него циљ за успостављање духовних процеса у којима је дело настало, утемељен на тековинама романтизма, утицајима психоанализе и феноменологије, а она сама стоји на размеђи између „говора о поезији и поезије саме“ (Попов, 2012: 376).

Роман *Ce pays qui te ressemble* индикативно у наслову наслућује значајне теме Натановог стварања – *земљу* у њеном најширем спектру значења и *миело*, не само као архетипски корелат души, већ сваку манифестацију телесног и питања отелотворености, односно конструкције телесног путем естетичких, етичких и политичких стратегија. Башлар је одређене студије тематски класификовао према четири елемента Емпедоклове космологије (Попов, 2012: 374), ипак, за нашу анализу од нарочитог значаја јесу огледи о елементу земље. Иако француска реч *pays* (земља, држава) у себи чува етнички и политички слој значења, Натан ће јој дописати и други, психолошки, антрополошки и, у крајњем, феноменолошки аспект какав чува Башларова употреба термина *terre* (земља као материја, елемент). Позиције тематске критике које заступа Гастон Башлар, особито у огледима о сликама интимности и имагинацији материје (чиме се и узајамно допуњују дела о земљи и сањаријама)⁵ драгоцени су као интерпретативни полигон, који осцилира између књижевности, психологије и филозофије, на којем можемо испитати Натаново поимање тела у блиској вези са мотивима земље, материје, еротизма, насиља и политике.

Књижевна слика тела у Натановом роману

Радња романа *Ce pays qui te ressemble* смештена је у јеврејски квартал у Каиру запремајући временски период од краја Првог светског рата до послератних година Другог светског рата и прогона Јевреја из

5 У овом раду нарочито нам је важна Башларова студија *La terre et les rêveries du repos* (1948). Ми смо је користили у преводу Мире Вуковић *Земља и сањарије* починка у издању Издавачке књижарнице Зорана Стојановића.

Египта. Библијска прича о егзодусу Јевреја из Мисира повод је за учестале интертекстуалне референце на *Сјари завей*. Имена одређених ликова изворно су библијска, док експлицитно упућивање на *Песму над ђесмама* представља наративни оквир приче о забрањеној љубави између младог Јеврејина Зохара и његове сестре по млеку, муслиманке Масреје („Мисирке“) која симболично носи име по својој земљи. Роман је структурно подељен на три велике целине које су насловљене по одређеним годинама: 1925, 1942. и 1952, а свако поглавље носи име по улици, тргу или некој другој архитектонској творевини у Каиру и Паризу. Отуда и сам роман постаје *шелесна* мапа града, односно ментална мапа приповедачеве свести. Иако је прво поглавље насловљено годином 1925, роман приповеда догађаје из 1918. Детаљно се говори о чаробници Естер⁶ и слепцу Мотију који ће након много година, тачније на дан откривања Тутанкамонове гробнице, добити сина Зохара. Недостатком мајчиног млека, Зохара преузима муслиманка у чију ће се кћер Масреју Зохар, годинама касније, заљубити. Роман излистава читаву галерију ликова, а нарочито књижевно провокативан јесте лик последњег египатског краља Фарука који не одолева чарима плесачице Масреје и који је притом психолошки уверљиво индивидуализован.

Наратолошки куриозум романа јесте издвајање два наратора. Први наратор, у форми трећег лица, скривен је иза кулисе свезнајућег, екстрадијегетичког приповедања. Збивања у Каиру, пре Зохаровог рођења и надаље, проткана општим исказима, предочена су историјско-библијским стилем. Интимни догађаји преплићу се са крупним политичким превирањима, а читава когнитивна позадина са ситним људским судбинама у Египту гради једну импозантну фреску у преломном периоду од 1925. до 1952. године. Наратив романа сеже до савременог тренутка, те ће се Зохар, сада већ старац који живи у Паризу, спорадично јављати као приповедач изразито у *Ich*-форми, призивајући менталне слике боравка у Каиру.

Тема тела и телесног појављује се већ у првим реченицама романа у којима стари Зохар започиње причу о свом магијском зачећу:

„Les Égyptiens sont des cannibales. Regardez bien une fève; observez-la de près, vous verrez combien elle ressemble à un fœtus. Depuis l'Antiquité, les Égyptiens

6 Упућује на старозаветно име Јестира.

sont des mangeurs de fèves, des mangeurs de foetus. Ma mère s'appelait Esther. Des foetus, elle dut en manger des quantités avant de finalement tomber enceinte“ (Nathan, 2015: 6).

Приповедач упоређује форму зрна боба са фетусом и отуда назива Египћане канибалима, јер је једење боба од старине присутно у њиховој култури. Отуда и Зохарова мајка, Естер, морала је појести пуно „малих фетуса“ да би остала трудна поред импотентног мужа. Естер, упоређена са месопотамском богињом Иштар и вавилонском Астартом (Nathan, 2015:15), чудом арапске магије остаје трудна, а безусловна љубав према Мотију доживљава своју пуну афирмацију. Означена као газела *Песме над њесмама*,⁷ жена Амазонка, мрачна Ме-дуза, Естер стиче репутацију чаробнице кварта Харет ел Јахуд. Још од детињства и мистериозног пада у несвест, сматрало се да јој је тело запоседнуто демонима и страним силама, те да сама није кадра владати сопственим телом и вољом. Естерино телесност конструише се кроз поетску слику „прождрљиве звери“ присутне у њеној утроби:

„Dans son ventre, reprit le rabbin, il y a comme une bête, un animal vorace“ (Nathan, 2015: 9).

Но, та звер није стварна, реална, већ је реч о извесној „психологији дубине“ (Башлар, 2006: 12), о суштинском погледу у унутрашњост бића и импликацијама слика одређене интимности (Башлар, 2006: 7). Драгоцена поетска слика имагинарне звери у утроби која се храни супстанцом од крви и млека, капљицом живота, представља слику материјалне интимности, чисте телесности и човекове способности да гледа у унутрашњост другог:

„Cette substance de sang et de lait, c'est celle-là même que les hommes portent en eux. Vous comprenez ? La goutte de vie...C'est de cela que se nourrit la bête“ (Nathan, 2015: 9).

Топла унуташњост бића и биолошка, антрополошка, естетска и етичка „употреба“ тела граде се кроз демонску слику незасите звери која чека да се нахрани са *semen virile* и оплоди утробу у којој почива:

7 У српском преводу *Песме над њесмама* уместо „газела“ преведено је са „срна“.

„La bête, cet être qui n’existait pas, s’installait dans la femme qui existait bien, au coeur de sa matrice, attendant là sa nourriture, le sperme du mari. La bête était donc la condition de l’alliance de l’homme et de la femme... ou bien fallait-il penser que l’alliance des humains n’était que la partie visible du repas de la bête“ (Nathan, 2015: 10).

Естерин лик се демонизује и смешта на раван митизације говором како њена утроба прождире децу.⁸ Башлар сматра да се управо кроз такве материјалне слике субјект, то јест у овом погледу чита-лац, уводи у једну дубљу сферу афективности, што је уједно и нај-дубљи слој несвесног. Међутим, несвесно је предуго било предмет психоанализе, отуда Башлар трага за изворима интимности субјекта у синергији и тонализацији субјекта и објекта, у књижевним сликама које су *par excellence* полемичке (Башлар, 2006: 66). Тело је у Натановом тексту заиста приказано како га, донекле, и Башлар доживљава – као слику посвађане интимности, „материјални пакао, подељену, поремећену супстанцу коју непрестано потресају свађе“ (2006: 53). Без субјекта слика не постоји, али тек са постојањем одређене слике субјект је у стању да се у процесу имагинације *йренесе* у стварно, материјално. Сlike тада носе белег субјекта, а утроба (*la ventre*) носи „велики белег повратка мајци“ (Башлар, 2006: 8). Слика зрна боба феталног облика и прождируће утробе младе Естер упућују на слику мајке и женског тела у Натановом роману као безбедног уточишта, укореења, *йочинка*. Естер ће потом описати осееај трудноће сликом округлог и тврдог јаета неке циновске птице коју Синбад морепло-вац среће током пловидбе⁹ што такође покреће вољу да се сањари о унутрашњости и материнској интимности. Слика мајке у тексту се проширује на родну земљу, Египат, *мајку свееја*, али и на родну кућу у Каиру чијих се дисконтинуираних простора присееа стари Зохар. Слика повратка мајци, као најснажнија тежња психичкој инволуцији (Башлар, 2006: 42), уздиже се до приповедачевих тежњи повратка прабини Египта и његовом суштинском припадању тој земљи, која је и после свих збивања дубоко укорееена у његовом сеањању:

8 Види: „Elles disaient qu’Esther dévorait les enfants dans son ventre“ (Nathan, 2015: 22).

9 Види: „Lorsque je touche ce ventre rond et dur, j’ai l’impression de porter un oeuf – l’oeuf d’un oiseau gigantesque comme celui que rencontra Sindbad le marin“ (Nathan, 2015: 41-42).

„On dit que l'Égypte est la mère des mondes, oum el donia... C'est aussi la mi-
enne! Je veux dire: l'Égypte est ma mère; c'est la matrice de toutes mes pensées.
Je suis de là. Nous autres, Juifs d'Égypte, sommes de là, de toujours. Nous étions là
avec les pharaons. Dans un lointain passé, l'Égypte a été envahie par les Perses et
nous étions là; par les Babyloniens, par les Grecs, par les Romains, par les Arabes
et nous étions encore là... Nous autres, Juifs, nous sommes comme les bufflons, pé-
tris dans laboue du Nil, de cette même couleur sombre; des autochtones“ (Nathan,
2015: 43).

Приповедач се кроз питање јеврејства и историјско истрајавање
дефинише као аутохтони организам велике мајке свих светова (*la mère
des mondes, oum el donia*), то јест Египат проглашава својом мајком,
материјалном супстанцом која га је створила, а речни ток Нила по-
стаје метафора крвотока и оздрављења, непрекинутог тока времена:

„Mais l'Égypte est notre substance, la matière qui nous constitue; le Nil est l'artère
qui irrigue notre corps... Aujourd'hui, nous ne sommes plus là“ (Nathan, 2015:
43).

Зохар себе пореди са речним током као мушким принципом
који натапа плодну земљу и град који представља Масреја. Египат
оличава слику мушког и женског принципа који нису у колизији, већ
представљају „un homme et une femme, les corps emmêlés et les âmes
fusionnées... l'Unité“ (Nathan, 2015: 195). Египат постаје стабилна
слика вредности, добро заштићене и затворене куће, интимности ма-
теринске утробе. Не само родна кућа, Египат постаје кућа сећања и
апсолутне интимности, кућа снова – Башларова *ониричка кућа* у којој
биће станује као у слици (2006: 69-70). Ониричка кућа, у ствари, живи
у нама „стопљено и подељено“ (Башлар, 2006: 70), *фраїменїарно и
расуїно*, те су и наслови поглавља романа оправдани. Насупрот кон-
структима Оријента у западној књижевности, Натанов Египат није
изворно место задовољства и клишеизираних оријенталних предста-
ва, већ земља фараона, тајни и дивљег живота, а превасходно, оли-
чава *шойос рађања и њосїанка*, вечног враћања. У ониричкој кући у
потпуности се доживљавају сањарије о интимности (Башлар, 2006:
74). Повратак (ониричкој) кући у сећању јесте уједно повратак мај-
ци, материнској стварности у физичке услове фетуса као клице новог
живота (Башлар, 2006: 86-87). У ониричкој кући која више реално не

постоји, већ обитава као слика дубоке интимности субјекта, стари Зохар воли да живи, јер у њој, као у мајчиној топлој утроби, проналази извесну „динамику утехе“ (Башлар, 2015: 84). Отуда ће Зохар упоредити своју париску кућу и ониричку кућу у Каиру:

„Paris, par exemple, voilà une ville en ordre. On dirait un musée, un gigantesque musée. On ne peut pas dire que Paris est victorieux, non ! Paris a perdu; l'ordre a triomphé. Il reste des bâtiments, bien propres, au style visible, mais la vie s'est échappée. » Et Le Caire, alors ?... Comment dire ? Il use d'une métaphore. C'est comme si l'on observait un tronc d'arbre glissant au fil de l'eau, et soudain une bouche énorme s'ouvre en un rugissement terrible, comme celui d'un lion. Et l'on prend conscience que ce n'est pas un tronc d'arbre, mais bien un crocodile. Le Caire est ainsi. Du haut du ciel, on pense que c'est de la matière morte, des pierres, du sable... Et lorsqu'on s'approche, c'est de la vie sauvage“ (Nathan, 2015: 149-150).

Иако је напустио дом у Каиру, ониричка кућа не напушта приповедача.¹⁰ Упечатљива метафоричка слика Каира као крокодила, којег сматрамо стаблом све док изненадно не разјапи своје чељусти, насупрот музејској окамењености и хијерархији Париза, упућује на прождрљиву звер у утроби жене, изнова постављајући тему телесног у централни план.

Након проведене ноћи са Масрејом, краљ Фарук говори како му је јасно колико је крокодилима пријатно у Нилу, доводећи у везу тело жене са речним током:

„J'ai dormi dans le lit du Nil. Et j'ai compris le plaisir qu'y prennent les crocodiles“ (Nathan, 2015: 146).

Слика тела нарочито је значајна у Натановом роману када су у питању женски ликови, а посебно лик муслиманке Масреје, Зохарове сестре по млеку и велике младалачке љубави. Телесна лепота витке плесачице и њен *оштеловљени ероџизам* (*l'érotisme incarné*; Nathan, 2015: 131) потанко се описују:

„Masreya était devenue une beauté. De son père, elle avait hérité la stature, le caractère hautain et le maintien d'aristocrate; de sa mère, la peau sombre et les yeux clairs qui, chez elle, tiraient sur le vert“ (Nathan, 2015: 126).

10 Види: „Si j'ai quitté l'Égypte, l'Égypte ne m'a jamais quitté“ (Nathan, 2015: 212).

Лик Масреје у себи чува Зохарово сећање на Египат. Она је *anima*, душа Египта, поетика сањарења, поетика непомућеног бића (Марић, 2010: 11), насупрот Зохару који је отелотворен мушки принцип:

„Nous sommes l'Égypte. Tu es la terre, je suis le fleuve; je suis la ville, tu es le soleil; je suis le passé, tu es l'avenir“ (Nathan, 2015: 156).

Тек заједно, као вода и земља, као делање и мишљење, чине јединствену „ритмоанализирану“ (Башлар, 2006: 62) слику Египта. Под налетом Масрејиног задовољства, Зохарово тело дрхтури и вибрира осећајући туђу наслалу као своју:

„Je percevais son plaisir dans mon propre corps. Je tremblais“ (Nathan, 2015: 70).

Тело које осећа интенционалност другог тела јесте права феноменолошка тема онако како ју је, рецимо, Мерло-Понти (Maurice Merleau-Ponty) конципирао у *Феноменологији перцепције* (*Phénoménologie de la perception*; 1945). Но и сама есенција Масрејиног лика доживљава се феноменолошки, путем слике тела, али у исти мах чисто мисаоно: преко мириса тела, укуса усана и тихог сањарења у одјецима њеног симболичког имена. Мушки и женски принцип испреплетени су преко ликова двоје љубавника. Одиста, у Натановом роману наилазимо на назнаке јунговске концепције људске психе и тела:

„Qu'avez-vous d'extraordinaire ? Ne savez-vous pas que chaque homme possède un double féminin caché dans l'éther; chaque femme un double masculin circulant à l'envers, sous ses pas ? Ils s'en portent mieux de ne jamais les croiser“ (Nathan, 2015: 132).

Башлар у каснијим студијама евидентно преузима Јунгову типологију женског и мушког принципа који су у константном преплету, с тим што Башлара *anima* и *animus* интересују у оквиру архаичне космологије, елементарне материје која се оваплоћује кроз говореће слике. Једино говорећи субјект за Башлара јесте потпун субјект који не тражи смисао изван или иза речи, већ у њима самима, бирајући феноменолошки пут којим треба приступати и Натановом тексту.

Карактеризација Масрејиног лика успоставља се преко књижев-но-архетипске слике змије са којом се пореди тело младе плесачице, „la belle danseuse au corps souple comme le serpent“ (Nathan, 2015:

184). Међу значајним архетиповима, змија је, од свих животиња, највише *земаљска*, попут поживотињеног корена – место где се укрштају флора и фауна (Башлар, 2006: 180) и успостављају чврсте везе тела и земље. Слика тела током плеса еквивалента је кретању змије која представља *par excellence* „покретачки симбол“ (Башлар, 2006: 181) еротских особина. Она ужива у завођењу и самој себи. Таква чиста динамичка слика представља књижевну слику живљу од било ког цртежа. „Она трансцендира облик. Она је кретање без материје“ (Башлар, 2006: 185). У лику младе Масреје јасно се успоставља веза између земље, тела и државе, односно Египта, чије плесачица постаје очигледно отелотворење. Земља је налик њој:

„Masreya, mystérieuse et limpide, sensuelle et sévère, légère comme son pas de danse et dont le nom tirait sa profondeur des palmes du Delta: «l'Égyptienne»! Elle était l'incarnation de l'Égypte, confiée pour quelques jours – autant dire quelques instants – à un pharaon en voie de momification“ (Nathan, 2015: 161).

Док Масреја представља природно тело Египта (*body natural*)¹¹, сва његова обиља и задовољства, земљу и вијугави вечни ток Нила, све што египатско јесте, слика политичког тела Египта преноси се на фигуру владара – последњег фараона, краља Фарука:

„Farouk, c'était l'Égypte“ (Nathan, 2015: 194).

Народ воли Египат у краљу (Nathan, 2015: 198), а задовољство владара представља осмех читаве египатске државе.¹² Субјекатска позиција деспота приказује се као политичко тело, *body politic*, инкарнација његове земље, а Египат постаје мисаони феномен у којем, ипак, „остаје један супстрат субјективности“ (Башлар, 2006: 159).

11 Погледати: Kantorowicz, E. (1957). *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Подела коју аутор у студији прави јесте онтичко-онтолошке природе. Наиме, он говори о „два тела“, односно, две манифестације телесног једног краља. Краљ има своје *природно* (*body natural*), у онтичком смислу, физичко тело у својој најспецифичној индивидуалности, и своје *политичко* тело у онтолошком смислу (*body politic*), *феноменално* тело које представља краља, не као појединца, већ као оличење власти и монархистичког, свеукупног симболичког поретка. Међутим, аутор напомиње да политичко тело монарха не може постојати без његовог природног тела.

12 Види: „Le plaisir de Pharaon est le sourire de l'Égypte entière“ (Nathan, 2015: 144).

Свест је свет слика и сва свест је *par excellence* перцептуална. Отуда, Башларов револуционарни преокрет у критици управо лежи у утемељењу једне нове критичке материјалне свести коју чине наслаге слика (Пуле, 1995: 148) и то говорећих. За Башлара бити уроњен у слику *cogito*-ом значи бити уроњен у бесконачност језика. Књижевност и сама јесте рад у језику „где слика носи белег неке имагинарне синтаксе“ (Башлар, 2006: 190).

Тематска критика данас

Говорити данас о тематском приступу, у оквирима башларовског схватања, као критике чији циљ није анализа теме *per se*, већ интерпресија изворног чина песничке имагинације и њених законитости, готово да преставља анахронизам. „Стицање свести без притиска, у једном „лаком“ *cogito*-у, које пружа уверавања о бивствовању поводом неке слике која изазива допадање“ (Пуле цитира Башлара, 1995: 165) била је критичка идеја-водиља Гастона Башлара која је њега, и његовим идејама подстакнуте критичаре, јасно раздвојила од тематологије као свеобухватне археологије светске књижевности. У књижевним теоријама XX века тематска критика остала је значајна као приступ уско повезан са филозофском феноменолошком методом у француском говорном поднебљу, али је, кроз преводе и текстове Сретена Марића, почетком седамдесетих година „заголикала“ машту српске критичке јавности, иако није имала истакнуте заговорнике. Додуше, тематска критика није имала јасно дефинисану методологију и доктрину, а српско говорно поднебље и даље је било обузето демоном структуралистичке и формалистичке теорије.

Приступ Гастона Башлара књижевним текстовима подразумева добро познавање филозофије, психоанализе, антропологије и фолклористике, те се у практичној примени чини врло уникатним, што је случај и са потоњим тематским критичарима – Пулеом, Ришаром, Старобинским или Русеом. Вероватно је да је таква методолошка дивергентност и „расутост“ допринела да тематска критика убрзо постане непопуларна и, чак, сматрана назадом. Перманентна обузетост маште формама и облицима, материјализација имагинарног, били су основни задаци тематских критичара. Међутим, Башларова критика,

поред своје изразито поетске црте, могла је имати ману што је претендовала да свуда открије исто обиље и многима припише „подједнак коефицијент песничког генија“ без досезања песничких појединости и специфичности (Пуле, 1995: 179-180). Но, свакако Башларове идеје биле су драгоцене при анализи књижевне слике тела и земље у једном савременом роману, бар у оном виду који нам даје подстрек да књижевно дело, као и свест, посматрамо као слојеве повлашћених слика из којих се црпи естетска снага и духовност. Уколико је Башларова примена феноменологије у књижевности интерпретативно изузетно плодоносна, онда с пуном слободом можемо вредне елементе Башларове тематско-мотивске анализе употребити у својој интерпретацији књижевног текста попут Натановог, потврђујући Башларову замисао да се субјект, односно читалац, стапа с објектом, текстом, и тако ревитализује његове слојеве и поетску енергију.

Литература

- Башлар, Г. (2006). *Земља и сањарије о ђочинку: ојледи о сликама инџимносџи*, превела с француског Мира Вуковић. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Елијаде, М. (1999). *Слике и симболи, ојледи о маџијско-релиџијској симболици*, превео с француског Душан Јанић. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Kantorowicz, E. (1957). *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Марић, С. (2010). *О Башлару и Кајоау*. Београд: Службени гласник.
- Мерло-Понти, М. (1978). *Феноменологија џерцеџије*, превео с француског Анђелко Хабазин. Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Nathan, T. (2015). *Ce pays qui te ressemble*. Paris: Éditions Stock.
- Попов, Ј. (2012). Тематологија и тематска критика у оквиру компаратистике. *Зборник Маџице срџске за књијевносџи и језик*, LX/2, 363-379.
- Пуле, Ж. (1995). *Крџијчка свесџи*, превео с француског Јован Попов. Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.

Marija M. Bulatović

Summary

„POETICO-ANALYSIS“ OF THE BODY IMAGE IN THE NOVEL *CE PAYS QUI TE RESSEMBLE* BY TOBIE NATHAN

This paper discusses, through a thematic-phenomenological analysis, one of the key notions of French phenomenology – body and corporeality – in the contemporary French novel *Ce pays qui te ressemble* by Tobie Nathan. Nathan's novel is analysed from the perspective of the thematic criticism deriving the remarkable image of the body and models of the manifestation of the body. The thematic approach in understanding the literary image of the body in the novel is enriched by the phenomenological implications found in the scientific-theoretical thought of Gaston Bachelard. Hence, the “poetico-analysis” of Nathan's presentation of the body implies the interpretation of the body's phenomena in dialogue with motifs of earth, matter, eroticism, violence and politics, which invokes a wide circle of anthropological images and symbols.

Key words: thematic criticism, phenomenological method, French contemporary literature, poetico-analysis, body

Јован Б. Савин*

Универзитета у Београду
Филолошки факултет
Студент докторских студија

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.1.3>

821.163.41.09-31 Црњански М.

821.111.09-31 Кларк А.

Оригинални научни рад

Примљен: 28.04.2018.

Прихваћен: 21.08.2018.

КРУЖНО СХВАТАЊЕ ВРЕМЕНА У ДВА РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ДЕЛА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ И АРТУРА КЛАРКА

У овом раду упоређују се романи *Сеобе* и *2001: Одисеја у свемиру* аутора Милоша Црњанског и Артура Кларка. Анализом структуре текстова обојице аутора примећена је сличност у погледу њиховог третирања времена као кружног понављања нових животних и еволутивних циклуса. Истраживање овог феномена у књижевности изискује интердисциплинарни приступ где се у обзир морају узети радови социолошких, историјских и антрополошких класика попут Шпенглера, Тојнбија и Кембела. Ова идеја је преко митолошких образаца одувек присутна у књижевности и стога је интересантна у погледу расветљавања, у основи сличних књижевних поступака код Црњанског и Кларка, чији јунаци следе готово идентичне матрице.

Кључне речи: Милош Црњански, Артур Кларк, циклизам у филозофији историје, мономит.

Дела Милоша Црњанског и Артура Кларка (Arthur C. Clarke) су на први поглед потпуно различита не само у погледу њихових садржаја који се баве различитим темама и мотивима, него и у погледу стила којим су написана као и временског контекста у којем су настала. То су два аутора који наизглед немају много тога заједничког. Први је уметнички сазревао у релативно малој култури у временима распада великих европских царстава на размеђи различитих цивилизација и њихових етноса. Други је типични представник англо-саксонске културе, а као аутор прославио се у жанру научне фантастике.

* Филолошки Факултет, Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија, yovansavin@gmail.com

Заједничко им је, међутим то што су обојица својим писањем далеко искорачили из културно-цивилизацијских образаца средина из којих су потекли. Тај искорак се код Црњанског види у његовој потреби да путује суштински схватајући људске односе и просторе на којима је боравио, непрестано се враћајући свом етносу, док је код Кларка то потреба да својим писањем човека смести у један знатно већу простор од онога који му припада на овој планети. Такве карактеристике, које се огледају пре свега у истанчаности њихових чула која су била способна да примете најситније детаље људске психе и историјских механизма, довеле су обојицу до великих остварења. Овде ћемо се бавити неким аспектима њихова два репрезентативна дела. То су Црњанскове *Сеобе* и Кларкова *2001: Одисеја у свемиру* (*2001: A Space Odyssey*). Поред бројних површинских разлика које се могу набројати у компарацији ова два романа, ипак се не можемо отети утиску да у дубљој структури они имају сличности јер се и Црњансков и Кларков јунак враћају трансформисани на исто место одакле су пре извесног времена кренули у своју авантуру. Неоспорна је чињеница да Вук Исакович и Дејвид Боуман описују иницијастички круг који је фаталан, јер коначно га затворивши, обојицу трансформише у нешто што они до тада нису били. У тексту који следи највише ће бити речи о симболичком кругу који не треба да буде схваћен дословно као геометријски облик, него пре свега треба имати на уму да су по свему судећи аутори о којима је реч, *време*, ту мистериозну просторно-временску димензију, схватили циклично.

У својој студији о обнови циклизма у филозофији историје која носи назив *Скривени круи*, Смиља Тартаља износи запажања међу којима је неоспорна чињеница да “се у разарање “пријатне идеје” прогреса на један посебан начин укључила и модерна теорија *груштивено-историјских циклуса*. Она је у себи сјединила стару идеју кружења, као основног тока свих друштава и цивилизација, и савремену научну апаратуру којом хоће да негира могућност напретка.” (Тартаља, 1976: 13). Посебну пажњу, између осталог, Тартаља поклања социолошко-историјским класицима попут Шпенглера и Тојнбија.

Рана античка космологија је у сталном кружењу видела поновљивост квалитета као законитост светских збивања, па се стога може закључити да су таква размишљања слична онима која данас

проишлаго из закона о одржању материје. Други закон термодинамике каже да се ентропија затвореног система непрестано увећава. Овај феномен анализира се не само у модерној физици него и у многим сферама друштвеног живота, па и у књижевности. Идеју кружења друштвених уређења износи још Платон у осмој књизи *Државе* када један од учесника у дијалогу, Глаукон објашњава како се коначни облик владавине, демократија, захваљујући демагогији може распасти:

“А то распадање ће бити овако. Доба плодности и неплодности душе и тела постоји не само за биљке у земљи него и за жива створења на земљи. Ове мене настају када периодично обртање затвара круг у коме се свако биће креће, и то краткотрајну путању за сва бића која кратко живе и а дуготрајну путању за сва бића која живе дуго” (Држава: 545e).

Ову идеју критиковао је још највећи Платонов ученик, Аристотел, међутим његове замерке које су се односиле на механизме који обнављају круг нису оставиле виднијег трага утолико пре што је, како Тартаља каже: “Аристотел усвојио општехеленску космологију, задржавајући учење о “великој години” као времену у коме се све звезде враћају на своје место на небу, затворивши тако вечити круг збивања, и применио га на развој културе уопште.” (1976: 23). Из горе наведеног цитата из Платонове *Државе* најбоље се види да идеја поређења друштвених кретања са кретањима у природи, односно повезивање историјских циклуса са животним циклусима живих бића није новог датума. Отуда не чуди да Освалд Шпенглер већ у првом тому *Пројекти Запада* износи тезу да су културе као организми прафеномен свеколике прошле и будуће историје. Он на једном месту каже “да свака култура пролази кроз животна доба појединог човека; свака има своје детињство, своје младалаштво, своју мужевност и своју старост”, да би касније, негирајући дарвинизам то повезао са нејасном изјавом да “трајање једне генерације свеједно каквих бића јесте чињеница готово мистичког значаја”. Шта год да је Шпенглер подразумевао под мистичним значајем, чињеница је да модерна медицинска наука, као ни физиологија још нису дале коначну реч о питањима која се тичу механизма старења организама. За ово истраживање, веома је важна Шпенглерова констатација да “свака култура, свако рано доба, успон и пропадање, сваки од њених унутарње нужних степена и периода, има одређено, увек исто, трајање, које се враћа увек снагом једног

симбола”. (Шпенглер, 1989: 163). Његов метод аналогии нас усмерава на учење једног ранијег истраживача и магистра биологије, Николаја Јаковлевича Данилевског који је своја биолошка знања покушао да употреби на културно историјска кретања. Цивилизације по Данилевском слично биљкама, почињу да умиру одмах након цветања. Овде необичну важност има природна смена годишњих доба која је, што ће касније бити анализирано код Црњанског, значајна за наставак разраде идеје о цикличном схватању времена. Смиља Тартаља је цитирајући фрагменте Данилевсковог дела, *Русија и Европа*, приметила да “Данилевски утврђује да су разлози овог опадања исти као и код многих природних појава и процеса као што је време пролећа време кад је сунце највише на хоризонту а дан најдужи, док се резултати тог загревања сунчевог јављају тек у јулу и августу, као што јесен испуњава обећања пролећа, тако исто време опадања цивилизације почиње у доба кад она цвета и изгледа да је у зениту.” (1976: 61).

Да овде не би упали у замку погрешног схватања цикличних идеја историје, позваћемо се на рад Арнолда Тојнбија који је у својој обимној студији *Истраживање историје*, између осталог изнео једну оригиналну идеју послуживши се том приликом метафором кочије чији точкови описују кругове а сама кола се ипак крећу линеарно напред. Овим Тојнби покушава да каже да описивање пуног круга точка историје није повратак на старо. Смиља Тартаља је покушавајући да критикује Тојнбијеву тезу да се људска историја понавља у генералним ритмовима универзума који за последицу ипак имају кретање унапред, расточила ту мисао изјавивши да точкови који би требали да представљају човечанство, “не додирују увек чврсто тле...” (1976: 133).

Видели смо дакле да су и Шпенглер и Тојнби под ударом критике још од самих зачетака својих промишљања. Поједине њихове идеје међутим преживљавају до данашњих дана из простог разлога што смо данас, читав век касније, сведоци поновног инересовања за цикличне историјско-социолошке идеје. Потребно је схватити да циклизам за који се залажу Шпенглер и посебно Тојнби није пуко понављање историје у дословним матрицама него је у питању рађање новог квалитета. Амерички антрополог Џозеф Кембел (Joseph Campbell) се у својој студији о митовима *Херој са хиљаду лица* (*The Hero With a Thousand Faces*) позива управо на Тојнбија када каже да се “расцеп у души као ни расцеп у друштвеном корпусу неће разрешити никаквим планом

повратка у стара добра времена (архаизам) или програмима који гарантују некакву идеално замишљену будућност (футуризам), па чак ни најреалистичнијим, трезвеним напором да се поново повежу разједињени елементи. Само рођење може победити смрт - рођење, не поново старе ствари, већ нечега новог.” (Кембел, 2004: 29). Поменута Кембелова књига, у којој је разрађена теорија *мономиџа*, нас води до средишта ствари. Он идеју о кружном путовању јунака: *одвајање - иницијација - ѿврат* види као нуклеус идеје *мономиџа* која је у основи свих светских митова. Од памтивека до даншњих дана, херој се отискује од света свакодневице у подручје натприродних чуда: “Ту среће митске силе и извојује одлучујућу победу: херој се враћа из те тајанствене авантуре с моћи да подари нешто добро својим саплеменницима.” (Кембел, 2004: 39).

Поменуту схему можемо да уочимо и недвосмислено пратимо и у настаријем књижевном делу човечанства, *Еп о Гилгамешу*. Ово је сумерско - акадска прича о полубожанству, владару и јунаку који у потрази за вечним животом чини бројна херојска дела, међутим ипак доживљава неуспех и коначно се враћа у свој родни град Урук где га “смрт уграби у сјајној дворани његове палате”.

У *Сеобама* Милоша Црњанског већ у првом поглављу које носи назив *Бескрајни, ѿлави круи*. У њему, *звезда*, јасно је да се главни јунак Вук Исакович спрема да са својим војницима крене на свој пут иницијације. Пролеће је 1744 године. Период рата за аустријско наслеђе (1740 – 1748). Српски живаљ који је пре нешто мало више од пола века раније дошао на просторе јужне Угарске настањен је у пограничним областима негостољубивих мочвара равнице и по потреби се ангажује у ратовима Хабзбуршке монархије и њених противника у разним деловима Европе. И док размишљајући о пролећу Томас Стернс Елиот (Thomas Stearns Eliot) у *Пусиој земљи* (*The Waste Land*) а у преводу Ивана В. Лалића каже да је “април најсвирепији месец, што гаји јоргован из мртвог тла, меша успомену и жудњу и подстиче тромо корење пролећном кишом”, код Црњанског “магловити врбаци испаравају, облаци се ковитлају наниже, река је мутна и непроходна а земља је тамна, невидљива и кишовита”. Сахрана мртваца и полазак у рат са пролећем које би требало да буја од живота представљају код обојице један поглед, помало искоса на живот и смрт. Драшко Ређеп у уводној

речи своје антологије о Црњанском примећује да се “сва годишња доба, изненадна једнако као и очекивана, јављају у његовој раскошној литератури као специфичан, неумитан метроном свакојаким судбина, стања и расположења.” (Ређеп, 1993: 5). Ређеп говори о стањима. То је битно поново приметити јер је још Милан Богдановић у свом приказу *Сеоба* који се појавио 1929. године у *Српском књижевном гласнику* приметио да “овај роман не развија збивања, већ даје једно стање”. Богдановић описује лирску атмосферу романа у виду непрекидног кретања и на једном месту у тексту Исаковича представља као инкарнацију психологије бунила где је, у атмосфери сна и магле, он “живи фантом, једна моћна сенка свог народа и лирска синтеза свег његовог психолошког хаоса”. (Богдановић, 1929: 57). Овде треба приметити, уколико смо добро схватили Богдановића, да се оставља простор за још један круг кроз чије етапе иницијације пролази цео српски народ. “Сеобе” као појам се дакле схватају не само као Исаковичев утопијски сан о бескрајним руским просторствима, него као излазак и пресељења појединих делова српског народа. Тај круг се, барем у случају сентандрејских Срба коначно затвара *ојшњацијама*, масовним повратком читавих породица у отаџбину у периоду између два светска рата и након Другог светског рата. Тим историјским чином почеле су да се испуњавају пророчке речи Јакова Игњатовића за кога је и сâм Црњански у својим есејима рекао да “није умео да буде нежан, али очај његов и престапник, који се тако мало свидео академцима, нежнија је нежност од свих нежности”. (Црњански, 1991: 94). И заиста, имали ишта нежније и потресније од Игњатовићевих речи из његових бележака о Сентандреји где каже: “И кад у Сентандреји једном нестане Срба, а једаред ће их нестати, онда ће им обронак дивних планина бити гроб, покров мирисаво зеленило, звук звона њихових храмова пропратиће их у вечност, а храмови остаће као споменици њиховог духа и живота”. (Игњатовић, 1951: 296).

Главни јунак Сеоба пред Стразбуром размишља о догађајима из прошлости свог живота, сећа се младости и оца који му је “пунио главу о повратку у попаљену и поклану, опустелу Србију”. Недостају му деца и жена а у памети му остадоше “само оне сјајне, чисте звезде, и сребрне шумске путање над којима се спушта априлска магла, којима је пројахао у прве дане свога брака са женом, живећи у оној једноликој досади мале славонске посаде, ловећи лисице, а у будућности,

само та безгранична, завејана Русија, куда мишљаше да се одсели, да би једном лакше живео и да би се већ једном одморио и смирио”. (Црњански, 2008: 155). Схвата да му је живот прошао и да га поправити не може. И тада се њему, у једном специфичном тренутку који представља кулминацију његовог сазнања да се ствари неће и не могу поправити, учини његов пук дражим од свега на свету, а онима што остадоше дома, пожелеле да им коначно сване. Овде се ради о моменту осећаја љубави према својим најближима али и према целом народу. Сличан алтруистички чин можемо да нађемо и код већ поменутог Гилгамеша који травку бесмртности, тај чаробни цвет мора који је изронио жели да подели са својим народом. Међутим, Гилгамешу змија краде травку што га нагони на горке сузе, коначни пораз и повратак у Урук где умире. Чини се да је преломни тренутак код Исаковича моменат пред Стразбуром кад он “зажуде за нечим надземаљским не само за себе, већ и за своје”. Полако тонувши у сан он осети “да је преварен, понижен, а да беше рођен за нешто чисто, светло, ванредно и непролазно”. (Црњански, 2008: 158).

Повратак је за Исаковича болно искуство, јер након разочарења и губљења наде да ће онима што остадоше дома икада сванути, сазнаје и болну вест да му је жена Дафина преминула. Љубавни троугао између њега, брата му Аранђела и супруге “госпоже Дафине” је паралелна прича која се може издвојити из главног тока романа. Њих троје су личности чије се постојање може представити једним троуглом чија се темена окрећу у раније описаном кругу. После расанка на самом почетку књиге ово троје људи се више не састају до краја. Аранђел не долази под Петроварадин да сачека свога брата него се сели у Будим, а Дафинин гроб Вук ће посетити тек сутрадан по повратку. Затворивши свој круг у *Сеобама* Црњански нам понавља реченице са самог почетка књиге које нам дословце указују на природни циклус понављања ствари:

“Све је било као и при његовом поласку. Магловити врбаи испараваху се, облаци се спуштаху све наниже. Земља је била само тамна влага, невидљива и кишовита.” (2008: 240).

Нови круг отпочиње Вуковим плановима и размишљањем о обавезама које га чекају у данима који следе где “треба ићи патријар-

ху, дознати новости, спремати се за Беч, спасавати војнике од нове сеобе и одузимања оружја, мислити на децу, ићи брату у Будим, ђенералу у Темишвар, куповати коње, кола, подићи ковачницу у селу, преместити капетана Антоновича, писати исцрпан извештај о повратку Славонско - подунавског полка, а нарочито, нарочито спремати план, извидети могућност одласка у Русију, куда се још увек надао да ће отићи” (2008: 241). Што се другог круга тиче, оног круга што га народ својим сеобама описује, његов нови циклус можда отпочиње, можда је већ отпочео и завршио се, а можда ће се то тек догодити у будућности коју Црњански у умерено оптимистичком тону види у завршним речима *Сеоба*:

“Зрно, што је у његовој старости сачувало у себи моћ да проклија и наднесе нова бића над времена и небеса, која ће се огледати у водама што се сливају и састају, ту, испод Турске и Немачке, огледати и надносити као мостови.” (2008: 242).

Артур Кларк у роману - *2001: Одисеја у свемиру*, слично Црњанском уводи два круга, или циклуса иницијације по којима ће да крену човечанство у целини и појединачни јунаци оличени у ликовима човеколиког мајмуна Гледа-Месеца (Moon-Watcher), др Хејвуда Флојда, научника задуженог за тајну мисију усмерену ка планети Сатурн и Дејвида Боумена, капетана свемирског брода *Оџкриће* (*Discovery*). Последњу тројицу можемо да посматрамо као једног јунака, као еволутивни напредак човека од примитивног бића, преко разумног човека који је овладао многим технологијама и осваја свемир напустивши своју матичну планету и коначно као људско биће које физички одлази даље од свих припадника своје врсте на трансцендентални пут ка једном новом облику постојања.

Сиже Кларковог романа лакше је пратити уз помоћ слика које су нам остале дубоко урезане у свест захваљујући ремек делу филмске индустрије, филму којег је режисер Стенли Кјубрик (Stanley Kubrick) снимio 1968. године по Кларковом сценарију писаним паралелно са романом. У питању је идеја о веома напредној цивилизацији која је у освит човечанства на нашој планети оставила артефакт у облику паралелопипеда (у коментарима дела назван *монолитом*) који је, испоставиће се, својеврсна машина за учење јер у његовом прису-

ству наши преци, који су на ивици изумирања почињу да користе свој ум. Моменат када они схватају да кости угинулих животиња могу да послуже као оружје у филму је представљен легендарном секвенцом када Гледа-Месец животињском бутном кости ломи костуре животиња, обрачунава се са ривалским племеном своје врсте око превласти над једним извором воде где убија припадника своје врсте и коначно баца исту кост чији лет представља људску еволуцију дугу три милиона година јер се кост на крају кадра претвара у свемирски брод у Земљиној орбити. У роману је моменат пробуђене људске свести, након што су Гледа-Месец и његови саплеменици савладали леопарда који их је извесно време терорисао, дочаран ништа мање ефектним пасусом:

“Неколико секунди Гледа-Месец је стајао несигурно над својом новом жртвом, покушавајући да појми необичну и чудесну чињеницу: мртав леопард и даље је био кадар да убија. Сада је био господар света, али није сасвим знао шта му је чинити. Но, нешто ће већ смислити.” (Кларк, 1983: 26).

У двадесет првом веку на Месецу бива пронађен идентични монолит који је, како сва истраживања показују, намерно закопан. То је уједно, како Кларк у роману каже, и највеће откриће у историји науке јер је у питању непосредни доказ постојања ванземаљске инелигенције. Док се др Флојд спуштао у удубљење да би из непосредне близине осмотрио мистериозни ванземаљски артефакт, испуњен осећањем страхопоштовања и беспомоћности, наратор нам указује да је овде, код самог портала Земље, човек стајао лицем у лице са једном тајном која можда никада неће бити одгонетнута. “Пре три милиона година нешто је минуло овуда, оставило за собом овај недокучен и можда недокучив симбол властите сврхе, а затим се вратило ка планетама или ка звездама”. (1983: 66). Након што га је први пут након толико дугог периода обасјало лунарно сунце, монолит шаље кратак сигнал у правцу Сатурна. Ускоро бива организована мисија која новог јунака Дејвида Боумана води ка Сатурну где се сусреће са монолитом много већих размера који представља “капију звезда” кроз коју он пролази доживљавајући иницијацију и коначну трансформацију у “дете звезда”. Новица Петровић у својој студији *Човек и космос у делу Артура Кларка и Стјанислава Лема* каже да “апотеоза људске јединке по имену Дејвид Боуман, којом је имплицитно наговештена потенцијална апотеоза читаве људске расе,

засигурно представља највишу тачку Кларковог антрополошког оптимизма, како у идејном тако и у уметничком смислу”. (Петровић: 2011, 132). Ентитет који је некада био припадник људске врсте, Дејвид Боумен, сада назван “Дете звезда”, на крају романа, вративши се до Земље затвара одисејевски круг нараторовим речима: “Јер иако је сада било господар света, није сасвим знало шта му надаље ваља чинити. Но нешто ће већ смислити.” (Кларк: 1983, 184).

Кларк је попут Црњанског посегао за истим књижевним поступком понављања истоветних реченица са почетка своје књиге. То међутим не значи да се све истоветно понавља, него у истим матрицама добија један нов квалитет и осећајност. Јер као што Вук Исаковић затиче пејзаже “Нове Србије” потпуно исте у Црњансковим описима, али већ сутра планира нове акције, тако ни за “Дете звезда” које се враћа истоветној Земљи не знамо колико је спремно да изведе људску врсту из сенке космичке усамљености.

Литература

- Анџолоџија Црњански*. (1993). Избор, предговор и напомене Драшко Ређеп. Нови Сад: Прометеј.
- Еј о Гилјамешу*. (2009). С немачког превео Станислав Препрек. Београд: Завод за уџбенике.
- Игњатовић, Ј. (1951). *Одабрана дела*. Нови Сад: Матица српска.
- Кембел, Џ. (2004). *Херој са хиљаду лица*. Нови Сад: Стилос.
- Кларк, А. (1983). *2001: Одисеја у свемиру*. Превели Зоран Живковић и Жика Богдановић. Београд: Народна књига.
- Платон. (2002). *Држава*. Превели Албин Вихлар и Бранко Павловић. Београд: БИГЗ.
- Петровић, Н. (2011). *Човек и космос у делу Арџура Кларка и Станислава Лема*. Београд: Конрас.
- Тартаља, С. (1976). *Скривени круи*. Београд: Председништво Конференције ССОЈ.
- Тојнби, А. (1970). *Испираживање историје*. Превео Миодраг Лукић. Београд: Просвета.
- Црњански, М. (1991). *Есеји*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Црњански, М. (2008). *Сеобе*. Приредио Мило Ломпар. Београд: Штампар Макарије: Октоих.
- Шпенглер, О. (1989). *Пројаси Запада*. Превео Владимир Вујић. Београд: Књижевне новине.

Jovan Savin

Summary

THE CYCLICAL UNDERSTANDING OF TIME IN TWO REPRESENTATIVE WORKS OF MILOŠ CRNJANSKI AND ARTHUR C. CLARKE

This paper deals with the comparison of the two representative novels of M. Crnjanski and A.C. Clarke: *Migrations* and *2001: A Space Odyssey*. The structural analyses of both texts showed similarities in respect of the treatment of time which both authors represented by the repetition of new life and evolutionary cycles. Investigation of this phenomenon requires an interdisciplinary approach to the subject matter which includes the implementation of the classics by Oswald Spengler, Arnold Toynbee and Joseph Campbell. This mythological idea is incorporated in the literature since ancient times and it is the part of Crnjanski and Clarke's literary procedures whose literary characters follow the similar patterns.

Key words: Miloš Crnjanski, Arthur C. Clarke, cycles in the philosophy of history, monomyth.

ADAPTACIJA I INTERTEKSTUALNOST

U studijama filmske adaptacije, teorije intertekstualnosti dobijaju sve veći značaj, naročito u poslednje dve decenije. Ovaj rad zasniva se na teorijskom pristupu filmskoj adaptaciji gde se kritički predstavljaju teorije Thomasa Leitcha, Linde Hutcheon, Mikhaila Bakhtina, Roberta Stama, Christiana Metza, Briana McFarlana, Linde Cahir, Katje Krebs i drugih značajnih teoretičara. U ovom radu analizira se odnos procesa adaptacije i procesa prevođenja i zaključuje da filmska umetnost poseduje vlastiti filmski jezik i filmski narativ, jer film poput književnog dela, takođe pripoveda priču koristeći drugačija sredstva izražavanja. Adaptacija konkretizuje i aktualizuje određene ideje, pravi izbor i analogije, izražava kritiku ili ukazuje poštovanje originalnom tekstu. Adaptaciju sagledavamo kao formalni entitet i kao transpoziciju određenog književnog dela, pri tom imajući u vidu promenu medija, eventualnu promenu žanra, promenu okvira ili konteksta, promenu tačke gledišta u okviru nove interpretacije. Analiziramo teorijski pristup adaptaciji kao slobodnom prevodu postojećeg teksta na nove jezike, i kritički zaključujemo da adaptacija predstavlja stvaralački proces, koji sam po sebi podrazumeva novu interpretaciju i čin stvaranja novog umetničkog dela. U tom stvaralačkom procesu osnovna premisa je da se sačuva priča preuzeta iz originalnog književnog dela ali da se njoj istovremeno udahne novo viđenje koje će uspešno komunicirati sa publikom. Adaptacija je forma intertekstualnosti. Ona je višeslojna i u sebi nosi kako repeticiju originalnog izvornog teksta tako i varijacije novog umetničkog stvaralaštva.

Ključne reči: intertekstualnost, teorija vernosti, dijalogizam, prevod, filmski jezik, filmski narativ

Linda Hačen (Linda Hutcheon) u svom delu *Teorija Adaptacije* (*Theory of Adaptation*) adaptaciju definiše kao: „produženu, planiranu i najavljenju ponovnu posetu određenom umetničkom delu” (Leitch, 2012: 87), postavljajući zapravo pitanje: šta je to što ne predstavlja adaptaciju – koja vrsta interteksta se može smatrati adaptacijom a koja ne? Ono što Hačen naziva „pravilnom adaptacijom” (*adaptation proper*) su one vrste

* anamandic73@gmail.com

stvaralaštva koje svoju estetiku prvenstveno zasnivaju na vernosti originalnom tekstu (2012: 87). Stoga se nameću pitanja: da li se svako izvođenje ili svaki kritički komentar može smatrati adaptacijom? Koja je razlika između interteksta i adaptacije? Šta se može smatrati adaptacijom a šta *prisvajanjem* ili *aproprijacijom*? (2012: 88). Džuli Sanders (Julie Sanders) to objašnjava na sledeći način:

Adaptacija označava vezu sa izvornim tekstom ili originalom. S druge strane apropijacija često predstavlja odlučniji način udaljavanja od datog teksta ka potpuno novom proizvodu ili oblasti kulture. Ovo može i ne mora uključiti generičku promenu, i može zahtevati upoređivanje jednog teksta naspram drugog...ali prisvojeni tekst ili tekstovi nisu uvek jasno označeni ili priznati kao što je to u procesu adaptacije. Oni se mogu naći u manje jasnom ili manje očiglednom kontekstu nego što je to slučaj sa filmskom verzijom neke kanonske drame (Leitch, 2012: 88).

Lič se slaže sa stavom Linde Hačen da se adaptacija zasniva na „kontinumu intertekstualnih odnosa” (2012: 88). Takođe Lič postavlja pitanje gde povući granicu između odgovarajuće i neodgovarajuće adaptacije, i koja bi uopšte bila svrha povlačenja ovakvih granica. Lič polazi od aksioma da je „adaptacija zbirka intertekstualnosti – jer su sve adaptacije očigledno intertekstovi, ali je daleko manje očigledno da su svi intertekstovi adaptacije” (2012: 89). Stoga Lič iznosi devet tačaka koje govore u prilog odnosu između adaptacije i intertekstualnosti:

1. Adaptacije su isključivo kinematografske, uključujući samo filmove nastale po romanima, dramama ili pripovetkama (2012: 89).

Ovakav stav u studijama adaptacije bio je dominantan punih četrdeset godina, tačnije od 1957. godine i objavljivanja dela *Romani na filmu* (*Novels into Film*) Džordža Blustouna (George Bluestone) pa sve do 1999. godine i izdanja *Adaptacije: od teksta do ekrana, od ekrana do teksta* (*Adaptations: From Text to Screen, Screen to Text*) čiji su urednici Debora Kartmel (Deborah Cartmell) i Imelda Vilehan (Imelda Whelehan). U ovoj publikaciji proširen je dijapazon intertekstualnosti te se adaptacijom smatra i televizijski program, kao i filmovi nastali na osnovu stripova, čak i filmovi poput *Klavira* koji odaju utisak filmske adaptacije iako to zapravo nisu. Kartmel i Vilehan suprostavljaju se prvobitnoj ideji da su „književne adaptacije jednosmerni prevodi klasičnih tekstova na ekran” (2012: 89). 2008. godine osniva se Udruženje studija adaptacije gde se pristupa adapta-

cijama na bimedijalan način te se kinematografski i televizijski tekstovi scenarija analiziraju u odnosu na njihove književne originale. Ovakav pristup ima značajna ograničenja, jer u vremenu neverovatne medijske ekspanzije, ne razmatra adaptacije drugih medija poput opere, baleta, pozorišnih predstava, web strana, you tube videa koji se zasnivaju na ranijim tekstovima – zapravo, izučava se samo film kao medij (2012: 90).

2. Adaptacije su isključivo intermedijske, jer uključuju transfer narativnih elemenata sa jednog medija na drugi (2012: 91).

Ovakav model ima prednost u odnosu na prvi jer medije koji su u interakciji ne definiše isključivo kao književne i filmske. Američka akademija filmskih umetnosti i nauka od 1958. godine pravi jasnu razliku u dodeli Oskara za najbolji originalni scenario i Oskara za najbolji adaptirani scenario koji se zasniva na materijalu drugih medija. Adaptirani scenario se može zasnivati na romanima, dramama, pripovetkama, operama, baletima, stripovima, video igrama i popularnim pesmama. Lič smatra da intermedijalni model omogućava neutralniji pristup pri evaluaciji neke adaptacije.

3. Adaptacije su kontra – ekfrazе (2012: 93).

Termin ekfrazа je antički naziv za slikovito opisivanje. Ovakav model zauzima stav da je književnost inferiorna u odnosu na vizuelne umetnosti, jer je autoru potrebno mnoštvo reči da sa mukom dočara ono što može da ostvari moć slike (2012: 93). Adaptacija, zahvaljujući svojoj hibridnoj formi reči i slike, može snažnije da dočara određeno iskustvo, koje se pisanom reči tek naslućuje.

4. Adaptacije su tekstovi čiji status se zasniva na namernom pozivu publici da im pristupi kao adaptacijama (2012: 95).

S obzirom da se rimejk nekog filma može zasnivati na prethodnom filmskom ostvarenju ili pak na književnom izvoru, nameće se problem intertekstualnosti, jer ako analiziramo filmsko ostvarenje *Psiho* Gusa Van Santa iz 1998. godine, postavlja se pitanje da li ga posmatramo kao rimejk filma Alfreda Hičkoka iz 1960. godine ili kao adaptaciju romana Roberta Bloka (2012: 95). U ovakvom procesu kontekstualizacije najvažnije bi bilo analizirati intertekstove koji se ističu u datoj adaptaciji.

5. Adaptacije su jasni primeri modela transtekstualnosti (2012: 96).

Lič predstavlja pet modela transtekstualnosti:

- a) intertekstualnost označena citatima i aluzijama;
- b) paratekstualnost naznačena sekundarnim odrednicama kao što su naslovi, predgovori, epigrafi;
- c) metatekstualnost komentara i aluzije;
- d) arhitekstualnost implicitno prisutna u paratekstualnosti;
- e) hipertekstualnost koja povezuje jedan tekst sa hipotekstom (2012: 96).

Od svega nabrojanog Robert Stem (Robert Stam) smatra da je hipertekstualnost najvažnija za adaptaciju. Ovih pet kategorija transtekstualnosti ne treba posmatrati kao odvojene i nezavisne jer se one neprestano uzajamno prepliću. Nemoguće je povući jasnu granicu između hiperteksta i hipoteksta „jer svaki pisani tekst koji sledi funkcioniše kao hipertekst u odnosu na svog prethodnika, ali istovremeno i kao hipotekst u odnosu na onaj koji iza njega sledi” (2012: 97). Hipertekstualna derivacija ima dva osnovna tipa: transformaciju i imitaciju. Hipertekstovi često moraju odgovoriti zahtevima društva, jer većina filmskih adaptacija teži kako umetničkom tako i komercijalnom uspehu.

6. Adaptacije su prevodi (2012: 97).

Blustoun, međutim, pravi jasnu razliku između ova dva termina:

Dok se često filmovi zasnovani na književnosti nazivaju adaptacijama, sama reč „adaptirati” ima značenje promeniti strukturu ili funkciju entiteta kako bi lakše preživeo i razmnožavao se u novoj sredini. Adaptirati značilo bi taj isti entitet postaviti u novu sredinu. U procesu adaptacije, isti nezavisan entitet koji je ušao u sam proces, postoji, iako je podvrgnut modifikaciji – ponekad i radikalnoj mutaciji – u svojim naporima da se prilagodi novoj sredini.

„Prevoditi”, nasuprot „adaptirati”, znači prevesti tekst sa jednog jezika na drugi. To je *jezički proces*, a ne proces opstanka i stvaranja. Procesom prevođenja potpuno novog teksta stvara se materijalno različit entitet, koji istovremeno ima jak odnos sa originalnim tekstom, a ipak je od njega nezavisan. Jednostavno rečeno: mi smo u mogućnosti da čitamo i razumemo prevod bez čitanja originalnog izvora (2012: 98).

Linda Kahir (Linda Cahir) pak smatra da adaptacije nisu doslovni prevodi ali da je „svaki čin prevođenja zapravo istovremeno čin interpretacije” (2012: 98).

7. Adaptacije su predstave (2012: 99).

Ako bi se pošlo od stanovišta da su adaptacije interpretacije mogao bi se zauzeti stav da su ujedno i predstave mada ni jedan teoretičar ne daje ovakvu definiciju. Filmske adaptacije su predstave koje se zasnivaju na scenarijima, mada Džek Buzer (Jack Boozer) kaže: „da je scenario samo osnovni nacrt za adaptirani film te stoga nije vredan ozbiljnog razmatranja” (2012: 100).

8. Adaptacije su kvintesencijski primeri intertekstualne prakse (2012: 100).

Adaptacija nastaje kao verzija ranijeg teksta i ima status hibridnog medija. Džon Tibets (John Tibbetts) i Džejms Velš (James Welsh) smatraju da adaptacija predstavlja dihotomiju tekstova, tekstualnosti i kulturnog statusa jer ona obuhvata „umetnost i trgovinu, individualnu kreativnost i zajedničku tvorevinu, kulturu i masovnu kulturu, verbalno i vizuelno” (2012: 101).

9. Adaptacije su istaknuti primer, ali ne i centralni ili kvintesencijski primer intertekstualnosti (2012: 102).

Ovakvo tumačenje u potpunoj je suprotnosti sa prethodnim modelom. Linda Hačen kaže:

Iako postoji potreba za proširenjem koncepta adaptacije kako bi uključili prošireno „refunkcionisanje” (kako ga nazivaju ruski formalisti) kao karakteristiku umetnosti našeg doba, mi istovremeno moramo da ograničimo njen fokus u smislu da je „ciljni” tekst adaptacije uvek neko drugo umetničko delo, uopšteno gledajući, drugi oblik kodiranog diskursa (2012: 102).

Mi takođe uočavamo da postoji i druga vrsta adaptacije....Ta druga vrsta ili model ima širi okvir pragmatičnog etosa, njegova forma je značajno šira. Adaptacija u umetnosti dvadesetog veka je glavni model tematskog i formalnog strukturiranja, što uključuje, ono što sam ranije nazvala integrisanim procesima modelovanja. Kao takva, jedna je od najčešćih formi tekstualnog samoposmatranja našeg doba. Označava ukrštanje stvaralaštva i ponovnog stvaralaštva, pronalaska i kritike (2012: 102).

Pre Bahtinove teorije, postojali su različiti pristupi teoriji adaptacije pa su strukturalisti svoju studiju adaptacije zasnivali na stavu da svaki adaptirani tekst treba rastaviti na manje delove i zatim ga detaljno proučavati, što je zbog svoje kompleksnosti pojedine teoretičare dovelo do toga da se adaptaciji pristupa isključivo intertekstualno. Bahtinove ideje o intertekstualnosti su primenjive u studijama adaptacije. Međutim on smatra da se značenje ne može svesti samo na nivo reči izdvojene kao takve, već da se ona mora posmatrati u odnosu na druge reči koje u svojoj međusobnoj interakciji stvaraju mrežu raznih značenja koju mi čujemo ili izgovaramo (Cutchins, 2014: 43).

Živ govor, koji dobija značenje i oblik u određenom istorijskom trenutku u određenoj društvenoj sredini, ne može a da se ne suoči sa hiljadama niti živog dijaloga, koje tka društveno-ideološka svest oko datog objekta govora; ne može a da ne postane aktivni učesnik društvenog dijaloga. Povrh svega, govor proizilazi iz ovog dijaloga kao njegov nastavak i kao odgovor na odgovor – a ne prilazi objektu posredno (2014: 44).

Intertekstualnost polazi od stanovišta da sva značenja, uključujući i ona proizašla iz adaptacija, postaju deo ove kompleksne mreže. Bahtin smatra da je adaptacija zapravo nameran uticaj jednog teksta na drugi i da mi kao publika uživamo u adaptaciji posmatrajući to međusobno ukrštanje tekstova, njihov odnos, sličnosti i razlike, uviđajući mnoštvo značenja (2014: 44). On smatra da su književni tekstovi prepuni značenja i da svaka vrsta interpretacije ili adaptacije teksta, stvara čitavo mnoštvo namernih ili nenamernih novih značenja dok mi kao publika uzimamo aktivno učešće u njihovom tumačenju. Adaptacija istovremeno ima blizak odnos sa izvornim tekstom ali i sa realnim svetom u kome nastaje i u tome leži njena moć jer ona spaja često različite kulture, ideologije ili društvene prilike (2014: 50). Studije adaptacije podrazumevaju proučavanje tih međusobno povezanih tekstova i njihovih konteksta.

Studije adaptacije uvek se iznova vraćaju teoriji „vernosti” što ne iznenađuje ako uzmemo u obzir da su prvi filmovi upravo nastali kao pokušaj da se vizuelno na filmskom platnu dočara stvarnost što je bio jedini kriterijum uspešnosti filma kod publike. Kada govorimo o teoriji „vernosti” kod adaptacije pojam vernosti se odnosi pre svega na izvorni tekst po principu što je adaptacija bliža mom doživljaju originalnog teksta to je uspešnija. Ali Bahtinovo viđenje otvara novu problematiku jer moj doživljaj i viđenje ori-

ginalnog teksta ne mora se podudarati sa tuđim doživljajem. Bahtin smatra da adaptacija u procesu prevođenja originalnog dela na novi medij ne gubi na vernosti, niti doprinosi uništenju ili deformaciji originalnog teksta, već naprotiv predstavlja kreativan proces stvaranja nove umetnosti. On se ne suprotstavlja direktno teoriji „vernosti” kao takvoj već odstupanje od originala vidi kao neizbežan i produktivan proces. U tom procesu neka značenja se gube ali se istovremeno stvara mnoštvo novih značenja i stoga je adaptacija kao čin prevođenja književnog teksta na film kreativan proces koji stvara novu vrstu umetnosti (2014: 52).

Bahtin veruje u jezik „koji ne predstavlja sistem apstraktnih gramatičkih kategorija, već jezik koji se poima kao ideološki zasićen, jezik kao pogled sveta“ (2014: 53); zapravo naše lično viđenje i poimanje sveta je neraskidivo povezano sa našim jezikom. Stoga Bahtin smatra da svako umetničko delo odražava različite poglede, jer svaki lik nekog romana ili drame zapravo govori različitim osobenim jezikom koji sa sobom donosi različito viđenje sveta. „Svi jezici heteroglosije, kakav god princip se nalazio u njihovoj osnovi i činio ih jedinstvenim, predstavljaju određene poglede na svet, forme konceptualizacije sveta kroz reči, specifične poglede na svet od kojih svaki karakterišu vlastiti ciljevi, značenja i vrednosti“ (2014: 54). Bahtin takođe navodi da jezik kojim govore likovi u romanima je „verbalno i semantički autonoman; govor svakog lika poseduje vlastiti sistem verovanja, jer je svaki govor tuđi i na tuđem jeziku, te se stoga tako prelamaju namere samog autora“ (2014: 54). Na taj način istovremeno se prelamaju dve različite namere, direktne namere samih likova, sa namerama njihovih autora. Bahtin je smatrao da je heteroglosija karakteristična za romane ali i za druga umetnička dela poput drame ili filma, itd. Svaki tekst uspešno stvara svoj jezik koji sadrži heteroglosiju a stoga i intratekstualni dijalog. Za studije adaptacije to znači da svaka adaptacija nekog teksta koja uključuje heteroglosiju mora imati i svoju tačku gledišta. Stoga Bahtinov pristup adaptaciji polazi od toga da je tačka gledišta glavna karakteristika svake adaptacije a ne njen periferni element (2014: 55).

Bahtin takođe uvodi i pojam *hronotopa*. To je mehanizam pomoću koga se realnost asimiluje u umetnost. Hronotop se definiše kao suštinska uzajamnost vremenskih i prostornih odnosa, onako kako su oni umetnički dati u književnosti. Hronotop daje predstavu o modelu kulture u kome je delo nastalo. Svi apstraktni elementi romana, od filozofskih do socijalnih, kroz njega ostvaruju konkretizaciju. Od velikog je značaja za književno

delo, jer stoji u osnovi formiranja sižea, a svako neopravdano odstupanje od datog vremena ili prostora, narušava strukturu dela i otežava praćenje zbivanja. Bez datog vremena i prostora mi ne možemo pojmiti suštinu umetničkih ideja (2014: 58).

Bahtinove ideje pružaju okvire studijama adaptacije. On smatra da tekstovi ostvaruju svoje značenje i dobijaju na značaju tek kada dođu u kontakt sa drugim tekstovima, što donekle definiše adaptaciju a ipak joj pruža mogućnost da izbegne zamke koje nameće teorija „vernosti”. Neizbežno, čitanje ovakvih tekstova navodi nas na uočavanje sličnosti i razlika, a istovremeno nam pruža mnoštvo namernih i nenamernih značenja. Sama adaptacija ne mora da usvoji sva značenja originalnog teksta ali ona neminovno svojim procesom stvara i unosi nova značenja sa kojima se mi kao publika susrećemo (2014: 59).

Adaptacija kao intertekstualni dijalogizam

Kada govorimo o filmskim adaptacijama romana, uvek se iznova vraćamo na ideju vernosti originalu i ukoliko adaptacija odstupa od osnovnog narativa fabule, kako tematski tako i estetski, to kod nas često dovodi do razočarenja. Adaptacija često može izostaviti one delove romana koji su po nama važni, ili pak vizuelni filmski prikaz može u potpunosti odstupati od slike kakvu smo mi stvorili u našoj mašti. Postavlja se pitanje da li adaptacija uopšte može ostati u potpunosti verna originalu usled promene medija?

Kritika vernosti vremenom se razvijala u dva pravca: prvi koji je smatrao da adaptirano delo mora ostati u potpunosti verno originalnom tekstu i drugi pravac koji polazi od toga da adaptacija treba da ostane verna duhu originalnog dela. Robert Stem smatra da ideja vernosti jeste od velikog značaja u odnosima ova dva medija. On smatra da se često polazi od pretpostavke da je roman taj koji sadrži suštinsko značenje koje je prikriveno negde ispod površine i da je zapravo književno delo neka vrsta zatvorenog entiteta koja za cilj ima da prenese određenu poruku čitaocu. Međutim današnje teoretsko stanovište smatra da je tekst otvorena struktura, ispunjena beskonačnim značenjima, a da sam čin čitanja podrazumeva trenutak kontekstualizacije (Réka, 2008: 46). Samim tim nameće se pitanje čemu film treba da ostane veran? Da li režiser mora ostati veran zapletu do poslednjeg detalja? U tom slučaju filmska verzija *Rata i mira* trajala bi

trideset sati. Ili pak režiser mora da se povinuje „namerama“ autora? Stem kaže da bi to stvorilo nove probleme:

Autori često maskiraju svoje namere iz ličnih ili psihoanalitičkih razloga ili pak spoljnih razloga ili cenzure. Autorove izražene namere ne moraju biti od značaja, imajući u vidu upozorenja književnih kritičara na „pogrešne namere“, te nas podstiču da „verujemo priči a ne pripovedaču“. Prust nas je naučio da autor nije važna sveprisutna individua već „un autre moi (moje drugo ja)“. Autori često i nisu svesni svojih najdubljih namera. Kako onda filmski tvorci mogu da im budu verni? (Réka, 2008: 47)

Stoga nasuprot ideji vernosti književnom izvoru, Stem predlaže alternativni pristup analizama filmskih adaptacija. On uvodi termin *intertekstualnog dijalogizma* u kritički diskurs, potpuno prebacujući fokus na književni i filmski tekst (2008: 47). On objašnjava da intertekst znači da „svaki tekst formira ukrštanje tekstualnih površina, pošto su svi tekstovi sastavni deo anonimne formule, varijacije tih formula, svesni ili nesvesni citati, spajanje ili inverzija drugih tekstova“ (2008: 47). Pozivajući se na Bahtina, Stem smatra da ne treba ograničavati koncept na isključivo jedan medij jer su svi tekstovi proizvodi „beskonačnih i otvorenih mogućnosti koje proizilaze iz širokih delovanja kulture, čitava matrica komunikativnih veština u čijim okvirima se nalazi umetnički tekst“ (2008: 47). Stem smatra da filmske adaptacije nisu „isključivo vrsta višeslojnih pregovora intertekstova već se i sami nalaze u vrtlogu intertekstualnih referenci i transformacija, ili tekstova koji stvaraju druge tekstove u beskrajnom procesu reciklaže, transformacije, transmutacije, bez jasnog porekla“ (2008: 47).

U teoriji adaptacije postoje mišljenja da adaptacija može zauzeti i aktivan odnos prema izvornom romanu i postati deo šireg intertekstualnog dijalogizma koji podrazumeva da se svi tekstovi međusobno ukrštaju. Tekstovi su delovi formula, njihove varijacije, svesni i nesvesni citati, spoj ili pak inverzija drugih tekstova. Intertekstualni dijalogizam stoga pruža beskonačne mogućnosti nastanka i razvoja umetničkog teksta kao produkta kulturološkog diskursa (Stam, 2000: 64). Bahtin je pristupao intertekstualnosti kao kompleksnom i višedimenzijalnom dijalogizmu, koji je svoje korene imao u istorijskom kontekstu i društvenom životu, što je uticalo na razvoj književnosti kao kulturološkog fenomena. Bahtin smatra da se književnost kao i film mora proučavati unutar „raznolikosti jedinstva čitave kulture jedne epohe“ (2000: 65).

Pozivajući se na terminologiju Bahtina i Džulije Kristeve (Julia Kristeva), Žerar Ženet (Gérard Genette) u svom delu *Palimpsesti* (*Palimpsests*) iz 1982. godine gradi svoju teoriju o *transtekstualnosti* koja zapravo svaki tekst dovodi u vezu sa nekim drugim tekstom. Ona obuhvata pet kategorija:

1) *intertekst* – prisustvo jednog teksta u drugom što podrazumeva citiranje, plagijat, aluziju. Adaptacija je u ovom smislu dupli intertekst jer se zasniva kako na književnom tekstu tako i na filmskom;

2) *paratekst* – skup tekstova koji okružuju glavni tekst: naslovi, podnaslovi, predgovori, pogovori, fusnote, ilustracije itd;

3) *metatekst* – komentar nekog teksta ili kritički osvrt;

4) *arhitekst* – skup opštih, generičkih kategorija, tipovi diskursa, načini iskazivanja, književni žanrovi koji nisu određeni već ih klasifikuju čitaoci, kritika i publika;

5) *hipertekstualnost* – *hipertekst* se zasniva na *hipotekstu* koga potom transformiše, modifikuje, elaborira ili proširuje (2000: 65 – 66).

Filmske adaptacije se mogu posmatrati kao hipertekstovi izvedeni od već postojećih hipotekstova, koji se transformišu samim postupkom selekcije, proširivanja, konkretizacije i aktualizacije, stoga, možemo zaključiti da su filmske adaptacije neprekidan niz intertekstualnih referenci i transformacija jer svaki filmski tekst zapravo proizvodi nove tekstove. (2000: 66).

Stem polazi sa stanovišta da se filmske adaptacije mogu posmatrati kao transformacije hipoteksta izvornog romana koja se može odvijati na više različitih načina kao što su: selekcija, proširivanje, konkretizacija, aktualizacija, kritika, analogizacija, popularizacija i rekulturalizacija (2000: 68). Roman kao izvorni tekst može se posmatrati kao izraz jednog medija u određenom istorijskom kontekstu, koji je transformisan u drugi izraz, to jest filmsku adaptaciju, koja nastaje u drugačijem kontekstu i u različitom mediju (2000: 68). Filmske adaptacije romana vrše transformacije u skladu sa zahtevima novog medija, pri čemu u skladu sa diskursom i određenim ideologijama, pojedine intertekstove usvajaju ili pak menjaju usklađujući ih sa politikom filmskog studija, određenom ideologijom, političkim ograničenjima, autorskom pristrasnošću, harizmom filmskih zvezda, ekonomskim prednostima i razvojem tehnologije (2000: 69). Stoga, možemo zaključiti da se filmski hipertekst transformiše u skladu sa mnogobrojnim napomenutim faktorima.

Stoga Stem smatra da oni koji se bave analizom filmskih adaptacija moraju zadržati svoj kritički stav i imati slobodu u vrednovanju filmskih ostvarenja ali da filmske adaptacije ne možemo posmatrati površno, sa

nekoj moralističkog stanovišta, i pri tom sud zasnivati na nekoj vrsti hijerarhije po kojoj je roman uvek superiorniji u odnosu na film, već svoj sud moramo zasnivati na istorijskom i kulturološkom kontekstu i intertekstu (2000: 75). Takođe naša analiza ne treba da se zasniva isključivo na kritici „vernosti“ već na dijalogizmu koje podrazumeva tumačenja, kritike, interpretacije i transformacije prethodnog teksta. Ovakva vrsta kritike i analize može se smatrati svrsishodnom, jer ne samo da razmatra, već i uvažava razlike među medijima koje su neumitne.

Kristijan Reka smatra da za razliku od kritike vernosti koja ima za cilj da ukaže na ona mesta u filmu gde adaptacija odstupa od originalnog teksta, daleko veći značaj imao bi istovremeni pristup romanu i filmu, pri čemu bi uočene razlike između njih otvorile prostor za intertekstualni dijalog (Réka, 2008: 46). Na taj način književni i filmski tekst, nama koji se bavimo interpretacijom, otkrili bi svoje skrivene aspekte tako što bi filmska adaptacija pružila određene nove mogućnosti za interpretaciju romana i obrnuto, roman bi „govorio“ o filmu (2008: 46). Teorijska osnova za ovakvu tvrdnju zasniva se na konceptu dijalozizma Mihaila Bahtina (ideje da je svaki izraz potencijalno u vezi sa svim drugim izrazima), kao i na filmskoj teoriji Roberta Stema.

Filmski jezik i filmski narativ

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, filmski teoretičari pokušali su da oblikuju jezik koji bi odgovarao sistemu filma i samim tim objasnio šta se zapravo podrazumeva pod terminom filmski jezik. Filmski jezik je posebna vrsta jezika koji predstavlja „beskonačan način konstrukcije i rekonstrukcije sistema medijske komunikacije“ (Réka, 2008: 35). Frančesko Kaseti (Francesco Casetti) smatra da se fraza *filmski jezik* odnosi na teorijsku tradiciju koja se pojavila pre Drugog svetskog rata, koja je razvila pristup bioskopu kao sredstvu komunikacije, to jest, „načinu koji omogućava čoveku da se izrazi i da deluje“ (2008: 35). Sredinom šezdesetih godina 20. veka nastaje novi semiotički pristup filmu „gde proučavanje lingvističkih osnova filma biva zamenjeno proučavanjem lingvističkih karakteristika“ (2008: 35). Razlika između ova dva pristupa ogleda se u tome što prvi pristupa lingvističkim analogijama kao nečemu što je prirodno i što se podrazumeva, dok drugi istražuje „specifične komponente šireg fenomena“ (2008: 35). Stoga analiza filmskog jezika sagledava na koji način je mnoštvo

komponenata organizovano u filmsku celinu, ili tačnije u filmski *narativ*.

Albert Lafaj (Albert Laffay) smatra da se bioskop zasniva na narativu jer je to jedini način „da se realnost očita na platnu“ (2008: 35). Narativ je ključni element koji spaja različite komponente realnosti u jednu celinu, te stoga daje značenje tom svetu koji je prikazan na velikom platnu, pružajući mu logiku i vokabular, pretvara film u jezik; samim tim film dobija lingvistički fokus a istovremeno ulazi u kulturološke i umetničke okvire (2008: 36). Ako bismo pojam narativa definisali kao „niz događaja u uzročno posledičnom odnosu koji se dešava u određenom vremenu i prostoru“ shvatili bismo zbog čega narativni aspekti čine osnovu istraživanja filmova (2008: 36). Na formalnom nivou ističe se razlika između pojmova *fabula* i *siže*. Viktor Šklovski (Victor Shklovsky) ističe da je fabula (ili „priča“): „obrazac odnosa između likova i obrazac događaja koji se odvijaju hronološki“ (2008: 36). Fabula je i neka vrsta „sirovog materijala“ koji tvorac filma pretvara u siže. Siže (ili „zaplet“) je zapravo prikaz priče: događaji ne moraju biti predstavljeni hronološki i reditelj ima slobodu da raznim sredstvima oblikuje fabulu u „estetski zadovoljavajuću formu“ (2008: 36). Jedan od ključnih elemenata filmskog narativa je i *tačka gledišta* koja bi se mogla definisati kao perspektiva jednog od glavnih likova ili pak kao perspektiva naratora koji iznosi svoje viđenje likova i događaja u svetu fikcije (2008: 36).

Narativ sam po sebi predstavlja dublju strukturu koja je sasvim nezavisna od svog medija, drugim rečima, narativ je vrsta organizacije teksta koja se aktualizuje pisanom reči, kada su u pitanju romani ili pripovetke; ili govorom u kombinaciji sa pokretom glumaca, koji predstavljaju određene likove u određenom prostoru, kao što je slučaj sa dramom i filmom (Chatman, 1992: 403). Narativ ima i dvostruku vremensku strukturu. Svi narativi, bez obzira na medij, kombinuju vremenski tok događaja koji čini zaplet, sa vremenom predstavljanja tih događaja u tekstu koje nazivamo „vreme diskursa“. Ova dva vremenska toka su međusobno nezavisna. Tako na primer kod realističnih narativa vremenski tok je hronološki i samim tim tok priče je nepromenljiv, dok je vreme diskursa potpuno različito i često se, na primer, upotrebom flešbekova, može vraćati u različite vremenske periode (1992: 404).

Prilikom prevođenja narativa iz jednog u drugi medij, izmene su neminovne. Na primer deskriptivni odlomci u romanu, prelaskom na filmski medij, prikazani su vizuelno kroz slike. Filmski narativ obiluje vizuelnim detaljima koji su značajni kako bi nama gledaocima na pravi način preneli deskriptivnu sliku romana (1992: 407). Ponekad glas naratora, koji je prisutan u romanu, prenosi se i na film u obliku komentatora (takozvani „voice-over“). Međutim ovakav režijski pristup često nailazi na negativne

kritike, jer se pre svega polazi od stava, da film mora naći način da narativ predstavi vizuelnim sredstvima (1992: 408). Film ne opisuje, već vizuelnim sredstvima prikazuje i predstavlja određeni sadržaj uz pomoć kamere. Čest je slučaj da film započne dugim kadrovima koji zamenjuju deskriptivne odlomke romana i uspostavljaju određenu vizuelnu atmosferu.

Lafaj je neka vrsta preteče pokušaja da se film definiše kao jezik, da bi tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka pojava takozvanog „filmsko-lingvističkog projekta“ za cilj imala da se studije filma baziraju na lingvistici i strukturalnoj semiotici (Réka, 2008: 37). Kristijan Mec (Christian Metz) u svom delu *Filmski jezik (Film Language)* stvorio je novu vrstu vokabulara za studije filma koji predstavlja kombinaciju tehničkog vokabulara lingvistike i naratologije zasnivajući svoj stav na idejama ruskih formalista da je: „bioskop sistem figurativnog jezika što znači da se filmski narativ sastoji od složene sintakse koja je sastavljena od fraza i rečenica“ (2008: 37). Ruska filmska škola je i pre nego što je strukturalizam postao deo filmske teorije, insistirala na ideji da filmski kadar, kao osnovni element filma, nema „svoje suštinsko značenje dok ne postane deo strukture filmske montaže“ (2008: 38). Filmska montaža ima ključnu ulogu u povezivanju različitih fragmenata u jednu smisleni ritmičku celinu. Stoga Mec smatra da su kadrovi, za razliku od reči, neograničeni u broju, i nalik rečenicama, predstavljaju jedinice diskursa koje mogu biti formulisane u verbalni jezik (2008: 40). Mec kaže: „govoriti nekim jezikom znači koristiti ga a govoriti kinematografskim jezikom u određenoj meri znači izumeti ga“ (2008: 41). Film kao narativ sastoji se od raznih postupaka, te stoga, objekat semiotičke studije filma postaje dijegeza ili naracija kao takva, ali i drugi elementi kao što su vremenska dimenzija, likovi, pejzaži, događaji i slično, razmatraju se u svim svojim aspektima.

Maršal Koen (Marshall Cohen) pak smatra da kada je u pitanju stvaranje vizuelne slike, film i roman na isti način stvaraju verbalne i kinematografske znakove: „putem narativa koji je najčvršća veza između romana i filma, najprodornija težnja verbalnog i vizuelnog jezika. I u romanu i na filmu, grupa znakova, bilo pisanih ili vizuelnih, usvajaju se neprekidno kroz vreme, i taj neprekidni sled stvara otvorenu strukturu, dijegezu koja nikad nije sasvim prisutna ali je uvek implicirana u svakoj takvoj grupi“ (Andrew, 1992: 425). Narativni kodovi funkcionišu na nivou implikacije ili konotacije, stoga se može vršiti njihovo upoređivanje u romanu i na filmu. Priča se može podudarati ukoliko se određeni narativni elementi kao što su: likovi, događaji, motivi, posledice, konteksti, tačke gledišta, mogu naći kako u romanu tako i na filmu. Analiza adaptacije podrazumeva upoređivanje tih narativ-

nih elemenata u dva različita semiotska sistema kao što su film i književni jezik. Ta vrsta analize takođe podrazumeva i ispitivanje filmskog stila određenog perioda u vezi sa književnim stilom drugog perioda (1992: 426).

Svako čitanje književnog teksta je individualni kognitivni čin interpretacije (McFarlane, 2007: 15). Film zahteva od nas, gledalaca, da sagledamo složenu interakciju mizanscene, montaže i zvuka, jer dok pisac sliku stvara uz pomoć reči, film nam je donosi kroz audio-vizuelna sredstva. Brian Mekfarlan (Brian McFarlane) smatra da je narativ zajednički element književnosti i filma i da filmski narativ nije taj koji oduzima, već naprotiv, on je taj koji dopunjuje original svojim kulturološkim i kinematografskim elementima (McFarlane, 2007a: 5). Film poseduje svoje vlastite kodove kao što su: lingvistički kodovi (na primer akcenat ili način govora glumaca koji nam govore o raznim karakteristikama nekog lika kao što je njegova klasna ili etnička pripadnost ili pak temperament), nelingvistički kodovi (muzički i zvučni efekti), vizuelni kodovi (dok gledamo mi istovremeno interpretiramo ono što vidimo) i kulturološki kodovi (kostim i dekor) (2007: 20).

Ono što je zajedničko filmu i romanu je što oba medija stvaraju realistične živote i svetove. Pisac romana stvara svoje likove rečima koji ili oni sami izgovaraju ili pak drugi likovi govore o njima, koristeći i druge elemente poput misli ili unutrašnjeg dijaloga. Film čini to isto ali upotrebom različitih kodova. On se ne oslanja isključivo na reči, to jest dijalog, već i na gestikulaciju i druge zvučne elemente poput muzike. Vrlo često se filmu zamera da je teatralan ukoliko se previše oslanja na dijalog umesto na vizuelna sredstva. Međutim, upotreba dijaloga na filmu ne može se po automatizmu smatrati kinematografskim nedostatkom; koliko je on uspešno izveden zavisiće pre svega od glumaca i od režisera (2007: 25).

Kada govorimo o procesu adaptacije književnog narativa u filmski, zbog složenosti strukturalnih filmskih komponentata, uviđamo da proces transpozicije nije nimalo jednostavan. Upotreba filmskog jezika svakako nameće i problem prevođenja, to jest postavlja se pitanje ukoliko se rečenice mogu prevesti sa jednog jezika na drugi, da li je isto tako moguće prevesti književno delo na jezik filma?

Prevod i filmska adaptacija

Prevod i adaptacija, i kao proces i kao proizvod, su sastavni deo političkih i kulturnih dešavanja kako na globalnom tako i na lokalnom

planu. Prevod igra ključnu ulogu u našem razumevanju ideologija, politike ili kulture, jer se kroz njega izražavaju određeni stavovi. Slično je i sa adaptacijom koja nam na isti način pruža uvid u političke i kulturne prilike društva u kome nastaje (Krebs, 2014: 1). Prevod i adaptacija zasnivaju se na analizi velikog korpusa materijala koji se sastoji od novinskih članaka, vladinih izjava, književnosti i raznih istorijskih i savremenih konflikata, koji u sebi sadrže primere prevođenja, što u različitom kontekstu može da se posmatra i kao čin adaptacije, to jest, ponovnog pisanja određenog teksta (2014: 1). Postoji snažan međusobni uticaj između procesa prevođenja i adaptacije s jedne strane, i kulture i politike s druge strane. Čitava popularna kultura sadašnjice se prvenstveno temelji na fenomenu adaptacije koji je doprineo procvatu filmske industrije ali i razvoju drugih medija, od pozorišta, mjuzikla i opere, pa do televizije (2014: 2).

Prevod i adaptaciju možemo posmatrati kao kreativan proces, ali i kao proizvod i artefakt, dok kao akademske discipline, one su po samoj svojoj prirodi interdisciplinarne (2014: 3). Obe se bave fenomenom kulturološkog prikaza kroz proces ponovnog pisanja i obe se suočavaju sa problemom autorstva u čemu se ogleda njihova sličnost (2014: 3).

Postoje određeni stavovi koji podvlače jasnu granicu između prevođa i adaptacije, smatrajući adaptaciju kreativnim procesom ponovnog pisanja i komentarisanja izvornog teksta, nasuprot prevodu koji prvenstveno teži da ostane jednak originalu (2014: 3). Adaptaciji se pripisuje kreativna sloboda, nasuprot prevođenju koje poštuje lingvistička ograničenja, ali zato ostaje veran originalnom tekstu. Studije adaptacije, za razliku od ranih teorijskih stavova, više se ne zasnivaju na modelu jednakosti i vernosti originalu. Džuli Sanders smatra da su adaptacije “ponovne interpretacije određenih tekstova u novom generičkom kontekstu i da one premeštanjem kulturnih i vremenskih prilika izvornog teksta mogu i ne moraju dovesti do opštih promena” (2014: 3). Adaptacije su poput „živih organizama koji žive u kohabitaciji sa drugim kulturnim i društvenim sistemima“ (2014: 4).

Međutim studije adaptacije i studije prevođenja mogu se međusobno dopunjavati po pitanju praktičnih i teorijskih pitanja, terminologije, metodologije i perspektiva, imajući u vidu da neki teoretičari filmsku adaptaciju posmatraju kao vid „prevođenja“ ili čak „transpozicije“ književnog sadržaja na ekran, čime ona zalazi u oblast intertekstualnosti i intermedijalnosti (2014: 6).

Postavlja se pitanje: šta je adaptacija? U kom kontekstu se ona koristi i definiše? Ako je definišemo nasuprot drugog koncepta da li je to prevod, prisvajanje, verzija, transpozicija, transformacija, parafraza, pa-

rodija, aluzija, intertekstualnost? Da li se adaptacija pojavljuje kao termin prevodilačkog diskursa? (Minier, 2014: 15) Da li adaptacija predstavlja ponovno ispisivanje prisvojenog teksta gde istovremeno autorizuje i kritikuje određene ideološke stavove? (2014: 16).

Adaptacija predstavlja prilagođavanje, podrazumevajući često neophodno unošenje izmena u odnosu na izvorni tekst, kako bi se on prilagodio različitom kontekstu i ukusima publike (Minier, 2014: 16). Dejvid Lein (David Lane) smatra da je adaptacija *transpozicija* originalnog teksta u različit kontekst koji se mora sagledati na tri načina: Prvi je kontekst medija, na primer, transpozicija romana u filmski medij. Drugi je kontekst priče originalnog teksta, na primer, u kakvom svetu žive glavni likovi romana. Treći kontekst je izvan medija ili priče originalnog teksta i bavi se vremenom i mestom u kome živi publika koja se susreće sa adaptacijom (2014: 17). Fišlin (Fischlin) smatra da adaptacija poput prevođenja, predstavlja kulturnu aktivnost, koja deluje u novom kontekstu i stoga pruža veći doprinos kulturnom razvoju (2014: 17).

Adaptaciju je teško definisati bez obzira da li se akcenat stavlja na proces, proizvod, strategiju ili kontekst. U ovom radu se bavimo adaptacijom kao „procesom kojim tekst dobija vizuelni prikaz na ekranu“ (2014: 17), stavljajući akcenat na filmsku adaptaciju romana, dok sam pojam obuhvata daleko širi dijapazon medija; jer koncept adaptacije predstavlja transfer sa jednog umetničkog medija na drugi. Linda Hačen adaptaciju poredi sa prevođenjem, a takođe i Andre Bazen (André Bazin) koristi metaforu prevođenja kada govori o odnosu filma i adaptiranog teksta (2014: 19). 1992. godine lingvista Jakobson uvodi dva termina *intralingvalni* prevod (intralingual translation) za doslovno prevođenje teksta i *intersemiotiski* prevod (intersemiotic translation) za prevođenje verbalnih znakova u neverbalni sistem, što podrazumeva promenu medija, kao što je prevođenje verbalne umetnosti u medij muzike, slikarstva ili filma (2014: 20). Ovi termini odgovaraju terminu adaptacije koju mi danas koristimo u savremenom diskursu.

Studije prevođenja svakako pružaju osnov za razvoj teorije filmske adaptacije ali se pri tom, kako smatra Džejms Naremor (James Naremore), mora voditi računa da se ne insistira na teoriji vernosti originalnom tekstu kao dominantnom kritičkom pristupu adaptaciji (2014: 20). Barton Palmer (Barton Palmer), međutim, odbacuje termin prevođenja, smatrajući ga interlingvalnim procesom koji se previše vezuje za izvorni tekst. 1982. godine Andre Lefever (André Lefevere) uvodi pojam *refrakcije* (refraction) dovodeći u pitanje validnost kritike vernosti. On staje u odbranu od negativnih

kritika koje na filmske adaptacije gledaju kao na „neoriginalna“ dela. Uvođeći termin refrakcije to jest prelamanja, on objašnjava na koji način se tekst ponovo ispisuje kako bi se uskladio sa potrebama određene publike. On se suprotstavlja onim stavovima koji originalni tekst uzimaju kao neprikosnoveni autoritet koji se mora doslovno pratiti u svakom procesu prevođenja, objašnjavajući da su svi tekstovi zapravo *prelamanja*, i da adaptacija opravdava vrstu prilagođavanja do koje mora doći kako bi se uskladila sa ideološkim i estetskim zahtevima publike kojoj se obraća (2014: 21).

Linda Kahir smatra: „da je prvi korak u istraživanju zasluga filmova zasnovanih na književnosti, posmatrati ih kao prevode izvornog materijala i razumeti razliku između adaptacije i prevoda“ (2014: 21). Ona definiše pojam adaptacije i prevoda na sledeći način:

Dok se filmovi zasnovani na književnosti, uobičajeno i razumljivo, nazivaju adaptacijama, termin ‘adaptirati’ znači promeniti strukturu i funkciju jednog entiteta kako bi lakše preživeo i množio se u novoj sredini. Adaptirati znači pomeriti taj isti entitet u novu sredinu. U procesu adaptacije, taj isti nezavisni entitet koji je ušao u taj proces opstaje, iako je podvrgnut modifikacijama – ponekad radikalnim mutacijama – u naporima da se prilagodi svojoj novoj sredini (Minier, 2014: 21).

Termin ‘prevesti’ nasuprot ‘adaptirati’, znači preneti tekst sa jednog jezika na drugi. To je proces jezika, a ne proces opstanka i rađanja. Kroz proces prevoda potpuno novi tekst – materijalno različit entitet – se stvara, koji istovremeno ima čvrst odnos sa originalnim izvorom, a ipak je potpuno nezavisan od njega. Jednostavno rečeno: mi možemo da uživamo u prevodu bez čitanja originalnog izvora. Ako filmove zasnovane na književnosti posmatramo kao prevode, mi ćemo uvideti da njihovi tvorci prenose jezik književnosti – koji se sastoji od reči – na jezik filma... U tom procesu, oni prave izbor unutar filmske sintakse i vokabulara (2014: 21).

Važno je naglasiti da adaptacija podrazumeva postavljanje nekog dela u „novu sredinu“ što podrazumeva novi kulturni i lingvistički kontekst. Kahir takođe smatra da prevođenjem književnog teksta na neki drugi jezik, vernost prevoda igra ključnu ulogu mada je pitanje vernosti kompleksno. Ona takođe komentariše: „ponekad je film loš prevod književnosti“ (2014: 22). Desmond (Desmond) i Hoks (Hawkes) smatraju da je besmisleno porediti izvorno delo i adaptaciju po modelu „vernosti“ jer se sistematski i strukturalno razlikuju te stoga ne mogu biti identične. Linda Hačen insistira na kontekstualnim elementima procesa adaptacije odbacujući model „vernosti“.

Poststrukturalistički diskurs ne posmatra prevod kao simetriju između dva teksta koji se zasniva na idiomu „vernosti“ i ne pristupa prevodu

kao procesu oponašanja originalnog teksta jer je on sam po sebi čin posredovanja i ponovnog predstavljanja. Pri tom je važno napomenuti da on nastaje i oblikuje se u okvirima specifičnog kulturnog konteksta. Adaptacija kao oblik prevođenja, prevodi reči u slike, romane u filmove, pri čemu se susreće sa velikim estetskim izazovima jer prenosi sadržaj jednog u drugi medij koji se suštinski razlikuju. Često sam čin vizuelnog predstavljanja može naići na određene tabue i zabrane (Elliott, 2004: 16).

Na osnovu analize teorijskih pristupa adaptaciji kao slobodnom prevodu postojećeg teksta na nove jezike, kritički zaključujemo da adaptacija predstavlja stvaralački proces, koji sam po sebi podrazumeva novu interpretaciju i čin stvaranja novog umetničkog dela. U tom stvaralačkom procesu osnovna premisa je da se sačuva priča preuzeta iz originalnog književnog dela ali da se njoj istovremeno udahne novo viđenje koje će uspešno komunicirati sa publikom. Adaptacija je forma intertekstualnosti. Ona je višeslojna i u sebi nosi kako repeticiju originalnog izvornog teksta tako i varijacije novog umetničkog stvaralaštva.

Literatura

- Andrew, D. (1992). From Concepts In Film Theory: Adaptation. In Mast, G. & Cohen, M. (ed.). *Film Theory and Criticism: Introductory Readings* (pp. 420–428). Oxford: Oxford University Press.
- Chatman, S. (1992). What Novels Can Do That Films Can't (and Vice Versa). In Mast, G. & Cohen, M. (ed.), *Film Theory and Criticism: Introductory Readings* (pp. 403–419). Oxford: Oxford University Press.
- Cutchins, D. (2014). Bakhtin, Translation and Adaptation. In Krebs, K. (ed.) *Translation and Adaptation in Theatre and Film* (pp. 36–59). New York: Routledge.
- Elliott, K. (2004). Novels, Films, and the Word/Image Wars. In Stam, R. & Raengo, A. (ed.) *A Companion to Literature and Film* (pp. 1–22). USA: Blackwell Publishing Ltd.
- Krebs, K. (2014). Introduction: Collisions, Diversions, and Meeting Points. In Krebs, K. (ed.) *Translation and Adaptation in Theatre and Film* (pp. 1–12). New York: Routledge.
- Leitch, T. (2012). Adaptation and Intertextuality, or, What isn't an Adaptation, and What Does it Matter? In Cartmell, D. (ed.) *A Companion to Literature, Film, and Adaptation* (pp. 87–104). West Sussex: Blackwell Publishing Ltd.
- McFarlane, B. (2007a). It Wasn't Like That in the Book. In Welsh, J.M. & Lev, P. (ed.). *The Literature/Film Reader: Issues of Adaptation* (pp. 3–15). USA: Scarecrow Press, Inc.

- McFarlane, B. (2007). Reading film and Literature. In *The Cambridge Companion to Literature on Screen* (pp. 15–28). Cambridge: Cambridge University Press.
- Minier, M. (2014). Definitions, Dyads, Triads and Other Points of Connection in Translation and Adaptation Discourse. In Krebs, K. (ed.) *Translation and Adaptation in Theatre and Film* (pp. 13–35). New York: Routledge.
- Réka, M.C. & Zoltan, D. (2008). Do You Speak Film?: Film Language and Adaptation. In *Encounters of the Filmic Kind: Guidebook to Film Theories* (pp. 35–49). Szeged: Szegedi Egyetemi Kiado.
- Stam, R. (2000). Beyond Fidelity: The Dialogics of Adaptation. In Naremore, J. (ed.) *Film Adaptation* (pp. 54–76). New Jersey: Rutgers University Press.

Izvori

- Boozer, J. (2008). *Authorship in Film Adaptation*. Austin: University of Texas Press.
- Cardwell, S. (2007). Adaptation Studies Revisited: Purposes, Perspectives, and Inspiration. In Welsh, J.M. & Lev, P. (ed.). *The Literature/Film Reader: Issues of Adaptation* (pp. 51–64). USA: Scarecrow Press, Inc.
- Cartmell, D. & Whelehan, I. (2007). Introduction – Literature on screen: a synoptic view. In *The Cambridge Companion to Literature on Screen* (pp. 1–13). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cartmell, D. (2012). 100+ Years of Adaptations, or, Adaptation as the Art Form of Democracy. In Cartmell, D. (ed.) *A Companion to Literature, Film, and Adaptation* (pp. 1–15). West Sussex: Blackwell Publishing Ltd.
- Casetti, F. (2004). Adaptation and Mis-adaptations: Film, Literature, and Social Discourses. In Stam, R. & Raengo, A. (ed.) *A Companion to Literature and Film* (pp. 81–91). USA: Blackwell Publishing Ltd.
- Cobb, S. (2012). Film Authorship and Adaptation. In Cartmell, D. (ed.) *A Companion to Literature, Film, and Adaptation* (pp. 105–121). West Sussex: Blackwell Publishing Ltd.
- Corrigan, T. (2007). Literature on screen, a history: in the gap. In *The Cambridge Companion to Literature on Screen* (pp. 29–44). Cambridge: Cambridge University Press.
- Halliwell, M. (2007). Modernism and adaptation. In *The Cambridge Companion to Literature on Screen* (pp. 90–106). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutcheon, L. (2006). *A Theory of Adaptation*. New York: Routledge.
- Leitch, T. (2007). *Film Adaptation and Its Discontents: From Gone with the Wind to The Passion of the Christ*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- Meskin, A. (2009). Authorship. In Livingstone, P. & Plantinga, C. (ed.). *The Routledge Companion to Philosophy and Film* (pp. 12–26). London and New York: Routledge.
- Murray, S. (2012). The Business of Adaptation: Reading the Market. In Cartmell, D. (ed.) *A Companion to Literature, Film, and Adaptation* (pp. 122–140). West Sussex: Blackwell Publishing Ltd.
- Petrić, V. (1970). *Razvoj filmskih vrsta*. Beograd: Umetnička Akademija u Beogradu.
- Snyder, M.H. (2011). *Analyzing Literature-to-Film Adaptations: A Novelist's Exploration and guide*. New York: The Continuum International Publishing Group.

Ana Mandić Ivković

Summary

ADAPTATION AND INTERTEXTUALITY

In film adaptation studies, the theory of intertextuality is gaining in importance, especially in the last two decades. This work is based on a theoretical approach to film adaptation, where the theories of Thomas Leitch, Linda Hutcheon, Robert Stam, Christian Metz, Brian McFarlane, Linda Cahir, Katja Krebs and other significant theorists are analyzed. This paper analyzes the relationship between the adaptation process and the translation process, and concludes that film art has its own film language and film narrative, since film, as well as a literary work, also tells the story just using different means of expression. Adaptation makes certain ideas actual, creates analogies, expresses criticism or indicates respect for the original text. We consider adaptation as a formal entity and as a transposition of a particular literary work, bearing in mind the change of media, possible change of genre, change of context or a different point of view within the new interpretation. We analyze the theoretical approach to adaptation as a free translation of the existing text into new languages, and we critically conclude that adaptation is a creative process, which in itself implies a new interpretation and an act of creating a new artwork. In this creative process, the basic premise is to preserve a story taken from the original literary work, but at the same time to breathe new vision, which will successfully communicate with the audience. Adaptation is a form of intertextuality. It is multilayered and in itself carries the repetition of the original text as well as the variation of the new artistic creativity.

Key words: intertextuality, film language, translation

LEJLA EL AHJALIJA

Lejla el Ahjalija (Laylā al-ʿAḥyaliyya¹) je jedna od najpoznatijih i najvažnijih pesnikinja u klasičnoj arapskoj poeziji. Pripada omajadskom periodu a o njenom pesničkom umeću govori i veoma ugledan položaj koji je imala na halifskom dvoru. Najbolje se pokazala u ljubavnoj poeziji i tužbalicama ali je pisala i druge žanrove dok je u legendu ušla zbog tragične ljubavi prema Taubi ibn el Humajiru (Tawba bin al-Ḥumayyir). Istakla se i po svojoj rečitosti, hrabrosti, inteligenciji i zadivljujućoj lepoti. Uprkos tome što je pominju i navode njenu poeziju mnogi kritičari i istoričari književnosti i što grade za njeno proučavanje ne manjka, Lejla el Ahjalija je slabo poznata širim krugovima ili bar mnogo manje poznate od el Hanse (al-Ḥansā²). Iščitavanjem raznih pregleda klasične književnosti, brojnih anegdota i divana pesnikinje, nastao je ovaj kratak pregled njenog života i prevod nekoliko pesama u nadi da će ih biti još. Interesovanje za ovu pesnikinju može probuditi i želju za proučavanjem mnogih drugih pesnikinja u klasičnoj arapskoj književnosti čiji je broj mnogo veći nego što se očekuje, a njihovo umeće i teme kojima se bave mogu da pariraju i da se nadmeću sa njihovim daleko poznatijim muškim savremenikima. Pored upoznavanja sa njihovom poezijom, za nas bi bilo korisno i oslobađanje od predrasuda koje postoje o arapskom svetu, islamu i položaju žene u njemu.

Ključne reči: Laylā al-ʿAḥyaliyya, Tawba bin al-Ḥumayyir, klasična arapska poezija, omajadska književnost, arapske pesnikinje, uzritski ġazal, riṭāʿ, madīḥ, al-Ḥaġġāġ bin Yūsuf at-Taqaḥfī

Laylā bint ʿAbdullah bin al-Ruḥḥāl bin Šaddād bin Kaʿb bin Muʿāwiya al-ʿAḥyal² bin ʿUbād bin ʿAqīl iz plemena Kaʿb bin Rabīʿa bin

* svetlanastrugarevic90@gmail.com

1 U tekstu je korišćena ZDMG transkripcija. Imena koja se pominju više puta prilagođena su srpskom izgovoru, a uz prvo pominjanje data je transkripcija u zagradi.

2 ʿAḥyāl (ar.) znači orao, soko, žuna

‘Āmir bin Ša‘ša‘a (Farūh, 1981: 515) ili kraće Lejla el Ahjalija je jedna od najvećih pesnikinja u klasičnoj arapskoj književnosti koju je, po nekim mišljenjima, jedino el Hansa nadmašila u slavi. Ne zna se tačna godina njenog rođenja, a i o godini smrti postoje razni podaci, no, sa sigurnošću se zna da je pripadala omajadskom periodu. Njeno pleme je bilo čuveno po svom junaštvu i među prvima je primilo islam i pomagalo u širenju nove vere (Šahīdu-l-’Islām, 2008). Pored toga su ostali upamćeni i po svojim velikim ljubavima koje su ušle u legendu i koje su opevane u pesmama (Šahīdu-l-’Islām, 2008). Iz tog plemena je i Qays bin Mulawwah, čuveni Medžnun (Mağnūn; Al-Fāhūrī, 1986: 426). Lejla se istakla po svojoj rečitosti, pesničkom umeću, hrabrosti, inteligenciji i zadivljujućoj lepoti.

Odrasla je uz svog brata od strica Taubu ibn el Humajra (Ṭawba bin al-Ḥumayyir) koji je takođe bio pesnik prefinjenih osećanja (Šahīdu-l-’Islām, 2008) iz plemena Aqīl bin ‘Āmir; Zaydān, 1958: 345). Između njih se rodila velika ljubav koja je do kraja njihovih života ostala čedna, platon-ska ili uzrijska ljubav kakve su bile i ljubavi Medžnuna i Lejle (Mağnūn wa Layla), Džemila i Butejne (Ġamīl wa Buṭayna), Kajsja i Lubne (Qays wa Lubnā) i Antare i Able (‘Antara wa ‘Abla)¹ i podjednako nemoguća i sprečena delovanjem njihovih saplemenika. Pored poezije koje su nesrećni ljubavnici ostavili za sobom, postoji i veliki broj legendi koje su se prenosile u narodu ne dozvoljavajući da se plamen tragične ljubavi ugasi. Tauba je jednom prilikom video Lejlu gde sa drugim ženama dočekuje muškarce iz pohoda i tada ga je posebno očarala (Diwān Layla al-’Aḥyāliyya, 2013). Ljubav između njih je rasla, poezija koju su posvećivali jedno drugom se pročula među plemenima, a legenda o njima je izgleda još u to vreme oživela. Tauba je zatražio ruku voljene od njenog oca, ali on je, kako priča kaže, odbio to jer bi dozvola potvrdila postojanje neprihvatljivih veza između njih pre braka o kojima se govorkalo među plemenima. Da bi

1 Jedan od najčuvenijih pesnika koji je, navodno, poludeo od ljubavi i dobio nadimak Medžnun (Ludak) je živio u 7. veku, a njegovu ljubavnu priču Lord Bajron naziva Romeom i Julijom sa Istoka. Lejla za kojom on pati, naravno, nije pesnikinja Lejla el Ahjalija. Ġamīl bin Ma‘amar je takođe bio pesnik koji je živio u osmom veku i pripadao je plemenu Uzrita ili Azra „što za ljubav glavu gube i umiru kada ljube“, a njegova draga se zvala Butejna ili Busejna. Ljubav između Kajsja i Lubne je opisao ‘Abū al-Farağ al-Iṣfahānī u svojoj Knjizi pesama (*Kitāb al-Ağānī*), a veliku ljubav između preislamskog pesnika Antare i njegove Able je opevao al-’Ašma‘ī, jedan od pesnika na dvoru Haruna el Rašida.

ugušio glasine, udao ju je za čoveka iz plemena al-Adla² ali brak nije sprečio Tauba da je posećuje (Šahīdu-l-’Islām, 2008). Mada su te posete bile prijateljskog karaktera, pleme se žalilo sultanu koji je dozvolio da se Tauba ubije ako joj opet dođe. Jednom prilikom je krenuo u običajeno vreme, a Lejla je znajući za ovu dozvolu izašla pred njega bez vela što je kod njega izazvalo sumnju pa je on odustao od posete spasivši se na taj način. Nastradao je u jednom od svojih pljačkaških pohoda kada ga je ubilo pleme ‘Awf jer im je ukrao kamile (Šahīdu-l-’Islām, 2008). Po narodnoj priči Lejla je za to saznala tek kada je videla Taubin grob pored puta kojim je išao njen karavan i rešila je da ga poseti mada je njen muž bio protiv toga. Uporna u svojoj odluci, sišla je sa kamile, prišla je grobu i rekla: „Selam alejk, Tauba“, zatim se vratila svojoj pratnji i gorko zaplakala jadajući se da nije znala da je Tauba lažov. Ovo je sve začudilo pa su je pitali za objašnjenje. „O, zar on nije rekao³:

Kad bih pod zemljom ispod grobne ploče bio	a Lejla el Ahjalija mi tada selam nazvala
Ili bih joj ja radosno otpozdravio	ili bi se sova sa mog groba krikom odazvala
Jer želim Lejli i ono što od mene nije	ako bi se tom dobru njena duša radovala

Zašto mi onda ne odgovori kako je obećao (Diwān Layla al-’Ahyāliyya, 2013)?“ U tom trenutku je jedna sova prhnula iz blizine groba pravo u lice kamili koja se uznemirila i povredila Lejlu udarivši je u glavu i ona pade na zemlju mrtva. To se desilo 85/704. ili 86/705. godine u oblasti koja se zove al-Rayy (Šahīdu-l-’Islām, 2008). Tu je sahraniše pored voljenog Tauba gde bar u smrti ostaše večno zajedno.

Ovaj legendarni kraj, prožet magičnim relaizmom i igrom sudbine, je zaista lepo zaokružio tragičnost velike i nesrećne ljubavi, ali tu je, nažalost, i druga, ne tako romantična, verzija koja objašnjava brojne tužbalice za Taubom. Po ovoj verziji, Lejla je ubrzo po Taubinoj pogibji saznala da je ostala bez dragog zbog čega se povukla u samoću, neutešno pakala i opevavala njihovu ljubav bolno tužeći za njim. Prvi muž se razveo od nje, ili po drugoj

2 Kao al-Adla ‘ se navodi kod Farūḥa (1981:515), al-Fāḥūrīja (1986: 426) i Zaydāna (1958: 345), kao al-Adla ‘ kod Šahīdu-l-’Islāma (2008) i čak kao al-Adlaḡ kod aṣ-Šamaḍa (1998: 9).

3 Stihovi se ne čitaju po kolonama već po redovima kao polustihovi. Ovakvim načinom ispisivanja stihova imalo se za cilj prikazivanje oblika, strukture i rime klasične arapske pesme (ili, u ovom slučaju, odlomka).

verziji umro od ljubomore, pa su je ponovo udali. Njen drugi muž je bio Sawār bin 'Ūfī al-Qušayrī sa nadimkom 'Ibn al-Hayā, pesnik muhadramun⁴ i jedan od ashaba⁵ sa kojim je, kažu, izrodila mnogo dece (Šahīdu-l-'Islām, 2008). 'Abū Bakr Muḥammad bin Dāwūd al-Zāhirī⁶ u prvom delu svoje knjige Kitāb az-Zahra⁷ smatra da je Lejla poznavala ljubav samo delimično i da je ljubav nikada nije potpuno obuzela, jer da ga je zaista volela, posle Taubine smrti ni njoj ne bi bilo do života (Farūḥ, 1981: 515). Jednom prilikom je od el Hadžažda ibn Jusufa el Takafija (al-Haḡḡāḡ bin Yūsuf al-Taqaḡfī) tražila da je pošalje u Horasan kod Kutejbe ibn Muslima (Qutayb bin Muslim) što je ovaj odobrio, ali je umrla usput. Ako se ovoj priči veruje, Lejla je umrla između 86/705. godine kada je Kutejb osvojio Horasan i 95/713. kada je umro el Hadžadž, dakle negde oko 90/709. godine, i veruje se da je nadživela Tauba za skoro deset godina (Farūḥ, 1981: 516).

Što se tiče Lejline poezije, ona je dosta prisutna u književnim kritikama i pregledima klasične arapske književnosti i pored el Hanse je najviše citirana. Stariji kritičari i tumači poezije često ističu da je ona prevazišla najveći broj svojih muških savremenika. Njeno ime se pominjalo i na plemenskim većima istkanutih Kurejša⁸, a i mnogi pesnici su istakli njenu poeziju kao najbolju i omiljenu. Među njima su al-Farazdaq⁹ koji je voleo i cenio Lejlu, 'Abū Nuwās koji je znao napamet više njenih pesama, 'Abū Tammām koji navodi primere njene poezije u svojoj knjizi (Šahīdu-l-'Islām, 2008), al-'Ašma'i koji joj je davao prednost nad el Hansom (Farūḥ, 1981: 516), 'Abū al-'Abbās al-Mubarrad i 'Abū al-'Alā' al-Ma'arī.

Njena poezija je ženska, tanana, emotivna i iskrena ali na čvrstim tradicionalnim temeljima, poznata je po doteranosti i energičnosti izraza, bogatom rečniku, ali i pitkosti i lakoći i muziklanosti. Često je koristila antitezu. Ako se uporedi sa el Hansainom, može se primetiti da je

4 Naziv za pesnike prelaznog perioda tj. one koji su živeli i stvarali i pre i posle pojave islama.

5 Od arapske reči šaḡāba što doslovno znači „drug, saputnik, pratilac“; drugovi i saradnici Proroka Muhameda.

6 U originalu stoji 'Abū Bakr Muḥammad bin 'Abī Sulaymān al-'Aṣḡāhānī; reč je o srednjovekovnom teologu i učenjaku koji je živio između 255/868. i 279/909. godine.

7 *Knjiga cveta* je 'Ibn Dāwūdovo delo sa kraja IX veka nastalo u Bagdadu. Smatra se prvom knjigom o teoriji ljubavi na arapskom jeziku.

8 Qurayš je arapsko pleme koje je nastanjivalo prostor oko Meke. Oni se smatraju čuvarima Kabe, izvode svoje poreklo od Avrama (Abrahama), a pripadnik ovog plemena je bio i poslanik Muhamed.

9 Al-Farazdaq ili Hamām ibn Ḡālib je arapski pesnik iz 7. veka.

el Hansaina poezija gotovo oslobođena mašte i poslovice, ograničena je jednom temom uz ponavljanje prizora i izraza dok Lejlina poezija obiluje temama, motivima i izrazima, a poznat je njen doprinos u poslovicama i izrekama (Šahīdu-l-’Islām, 2008). Takođe je kao ličnost bila snažnija od el Hanse i zahtevala je poštovanje koliko ga je i ukazivala. Najpoznatija je po ljubavnim stihovima, uzritskom gazelu¹⁰, i po tužbalicama¹¹ za Taubom. Ispevala je i tužbalicu za halifom Utmānom bin ‘Affānom (Farūh, 1981: 517), zatim mnoge medihe¹² ili hvalospeve (na primer za al-Hadžadža), junačke ili epske¹³ pesme, hvale za svoje pleme iskazujući u njima svoj ponos¹⁴, na primer opis bitke između njenog plemena i plemena Madhiḡ¹⁵ i Hamdān¹⁶ (Šahīdu-l-’Islām, 2008), a između nje i al-Nābiḡe al-Ġa’diyye je bilo satire¹⁷. (Al-Fāḡūrī, 1986: 426).

Zbog svog pesničkog umeća, Lejla el Ahjalija je imala ugledno i značajno mesto u društvu, plemenu ali i na dvoru kod halifa, prinčeva i guvernera. Izlazila je pred halifu Muaviju ibn Abi Sufjana (Mu‘āwiya bin ‘Abī Sufyān; Šahīdu-l-’Islām, 2008), Abdulmelika ibn Marvana (‘Abd al-Malik bin Marwān) i upravitelja Iraka El Hadžadža (Farūh, 1981: 516). Slušali su je dok je kazivala hvalospeve njima ali i dok je žalila za Taubom i opevala njihovu ljubav i zato je dobila svakojake nagrade. Jednom prilikom ju je el Hadžadž darovao sa 500 dirhema, 5 haljina i 5 kamila (Šahīdu-l-’Islām, 2008). O ovim susretima i razgovorima sa Lejlom postoje brojne anegdote koje često govore o Lejlinoj dovitljivosti, hrabrosti, slobodi pred vladarima, njenoj smelosti i samouverenosti. Jedna od njih je:

LEJLA EL AHJALIJA KOD EL HADŽADŽA

Jednom je tako el Hadžadž bio u medžlisu i sa njim Utba ibn Said kad je ušao vratar i rekao: „Gospodaru el Hadžadže, na vratima je žena koja traži dozvolu da uđe.“

10 Ġazal – ljubavna pesma; može biti beduinska, uzritska, čedna ili platonska i grad-ska ili erotska

11 Riṭā

12 Madīḡ

13 Ḥamāsa

14 Faḡr

15 Poznato i veliko arapsko pleme iz oblasti Jemena

16 Pleme iz Jemena, a kasnije ime saveza koji su činila plemena Hamdan, Bakil i Hašid

17 Hiḡā’, muḡāḡā

„Koja žena?“

„Neće da kaže ime. Ali ona je...“

„Ona je šta? Reci, vrataru.“

„Ona je mnogo lepa, gospodaru.“

„Šta čekaš? Uvedi je odmah.“

Lejla el Ahjalija je ušla i sa njom dve njene sluškinje, a el Hadžadž je skrenuo pogled i spustio glavu. Lejla mu se približila i sela preko puta. Kada je podigao pogled, zadivio se tolikom lepotom.

„Ko si ti?“

„Zar me ne poznaješ, el Hadžadže? Ja sam Lejla el Ahjalija.“

Kao da ga je njen glas razbudio, on se vrati sebi i seti se svoje moći.

„Ti si Lejla el Ahjalija, pesnikinja?“

„Da. Ja sam ta.“

„Šta te dovodi, o Lejla, na naš medžlis?“

„U zvezdama lažni znaci, brojem manji sve oblaci, zima što se približila i nevolja umnožila. A prva nam je posle Božje tvoja pomoć uvek bila.“

„Dobrodošla, pesnikinjo slavna. Deder, opiši nam ti, Lejla, krjajeve iz kojih si došla.“

„Prah umesto puteva, zemlja posta jalova, med' narodom pometenost, nada im je tvoja milost, godine nas pristigoše, ništa dobro ne doneše, imetak nam ugrabiše, ljude svukud rasturiše i čeljad nam svu pobiše.“

„Dosta je, Lejla. Dakle ovo je tvoja proza. A kakva ti je poezija?“

„Da li želiš da čuješ šta sam o tebi spevala, o emire?“

„Izvoli, Lejla. Da čujem.“

„Kažem, emire:

O, Hadžadže, nek' te ne izneveri oružje mada je u Božjoj moći kada i šta biva

O, Hadžadže, ne predaj se pobunjenom, a ni Bog mu ne d'o o čem' sniva

Kad se el Hadžadž obolele zemlje lati, taj izleči svakog živa

Izleči od bolesti teške, pa ko mladić koplje baca te ga onda i zaliva

Zaliva ga i napija bujicama krvi ljudske dok s' poseda se nova sliva

Promeni se el Hadžadžovo držanje i na licu mu se ukaza bes, onda se okrenu ka Utbi ibn Saidu i šapnu mu: „Ubio je Bog, ni jedan me pesnik ne opisa tačnije od nje od kako sam došao u Irak.“ Onda se okrenu njoj govoreći: „Dovoljno je.“

„Ali ja još nisam završila.“

„Dovoljno je, Lejla. Mladiću, vodi je kod našeg prijatelja i reci mu da joj zapuši usta.“

Lejla je hodala sigurno i samouvereno iza mladića ubeđena da je bila dobra i da će dobiti nagradu od emira uprskos tome što je čula el Hadžadža kako naređuje mladiću da je odvede do čoveka koji će joj zapušiti usta. Kada su stigli do tog čoveka, mladić reče:

„Gospodar el Hadžadž ti je poručio da odsečeš jezik¹⁸ ovoj ženi.“

Čovek je stao da priprema oštar nož ne bi li obavio el Hadžadžovo naređenje, kad Lejla vrisnu na njega:

„Crk'o majci! Ču li ti šta je mladić rekao? El Hadžadž je naredio da mi zapuši usta poklonima i darovima.“

Čovek je stao zbunjen i ne znajući šta da radi, otišao je kod el Hadžadža lično da se uveri u ispravnost naređenja koje mu je doneo mladić. El Hadžadž se naljuti i umalo ne otseče jezik tom čoveku ali se smiri i reče:

„Vratite je ovamo.“

Lejla se vratila podjednako samouverena i sigurna do el Hadžadža koji reče: „Umalo ne napraviše grdnu grešku.“

A ona ispeva sledeće:

„O, Hadžadže, iznad tebe niko nije sem halife i milosti Božje same
O, Hadžadže, ti si junak u ratu kad bukne i za narod svetlo usred tame.“

Onda se el Hadžadž okrenu ovima što su sedeli sa njim da mu kažu svoje mišljenje o njoj, a Utba ibn Said reče: „Tako nam Boga, ne videsmo nikoga čistijeg jezika, boljeg govora, veće lepote i čvršćeg stiha.“ (Al-Kan ānī, 2013a)

Ipak, najbolji pokazatelj Lejline pesničke veštine je sama poezija. Jedan od problema klasične poezije se javlja i u Lejlinim divanima, a to je prenošenja u dužem vremenskom periodu (usmenom i pismenom) što je dovelo do postojanja nekoliko verzija istog stiha, drugačijeg rasporeda stihova i polustihova i tome sličnog. U divanu iz 1998. godine su pesme raspoređene po rimi i pored tumačenja slabije poznatih reči u komentarima se navode i razne verzije stihova i njihovi izvori, a prepevani stihovi su izabrani iz tog izdanja.

18 Igra rečima. Ova fraza na arapskom može da znači „odseći jezik“ ali i „zapušiti i zatvoriti usta“.

LEJLA HVALI SVOJE PLEME

Mi smo od plemena el Ahjal, našmladić i sa štapom¹⁹ svoju
slavu vešto brani
Kopljad tužna jadikuju ostanu li uz samare, a po darežljivosti
mi smo znani
Jogunasta sablja zna da po žeđi sestra nam je jer izlomljena
kost je hrani
Čvršći smo od vas u grudima žena vaših kad zaori se vapaj rani²⁰
(Aş-Şamađ, 1998: 39)

TUŽBALICA ZA TAUBOM

Zakleh se da oplakaću Tauba da za sve mrtve po suza kane
Života ti, čega da se mrtav stidi koji za života nema mane
Nema živog i najzdraviji da je da nadživi onog što u grobu leži
Oduvek je bilo da strpljiv je onaj kome dan je muka a ide sve teži
Sve mlado i jedro ka truleži grabi i svaki će čovek pred Boga
otići
Dvoje što se drže i žive zajedno mogu da odlažu al' rastanak će
stići
Bio živ ja li mrtav, o junače, uvek Božja pomoć uz tebe bila
Zaklinjem se da plakaću i kleti sve dok ptice poje i imaju krila
Nek se pazi ubica iz Aufa, o žalosti, što ne bejah s njima
al' me većma plaši drugo pleme što šuruje s Romanima²¹
(Aş-Şamađ, 1998: 40)

Literatura

- Al-Fāḥūrī, H. (1986). *Tārīḥ al-'adab al-'arabī*. Bejrut: Dār al-Ġīl.
Al-Kan 'anī, A. (2013a). Al-Muġāhira bi-l- 'ašq: Layla al-'Aḥyāliyya waṣafat al-
Ḥaġġāḡ fa'amara biqaṭ 'i lisāniha: bi-š-salla wa-l- 'aṭā'. *'Aḥbār al-Waṭan*
[on line]. Dostupno preko: <https://bit.ly/2I5pOtw> [17.11.2013]

19 Kad ostari i služi se štapom

20 Čuvaju i brane žene od nevolja bolje od drugih plemena

21 Lejla strahuje da Tauba nije ubilo pleme Auf nego jedno drugo koje sarađuje sa Vizantincima.

- Al-Kan ānī, ‘A. (2013b). Layla al-’Aḥyāliyya „šā ‘iratu-l- ‘affāf wa-l-ḡur’a“ ḡalīsatu-l-ḥulafā’ bilā madḥ wa lā takassub (2). *’Aḥbār al-Waṭan* [on line]. Dostupno preko: <https://bit.ly/2rztZTr> [17.11.2013]
- Aṣ-Ṣamad, W. (1998). *Diwān Layla al-’Aḥyāliyya*. Bejrut: Dār Ṣādir
- Božović, R. (2012). *Istorija arapske klasične književnosti (od 6. do 14. veka)*. Beograd: Utopija
- Diwān Layla al-’Aḥyāliyya. (2013). *Al-Hakawātī* [on line]. Dostupno preko: <http://www.al-hakawati.net/arabic/arabpers/poet54.asp> [17.11.2013]
- Farūḥ, ‘U. (1981). *Tārīḥ al-’adab al-’arabī* (tom I). Bejrut: Dār al- ‘Ilm li-l-Malāyī.
- Muftić, T. (1984). *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.
- Šahīdu-l-’Islām, M. (2008). Ḥidmāt al-nisā’ fī aš-ši ‘ar al- ‘arabī. *Jurnal of Arabic*, 15. [on line]. Dostupno preko: <https://www.academia.edu/453389/> [17.11.2013]
- Zaydān, Ġ. (1958). *Tārīḥ ‘adab al-luḡa al- arabiyya* (tom I). Kairo: Dār al-Hilāl.

Svetlana Strugarević

Summary

LEJLA EL AHJALIJA

Layla al-Akhyaliyya is one of the most famous and most important female poets in classical Arabic poetry. She was a famous poet from Umayyad period of Arabic history, and thanks to her brilliant mind and eloquence she had a very prominent position on the Caliph's court. She proved to be best in writing love poetry, elegies and laments, but she also wrote satires and panegyrics. She entered the legend thanks to her tragic love for Tawba b. al-Ḥumayyir. Their love story is included in this paper. Her courage, intelligence and amazing beauty made her famous. Many critics and historians of literature mention and quote her, but she is poorly known out of the scientific circles, or at least much less known than al-Khansa. Using various reviews of classical literature, numerous anecdotes and diwans, this short overview of her life was created, as well as the translation of several songs. Layla al-Akhyaliya could interest scientist to explore other female poets in classical Arabic literature whose number is much higher than expected. They were standing side by side with their well-known male contemporaries.

Key words: Arabic poetry, Lejla El Ahjaliya

THE TRANSITION FROM POPULAR INTO “HIGH” CULTURE: BOB DYLAN – THREE SONGS OF THE EARLY 1960’s

This paper looks at the work of Bob Dylan, particularly the approach to which he has taken in the creation of his work and his early topical songs from the 1960s. It involves discovering the merit Dylan had in transforming popular music into live media to examine the political and sociological norms of the time. One of the concerns of this paper is to show that Dylan has considered himself to be more of the storyteller than the activist, especially concerning the transfer of popular *zeitgeist* into “high” culture. In terms of better understanding the relationship between the lyrical mind of Dylan and popular culture, the politically and psychologically grounded histories and Post War America can be explored through the counterculture which Dylan reluctantly came to represent. The paper also explores the civil rights movement, racism, and poverty of the America of Dylan’s 1960s and establishes their place and significance in creating his work.

Key words: Bob Dylan, popular culture, 1960s, topical songs, civil rights, racism, storytelling, folk music

Dylan amidst Protest

Newsweek magazine in 2004 awarded Bob Dylan with the ceremonial claim of “the most influential cultural figure now alive” (Gates, 2004: 48). This sentiment has come to echo within his Nobel Prize win of 2016, recognizing his overall life achievement and contribution to literature. Yet, Dylan has never singularly codified his place within the artistic world nor has he been anything but a singer/songwriter and, at times, poet. He best describes himself in the words “I’m a poet and I know it / Hope

* i_nina_k@yahoo.com

I don't blow it" (Dylan, 1994: 201).² The question remains of how such a phenomenon as Dylan the popular singer can hold claim over being a fundamental force within literature. The answer to this conundrum is that Dylan has been at the heart of social commentary as an artist reflecting on his times, which makes his music and lyrics that much more influential. In order to shed better light on this fact, the emphasis in this paper is to be on the "golden 60s" of Dylan's career so that the nature of his approach to his art and its ability to transcend categories may be better illuminated.

While the 1950s in the United States was largely a decade that followed strict observance of the *status quo*, the 1960s were largely a rebellion against it. The rules and conventions that made up the segregated societies of the 1950s fell to challenges from a broad spectrum of social movements within the 1960s. As a *zeitgeist* of the decade, these challenges to the norm were inherent to the overall narrative spoken by the people of the time.

Still, the 60s of American culture had their roots embedded in the 50s. The rebellious music of the apex of Woodstock was the child of the impersonal, uniform songs for mass consumption promoted in the 1950s. The rock music that became synonymous with "America" was the original mix of rhythm and blues performed by African American musicians from the 1940 and 1950s. The folk or alternative music scene had its roots in a long tradition of folk singers throughout American political and cultural history. It was into this environment that Dylan emerged on the folk-music and popular-music scene.

In 1961, Columbia Records offered Dylan a contract. After releasing two albums, it became evident that Dylan fit into the folk-protest genre, expressing an angst of his generation. The songs he became most famous for at this time were written over a period of 20 months in the early 1960s, from January 1962 to November 1963 (see Marqusee, 2003), and were influenced by a social-consciousness of the changes that were underway in society or that advocated as such. This was true especially in regard to the civil rights movement, which came to be presented in a number of his songs. These are to be the focal point of examination within this paper.

In these works, Dylan's enigma is also present. He self-purportedly never viewed them as being truly representative as mere protest songs, perhaps due to the feeling that his "voice" and music were used for something more than he himself fully intended. Instead, although they were

2 (1964). *Another Side of Bob Dylan*. I Shall Be Free No. 10.

composed in the spirit of defiance, Dylan did not compose them to this aim, rather as a commentary as a singer and songwriter.

Dylan - The Reflective Storyteller in His Own Words

Dylan has been in the public eye for such a long time that his own commentary on his own life and work is available in the form of autobiography. While it may be challenged on grounds beyond which the artist himself claims to consider his work, it is hard to make a case against what the artist set out to accomplish according to his own assertions. Thereby, his memoirs provide important insight into his process of artistic creation.

Before 1965, Dylan released four albums, *Bob Dylan* (1962), *The Freewheelin' Bob Dylan* (1963), *The Times They Are A-Changin'* (1964) and *Another Side of Bob Dylan* (1964). The work of these albums, while not showing a clear cut from his later works, are still distinctly separate in their tone, sound, nature, and approach to subject material, as well as how Dylan ascribed the nature of the work, and hence serve as a clear bridging from his start of a career in which he was forged and the rest in which he developed. This fact is reflected upon in *Chronicles: Volume One*, in which Dylan focuses the bulk of his reminiscences on the seminal works of the early 1960s and these albums in order to explore the ideas that he faced while writing and performing some of his most famous works, as well as to explain the manner in which he viewed their creation.

It is foremost important then to first clarify the manner in which Dylan regards his work of this time, especially those songs which he wrote and performed thereof, giving him a foundation on the American music scene against the tumult of the 1960s. The counter culture of this decade had its roots in folk music, which “became chic among certain middle-class college students who disdained rock 'n' roll as an inane, fleeting fad” (Pendergast & Pendergast, 2000: 124). Although overshadowed later by the British invasion, folk music's revival of the late 1950s and early 1960s was on cornerstone on which the music of the 60s emerged and of which Dylan was an integral part.

The folk music scene of that time owed much to the singer Woody Guthrie, the pre-World War Two American folk musician, travelling the

country to sing songs about the common day everyman.³ Guthrie “added his own lyrics to folk and country songs to tell what he saw and suffered in his travels across America during the Depression. He modified the Badman Ballad to write songs about good men down on their luck” (Pendergast & Pendergast, 2000: 124). Guthrie was also essential in changing the folk scene in other ways. Whereas his songs were essentially “topical” and “would inform people of current events which might not be covered honestly in the media” (Pendergast & Pendergast, 2000: 124), the atypical purpose of these folksongs and singers “was to promote group solidarity and rally listeners into supporting workers’ rights by joining unions” (2000: 124). Guthrie and singers akin to him also “formed a commune in Greenwich Village” (2000: 124), where the folk music scene of the 50s and 60s came to lay its roots.

Dylan has always envisaged himself as a version if not the successor to the spirit of Guthrie, even viewing Guthrie as his musical mentor.⁴ The influence of Guthrie on Dylan can therefore not be understated. When Dylan speaks of the first time he encountered Guthrie, or rather the moment from which Dylan’s idolization of Guthrie’s work came, the amount of influence and emulation that Dylan ascribed to the singer for his own work begins to become even clearer. In his memoirs, Dylan comments on this first encountering of Guthrie, citing his state of listening as a “trance” in which Guthrie’s soloist compositions are what inspired him to create his own compositions in the same style and manner: “A voice in my head said, ‘So this is the game.’ I could sing all these songs, every single one of them

3 Guthrie was “the self-appointed folk spokesman for the Dust Bowl migrants and agricultural workers during the Great Depression. His pro-labor/anti-capitalist stance attracted many radical and left-leaning liberals during the 1930s and 1940s, but his lasting fame came from his influence on the folk revival of the 1960s. (...) Throughout his writings, Guthrie expressed his belief in justice and his faith that it could be brought to prevail through action. For him personally, action took the form of singing and writing, best exemplified by the slogan proudly displayed on his guitar: ‘This Machine Kills Fascists.’ His sense of the role of a folksinger as crusader for the less fortunate and as a critic of society’s oppressors and manipulators had greater influence on the course of American popular music than his style of singing or any one composition” (Pendergast & Pendergast, 2000: 328, 329).

4 This fact can be supported by the fact that Dylan went to see Guthrie in the hospital in Brooklyn as he was dying in 1961. Dylan commemorated this visit in his own work, “Song to Woody”, the first composition of his own that Dylan ever performed in public, when he made his New York Town Hall concert debut in ’63. He even, “put down his guitar to read a seven-minute poem about him” (Williamson, Love, & Jones, 2007: 54).

and they were all that I wanted to sing” (Dylan, 2004: 581). Given this statement, it is of vital importance therefore to see the connection as it was the singer-songwriter that emerged out of the folk culture of the 1920s, 30s, and 40s that Dylan aspired to. This genre of music that encapsulated contemporary issues of the time is the foundation from which Dylan began to model himself after in his early career. Dylan held Guthrie’s works as the exemplar model in this regard, as well as others.⁵ He noted most recently in his Nobel lecture that these early influences were also what educated him into the field of music in general and, more to the point, he hints at the fact that following the lyrics to such music was the manner in which he educated himself to write his own work. In the Nobel lecture proper, he noted that “[B]y listening to all the early folk artists and singing the songs yourself, you pick up the vernacular. You internalize it. (...) You hear all the finer points, and you learn the details” (Dylan, 2017). Dylan’s work should therefore be approached in this manner as to gain a clearer understanding into its composition and importance.

To further evidence this point, Guthrie’s songs such as “Ludlow Massacre”, “1913 Massacre”, “Pretty Boy Floyd”, “Hard Travelin’”, “Jack-hammer John”, “Grand Coulee Dam”, “Talkin’ Dust Bowl Blues”, and “This Land Is Your Land”, are among the songs Dylan cites as having the most impact on his perception of lyrical expression. These songs in particular are significant since they themselves address contemporary social issues of Guthrie’s era which Dylan would go on to emulate for his own. Guthrie, the travelling singer-songwriter, based his music on his interaction with the individuals he met on his journeys; Dylan would also go on to try to meet this aim in the early part of his career in which he went to the southern states undergoing civil rights protests to sing of the events there and which this paper shall focus on.

In *Chronicles: Volume One*, Dylan also elaborates on the sheer nature of the music itself in its influence: “He [Guthrie] was so poetic and tough and rhythmic” (2004: 580). It is evident through Dylan’s own ballads which rely on heavy repetition in their refrains that this is a decisive

5 Dylan cites “ragtime blues, work songs, Georgia sea shanties, Appalachian ballads and cowboy songs” (2017) as all being influential on his overall career. These various styles and manners of home-grown American folk music share in the same aspect stemming from the contemporary voice of the masses which fits into ballad form and addresses topics that are not high-art, but are of concern to the everyday individual.

influence.⁶ Yet, more of necessity for this work here is the connection between the subject matter and the formation of the lyrics. Dylan cites Guthrie's lyrical style, in which "Guthrie tore everything in his path to pieces" (2004: 580). Dylan means this in both the sense of the harsh criticism present in the lyrics as well as the staccato nature of the individual lines thereof. In this regard, Dylan modeled his stylistic approach to his own music to the extent that Dylan claims that his view of the world and his ability to represent it in art came into focus through Guthrie (see Dylan, 2004: 582). Leadbelly was Guthrie's contemporary equal in the rhythm and blues community of the Deep South, whom Dylan has also frequently cited as part of his musical background, even claiming that hearing Leadbelly's record "Cottonfields" "changed his life then and there" (Dylan, 2017). The strong rhythm and blues evocative of the Deep South is also evident as an influence in Dylan's work (see Tyler & Israelson, 2015: 98-99).

The background and style of Dylan's work is crucial to underscore that while Dylan can be interpreted and has been commonly viewed as a social advocate, this has not been the primary reason or muse for his work overall; rather, it is the concept of setting the social *zeitgeist* to music that drove his early work. Therein, the political protest movement of the 1960s acquired Dylan's work, but Dylan himself had been reluctantly cast as the singer embodying a voice of protest, as opposed to the songwriter he aimed to be. This fact can be evidenced by Dylan's eventual departure from and disillusionment with the folk music scene which focused itself on the political:

[Dylan] became increasingly dissatisfied with the politics-on-its-sleeve modus operandi of the protest music movement, and weary too of the internal battles between folk purists, the folk-music equivalent of 'original instrument' devotees in the classical-music world, and those who believed that the animating spirit of folk music endorsed its appropriation for contemporary political struggle (Dettmar, 2009: 5).

Nevertheless, Dylan was not an apolitical individual. The issue is that he had been involved as adjunct to political movements due to the music of which he made that focused primarily on social concerns as a

6 See *The Political World of Bob Dylan: Freedom and Justice, Power and Sin*, Ch. 1, Bob Dylan's roots and traditional world, specifically the subchapter Southern musical roots on southern influences which highlights the child ballad which Dylan often returns to as a songwriter. pp. 26-29.

progression in the continuum of folk music as a popular genre. Dylan himself had a great appreciation for the rebellious nature of the folk song, but it was the language and nature of the song that Dylan was inspired by: “[d]rinking songs, country ballads and rousing rebel songs. (...) The language was flashy and provocative – a lot of action in the words” (Dylan, 2004: 192). By his own admission, he notes that he had never thought of his own music to belong to the category of protest songs, reflecting the more popular idea of folk music of the time; instead, “they were rebel ballads (...) even in a simple, melodic wooing ballad there’d be rebellion waiting around the corner. You couldn’t escape it. There were songs like that in my repertoire, too” (Dylan, 2004: 192). It was the nature of this very genre he would then emulate, not due to its protest like nature, but to its common-clay, traditional aspects that were the foundation to his own music making.

Political (Dis)engagement

While Dylan’s well-known divergence from the greater folk movement of the early 60s was symbolized by his “Dylan Goes Electric” appearance at the Newport Folk Festival in 1965, it is often misconstrued simply as a shift in his musical tonality. The fact of the matter is that his use of an electric guitar and amp shocked the folk community, not for the fact that he was using them but his introduction of the *Highway 61* album which divorced himself from the political tome of the folk music community.⁷ While Dylan’s works have always been controversial, it may be safely claimed that he had never initiated them under the mere intention of making a political act or socially-conscious work. Instead, his “going electric”, was the point at which he asserted an independence from the folk music scene so that he could act as the lyrical singer-songwriter which he had originally began as. He had sought since the start of his career to be a storyteller, but his songs were topical to current events of the time and, therefore, politically relevant. For this very reason, they were adopted within the larger cultural movement of the 60s as embodying the supposed progressive shift in rights, but not

7 The activist Irwin Silber even criticized Dylan for losing touch with the political audience that he had built up and who had built his career, without regarding Dylan’s evolution as an artist. See Shelton, R. *No Direction Home: The Life and Music of Bob Dylan*, p. 313.

actually nor originally made as the anthem to such a movement. Dylan commented as such in an interview with *Rolling Stone* in 1972, long after the fact, that he was more interested in pursuing his own artistic goals than what should otherwise be expected of him: “I don’t want to write *for* people anymore. You know – be a spokesman. (...) From now on, I want to write from inside me” (qtd. in McGregor, 1972: 47). He even goes so far as to state that the work he had made in his early career was more attributable to the writing of such topical songs, because “some of that was jumping into the scene to be heard and a lot of it was because I didn’t see anybody else doing that kind of thing” (McGregor 1972: 47).

Such a claim may stand in sharp contrast to Dylan’s adoration of Guthrie, who was a politically active in every sense. It was not the political nature of Guthrie’s work that Dylan most was impressed by or desired to emulate, however, but the encapsulation of the event through lyrics and music. Guthrie would take a popular subject and ascribe lyrics to it with obvious political overtones. Dylan was impressed at the outset of his career foremost by this specific manner in which to compose a song, but did so with political undertones. To this extent, Dylan clearly departs from Guthrie. Dylan himself, when reflecting on some of his most popular “protest” or “socially-conscious” songs does not openly claim that he is political or apolitical, but rather encourages that his music be experienced, which can be found ubiquitously throughout interviews and press conferences. When discussing his influences and exposure to certain musicians and experiences which he himself found providential to his work and their creation, Dylan never asserts (either intentionally or through omission) a politicized, socially conscious. Rather, he goes out of his way to highlight the influence of blues, folk, and other musicians in their style of composition: “I probably used about five or six of Robert Johnson’s blues song forms, too, unconsciously, but more on the lyrical imagery side of things” (Dylan, 2004: 688,689). Dylan’s influence by Johnson can indeed be clearly heard in the former’s work, which “emphasizes an intricate interplay between guitar and voice” (Pendergast & Pendergast, 2000: 558). Johnson and Dylan both share in common “sung lines with rhythmic bursts of guitar playing, typically playing a bass line with his thumb while picking out chords and riffs with his fingers (...) often dropping into a speaking voice at the end of lines” (Pendergast & Pendergast, 2000: 558). Dylan has been quoted at numerous times to even reject the idea that he is a folk artist, insisting instead that he is a singer

first and foremost. By doing so he implies that the artistic nature with which he approaches his work is unique. In 1998, in an interview for *Playboy*, he scathingly stated: “Folk music is a word I can’t use. Folk music is a bunch of fat people. I have to think of all this as traditional music. (...) Everybody knows that I’m not a folk singer” (qtd. in Cott, 2006: 98).

Given his rejection of that which brought him early fame, cynically it could then be said that Dylan utilized his fame in the larger folk and protest movement of the time to achieve notoriety and was then fatigued by the limits it placed on his creativity. Joan Baez, his colleague and contemporary, has noted as such (see Boucher, 2004). Dylan, again, rejects this notion:

Joan Baez recorded a protest song about [...] challenging me to get with it — come out and take charge, lead the masses — be an advocate, lead the crusade. [...] The press never let up. Once in a while I would have to rise up and offer myself for an interview so they wouldn’t beat down the door. [...] I would tell them repeatedly that I was not a spokesman for anything or anybody and that I was only a musician. [...] Later an article would hit the streets with the headline “Spokesman Denies That He’s a Spokesman” (Dylan, 2004: 275, 276).

In *Chronicles: Volume One*, Bob Dylan comments on his reaction to this withdrawing from the larger world of folk music, for which he was acclaimed, rejecting the “political nature” which had come to be ascribed to his musical works. He notes that, even if they had had a political slant, it was not the intention to make them purely political, but rather political with a political nature as its undertone:

Topical songs weren’t protest songs. The term “protest singer” didn’t exist anymore than the term “singer-songwriter”. You were a performer or you weren’t, that was about it — a folksinger or not one. “Songs of dissent” was a term people used but even that was rare. I tried to explain later that I didn’t think I was a protest singer, that there’d been a screwup. I didn’t think I was protesting anything any more than I thought that Woody Guthrie songs were protesting anything (Dylan, 2004: 69).

Here, in Dylan’s own words, it can be readily noted how he cites Guthrie’s work as being the strongest of his influences, but it is far more interesting to note that he admits to not taking the political nature of it to be the essence of songwriting, rather the storytelling of the topic itself. This, therefore, is the vision Dylan himself ascribes to his own music and his own songwriting, and which it may be examined.

In order to define the context of how Dylan fits into the popular culture of his time, Dylan's own context needs to be applied as self-described singer/songwriter. Instead of being examined through the lens of a political activist or poet, he should be analyzed as a singer/songwriter who wrote of the times and of the society to which he was an active participant. Therefore, this paper takes the analytic view that Dylan need not be interpreted as the politically observant singer; rather, he is one who utilizes the *zeitgeist* to reflect upon and compose songs about, describing an observation thereof. It is important to see Dylan creating his own works as a contemporaneous bard, supported by his constant scorn of labeling his career, especially his early work. "Though uncomfortable always with the label 'protest singer', Dylan has found ways over the years to make his voice heard, without restricting its range" (Dettmar, 2009: 6). Dylan has done so, particularly, in order to be freed of imposed limitations to his artistic endeavors.

It could be argued that Dylan cannot negate his associated origins as a protest singer of the 1960s. However, this would be limiting his genuine artistic merit. This error possibly recurs owing to a misconception that Dylan's work and attitudes would have needed to remain politically overt in his work to have borne out a reflection in artistic media and popular culture. This reasoning is misplaced, since it assumes the power of the lyrics and the relevance are of more import than the song styling itself. Dettmar notes this precisely when commenting on the breadth of Dylan's career, remarking that "just as not all topical songs are political, so too a song needn't be topical to have political importance. This distinction has too often been ignored" (2009: 4). While he does underscore the fact that Dylan is political, he agrees that a mere single distinction of the political in Dylan's work is a common misnomer. Specifically, "Dylan is the most political of our popular artists, and the most popular of our political artists. But he requires us to understand the term 'politics' in its largest sense" (Dettmar, 2009: 4). In this same sense, this paper aims to explore Dylan's engagement of the topical and transforming it into the lyrical.

When Dylan speaks of his creative process, he claims as much to this fact. He insists that the muse of his works that gives sparks to their creation is more serendipitous than planned. One apparent aspect, however, is that he does state that he does not set out to search for a topic to be a theme in his music, rather that "[O]pportunities may come along for you to convert something — something that exists into something that didn't yet. That might be the beginning of it" (Dylan, 2004: 39). Such a mindset is the opposite of the

political singer who would first pick the topic to meet a perceived political aim. Instead, Dylan clearly lays out the fact that his songs seek to aggrandize a concept of the current affair into a lyrical and poetic form within its expression as literature. Dylan attests to this fact in his musing that "[Y]ou want to write songs that are bigger than life. You want to say something about strange things that have happened to you, strange things you have seen" (Dylan, 2004: 39). In order to accomplish this aim of writing about the grander aspects of experience as inspiration occurs, it could be stated that Dylan turned to writing about the topical, recent events which had some non-descript impact upon him that he felt were worthy of putting to lyrical description, relating himself and his attitude through the work itself. Again, turning to his own words on the subject, Dylan asserts that his songs are topical forthwith in this very manner: "Songs about real events were always topical. You could usually find some kind of point of view in it, though, and take it for what it was worth, and the writer doesn't have to be accurate, could tell you anything and you're going to believe it" (2004: 69). This also suggests that Dylan never aimed to tell the "factual truth", which would be the objective of the political; instead his focus was placed on a "good story" encompassing a total idea of plot and structure that could be set to musical forms.

Poague concurs with this sentiment as he challenges the concept of the overt political as the watchword to Dylan's work of the early 1960s. He shifts attention to his so-termed "story" songs, which he defines as an entirety of lyrics taken as a whole leading to a transformation in the understanding of the actual into a variety of literature that focuses on the extenuation of the story itself:

[s]tory songs (...) tend to shift audience attention from social to literary concerns. We get caught up in the story, identify with the characters, and we go through a mental process more reflective than directive. We go "out of" ourselves and "into" the story; and our primary locus of interest is the world of the song, a world which often seems very different from the world of our everyday present (Poague, 1979: 79).

Given this observation, the story (read: topical) song is akin much to the audience of a play who find a common form within the story which fits to a theme that creates in its comprehension more than merely the topic at hand, but a thread within literary themes. Dylan's works of the early 1960s, as we shall now examine, aim to do much of the same. It was by turning to the topical nature of storytelling that allowed Dylan to seize the spirit of the times and express his artistic desires in topical form first and foremost.

Dylan's Impressions on the Civil Rights Movement – Struggle into Poetry

Dylan's artistic attitudes as he arrived onto the music scene coincided with significant changes experienced by American society. Dylan actively recognized as such ("America was changing. I had a feeling of destiny and I was riding the changes" (Dylan, 2004: 60)), but it should be underscored that he claims to have been aware even at this time in his early career, that he was conscientiously developing his craft in order to assemble the then current events into a literary form of lyrics that could be sung: "[i]f I wanted to compose folk songs I would need some kind of new template, some philosophical identity that wouldn't burn out" (2004: 60). As it would turn out, he would resort to the topical songs that would mark the rest of his career in order to do so.

The America of the 1960s is remembered as a time of great social change which rocked every corner of the country. African Americans, after suffering under nearly a century of oppression under a white dominated culture and Jim Crow Laws suddenly began to assert their rights through community activism.⁸ Subsequent to these social events, Dylan compiled lyrics in their regard and found a ready topical theme to turn to.

One such song was "Oxford Town".⁹ Focused on these events as a part of the larger civil rights movement then unfolding, Dylan put to lyrics the common experience young blacks were having throughout the Southern United States by challenging racism directly through enrolling into *de facto* segregated schools and institutions of higher learning:

8 This time "represented a turning point in the black struggle for equal rights. With the historic *Brown v. Board of Education* Supreme Court decision that outlawed the 1896 *Plessy v. Ferguson* doctrine of 'Separate But Equal', African Americans realized that the time was right to end all vestiges of Jim Crow and discrimination. On the heels of *Brown*, black Southerners undertook battles to achieve voting rights and integration, under the broad leadership of Martin Luther King, Jr. Through marches, rallies, sit-ins, and boycotts, they were able to accomplish their goals by the late 1960s" (Pendergast & Pendergast, 2000: 519). It was seismic and clear paradigmatic shift within society, challenging rigid norms that had been set up till then that could be felt in every aspect of American life, even beyond civil rights.

9 Inspired by the events surrounding the campus riots sparked off when James Meredith, a black student whom had been barred from enrolling at the University of Mississippi purely based on his race, was accompanied by U.S. Marshalls on September 20, 1962 under direct order from President John F. Kennedy in order for him to be able to do so. Two students died and numerous others were injured.

Oxford Town around the bend / He come in to the door, he couldn't get in / All because of the color of his skin / What do you think about that, my frien'? (Dylan, 1994: 9-12)

While the lyrics may appear to be direct, the underlying theme of “Oxford Town” is not as simple. Avoiding an unwavering demonization of racism while still heavily criticizing it, Dylan opts to demonstrate the lack of reason to deny education based on one's skin colour, by asserting the baselessness as referenced in the reiteration of “color of his skin”. By doing so, Dylan creates a broader scope of the nature of said racism. Dylan even goes so far as to ask the listener to reflect on the situation, imploring that “[t]wo men died 'neath the Mississippi moon / Somebody better investigate soon” (Dylan, 1994: 19-20) in reference to the event and the extent racism can go to shape violence and opinion.

In fact, Dylan here composed a song about racism as focused through an event. According to him, the song “deals with the Meredith case, but then again it doesn't. [...] I wrote that when it happened, and I could have written that yesterday. It's still the same” (qtd. in Heylin, 2009: 78). Here, Dylan implies that despite the efforts of the time, the nature of racism is universal and has not ended in spite of the civil rights movement. Through this song, it can be evidently concluded that Dylan, while his work may be topical, are grounded in deeper undertones of thematic issues. This fact can be seen in his other work “Only a Pawn in Their Game”. Upon hearing of Evers' death¹⁰, Dylan immediately wrote the song, which he performed for the first time on July the 2nd, 1963 (see Doyle, 2008).

Much like “Oxford Town”, “A Pawn in Their Game” is unique in its approach which Dylan took in describing the events in lyrical form. Dylan

10 Evers, a World War Two Veteran who earned his college degree in 1952 found that simple civic rights were denied to him, particularly the right to vote. In 1954, Evers applied to the segregated University of Mississippi to study law, but was rejected based on his race. He thereafter became the cause celebre of the NAACP, eventually becoming its first field secretary in the state. “He travelled throughout Mississippi recruiting new members, organizing voter-registration, protesting unequal social conditions, and boycotting companies that practiced discrimination. Evers soon had a high profile as an activist, and that made him a threat to the power structure in Mississippi, and also a target” (Doyle, 2008). On the evening of June 12th, 1963, after having attended a meeting at the New Jerusalem Baptist Church, Evers returned home. As Evers exited the car, he was shot in the back of the head by Byron De La Beckwith, a fertilizer salesman and member of the Ku Klux Klan.

commonly crafts an independent viewpoint, allowing him to express an expanse of depth in verse that goes beyond addressing mere aspects surrounding the event. This song is no such exception as, by focusing attention on the assassin and his motives which drove him to do so, Dylan attempts to tackle the issue of racism through a focal point of the event as many on a theme.

Evers' assassination was not in a cultural or societal vacuum. Competing forces between traditional segregated southern society and the emergence of the civilly-conscious African American were directly competing with one another. The traditional society of racism allowed for the poor white to have a more dignified place, no matter how far down the economic or social ladder, compared to that of the disenfranchised black. Even those whites who would be sympathetic to the civil rights movement found themselves in a difficult predicament since they were found in a position of abandoning long-held racist tradition that was seen as a fundamental pillar of southern society, or accepting it through fear. "By appealing to the basest emotions of greed and hatred and fear, they had built a majority (...) willing to be led to march backward" (Egerton, 1994). In these circumstances, or in the desire to address them, Dylan writes of Evers' death.

Considering that Dylan had the courage to first perform "Only a Pawn in Their Game" to a voter registration rally of black workers outside Greenwood, Mississippi, in July 1963, (see Doyle, 2008), it would appear that he felt there was something more important to express than an attack on an assassin or assassination. Even if it was more than clear that Dylan "understood the anger that he might invite by not sounding angry enough (...) aware of how he might himself be blamed for not blaming" (Ricks, 2005: 171), he chose to offer a song about the assassin as nothing more than a small character in the issue of the times. Hence, "A Pawn" uses repetition again through appellation to relate the problem of racism instead of those who were racist. By addressing Evers' death as a topical event, Dylan chooses to indict racism as a whole as a societal problem, hence the common repetition in all verses of the appeal of the assassin remaining blameless in some fashion or, failing that, not deserving total blame nor does any individual. However, Dylan also goes so far as to underlie the fact that the "poor white" is also not to be blamed, rather the racism holding sway over them. This fact is underscored in the second, third, and fourth verses, where "the wording changes to something that in its way uneducated and so might be heard as sympathizing with the poor white (not condescending...)" (Ricks,

2005: 171). In this regard, it is essential to point up how Dylan draws attention to the exploitation of both African and White Americans:

A South politician preaches to the poor white man / 'You got more than the blacks, don't complain. / You're better than them, you been born with white skin,' they explain. / And the Negro's name / Is used it is plain / For the politician's gain / As he rises to fame / And the poor white remains / On the caboose of the train / But it ain't him to blame / He's only a pawn in their game (Dylan, 1994: 8-18).

Dylan also appeals to the fact that the racism to which African Americans are subjected is an instilled behavior from above, neither inherent nor by nature. Consequently, it is the actual antagonism to be confronted instead of the mere assassin:

The deputy sheriffs, the soldiers, the governors get paid / And the marshals and cops get the same / But the poor white man's used in the hands of them all like a tool / He's taught in his school / From the start by the rule / That the laws are with him / To protect his white skin / To keep up his hate / So he never thinks straight / 'Bout the shape that he's in / But it ain't him to blame / He's only a pawn in their game (Dylan, 1994: 19-30).

Dylan's open sympathy to the "poor white", or even an appeal to their sensibilities, while not entirely politically popular at the time, creates an aspect of racism that can be examined as based upon the highly relevant topic of Evers' death for the overall period. Through Dylan's method of storytelling, he reaches out to create a context, establishing the idea of equality under oppression. In this regard, Dylan even merges the poverty and/or exploitation faced by both the African and White American as being equal or the same, where in the third verse he speaks of being punished for being poor, as opposed to being lynched for being black:

From the poverty shacks, he looks from the cracks to the tracks / And the hoofbeats pound in his brain / And he's taught how to walk in a pack / Shoot in the back / With his fist in a clinch / To hang and to lynch / To hide 'neath the hood / To kill with no pain / Like a dog on a chain / He ain't got no name / But it ain't him to blame / He's only a pawn in their game (Dylan, 1994: 31-42).

Dylan refrains "only a pawn in their game" in every final line to imply that the individual white racist and the death of Evers are both forfeit to a larger structure of racism. They are, in fact, both pawns. The white

racist is perhaps even portrayed as being more the victim than the black since Dylan remarks that they are victim to their own racism. It is this poetic power that Dylan uses to go beyond a simpler condemnation to look at principal causes that constructs his songs as being high art and social commentary, but apolitical while being topical. The corresponding object of the racist attack, the African American community, remains the focus of the theme, however but not its only subject.

Dylan underscores the lack of predetermination in death caused by racism (such as to be found in Evers' death) to be akin to classic tragedy wherein the protagonist cannot escape an integral flaw (here, being the victim of racism). Therein, by removing the name of the assassin¹¹ and focusing on the cause of hatred, Dylan aims to cause a subtext to the nature of the song in which he represents racism as the true problem at hand and that which took Evers' life, "not because of divine destiny, only because of human hatred. As to the killer's name: it means nothing, it means nothingness" (Ricks, 2005: 175). Evers emerges in symbolic form to be of more consequence than the act itself. While the assassin is left nameless as it could be any racist, "Medgar Evers left a name behind him. (...) His name is there in the first line of the first verse (as it will be in the first line of the last verse), and it remains the only name in the fifty – two lines of the song, a song in which the word 'name' is sounded four times" (Ricks, 2005: 175). Moreover, as to strengthen this effect, Dylan abandons the usage in the final verse of blame, which he returns to in the last lines of all other verses, to focus on a suggested outcome whereby "the words that have constituted the climax of every verse becoming – in the final end – not only his epitome but his epitaph [plain]: 'Only a pawn in their game'" (Ricks, 2005: 172). Dylan is here clearly implying that assassination will prove fruitless, as his name will be forgotten, whereas Evers' shall live.¹²

By speaking out against the assassination of Evers, Dylan does not seek to condemn the assassin or even forgiveness of him, but to express the mind of the racist, to show what motives there are that are to poison them and provoke their racism. Dylan therefore explores broader issues of the

11 Byron De La Beckwith

12 "'Only a Pawn in Their Game' accords its killer no name: 'He ain't got no name'. The last words of the song, the killer's laconic epitaph, get their dour force from the vacuity of 'Carved next to his name'" (Ricks, 2005: 175).

origins of this racism, transforming the topical into a motif of hatred and questioning its origins. Dylan forces the listener to reflect upon racism by often switching the focal point away from the actors who participated in the event, while still referencing the participants in order to "put a 'human face' on political issues that can seem difficult to personalize" (Dettmar, 2009: 49). As in his transformation of the topical in popular culture into accessible literature, by "moving the focus away from individual people and specific events" Dylan is better able to point to and discuss "larger social causes and meanings" (Dettmar, 2009: 49).

This intentional omission of a name, however, stands in stark contrast to another of Dylan's works, "The Lonesome Death of Hattie Carroll". In this song, "the killer enjoys a certain infamy: William Zanzinger, immortalized for that mortal blow of his" (Ricks, 2005: 175). For a topic, it fits the theme of the murder of an African American by a white man in a much similar, but more brutal fashion.¹³ However, Dylan chose the name as an anaphoric reference point in the refrain itself and is used as much as a device as the lack of Byron De La Beckwith's [Evers' assassin] is.

Only by highlighting the name is Dylan able to here stress the larger motifs in the song itself. In one sense, it is a public shaming of a murderer: Zanzinger representing not only a villain but money and power against poverty as well. In another sense, it is a song addressing such social or class injustice embodied by the story, much like other works of Dylan. Indeed, what this particular song shares in common with "Oxford Town", "Only a Pawn in Their Game", and "The Lonesome Death of Hattie Carroll" is that they all seek justice and the truth of the root of societal issues. This is in line with the fact that "many of Dylan's songs hinge upon the cardinal virtue that is justice (...) turns upon (...) *injustice*. There can be no grosser injustice than those perpetrated by the law itself, by justice" (Ricks, 2005: 221). In this regard, while "The Lonesome Death of Hattie Carroll" is as-

13 The song itself based on the events of one William Zanzinger who proceeded to drunkenly assault the staff of the the Emerson Hotel in Baltimore, Maryland, at the white tie Spinsters' Ball held on February 9th, 1963, using a toy cane to do so. He directly contributed to the death of one Hattie Carroll, a 51 year old African American barmaid, and assaulted three others. Though officially charged with murder, Mr. Zanzinger was convicted of manslaughter and assault after the charges had been lowered, and was only sentenced to six months in county jail and a moderate fine (see Doyle, 2008).

sociated with racism and segregation, it also addresses their related social ills pertaining to inequality of social divides. Dylan uses the popularity of the event to highlight the multi-form gap between victim and perpetrator as being an inherent motif of injustice between culturally known, binary opposites. In Ricks' own words on the song: "You just know that she must have been black. But then you know that Zanzinger is white [...] while the song never says so. It's white upon black, it's man upon woman, it's rich upon poor, it's young upon old" (2005: 231). When examined in this light, it becomes clearer that Zanzinger is continually represented to be the counter-point embodying privilege against disenfranchisement:

William Zanzinger killed poor Hattie Carroll / With a cane that he twirled around
his diamond ring finger / At a Baltimore hotel society gath'rin' (Dylan, 1994: 1-3)

or

William Zanzinger who at twenty-four years/ Owns a tobacco farm of six hundred
acres / With rich wealthy parents who provide and protect him (Dylan, 1994: 10-12).

In contrast to Zanzinger, Hattie Carroll is presented as an embodiment of poverty:

Hattie Carroll was a maid in the kitchen / She was fifty-one years old and gave
birth to ten children / Who carried the dishes and took out the garbage / And never
sat once at the head of the table / And didn't even talk to the people at the table /
Who just cleaned up all the food from the table (Dylan, 1994: 20-25).

Based on the substance of these lyrics, Dylan relates these events not singularly as a miscarriage of justice for a murder, but the perpetuation of societal inequality. Again, Dylan is not interested in presenting the popular ire related to it, but the context that forms it into a substantive narrative of conflict. Only after listing the suffering as epitomized by Carroll versus the inherent entitlement symbolized by Zanzinger does Dylan implore the listener to cry, since the whole event, as well as even being aware of the yawning gap between the two extremes, results in nothing.¹⁴

While many of these songs have political undertones and have been understood politically, they have stood the figurative test of time due to

14 "Oh, but you who philosophize disgrace and criticize all fears / Bury the rag deep
in your face / For now's the time for your tears" (Dylan, 1994: 45-47)

the fact they are topical in nature commenting on one period of time that incorporate themes that are respective antagonisms that are irrespective of the period. The songs of "Oxford Town", "Pawn" and "Hattie Carroll" all address certain events pertinent to their place and time, but they have been crafted in such a manner as to display the struggle of the downtrodden against their rulers. Therefore, they have transcended the political realm and their original "popular" form to meet standards given to high literature.

Dylan took effort in his craft to keep a distance in his songs between the popular moment of their time and the content they actually speak of. For this reason, Dylan shunned the image of the folk movement and the political laurels given to him, as, according to Ricks, he had "a supreme understanding of the difference between writing a political song and writing a song politically" (2005: 233). For Dylan, politics could not be the subject of a poem, but only an element in accordance with T. S. Eliot's practice on differencing between writing religious poems and writing poems religiously: "[f]or my meaning is, that the poet has, not a 'personality' to express, but a particular medium, which is only a medium and not a personality, in which impressions and experiences combine in peculiar and unexpected ways" (1982: 41). If the form of the medium is taken as a given, then Dylan has utilized it to express a story that goes beyond the event that is the nominal subject of the title. Politics is but part of the incorporated totality. For this very reason, "Hattie Carroll", much like Dylan's other works can be viewed as one of his "greatest political songs, not so much because it has a political subject as because everything in it is seen under the aspect of politics" (Ricks, 2005: 233). The significance here is that Dylan has been able to forge works that have been able to bridge the gap between the socially popular and the literary by creating lyrics that address both.

It therefore may be argued that while Dylan cannot be divorced from the political or popular, he was conscientious in his choosing of style and theme to transform them. Dylan never even felt that the protest song was the end goal, but that it was illuminating the unseen that was the aim. As Dylan himself has noted: "Protest songs are difficult to write without making them come off as preachy and one-dimensional. You have to show people a side of themselves that they don't know is there" (2004: 121). Dylan does succeed in creating songs that reveal the underlying issues portrayed in them by appealing to wider issues that surround their themes.

Dylan may be separated from a mere popular singer to poet due to the fact that he stands out precisely because his “lyrics demand attention; and it is therefore reasonable to examine in great detail the poetic/philosophic visions embodied in their [read: his] lyrics” (Poague, 1979: 79). In this same regard, Dylan obviously aspires to a higher level of literary merit and culture as he espouses “the apolitical nature of all great literature”, in which “careful in his artifice as any great writer, Dylan simultaneously wrote incisively about political hypocrisy” (Dettmar, 2009: 9, 10). It was by addressing these themes that his work may be considered to meet more stringent requirements of serious literature and that he may be taken seriously as an author himself.

Dylan as High Literature

Even after receiving the Nobel Prize in Literature, which should otherwise clear any vagueness towards Dylan’s value as an author, there still might exist the quandary as to whether Bob Dylan’s lyrics themselves should be regarded as literature. Margaret Atwood has claimed that the Nobel Prize is a political act in and of itself. She also asserts that, as such, it cannot be regarded as being the deciding factor to judge the value of literary merit. Nonetheless, she does not mention diminishing Dylan’s value as an author (see BBC Two – Newsnight, 2016). Dylan, in his belated acceptance of the Prize, claims indirectly in his speech that his works may be seen as similar to that of great literature, but is still uncertain as to whether his own work should so be included.

In his 2017 Nobel lecture, Dylan focuses particularly on the themes of literary and poetry as manifested in written works. He touches upon both *Moby Dick* and *The Odyssey* as a means to try to make clear the concept of finding oneself in spite of social limitations. He concludes that the themes themselves bear significance since they can be found as relatable to one another, including the songwriter, but they need not pertain to a particular meaning. Instead, the song and its theme are better presented within the framework of its actual usage; i.e., a song is best left to be sung and thereafter interpreted:

“Myself and a lot of other songwriters have been influenced by these very same themes. And they can mean a lot of different things. If a song moves you, that’s all

that’s important. I don’t have to know what a song means. I’ve written all kinds of things into my songs. And I’m not going to worry about it – what it all means” (Dylan, 2017).

Albeit his intentions are to state why he feels that his work may be considered on par with great literature, Dylan’s indirect conclusions are, unfortunately, further evidence to the contentions inherent to his career as an author and the uncertainty regarding the literary impact he has had throughout as a nonliterary icon. Merely stating that one should not worry about the meaning and enjoy a piece of literature in itself begs the question of Dylan’s popular character transitioning into literary academia. This issue is further compounded by Dylan’s status as a popular icon in the media. Despite this unapparent paradox, Dylan’s work has found resonance in academia, to the extent that “no popular culture figure has ever been adopted into the curricula of college and university language and literature departments in the way Dylan has” (Dettmar, 2009: 1). In fact, the crux of the issue lies in the fact that “Dylan is recognized as an important literary artist without ever having published a significant work of traditional ‘literary’ merit” (Dettmar, 2009: 3). Clearly, something is amiss in the state of literature when an author can and cannot be an “author” *per se*.

Michel Foucault’s discussion of the “author’s function” in his essay “What is an Author?” proclaims that authenticity is affirmed (and confronted) via the figure of the author. Literary discourse claims a work to be acceptable only if it carries the author’s name, and, sometimes, it is even judged according to its creator, not alone on its merit (see 1979: 141-160). If Dylan is therefore not examined as a famous songwriter and a performer, but as an anonymous poet (hence clearing away all prejudice as to how a singer cannot be called an “author” or poet), his ‘authenticity function’ as an author should be met, whereby authenticity is affirmed (and confronted) via the figure of the author, according to Foucault. Moreover, there should be no dilemma as to the high literary value of Dylan’s work due to Dylan’s standing as he has made a name for himself within the field of poetry.

When the question is posited as to Dylan’s worth within the field of literature, Boucher has noted that authors also establish themselves through the application of novel ideas into standard forms and thus revolutionizing the field as a whole (see 2004: 6). Taking this into consideration, Dylan’s work may be seen as having a strong impact on the literary world. Even if

presented in the form of music and accompanying lyrics, his ability to encapsulate the authentic experience as well as the underlying origins of said experiences, “contextualizes them and gives them their meaning, lending them both grace and warmth” (Dettmar, 2009: 103). This is the influence that Dylan’s work bears in literature that distinguishes it and allows it to be its own. Therefore, Dylan’s music need not require justification as literature since “[t]he lyrics don’t stand up as poetry on a page because they don’t have to” (Dettmar, 2009: 103). These lyrics of Dylan’s composition are therefore themselves poetry since they have their own characteristics which are applied through Dylan’s own style and may be even viewed as being high literature.

In *Understanding Popular Culture* Fiske sets out an applicable definition of popular culture, where “in elaborated societies [popular culture] is the culture of the subordinate who resent their subordination, who refuse to consent to their positions or to contribute to a consensus that maintains it” (2010: 134). This would pertain to Dylan as riding the crest of a social movement in which many parties expressed their non-desire of being subordinated by the *status quo*. Dylan utilized this aspect of popular culture to create his songs and lyrics, but they do not detract from literature as being high culture, merely the counter-position to the standardized concepts of high literature of the times in which they were written/ analyzed. Along these lines, it may be argued then that popular culture and standards of high culture, especially within literature, are only measured by the passing of time and the subordinate gaining acceptance thereafter.

In this regard, the great academic discussion as to whether poetry written by a popular songwriter is worth greater merit and esteem, or is even poetry at all, is the true question that haunts Dylan from an academic standpoint. What is undeniable, though, is that Dylan’s great desire to edify his work, forming it to be suitable enough to tackle areas of social conflict and which do not meet the *status quo*, are present more in his work through the layering ideas and presentation through poetic forms. As Dettmar notes, “Dylan’s work is literary (...) in the most fundamental of ways: his is a sensitivity, and a sensibility, that turns almost instinctively to the resources of literary language in order to manifest itself” (2009: 3). As such, this fact alone makes him a serious artistic force to be considered.

His value as an author comes more into light when examined from

the point of view that Dylan sought to amplify his work as an artistic product at a time of artistic reductionism. According to Dettmar, "[P]op art broke down the divide between high and low by making bits of mass culture and everyday consumer products into paintings that hung in elite galleries and, soon, museums. Dylan would attack the divide from the other side, making rock & roll that had the seriousness and complexity of high modernism" (2009: 111). To this extent, how one will decide to approach Dylan and his "musical poetry" (in pure satisfaction of music or due to the layering he wrote into his lyrics) depends. However, Dylan does indeed meet the criteria of high literature owing to its ability to break free of the bonds set by the limitations of the established form itself. "What Dylan achieved in the medium of popular song is in fact comparable to certain breakthroughs in other twentieth-century art forms, breakthroughs associated with the term 'modernism,' or sometimes 'high modernism'" (Huges, 2011: 19). Dylan has been regarded as a transformative and revolutionary musician not without cause. His work as an author has transcended the pre-established barriers between popular music and poetry, to combine both of them into a popular form, which even then goes beyond the normative. Ultimately, what Dylan came to achieve is a conjunction of literary poetry and an appropriate musical background. No matter what comes first, he as a musician or as a literary poet, it is irrefutable that he is both, and that his work should be considered on its artistic and literary value.

When Dylan's own thoughts on the subject are examined, it becomes more evident that he considers himself to be a high-literary artist, owing to the fact that he invests considerable attention to his own approach of music and seeks not to be the popular entertainer, even if he may be, but to be the respected (song)writer. This alone may have initiated him to abandon the folk music scene of the early 1960s and reject the superimposed role of protest leader by which others insist he label himself. Dylan has never wanted to limit himself in his artistic expression, constantly reinventing his work as his career has progressed. Despite his interest in social issues and the thematic mode of topics superimposed into his work, Dylan has used these as an underlying framework for his lyrics and music. His interests lie, like with his idol of Guthrie, in the topical story that relates and tells, but merely serve as a topic to set a theme.

In summation, this article has endeavored to highlight the direction and intent of Dylan as an author by examining three of his earlier songs.

These “works” demonstrate the nature that Dylan has sought to establish as an author of high-literature, particularly in examining the underlying themes which Dylan based them on: “Oxford Town” is not merely a song about racism, but the ridiculous nature of it in practice; “Only a Pawn in Their Game” seeks to explore the reasons behind racism and makes Medgar Evers’ assassin an excuse for artistic and public dialogue on the nature of the poor white racist at the exploitation of others; and “The Lonesome Death of Hattie Carroll” goes a step further, implying racism, but seeking out for the audience to mourn at a greater amount of injustice that should offend all.

The deeper layering of his work is enough to establish Dylan as a author of high culture, but these songs, especially the latter two, also show poetic merit in their usage of language; the repetition of certain couplets or phrases, such as “Now ain’t the time for your tears” to end, after having explained the tragedy of the situation, with: “For now’s the time for your tears” or to refrain repeatedly to “Only a Pawn in Their Game” both note the poetic and artistic skill with which Dylan composes his works, structured more than only upon first glance.

Dylan’s work is able to bridge the divide of high and low culture for this very reason of being of two camps, of the high and low. His storyteller approach, embodied in musical form and shared by the masses, does not seek to be simply of base value, but rather expands into high culture. “The texts of high and low culture in the early decades of the twentieth century has in large measure been bridged in the postmodern public sphere that Dylan inhabits; and so too in the academy” (Dettmar, 2009: 3). The disadvantage that all popular artists face, especially in their own life time, is that they must innovate in order to bridge this gap. The artist must establish newer ideas and ways of delving into their medium, which can offend or upset accepted norms or standards. Dylan is no exception to this rule. Moreover, it would seem that it has not yet been firmly defined as to whether a popular artist can be considered “valuable” or “high” with their work bearing literary or other artistic value. However, without their trail-blazing, nothing would be created nor explored.

Dylan is a conundrum as he has tried to go against his popularity as well as other conventional and more accepted forms of artistic or literary expression to bring about his own artistic literary visions. In this sense, Dylan is a true storyteller and one that deserves to be considered of high culture, as he has been able to transpose the folk and wit of the everyday or the popular into works that deem literary criticism and discussion in their depth and breadth.

References:

- Boucher, D. (2004). *Dylan and Cohen: Poets of Rock and Roll*. USA: Continuum Pub Group.
- Cott, J. (Ed.). (2006). Interview with Nat Hentoff, Playboy, March 1966. In *Bob Dylan: The Essential Interviews* (pp. 93–111). New York: Wenner.
- Dettmar, K. J. H. (Ed.). (2009). *The Cambridge Companion to Bob Dylan*. New York: Cambridge University Press.
- Doyle, J. (2008, October 13). Only A Pawn in Their Game. *PopHistoryDig.com* [online]. Retrieved from <http://www.pophistorydig.com/?p=654> [10.04.2017]
- Dylan, B. (2004). *Chronicles: Volume One*. New York: Simon & Schuster.
- . (2017, June 5). Bob Dylan - Nobel Lecture. *Nobelprize.org* [online]. Retrieved from https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2016/dylan-lecture.html [20.12.2017]
- Egerton, J. (1994). *Speak Now Against the Day: The Generation Before the Civil Rights Movement in the South*. USA: The University of North Carolina Press.
- Eliot, T.S. (1982). Tradition and the Individual Talent. *Perspecta*, 19, 36-42.
- Fiske, J. (2010). Politics. In *Understanding Popular Culture* (pp. 126-153). USA and Canada: Routledge.
- Foucault, M. (1979). What Is an Author? In Harari, J.V. (Ed.), *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structuralist Criticism* (pp. 141–160). Ithaca: Cornell University Press.
- Gates, D. (2004). The Book of Bob. *Newsweek Magazine*, 48-51. United States.
- Heylin, C. (2009). *Revolution in the Air: The Songs of Bob Dylan 1957-1973*. London: Constable & Robinson LTD.
- Hughes, G. (2011). Ulterior Significance in the Art of Bob Dylan. *Journal of Macrodynamic Analysis*, 6, 18-40.
- Margaret Atwood on Bob Dylan Winning Nobel Prize for Literature. (2016, October 13). *BBC Two – Newsnight* [online]. Retrieved from <http://www.bbc.co.uk/> [20.12.2017]
- Marqusee, M. (2003, November 1). The Politics of Bob Dylan. *Red Pepper*. [online]. Retrieved from <http://www.redpepper.org.uk/The-Politics-of-Bob-Dylan> [10.04.2017]
- McGregor, C. (Ed.). (1972). *Bob Dylan: A Retrospective*. New York: William Morrow.
- Pendergast, T. & S. Pendergast (Eds.). (2000). *St. James Encyclopedia of Popular Culture Vol. I and II*. United States: Thomson Gale.
- Poague, L. A. (1979). Performance Variables: Some Versions of Dylan’s “It Ain’t Me, Babe”. *Journal of Aesthetic Education* 13, 3, 79-97. Illinois: University of Illinois Press.

- Ricks, C. (2005). *Dylan's Vision of Sin*. New York: HarperCollins.
- Shelton, R. (2003). *No Direction Home: The Life and Music of Bob Dylan*. New York: Da Capo Press.
- Taylor J. & Israelson C. (2015). *The Political World of Bob Dylan: Freedom and Justice, Power and Sin*. New York: Palgrave and Macmillan.
- Williamson, N., D. Love & A. Jones. (2007). Tangled up in Bob: A Dylan A to Z. *UNCUT. August*, 50-61.

Sources:

- Dylan, B. (1994). *Lyrics 1962-1985*. London: HarperCollins.
- Albums and Songs:
- (1963). Oxford Town. *The Freewheelin' Bob Dylan*.
- (1964). The Lonesome Death of Hattie Carroll. *The Times They Are A – Changin'.*
- (1964). Only a Pawn in Their Game. *The Times They Are A – Changin'.*

Irina Kovačević

Sažetak

PRELAZAK IZ POPULARNE U VISOKU KULTURU: BOB DILAN – TRI PESME RANIH ŠEZDESETIH

Rad razmatra stvaralaštvo Boba Dilana, naročito Dilanov pristup prilikom oblikovanja ranih tematskih pesama iz 1960-ih. To uključuje razotkrivanje zasluge koju je Dilan imao u transformaciji popularne muzike u živi medij koji bi ispitao političke i sociološke norme toga vremena. Rad ima za cilj da prikaže i da je Dilan sebe smatrao više pripovedačem nego aktivistom, posebno u pogledu prenošenja duha popularne u „visoku“ kulture. U smislu boljeg razumevanja odnosa između pesničkog uma Boba Dilana i popularne kulture, politički i psihološki utemeljene istorije i posleratna Amerika mogu se ispitati kroz kontrakulturu koju Dilan nerado, ali svakako, predstavlja. U radu se, takođe, ispituje i pokret za građanska prava, rasizam i siromaštvo u Americi tokom Dilanovog angažmana 1960-ih, i uspostavlja se njihovo mesto i značaj tokom njegovog stvaralačkog rada.

Ključne reči: Bob Dilan, popularna kultura, 1960-e, tematske pesme, građanska prava, rasizam, pripovedanje, folk muzika

DIDAKTIČKI MATERIJALI ZA ITALIJANSKI KAO L2: (NE)EKSPPLICITNI FOKUS NA DISKURSNIM MARKERIMA

Analizom 110 udžbenika za italijanski kao L2 i priručnika iz glotodidaktike, publikovanih u nešto više od pola veka, otkrili smo da se svega 10% udžbenika, nastalih u proteklih desetak godina i namenjenih isključivo srednjim i naprednim nivoima kompetencije, eksplicitno fokusira na diskursne markere (DM). Mišljenja smo da je Zajednički evropski okvir načinio prekretnicu u prodoru DM u udžbenike: tek u onima datiranim nakon 2001. godine, kada je Okvir objavljen, ovi razgovorni elementi postaju predmet eksplicitne pažnje. Izuzetak od rasprostranjene prakse pružanja malobrojnih i sporadičnih aktivnosti sa DM, najčešće u samo jednog didaktičkoj jedinici, čini 5 udžbenika opisanih u radu u kojima se sledi tradicionalni obrazac Prezentacija – Praksa – Produkcija i to kroz različite prezentacione, analitičke i produktivne aktivnosti uglavnom usmerene na povezivanje formi i funkcija markera, s tim da se kao pogodne za realizaciju sistematskog pristupa ispoljavaju i druge (refleksija, *role-play*, dramatizacija). Nalazeći da je reč o primerima uravnotežene frekventnosti i cikličnosti u tretiranju DM, ipak zaključujemo da je i dalje premalo takvih udžbenika i njihovih autora, kao i da je količina pažnje usmerene na markere u ovim materijalima nedovoljna, u smislu ograničenog broja i obima predloženih aktivnosti, odnosno izostanka eksplicitnijeg fokusa.

Ključne reči: diskursni markeri, italijanski L2, didaktički materijali.

1. Uvod

Didaktičkim materijalima nesumnjivo pripada značajan udeo u svakom nastavnom procesu vezanom za drugi/strani jezik (L2/Ls), pa i onom koji uključuje diskursne markere (DM), kao važno obeležje učenikove pragmatičko-diskursne kompetencije (Council of Europe, 2001). Ovi pragmatič-

* Katedra za italijanistiku, Studentski trg 3, Beograd, n.cekovic@fil.bg.ac.rs

ki polifunkcionalni elementi (Bazzanella, 1995, 2008; Ceković, 2011, 2016; Ceković & Radojević, 2016; Ceković & Janićijević, 2017; Moderc, 2015), reči i izrazi poput *allora, cioè, ecco, insomma, per esempio* kojima obiluje razgovorni jezik, čine bitan faktor u dostizanju pragmatičke fluentnosti u L2 (House, 2013), omogućavajući učeniku da „podmaže“ tj. organizuje i strukturira vlastiti diskurs, ali i da upravlja interakcijom sa sagovornikom, primera radi, umešno uzimajući, zadržavajući ili ustupajući svoju reč.

U istraživanjima na polju primenjene lingvistike i teorije usvajanja L2 poslednjih decenija DM se posvećuje sve više pažnje, a rezultati ukazuju da je reč o kategoriji koja se teško i kasno usvaja, kao i da je neophodno primeniti sistematski pristup ovim elementima u nastavnom procesu (Fung & Carter, 2007; Hellermann & Vergun, 2007; Müller, 2005). Imajući u vidu i nalaze studija koji skreću pažnju na to da su u poređenju sa autentičnim diskursom udžbenici često defektni u pogledu zastupljenosti pragmatičkih fenomena (npr. zatvaranja konverzacije, Bardovi-Harlig, Hartford *et al.*, 1991; Tateyama, Kasper *et al.*, 1997), što može biti jedan od uzorka koji otežava usvajanje date jezičke pojave, zanimalo nas je da u radu² preispitamo zastupljenost DM u didaktičkim materijalima i da otkrijemo u kojoj meri i na koji način je ova građa u njima prezentovana.³

Fokusiraćemo se prvenstveno na analizu udžbenika za učenje italijanskog kao L2, od kojih su većina dostupni i na srpskom tržištu (manji broj je kreiran upravo s ciljem da se zadovolje specifične potrebe srbofonih učenika), i u različitim vremenskim periodima su primenjivani ili se i dalje primenjuju u učionici, na kursovima jezika. Zapravo, analizom ćemo obuhvatiti 110 udžbenika i nekolicinu specijalizovanih priručnika za učenje italijanskog kao L2, nastalih u periodu od 1960. do 2015. godine i namenjenih kursovima prvenstveno za odrasle, ali i za omladinu i decu.⁴

2 Najvažniji rezultati ovog istraživanja prvobitno su usmeno predloženi 30. juna 2017. godine na međunarodnoj konferenciji *AATI (American Association of Teachers of Italian)* u Palermu (Italija).

3 Ovom prilikom ostavićemo po strani druge resurse koji su učeniku i nastavniku na raspolaganju, npr. gramatike (v. Ceković, 2016), rečnike (v. Ceković & Radojević, 2016) ili Silabuse (v. Ceković, 2016).

4 Jasno je da spisak nije potpun, premda smo nastojali da obuhvatimo što veći obim i broj didaktičkih materijala.

2. Analiza materijala: odsustvo fokusa ili neeksplicitni fokus

U većini ovih udžbenika i priručnika ne nalazimo nikakvog eksplicitnog pomena o DM⁵ (up. Živković-Mandolfo, 1960; Roncari & Brighenti, 1972; Katerinov & Boriosi, 1973; Jeremić & Turconi, 1976, 1977; Rossi-Hace & Zaina, 1983, 1988, 1989a/b; Radicchi & Mezzedimi, 1989; Perini, 1991; Katerinov & Boriosi Katerinov, 1992; Vučo & Moderc, 1994, 1995, 1997, 1999, 2003, 2004, 2005; Silvestrini, Bura *et al.*, 1995, 1996; Stipčević & Franchi, 1996; Terić, 1996a/b; Azzarà, Scarpocchi *et al.*, 1996; Bettoni & Vicentini, 1997; Torchia, 1997; Conforti & Cusimano, 1997, 2003; Jones & Marmini, 1998; Zurula, 1998; Cammarota, 1999; Amati & Bacci, 1999, 2002; Mezzadri, 2000; Marin, 2000, 2005; Mezzadri & Balboni, 2001, 2005a/b; Ziglio & Rizzo, 2001, 2014; Bali & Rizzo, 2002, 2003, 2014; Marin & Magnelli, 2001, 2003, 2004, 2006, 2009; Orlandino, Rizzo *et al.*, 2005; Tamponi, 2006; Blatešić, 2007; Blatešić & Stojković, 2008; Patota & Romanelli, 2008a; Gruppo lingua, 2008, 2009; Guastalla & Naddeo, 2010, 2012; De Savorgnani & Cordera Alberti, 2011; Ricci, 2011; Marin & Albano, 2011a/b, 2012; Faraci, De Luca *et al.*, 2011a/b, 2012; Blatešić, Stojković *et al.*, 2011; D'Angelo, Pedol *et al.*, 2012b; Stojković & Zavišin, 2013; Bali & Ziglio, 2015).

Za razliku od DM, kategorija konektora čini se, međutim, prilično zastupljenom u analiziranim udžbenicima i priručnicima, pre svega u onima novijeg datuma i to kroz raznovrsnu tipologiju vežbanja (up. Gruppo Meta, 1993: 31, 193; Borgarelli Bacoccoli, 1996: 24, 34, 49, 99, 102, 391-393; La Cara & Preziuso, 1998: 14, 28-29, 44; Cammarota, Fasoglio *et al.*, 2000: 141; Naddeo & Trama, 2000: 93; Bailini & Consonno, 2002: 47-49,

- 5 Pod eksplicitnim pominjanjem podrazumevamo transparentno ukazivanje na ovu kategoriju, između ostalog i upotrebom termina *diskursni marker* i ostalih ekvivalenata, te smo stoga isključili druge načine prezentovanja sadržaja kojima je ova kategorija implicitno obuhvaćena, npr. kroz obradu gramatičkih kategorija kao što su prilozi, uzvici i dr. Konektore, međutim, nismo sasvim izuzeli iz analize, budući da ih je u navedenim primerima u udžbenicima često nemoguće pouzdano razlučiti od DM (up., npr. Bozzone Costa (2004: 200) i Bozzone Costa, Ghezzi *et al.* (2005: III) gde se ove dve kategorije naporedo navode, odnosno Piotti & De Savorgnani (2006: 172) gde se, očitno usled previda, u sadržaju precizira da se obrađuju DM, a unutar date lekcije ilustruju se isključivo konektori). Sem toga, zanemarili smo i aktivnosti koje na nefokusiran način uključuju DM, npr. vežbe sa slušanjima u kojima govornici koriste markere ili dopunjavanja koja se, pored ostalog, odnose i na DM (neki od primera takvih aktivnosti mogu se naći u Pernas, Gillani *et al.*, 2011, a za analizu nekolicine udžbenika koja uključuje i takve primere upotrebe DM, v. Imazu & Valeri, 2004).

135-137; Ignone, 2002: 9, 43, 117, 129; Bozzone Costa, 2004: 200, 201, 240; Bozzone Costa, Ghezzi *et al.*, 2005: 2, 20, 36, 56, 74, 98, 138, 154, 174; Chiappini & De Filippo, 2005: 67, 128-130; Piotti & De Savorgnani, 2006: 172; Diaco, Parma *et al.*, 2007: 16; Piantoni, Ghezzi *et al.*, 2007: 2, 20, 38, 56, 74, 94; De Biasio & Garofalo, 2008: 27, 90; Marin, 2008: 82; Patota & Romanelli, 2008b: 15, 50, 208; Fragai, Fratter *et al.*, 2010: 72, 87, 103, 136, 199; Ghezzi, Piantoni *et al.*, 2009: 7, 22, 34, 49, 62, 74; De Savorgnani & Bergero, 2010: 70; Guastalla & Naddeo, 2011: 162, 186, 198; Caon, Ceccon *et al.*, 2011: 134; La Grassa, 2011: 120, 123; Bettinelli, Della Putta *et al.*, 2011: 93; D'Angelo, Pedol *et al.*, 2012a: 132; Bozzone Costa, Piantoni *et al.*, 2013: 31, 44, 50, 71, 93, 138-143; La Grassa, Delitala *et al.*, 2013: 45, 84, 121, 139, 157; Anzivino, D'Angelo *et al.*, 2013: 23, 33).

Pa ipak, u manjem broju udžbenika otkrivamo latentan, netransparentan pristup DM i to kroz vežbanja u kojima se pre svega ukazuje na funkcije koje DM, obično definisani kao (idiomatski) „izrazi“, mogu vršiti, a među kojima se najčešće pominje privlačenje sagovornikove pažnje, kao i zahtevanje potvrde od sagovornika. Zanimljivo je da su i neki od udžbenika starijeg datuma prepoznali važnost funkcija markera i počeli, doduše diskretno, da na njih skreću pažnju. Takav je primer *In italiano* (Chiuchiù, Minciarelli *et al.*, 1990: 418), gde se u odeljku posvećenom komunikativnim činovima sugerise upotreba izraza - *E poi?*, - *E allora? E dopo?*, - *Continua!*, - *Dai! Continua!* za podsticanje sagovornika da nastavi izlaganje, odnosno izraza - *E allora come è andata a finire?*, - *Insomma, come è finita la cosa?* u vidu molbe upućene sagovorniku da zaključi svoju priču. Ili *Uno* (Gruppo Meta, 1992: 43, 126), gde se među funkcionalnim sadržajima, u zadatku sa transformacijom prema ponuđenom primeru, ukazuje na upotrebu *mah* za distanciranje od onoga što se kazuje, kao i na upotrebu *senta*, *scusi/senti*, *scusa* za privlačenje pažnje nepoznatog sagovornika, kroz zadatak sa postavljanjem pitanja prema ponuđenom primeru (*ibid.*, 46), s tim da iste forme u ovoj funkciji nalazimo i u *Un giorno in Italia I* (Chiappini & De Filippo, 2002: 142), u zadatku sa sastavljanjem rečenica od ponuđenih delova i navedenih izraza, kao i u *Contatto I* (Bozzone Costa, Ghezzi *et al.*, 2005: 34), u tabeli sa prikazom raznih funkcija.

Veoma učestalo se, zapravo, u udžbenicima skreće pažnja na funkciju privlačenja sagovornikove pažnje u kojoj se javlja i forma *ehi* (Cozzi, Federico *et al.*, 2005: 91), kao i na funkciju zahtevanja potvrde, u čijoj se službi mogu javiti *eh* (Cozzi, Federico *et al.*, 2005: 91), ..., *no?* (De Savorgnani &

Cordera Alberti, 2012: 93), ..., *vero?* (De Savorgnani & Cordera Alberti, 2012: 93; Bozzone Costa, Ghezzi *et al.*, 2005: 34), ..., *giusto?* (Bozzone Costa, Ghezzi *et al.*, 2005: 34). Zabeležili smo i izolovan slučaj isticanja, u okviru odeljka posvećenog leksici, funkcije pregovaranja i uveravanja koju mogu vršiti *va be'*, *comunque*, *secondo me* (Guastalla & Naddeo, 2011: 121, 204), kao i funkcije prekidanja i preuzimanja reči pomoću *scusi se La interrompo*, *volevo dire*, *certo/mi scusi* i *ma*, *Le chiedo scusa* (Errico, Esposito *et al.*, 2008: 132). Ili slučaj skretanja pažnje na *sai*, *veramente*, *mah*, *davvero?*, *senti* i *scusa*, *certo* koji iščezavaju prilikom prebacivanja u indirektan govor rečenica iz direktnog govora koje ih sadrže (Gruppo Meta, 1993: 185). Ne izostaju, međutim, ni slučajevi navođenja učenika na upotrebu izvesnih formi prema ponuđenim primerima, ali bez preciziranja funkcije koju one vrše u datom kontekstu, npr. *eh sì* (Marimi & Vicentini, 1998: 106), *scusa*, *allora* (Bozzone Costa, Ghezzi *et al.*, 2005: 77, 81), *cioè*, *infatti*, *insomma*, i dr. (Cozzi, Federico *et al.*, 2006: 141). Ili, s druge strane, jasno ukazivanje na funkciju, npr. „dobijanje na vremenu za razmišljanje“ i njeno spajanje s odgovarajućom formom, kakva je inicijalna *allora*, ali bez metalingvističkih objašnjenja o samoj funkcionalnoj kategoriji (Mezzadri & Balboni, 2000: 106).

3. Analiza materijala: eksplicitni fokus

Tek se u neznatnom broju udžbenika DM eksplicitno tretiraju, a nadalje ćemo opisati način (aktivnosti, tehnike) na koji je to učinjeno. Prema našim saznanjima, to su (hronološkim redosledom): *Tra dire e fare* (Borgarelli Bacoccoli, 1996), *Rete! 3* (Mezzadri & Balboni, 2002), *Viaggio nell'italiano* (Bozzone Costa, 2004), *UniversItalia* (Piotti & De Savorgnani, 2006), *Contatto 2B* (Ghezzi, Piantoni *et al.*, 2009), *Uni.Italia* (Fragai, Fratter *et al.*, 2010), *Magari* (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008) i njegove novije verzije – *Nuovo Magari (B2)*, *(C1/C2)* (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2013a/b), *Nuovo Contatto C1* (Bozzone Costa, Piantoni *et al.*, 2013), *L'italiano all'università 2* (La Grassa, Delitala *et al.*, 2013), *Parla con me* (Anzivino, D'Angelo *et al.*, 2013).

Prvi od takvih udžbenika koji smo otkrili, a u kom se ukratko predočavaju DM u prilogu sa gramatikom, jeste Borgarelli Bacoccoli (1996: 395), gde je navedeno da se uzvici, kao i druge vrste reči, mogu upotrebiti u svojstvu DM i popisane su 34 forme zajedno sa jednom ili više funkcija

koje obavljaju (npr. *allora* za otpočinjanje ili okončanje reči, *anzi* za autokorekciju, *appunto* za potvrđivanje), uz dodatnu napomenu da se uzvici poput *vero*, *cioè*, *capito?*, *a questo punto, no?* mogu koristiti i kao ispunjivači ili poštapalice, lišeni bilo kakvog određenog značenja.

U Mezzadri i Balboni (2002: 11), kroz aktivnost s čitanjem u 1. lekciji, uz sažeto objašnjenje o njihovoj ulozi u komunikaciji, ponuđeno je 6 funkcionalnih kategorija i odgovarajućih izraza, nazvanih „*marcatori del discorso orale*“: dobijanje na vremenu (*dunque, allora, dove eravamo*), naglašavanje ili modifikovanje rečenog (*in realtà, a dire la verità, comunque*), zahtevanje pažnje (*guarda/i/ate, ascolta/i/ate, aspetta/i/ate un momento, senta scusi*), skretanje toka neprijatnog ili ugrožavajućeg razgovora (*in realtà il problema è un altro, bisogna considerare anche...*), umanjenje jačine određene tvrdnje (*secondo me, credo di poter dire che, a mio avviso, mi sembra che*), objašnjavanje i potvrđivanje (*cioè, infatti, ad esempio, praticamente, in altre parole, volevo dire*), a od učenika se očekuje da ih pročita i razmisli o tome da li je sa svima upoznat. Pretpostavljamo i da se očekuje da će u aktivnostima za usmenu i pisanu produkciju koje neposredno slede učenik upotrebiti ove izraze, premda tako nešto nije naznačeno.

Bozzone Costa (2004: 34) u sintezi gramatičkih sadržaja, u 1. lekciji, ukazuje na marker *guarda* za zahtevanje pažnje i navodi da se u analognoj funkciji mogu naći i *senti/a, senti un po', mi segui, dimmi, di' (un po')*, *dica, vedi/a*, dok su u jednoj od potonjih lekcija u fokusu *ecco*, za otpočinjanje razgovora zajedno sa *dunque, ora, allora*, kao i marker *diciamo* za mitigaciju, naporedo sa *per così dire, come dire, in qualche modo, in un certo senso (ibid., 142)*. Nisu zapostavljene ni druge forme ni funkcije, npr. *allora* i *ecco* u 2. lekciji (*ibid.*, 53), gde učenik treba ne samo da zaključi koju funkciju vrši istaknuta forma u navedenom primeru iz slušanja, već i da je samostalno definiše, a slični zahtevi za odgonetanjem funkcije markera upućeni su mu i u potonjim lekcijama, npr. u vezi sa *tra virgolette (ibid., 200)* i *bene (ibid., 277)*, kao i sa čitavim nizom markera, poput *proprio, appunto, secondo me, come ti dicevo prima* i drugih, navedenih u zadatku sa tehnikom *cloze (ibid., 314-315)*. Nešto obimniji skup funkcija konektora i DM naveden je u odeljku o tekstualnoj koheziji, u zadatku (*ibid.*, 200) u kome treba povezati navedene funkcije: otvaranje razgovora i izvođenje zaključaka, pojačavanje i potvrđivanje rečenog, objašnjavanje i preciziranje, nabranje i suprotstavljanje argumenata, nastavljanje započetog govora, sa odgovarajućim primerima ekscerpiranim iz prethodne ak-

tivnosti sa slušanjem, u kojima su podvučene forme: *dicevo, cioè, dunque, eh beh, da una parte*. U istom odeljku (*ibid.*, 201) nalazi se i zadatak sa dopunjavanjem formi sadržanih u slušanju na odgovarajući prazan prostor pokraj opisa tri različite funkcije (dodavanje informacija, fokalizacija, egzemplifikacija), kao i sa navođenjem, uz pomoć nastavnika, drugih, ekvivalentnih markera i konektora koji se mogu naći u svakoj od funkcija. Sem toga, u pregledu najvažnijih gramatičkih partija u zaključnom delu udžbenika (*ibid.*, 498-500), sadržan je iscrpan opis markera tipičnih za razgovorni jezik i predočena je njihova podela na osnovu interakcionih (od strane (sa)govornika) i metatekstualnih funkcija.

U Piotti i De Savorgnani (2006: 178-179) DM su predmet gramatičkih pouka u lekciji namenjenoj nivou B1. U pitanju je aktivnost iz dva dela: prvi se sastoji u dopunjavanju odlomka iz intervjua koji su učenici prvobitno imali prilike da čuju, markerima *innanzi tutto, dunque, sia... sia/che, in secondo luogo, non solo ma anche, prima di tutto, cioè*, dok se drugi deo aktivnosti sastoji u ubacivanju navedenih formi pokraj opisa funkcije koje one vrše u tekstu, npr. započinjanje diskursa, uvođenje najvažnije informacije, preciziranje ili objašnjavanje.

Ghezzi, Piantoni *et al.* (2009) među sadržajima koji se tiču veština i funkcija, u gotovo svakoj lekciji za nivo B2 imaju zastupljene DM. U pitanju su: aktivnost sa svrstavanjem formi sadržanih u slušanju prema dvema funkcijama - otpočinjanje govorenja i vraćanje na temu (*ibid.*, 4), beleženje izraza iz slušanja kojima se izražavaju neslaganje/neverica i delimično slaganje, kao i upotreba tih izraza (*ma come è possibile..., sì, è vero... ma questo non vuol dire...*) pri konstruisanju mini-dijaloga po navedenom uzoru (*ibid.*, 22), navođenje formi iz *cloze* vežbe koje iskazuju sumnju, neslaganje, zaključak (*ibid.*, 41-42), povezivanje niza formi istaknutih u rečenicama iz slušanja sa njihovim funkcijama, recimo, *no?* za traženje potvrde ili *non lo so* za dobijanje na vremenu pre otpočinjanja kazivanja i dr. (*ibid.*, 63), vežba s dopunjavanjem oblicima koji kazuju sumnju i neslaganje, a o čijoj funkciji učenik treba da razmisli uz pomoć nastavnika (*ibid.*, 80).

Fragai, Fratter *et al.* (2010) među tekstualnim sadržajima za ciljni nivo B1-B2, sledeći Bazzanellinu funkcionalnu klasifikaciju, sistematično prezentuju: fatičke markere i ispunjivače *come sapete, eeh praticamente, capite no?, diciamo* (*ibid.*, 23), markere u službi ustupanja reči, kontrole prijema i zahtevanja objašnjenja *prego, è chiaro?, no?, eh?, e cioè?* (*ibid.*, 55), markere parafraze, korekcije i egzemplifikacije *cioè, ovvero, diciamo,*

per esempio (*ibid.*, 167), i to kroz istovetan tip aktivnosti sa označavanjem koju od datih funkcija obavljaju forme istaknute u transkribovanim rečenicama iz slušanja. Prezentuju se i fokalizatori, pozivanjem studenta na refleksiju o mogućnosti njihove eliminacije i na odabir jedne od dve ponuđene, alternativne forme u rečenicama (*ibid.*, 120); zatim markeri prezentacije, upućivanja i zatvaranja, dopunjavanjem odgovarajućim formama iz slušanja (*ibid.*, 184); kao i modulatori, preciziranjem da li istaknute forme vrše funkciju pojačavanja ili umanjivanja snage onoga što je rečeno (*ibid.*, 231). Sem toga, dat je i detaljan opis svake od pomenutih funkcija na kraju udžbenika, u tabelarnom pregledu tekstualnih sadržaja (*ibid.*, 269-270).

De Giuli, Guastalla *et al.* (2008: 63-65) u lekciji za ciljni nivo B1,⁶ u odeljku o analizi konverzacije, upoznaju učenika sa markerima *come dire, insomma, ah, e dunque, diciamo, cioè, no?, voglio dire, beh, ecco, sai* i njihovim raznim funkcijama, od otvaranja/zatvaranja diskursa, ispunjavanja pauze, do traženja i davanja potvrde ili do reformulacije i dr. U aktivnosti se od učenika očekuje da pomenute forme izdvoji iz intervjuja koji sluša i zabeleži ih, zatim da odabrane oblike upiše na odgovarajuće prazno mesto u transkribovanim rečenicama iz intervjuja (komplementaciona tehnika), a potom i da svaku od rečenica poveže sa deskripcijom funkcije koju data forma u njoj vrši (kombinaciona tehnika), npr. reformulacija putem *cioè*. U narednoj aktivnosti ludičkog karaktera, u improvizaciji dijaloga s argumentacijom suprotstavljeni parovi učenika treba da ispravno upotrebe što je veći broj ovih formi u ograničenom vremenskom roku.

U lekcijama namenjenim nivou B2 (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008: 99), takođe u odeljku o analizi konverzacije predočavaju se najpre „formule“ za dobijanje na vremenu i prekidanje kroz aktivnost sačinjenu iz tri dela: 1. slušajući intervju učenik treba da naznači kakvim izrazom započinju replike sagovornika tj. onim za dobijanje na vremenu, za prekidanje ili dr.; 2. izraze upotrebljene u slušanju (*allora, beh, scusa(mi)*) treba da razvrsta u tabeli prema funkciji koju obavljaju (dobijanje na vremenu ili signaliziranje započinjanja govora i prekidanje); 3. tabelu treba da dopuni drugim, ponuđenim izrazima (*mah, dunque, eh no, va bene* zajedno sa *ho capito, ma, sai/sa, sì però, vediamo*) u skladu sa dvema odgovarajućim funkcijama. Sledi (*ibid.*, 100) *role-play* s instrukcijama prema kojima jedan učenik preuzima ulogu osobe refleksivnog karaktera, koja upotreblja-

6 Up. noviju verziju udžbenika, De Giuli, Guastalla *et al.* (2013a: 55-57), gde su aktivnosti nepromenjene, ali je nivo pripadanja lekcije modifikovan u B2.

va izraze za dobijanje na vremenu i signaliziranje početka govora kako bi smireno odgovarala na pitanja, dok ga drugi, nestrpljiv i u žurbi, neprestano prekida i požuruje u davanju odgovora, koristeći raspoloživa jezička sredstva radi ostvarenja svog cilja. Istom nivou kompetencije namenjena je zatim i aktivnost sa DM *ah, magari, oltretutto, guarda, meno male, non un gran che*, sadržanim u replikama učesnika intervjua i koje učenik najpre treba da rasporedi na odgovarajuće mesto u transkriptu, a zatim i da pripiše datom opisu funkcije, npr. signaliziranje razumevanja ili iznenađenja povodom sagovornikove tvrdnje, nakon čega sledi i aktivnost sa dramatisacijom datog intervjua (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008: 160; up. 2013b: 58, ista aktivnost u lekciji koja pripada nivou C1).

U lekcijama namenjenim C1 nivou DM se, međutim, ne pominju kao takvi, ali se određena pažnja poklanja npr. funkciji *ma* za uvođenje nove teme (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008: 209; up. 2013b: 82), kao i refleksiji o verbalnim tikovima sa formama poput *piuttosto che, come dire, praticamente, insomma, eccetera eccetera* (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008: 209; up. 2013b: 117, u lekciji za C2 nivo), što smatramo indirektnim načinom ukazivanja na idiosinkratičku funkciju markera.

Nivou C1 namenjen je i Bozzone Costa, Piantoni *et al.* (2013: 59), gde se u odeljku o tekstualnosti učeniku nudi da na osnovu intervjua koji je prethodno slušao popuni *cloze* markerima: *se vogliamo, diciamo, dunque, tanto per dire, direi, dicevo prima, ebbene*, a zatim i da ih klasifikuje prema ponuđenim funkcijama (ublažavanje snage onoga što je rečeno, navođenje primera, povezivanje sa prethodno rečenim, nastavljajanje započetog i završetak izlaganja). Slična vežba nalazi se u jednoj od narednih lekcija (*ibid.*, 115) sa *addirittura, cioè, però non so, sai, così, guarda, un po' i još nekim funkcijama* (npr. reformulisanje, uspostavljanje kontakta, preuzimanje reči), pri čemu se posebna pažnja skreće na višestruke forme i funkcije markera *vabbe'*. Dopunjavanje, odnosno *cloze* je učestao tip aktivnosti u ovom udžbeniku, namenjen upotrebi DM kao što su *sì/capisco* zajedno sa *però, mi scusi, ecco, quindi, giusto, se lo lasci dire, magari* (*ibid.*, 187), *diciamo, solo che, capisce che, bene* zajedno sa *ma, e sa allora* (*ibid.*, 62), a novina u ovakvim aktivnostima jeste da su u određenim slučajevima (*ibid.*, 163, 215) učeniku ponuđene ne samo forma već i funkcija koju dati marker vrši u kontekstu (npr. *ecco* za započinjanje razgovora ili *no?* za zatevanje slaganja, i dr.). Sem toga, u sintezi gramatičkih sadržaja na kraju knjige predočena je i nizom primera ilustrovan, funkcionalna klasifikacija interakcionih i metatekstualnih DM (*ibid.*, 144-145).

La Grassa, Delitala *et al.* (2013) poseban odeljak posvećuju tekstualnim elementima, neophodnim za zadovoljenje osobenih jezičkih potreba akademske publike, gde se uz konektore, u više navrata tj. lekcija obrađuju i DM, i to brojne njihove forme: *allora, ecco, certo, vedi* za uzimanje reči i zahtevanje pažnje (*ibid.*, 74), kao i *senta, guardi, scusa* takođe za zahtevanje pažnje, ali i *prego, sì* u kombinaciji sa *dimmi* za ustupanje reči (*ibid.*, 103), te drugi markeri kao *voglio dire, possiamo ad altro, torniamo a* (*ibid.*, 175), *veramente, beh, dai, pure* (*ibid.*, 193). Primera radi, nakon rečenica iz prethodno navedenog pisanog teksta u kojima su istaknuti DM i sažetog objašnjenja da su u pitanju izrazi tipični za razgovorni jezik, studentu se nalaže da navede forme koje ispunjavaju određene funkcije, kao što su npr. zahtevanje pažnje, pozivanje na ono što je upravo izrečeno, objašnjavanje (*ibid.*, 74).

U Anzivino, D'Angelo *et al.* (2013: 45) markeri *senta/senti, guardi/guarda* uvršteni su u odeljak o gramatičkoj analizi, gde nakon što pročitata transkript odlomka dijaloga iz prethodne aktivnosti sa slušanjem, učenik treba da odabere jedno od po tri ponuđena objašnjenja uloge *guardi* koji se javlja u slušanju, bilo da je u pitanju, s jedne strane, njegova striktno gramatička funkcija (imperativ u formalnom obraćanju) ili s druge, skretanje pažnje na informacije koje će uslediti. Nakon toga usleđuje kratko, eksplicitno objašnjenje ove funkcije zajedno s primerima dijaloških razmena u kojima su upotrebljeni ovi markeri.

Sem pomenutih udžbenika, DM su i predmet eksplicitnog bavljenja u nekolicini specijalizovanih priručnika,⁷ među kojima se naročito izdvaja Zamora, Arianna *et al.* (2006), gde uz frazeologizme oni zauzimaju prioriteto mesto i jedno obimnije poglavlje. Izdvojili bismo i Brighetti i Minuz (2001), gde se nude predlozi za promišljanje nastavnika o važnim aspektima veštine govorne produkcije, ali i za konkretne aktivnosti koje se mogu sprovesti u učionici (preuzete iz nekolicine udžbenika nastalih u periodu od 1985. do 1997. godine), vezano npr. za mehanizme razmene reči (*ibid.*, 29-40). Napomenimo još i da Riggenbach (1999) nudi niz komunikativnih didaktičkih aktivnosti, primenjivih ne samo na engleski, u kojima učenik preuzima ulogu konverzionog analitičara i fokusira se na mehanizme uzimanja reči, ispunjivače, popravke, propratne markere i dr.

7 Ne možemo, međutim, a da ne primetimo da Luraghi i Venier (2009), u svom sažetom, praktičnom priručniku koji ima za cilj da premosti jaz između pažnje koja se na univerzitetskim kursevima o opštoj lingvistici s jedne strane poklanja fonetici, fonologiji, morfolologiji i sintaksi, a s druge strane uskraćuje pragmatici i tekstualnoj lingvistici, čak i semantici, ne nalaze za shodno da posvete nijedno vežbanje DM.

4. Diskusija

Uprkos svemu, mišljenja smo (up. Jones & Carter, 2014; Cullen & Kuo, 2007; Hellermann & Vergun, 2007) da je u navedenim, malobrojnim didaktičkim materijalima pruženo premalo prostora DM. Naime, u svega 10% analiziranih udžbenika DM se eksplicitno tretiraju.⁸ Premda se u približno istom broju udžbenika (11) u kojima se markeri izričito obrađuju, javljaju i oni (12) u kojima se markeri ne predočavaju na transparentan način, smatramo da je sveukupan broj ovih udžbenika ipak nedovoljan. Zapazili smo da gotovo svi udžbenici koji eksplicitno posvećuju pažnju markerima, isto čine i sa konektorima (izuzetak su Mezzadri & Balboni, 2002 i De Giuli, Guastalla *et al.*, 2013a/b, premda se i oni, iako neeksplicitno, bave konektorima), ali ne i obrnuto: broj udžbenika koji u našoj analizi tretiraju konektore gotovo dva i po puta veći je od onih koji se bave DM (26 prema 11).

Svih 11 udžbenika s jasnim fokusom na markere namenjeno je intermedijalnom i naprednom nivou kompetencije tj. od B1 navise, i to odrasloj populaciji, s izuzetkom Anzivino, D'Angelo *et al.* (2013), koji je namenjen omladini. Činjenica da među ovih 11 udžbenika nema, dakle, nijednog namenjenog početnom nivou kompetencije vrlo verovatno ukazuje na mišljenje autora da podučavanje treba rezervisati tek za naprednije nivoe što ne odgovara stavu koji mi zastupamo, imajući između ostalog u vidu i da su DM kategorija koja se javlja već u ranim fazama usvajanja (Ceković, 2014, 2016).

U navedenim udžbenicima primetno je da se DM predočavaju u međusobno različitim odeljcima, uglavnom posvećenim gramatici ili tekstualnosti tj. tekstualnoj koheziji (uključujući neretko i sintetički pregled ovih sadržaja na kraju knjige), ali i veštinama i funkcijama, pa čak i analizi konverzacije, što svakako ukazuje na različite ciljeve i prioritete udžbenika unutar komunikativnog pristupa za koji su svi opredeljeni, ali i da ne postoji uniforman način svrstavanja i prezentovanja ovih elemenata, barem ne onako kao što je to tradicionalno u udžbenicima slučaj sa gramatičkom, leksičkom i drugom građom.

Primetna je tendencija, izražena kod približno jedne polovine udžbenika, da posvećuju obimnu pažnju DM, čineći to u većem broju lekcija i

8 Prilikom računanja ćemo umesto *Magari* (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008) uzeti u obzir samo nova izdanja ovog udžbenika, *Nuovo Magari* (De Giuli, Guastalla *et al.*, 2013a/b).

kroz niz aktivnosti (takvi su: Bozzone Costa, 2004; Bozzone Costa, Piantoni *et al.*, 2013; Ghezzi, Piantoni *et al.*, 2009; Fragai, Fratter *et al.*, 2010; La Grassa, Delitala *et al.*, 2013), odnosno kod druge polovine, da sadrže markere najčešće u samo jednoj lekciji i u svega jednoj ili dve vežbe (u Borgarelli Baccocoli, 1996, a može se reći i u Mezzadri & Balboni, 2002, aktivnosti čak izostaju, što ne čudi ako se uzme da su u pitanju pionirski didaktički koraci na ovom polju).

Tipologija zastupljenih aktivnosti u vezi sa DM je raznovrsna. Vrlo često im prethodi aktivnost namenjena razvoju veštine razumevanja slušnog, (polu)autentičnog teksta,⁹ iz kojeg zatim, pri ponovljenom slušanju, učenik izdvaja tražene forme i funkcije markera. S druge strane, aktivnosti sa DM neretko služe kao uvod u *role-play* ili dramatizaciju, kao narednu aktivnost u kojoj se od učenika očekuje da primeni markere na koje je fokusiran. Evidentno je, stoga, da prilikom prezentovanja ove građe udžbenici prate tradicionalni PPP okvir, Prezentacija – Praksa – Produkcija (up., npr. McCarthy & Carter, 1995): učeniku se najpre prezentuju ciljne forme i funkcije, zatim mu se daje prilika za njihovo uvežbavanje u učionici tj. u kontrolisanom okruženju, a potom i prilika za produkciju, u okviru koje se očekuje da će ih spontano upotrebiti na adekvatan način.

Najučestaliji tip aktivnosti jeste dopunjavanje, odnosno *cloze*, ali i povezivanje, kao i odabir jednog od više ponuđenih rešenja, a suština ovih aktivnosti sastoji se u dovođenju u vezu određenih formi i funkcija markera. Takvo spajanje (kombinovanje, pridruživanje, *matching*) se go-

9 Pitanje autentičnosti tekstova, nepresušan izvor diskusija u didaktičkim vodama, postaje naročito bitno kad je reč o DM kojima obiluje spontani razgovorni jezik. Spontanost dijaloga u direktnoj je vezi sa prisustvom DM, naročito onih u interakcionim funkcijama. Stoga su, prilikom kreiranja nastavnih materijala, jedan od prioriteta odabir i ponuda valjanih uzoraka diskursa. Širu raspravu o tome ostavićemo, međutim, za neku narednu priliku (za detalje v. npr. Long, 2007 ili Gillani & Pernas, 2013). Napomenimo samo da Tateyama, Kasper *et al.* (1997: 164) navode kako je poređenje autentičnih konverzacija iz učionice (za koje je tipičan, tradicionalni obrazac: inicijacija – respons – *feed-back*) i načina predstavljanja govornih razmena u nastavnim materijalima pokazalo da su udžbenici u tom smislu često defektni (što je naročito vidljivo u pogledu zatvaranja konverzacije i upravljanja njenom strukturom), te da upravo takav kvalitativno i kvantitativno neadekvantan pragmatički *input*, uz ograničenu produktivnost i nedovoljnu kontekstualnu raznovrsnost upotrebe jezika, otežava učenicima usvajanje pragmatičkih fenomena ukoliko se ono isključivo ili dominantno odvija u instrukcionim uslovima tj. u kontekstu Ls.

tovo uvek odvija tako što su učeniku ponuđene i forme i funkcije, bilo da je u pitanju ubacivanje ponuđenih formi pokraj opisa funkcije koje one vrše u datom kontekstu ili povezivanje niza formi istaknutih u rečenica-
ma ekscerpiranim iz slušanja sa definicijama njihovih funkcija, ili prosto odabiranje jedne od ponuđenih funkcija koje data forma vrši. Na taj način potpomaže se fokusiranje učenikove pažnje na funkcionalnost ovih elemenata u diskursu. Učenik se često i eksplicitno poziva na refleksiju o markerima, sticanje svesti o njihovim mnogostrukim oblicima i ulogama, ali i odgonetanje funkcija u datom kontekstu, ukoliko je potrebno i uz pomoć nastavnika. Vrlo retko se od učenika traži i da samostalno definiše određene funkcije markera. Ovim putem se kod njega aktiviraju procesi dedukcije i inferencije, koji podstiču usvajanje i memorisanje naučenog u dužem vremenskom roku. Pa ipak, premda raznovrsne, a zastupljene su kako prezentacione, tako i one analitičke i produktivne, takve aktivnosti po našem mišljenju, čak i u udžbenicima koji posvećuju dosta prostora DM pružene su u nevelikom broju i obimu (up., npr. Ghezzi, Piantoni *et al.*, 2009; Fragai, Fratter *et al.*, 2010).

Kod svih autora prezentovan je, međutim, širok dijapazon brojnih formi i funkcija (uz skretanje pažnje i na analogne oblike), na osnovu čega zaključujemo da autori prepoznaju važnost isticanja polifunkcionalnosti kao bitnog obeležja DM. Među najučestalije prezentovanim formama su: *cioè, dunque, guarda/i, senti/a, allora, diciamo, no?, ecco, scusa/i* (Bozzone Costa, Piantoni *et al.*, 2013 i De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008 ističu se, recimo, po tome što se bave i nekim od ređe navodenih formi). Među funkcijama najčešće se javljaju: uzimanje, zadržavanje i ustupanje reči, zahtevanje pažnje, egzemplifikacija, modulacija i dr. Ipak, u izvesnim slučajevima nalazimo da su ponuđena objašnjenja funkcija prilično štura i neprecizna (up., npr. La Grassa, Delitala *et al.*, 2013: 74; De Giuli, Guastalla *et al.*, 2008: 160, gde se u kontekstu funkcija koje određeni izrazi vrše, npr. *ah* za signaliziranje razumevanja ili za izražavanje iznenađenosti, stoji i da *meno male* i *un gran che* imaju ulogu sinonima za *per fortuna* i *bruttino*, premda bi se takva njihova uloga radije mogla pripisati modulaciji).

Među udžbenicima fokusiranim na DM, zapažamo da je u čak tri takva slučaja jedan od (ko)autora ista osoba (Bozzone Costa, 2004; Bozzone Costa, Piantoni *et al.*, 2013; Ghezzi, Piantoni *et al.*, 2009), što ukazuje na tendenciju ovog autora da, sarađujući na izradi različitih udžbenika, sledi isti obrazac koji

uključuje DM. Štaviše, upravo se ova 3 udžbenika, zajedno sa Fragai, Fratter *et al.* (2010) ističu po količini pažnje (kvantitativnoj i kvalitativnoj) koja je poklonjena DM, što generalno ukazuje na ograničen, mali broj italijanskih autora koji pridaju značaj markerima i sistematično ih uključuju u materijale.

5. Zaključak

Analizom zastupljenosti DM u udžbenicima došli smo, napokon, i do otkrića koje smatramo indikativnim u pogledu značaja Zajedničkog evropskog okvira (Council of Europe, 2001), kao dokumenta koji im pridaje određenu važnost (up. Ceković, 2016: § 3.2.). Zapazili smo, naime, da su svi udžbenici s fokusom na DM novijeg datuma: velika većina nastala je, zapravo, u poslednjoj deceniji, a ako izuzmemo pionirski poduhvat Borgarelli Bacocchi (1996), u kome su sadržana isključivo teorijska objašnjenja o tome šta su DM, ali ne i aktivnosti za njihovo uvežbavanje, svi ostali udžbenici datiraju iz perioda nakon objavljivanja Okvira. Uvidamo, dakle, da tek u udžbenicima za učenje italijanskog kao L2 objavljenim nakon 2001. godine, prisustvo DM postaje eksplicitno. Do tog datuma, kako smo istakli, DM se ne izdvajaju kao kategorija, niti se pruža njihov funkcionalni opis, već se samo latentno inkorporiraju u sadržaj didaktičkih jedinica. Zaključujemo, stoga, da je svojim sadržajem i svojom difuzijom Okvir odigrao jednu od ključnih uloga u doprinošenju prodiranja DM i u udžbenike, ali da je njihovo prisustvo i dalje sporadično i nedovoljno.

Literatura

- Bardovi-Harlig, K., Hartford, B. A. S., Mahan-Taylor, R., Morgan, M. J. & Reynolds, D. W. (1991). Developing pragmatic awareness: closing the conversation. *ELT Journal*, 45 (1), 4-15.
- Bazzanella, C. (1995). I segnali discorsivi. In L. Renzi, G. Salvi & A. Cardinaletti (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. 3 (pp. 225-257). Bologna: Il Mulino.
- Bazzanella, C. (2008). *Linguistica e pragmatica del linguaggio. Un'introduzione*. Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli.
- Ceković-Rakonjac, N. (2011). Različiti pristupi definisanju i opisu diskursnih markera. *Analiz Filološkog fakulteta*, 23 (2), 133-153.

- Ceković, N. (2014). I segnali discorsivi nell'interlingua degli studenti universitari di italiano L2. *Italica Belgradensia*, 2, 93-110.
- Ceković, N. (2016). *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Ceković, N. & Janićijević, N. (2017). *Scusa, sai, ti dico...* Gli equivalenti serbi dei segnali discorsivi italiani di origine verbale. *Analisi Filološkog fakulteta*, 29 (2), 51-65.
- Ceković, N. & Radojević, D. (2016). Polifunkcionalnost italijanskih diskursnih markera u prevođenju na srpski. In A. Vraneš & Lj. Marković (eds.), *Kultura u prevodu*, vol. 2 (pp. 233-246). Beograd: Filološki fakultet.
- Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cullen, R. & Kuo, I. (2007). Spoken Grammar and ELT Course Materials: A Missing Link? *TESOL Quarterly*, 41 (2), 361-386.
- Fung, L. & Carter, R. (2007). Discourse Markers and Spoken English: Native and Learner Use in Pedagogic Settings. *Applied Linguistics*, 28 (3), 410-439.
- Gillani, E. & Pernas, P. (2013). Input orale e competenza dialogica: le scelte dei manuali di italiano LS. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata*, 42 (1), 61-99.
- Hellermann, J. & Vergun, A. (2007). Language which is not taught: The discourse marker use of beginning adult learners of English. *Journal of Pragmatics*, 39, 157-179.
- House, J. (2013). Developing pragmatic competence in English as a lingua franca: Using discourse markers to express (inter)subjectivity and connectivity. *Journal of Pragmatics*, 59, 57-67.
- Imazu, M. & Valeri, L. (2004). *Lo sviluppo della sintassi in italiano L2. Input didattico e abilità di produzione scritta*. Siena: Università per Stranieri di Siena.
- Jones, C. & Carter, R. (2014). Teaching spoken discourse markers explicitly: A comparison of III and PPP. *International Journal of English Studies*, 14 (1), 37-54.
- Long, M. H. (ed.) (2007). *Problems in SLA*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- McCarthy, M. & Carter, R. (1995). Spoken grammar: what is it and how can we teach it? *ELT Journal*, 49 (3), 207-218.
- Moderc, S. (2015). Su un modo di tradurre l'avverbio serbo "inače" in italiano: il caso dell'equivalente "altrimenti". *Italica Belgradensia*, 2015 (1), 61-79.
- Müller, S. (2005). *Discourse Markers in Native and Non-native English Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Pernas, P., Gillani, E. & Cacchione, A. (2011). Costruire testi, strutturare conversazioni: la didattica dei segnali discorsivi come elementi pivot nell'interazione verbale. *Italiano LinguaDue*, 1, 65-138.
- Tateyama, Y., Kasper, G., Mui, L. P., Tay, H.-M. & Thananart, O. (1997). Explicit and implicit teaching of pragmatic routines. In L. F. Bounton (ed.),

Pragmatics and Language Learning, vol. 8 (pp. 163-177). Urbana, Illinois: University of Illinois.

Izvori

- Amati, D. & Bacci, P. (1999). *Un tuffo nell'azzurro, corso di italiano per stranieri 1*. Rimini: Panozzo.
- Amati, D. & Bacci, P. (2002). *Un volo nell'azzurro, corso di italiano per stranieri 2*. Rimini: Panozzo.
- Anzivino, F., D'Angelo, K. & Pedol, D. (2013). *Parla con me 3. Corso di lingua e cultura italiana per ragazzi (B1 juniores)*. Firenze: Alma.
- Azzarà, V., Scarpocchi, R. & Vicenti, F. (1996). *Viaggio in Italia. Testo di civiltà e cultura italiana per stranieri. Livello intermedio e avanzato*. Perugia: Guerra.
- Bailini, S. & Consonno, S. (2002). *Ricette per parlare: attività e giochi per la produzione orale*. Firenze: Alma.
- Bali, M. & Rizzo, G. (2002). *Espresso 2. Corso di italiano. Libro dello studente ed esercizi*. Firenze: Alma.
- Bali, M. & Rizzo, G. (2003). *Espresso 3. Corso di italiano. Libro dello studente ed esercizi*. Firenze: Alma.
- Bali, M. & Rizzo, G. (2014). *Nuovo Espresso 2: corso di italiano (A2). Libro dello studente e esercizi*. Firenze: Alma.
- Bali, M. & Ziglio, L. (2015). *Nuovo Espresso 3: corso di italiano (B1). Libro dello studente e esercizi*. Firenze: Alma.
- Bettinelli, B., Della Putta, P. & Visigalli, M. (2011). *Buona idea! Corso di lingua e cultura italiana. Livello elementare*. Milano/Torino: Pearson.
- Bettoni, C. & Vicentini, G. (1997). *Passeggiate italiane. Lezioni di italiano, livello avanzato*. Roma: Bonacci.
- Blatešić, A. (2007). *Amici 1. Italijanski jezik za peti razred osnovne škole. Prva godina učenja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Blatešić, A. & Stojković, J. (2008). *Amici 2. Italijanski jezik za šesti razred osnovne škole. Druga godina učenja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Blatešić, A. & Stojković, J. & Zavišin, K. (2011). *Amici 3. Italijanski jezik za sedmi razred osnovne škole. Treća godina učenja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Borgarelli Bacoccoli, A. (1996). *Tra dire e fare. Corso di lingua italiana. Livello medio/avanzato*. Perugia: Guerra.
- Bozzone Costa, R. (2004). *Viaggio nell'italiano. Corso di lingua e cultura italiana per stranieri (B1/C1)*. Torino: Loescher.
- Bozzone Costa, R., Ghezzi, C. & Piantoni, M. (2005). *Contatto 1. Corso di italiano per stranieri. Livello principiante – elementare (A1/A2)*. Torino: Loescher.
- Bozzone Costa, R., Piantoni, M., Scaramelli, E. & Ghezzi, C. (2013). *Nuovo Contatto C1. Corso di lingua e civiltà italiana per stranieri*. Torino: Loescher.

- Brighetti, C. & Minuz, F. (2001). *Abilità del parlato*. Torino: Paravia.
- Cammarota, G. (ed.) (1999). *Parlando italiano 1. Libro di testo. Corso multimediale di lingua e cultura italiana*. Perugia: Guerra.
- Cammarota, G., Fasoglio, D., Prando, L., Boriosi-Katerinov, M. C., Katerinov, K., Pichiassi, M., Carrera Diaz, M. & Rodriguez Renia, P. (2000). *Parlando italiano 2. Libro di testo*. Perugia: Guerra.
- Caon, J., Ceccon, W., De Gerone, M., Dordi, C., Piaia, M., Primucci, R., Raffaelli, T., Vaccarin, R. (2011). *In bocca al lupo, ragazzi! 1 Corso di italiano per la scuola secondaria di primo grado (11-14 anni), libro dello studente*. Firenze: Alma.
- Chiappini, L. & De Filippo, N. (2002). *Un giorno in Italia. Corso di italiano per stranieri (primo livello)*. Roma: Bonacci.
- Chiappini, L. & De Filippo, N. (2005). *Un giorno in Italia 2. Corso di italiano per stranieri (intermedio avanzato)*. Roma: Bonacci.
- Chiuchiù, A., Minciarelli, F. & Silvestrini, M. (1990). *In italiano. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana a livello elementare e avanzato*. Perugia: Guerra.
- Conforti, C. & Cusimano, L. (1997). *Linea diretta 1. Corso di italiano per principianti*. Perugia: Guerra.
- Conforti, C. & Cusimano, L. (2003). *Linea diretta 2. Corso di italiano a livello medio*. Perugia: Guerra.
- Cozzi, N., Federico, F. & Tancorre, A. (2005). *Caffè Italia 1. Corso di italiano. Libro dello studente con esercizi*. Recanati: ELI.
- Cozzi, N., Federico, F. & Tancorre, A. (2006). *Caffè Italia 2. Corso di italiano. Libro dello studente con esercizi*. Recanati: ELI.
- D'Angelo, K., Pedol, D. & Mazzotta, C. (2012a). *Parla con me 2. Corso di lingua e cultura italiana per ragazzi (A2 juniores)*. Firenze: Alma.
- D'Angelo, K., Pedol, D. & Vanoli, L. (2012b). *Parla con me 1. Corso di lingua e cultura italiana per ragazzi (A1 juniores)*. Firenze: Alma.
- De Biasio, M. & Garofalo, P. (2008). *Mosaico Italia. Percorsi nella cultura e nella civiltà italiana (B2/C2)*. Roma: Edilingua.
- De Giuli, A., Guastalla, C. & Naddeo, C. M. (2008). *Magari. Corso di lingua e cultura italiana di livello intermedio e avanzato (B1/C1)*. Firenze: Alma.
- De Giuli, A., Guastalla, C. & Naddeo, C. M. (2013a). *Nuovo magari. Corso di lingua e cultura italiana di livello intermedio e avanzato (B2)*. Firenze: Alma.
- De Giuli, A., Guastalla, C. & Naddeo, C. M. (2013b). *Nuovo magari. Corso di lingua e cultura italiana di livello intermedio e avanzato (C1/C2)*. Firenze: Alma.
- De Savorgnani, G. & Bergero, B. (2010). *Chiaro! corso di italiano. Libro dello studente ed eserciziario (A1)*. Firenze: Alma.
- De Savorgnani, G. & Cordera Alberti, C. (2011). *Chiaro! corso di italiano. Libro dello studente ed eserciziario (A2)*. Firenze: Alma.
- De Savorgnani, G. & Cordera Alberti, C. (2012). *Chiaro! corso di italiano. Libro dello studente ed eserciziario (B1)*. Firenze: Alma.

- Diacio, M., Parma, V. & Ritondale Spano, P. (2007). *Caffè Italia 3. Corso di italiano. Libro dello studente con esercizi*. Recanati: ELI.
- Errico, R., Esposito, M. A. & Grandi, N. (2008). *Campus Italia, volume 1. Corso multimediale di italiano per le università (A1/A2)*. Perugia: Guerra.
- Faraci, C., De Luca, P. & Colombo, F. (2011a). *Arrivederci! 1. Corso multimediale di italiano per stranieri (A1)*. Roma: Edilingua.
- Faraci, C., De Luca, P. & Colombo, F. (2011b). *Arrivederci! 2. Corso multimediale di italiano per stranieri (A2)*. Roma: Edilingua.
- Faraci, C., De Luca, P., Biagi, D. & Colombo, F. (2012). *Arrivederci! 3. Corso multimediale di italiano per stranieri (B1/B1+)*. Roma: Edilingua.
- Fragai, E., Fratter, I. & Jafrancesco, E. (2010). *Uni.Italia: corso multimediale di lingua italiana per studenti universitari (livello B1/B2)*. Milano: Mondadori/Le Monnier.
- Ghezzi, C., Piantoni, M. & Bozzone Costa, R. (2009). *Contatto 2B. Corso di italiano per stranieri. Livello post-intermedio (B2)*. Torino: Loescher.
- Gruppo lingua (2008). *Italiano: pronti, via! 1. Corso multimediale d'italiano per stranieri*. Perugia: Guerra.
- Gruppo lingua (2009). *Italiano: pronti, via! 2. Corso multimediale d'italiano per stranieri*. Perugia: Guerra.
- Gruppo Meta (Blini, L., Matte Bon, F., Nencini, R. & Santoni, N.) (1992). *Uno: corso comunicativo di italiano per stranieri (primo livello)*. Roma: Bonacci.
- Gruppo Meta (Blini, L., Matte Bon, F., Nencini, R. & Santoni, N.) (1993). *Due: corso comunicativo di italiano per stranieri (secondo livello)*. Roma: Bonacci.
- Guastalla, C. & Naddeo, C. M. (2010). *Domani 1. Corso di lingua e cultura italiana*. Firenze: Alma.
- Guastalla, C. & Naddeo, C. M. (2011). *Domani 2. Corso di lingua e cultura italiana*. Firenze: Alma.
- Guastalla, C. & Naddeo, C. M. (2012). *Domani 3. Corso di lingua e cultura italiana*. Firenze: Alma.
- Ignone, A. (2002). *Primi piani sugli italiani: testo di lettura di lingua e civiltà italiana per stranieri (livello intermedio e avanzato)*. Perugia: Guerra.
- Jeremić, T. & Turconi, S. (1976). *Italijanski 1*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet.
- Jeremić, T. & Turconi, S. (1977). *Italijanski 2*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet.
- Jones, T. & Marmini, P. (1998). *Comunicando s'impara: esperienze comunicative, libro dello studente*. Roma: Bonacci.
- Katerinov, K. & Boriosi, M. C. (1973). *La lingua italiana per stranieri con le 3000 parole più usate nell'italiano d'oggi (corso elementare ed intermedio)*. Perugia: Guerra.
- Katerinov, K. & Boriosi Katerinov, M. C. (1992). *Bravo! Corso di lingua italiana e civiltà (livello elementare e avanzato)*. Milano: Mondadori.

- La Cara, G. & Preziuso, C. (1998). *Il dolce "sì". Corso di italiano per stranieri. Il livello. Manuale per lo studente*. Perugia: Guerra.
- La Grassa, M. (2011). *L'italiano all'università 1. Corso di lingua per studenti stranieri (A1/A2)*. Roma: Edilingua.
- La Grassa, M., Delitala, M. & Quercioli, F. (2013). *L'italiano all'università 2. Corso di lingua per università e istituti di lingua (B1/B2)*. Roma: Edilingua.
- Luraghi, S. & Venier, F. (2009). *Esercizi di semantica, pragmatica e linguistica testuale*. Roma: Carocci.
- Marin, T. (2000). *La Prova Orale 1. Materiale autentico per la conversazione e la preparazione agli esami orali (livello elementare – preintermedio, A1/B1)*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. (2005). *La Prova Orale 2. Materiale autentico per la conversazione e la preparazione agli esami orali (livello intermedio – avanzato, B2/C2)*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. (2008). *Nuovo progetto italiano 3. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana. Livello intermedio-avanzato (B2/C1). Libro dello studente*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Magnelli, S. (2001). *Progetto italiano 1. Corso di lingua e civiltà italiana. Livello elementare-intermedio*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Magnelli, S. (2003). *Progetto italiano 2. Corso di lingua e civiltà italiana. Livello intermedio-medio*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Magnelli, S. (2004). *Progetto italiano 3. Corso di lingua e civiltà italiana. Livello medio-avanzato. Testi ed esercizi*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Magnelli, S. (2006). *Nuovo progetto italiano 1. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana. Livello elementare (A1/A2). Libro dello studente*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Magnelli, S. (2009). *Nuovo progetto italiano 2. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana. Livello intermedio (B1/B2). Libro dello studente*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Albano, A. (2011a). *Progetto italiano Junior 1. Corso multimediale di italiano per adolescenti (livello elementare, A1). Libro di classe e quaderno degli esercizi*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Albano, A. (2011b). *Progetto italiano Junior 2. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana (livello elementare, A2). Libro di classe e quaderno degli esercizi*. Roma: Edilingua.
- Marin, T. & Albano, A. (2012). *Progetto italiano Junior 3. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana (livello intermedio, A2+). Libro di classe e quaderno degli esercizi*. Roma: Edilingua.
- Marimi, P. & Vicentini, G. (1998). *Passeggiate italiane. Lezioni di italiano, livello intermedio*. Roma: Bonacci.

- Mezzadri, M. (2000). *Grammatica essenziale della lingua italiana con esercizi. Testo di grammatica per studenti stranieri dal livello elementare all'intermedio*. Perugia: Guerra.
- Mezzadri, M. & Balboni, P. E. (2000). *Rete! 1. Corso multimediale d'italiano per stranieri (libro di classe)*. Perugia: Guerra.
- Mezzadri, M. & Balboni, P. E. (2001). *Rete! 2. Corso multimediale d'italiano per stranieri (libro di classe)*. Perugia: Guerra.
- Mezzadri, M. & Balboni, P. E. (2002). *Rete! 3. Corso multimediale d'italiano per stranieri (libro di classe)*. Perugia: Guerra.
- Mezzadri, M. & Balboni, P. E. (2005a). *Rete! Junior. Corso multimediale d'italiano per stranieri (parte A)*. Perugia: Guerra.
- Mezzadri, M. & Balboni, P. E. (2005b). *Rete! Junior. Corso multimediale d'italiano per stranieri (parte B)*. Perugia: Guerra.
- Naddeo, C. M. & Trama, G. (2000). *Canta che ti passa: imparare l'italiano con le canzoni*. Firenze: Alma.
- Orlandino, E., Rizzo, G. & Ziglio, L. (2005). *Espresso ragazzi 1. Corso di italiano (A1). Libro dello studente e esercizi*. Firenze: Alma.
- Patota, G. & Romanelli, N. (2008a). *Percorso Italia. Corso multimediale di lingua italiana per stranieri (A1/A2)*. Novara: De Agostini.
- Patota, G. & Romanelli, N. (2008b). *Percorso Italia. Corso multimediale di lingua italiana per stranieri (B1/B2)*. Novara: De Agostini.
- Perini, S. (1991). *Parliamo insieme l'italiano. Primo livello 1. Testo per corsi di lingua e cultura italiana all'estero*. Firenze: Giunti.
- Piantoni, M., Ghezzi, C. & Bozzone Costa, R. (2007). *Contatto 2A. Corso di italiano per stranieri. Livello intermedio (B1)*. Torino: Loescher.
- Piotti, D. & De Savorgnani, G. (2006). *UniversItalia: corso di italiano (A1/B1)*. Firenze: Alma.
- Radicchi, S. & Mezzedimi, M. (1989). *Corso di lingua italiana. Livello elementare*. Roma: Bonacci.
- Ricci, M. (2011). *Via della grammatica. Teoria, esercizi, test e materiale autentico per stranieri (A1/B2, elementare – intermedio)*. Roma: Edilingua.
- Riggenbach, H. (1999). *Discourse Analysis in the Language Classroom. The Spoken Language, vol. 1*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Roncari, A. & Brighenti, C. (1972). *La lingua italiana insegnata agli stranieri*. Verona: Mondadori.
- Rossi-Hace, F. & Zaina, E. (1983). *L'italiano per Lei. Parte quarta. Corso di lingua italiana*. Zagreb: Škola za strane jezike.
- Rossi-Hace, F. & Zaina, E. (1988). *L'italiano per Lei. Parte terza. Corso audiovisivo*. Zagreb: Škola za strane jezike.
- Rossi-Hace, F. & Zaina, E. (1989a). *L'italiano per Lei. Parte prima. Corso audio-visivo*. Zagreb: Škola za strane jezike.

- Rossi-Hace, F. & Zaina, E. (1989b). *L'italiano per Lei. Parte seconda. Corso audio-visivo*. Zagreb: Škola za strane jezike.
- Silvestrini, M., Bura, C., Chiacchella, E., Giunti Armanni, V. & Pavese, R. (1995). *L'italiano e l'Italia. Lingua e civiltà per Stranieri. Livello medio e superiore. Grammatica con note di stile*. Perugia: Guerra.
- Silvestrini, M., Bura, C., Chiacchella, E., Giunti Armanni, V. & Pavese, R. (1996). *L'italiano e l'Italia. Lingua e civiltà per Stranieri. Livello medio e superiore. Esercizi e prove per la certificazione*. Perugia: Guerra.
- Stipčević, N. & Franchi, E. (1996). *Osnovi italijanskog jezika*. Beograd: Prosveta.
- Stojković, J. & Zavišin, K. (2013). *Amici 4. Italijanski jezik za osmi razred osnovne škole. Četvrta godina učenja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Tamponi, A.-R. (2006). *Italiano a modello 1: dalla letteratura alla scrittura, livello elementare e intermedio (A1/B1)*. Roma: Bonacci.
- Terić, G. (1996a). *In italiano 1. Priručnik kontrastivne gramatike za govornike srpskog jezika*. Perugia: Guerra.
- Terić, G. (1996b). *In italiano 2. Priručnik kontrastivne gramatike za govornike srpskog jezika*. Perugia: Guerra.
- Torchia, R. (1997). *Testi e parole. Testi scritti e testi orali. Teoria e pratica della grammatica italiana per studenti stranieri. Livello medio e superiore*. Perugia: Guerra.
- Vučo, J. & Moderc, S. (1994). *Il mio italiano. Italijanski jezik (prva godina učenja)*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučo, J. & Moderc, S. (1995). *Il mio italiano. Italijanski jezik (druga godina učenja)*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučo, J. & Moderc, S. (1997). *Il mio italiano. Italijanski jezik (treća godina učenja)*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučo, J. & Moderc, S. (1999). *Il mio italiano. Italijanski jezik (četvrta godina učenja)*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučo, J. & Moderc, S. (2003). *Insieme! Italijanski jezik za 1. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučo, J. & Moderc, S. (2004). *Insieme! Italijanski jezik za 2. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučo, J. & Moderc, S. (2005). *Insieme! Italijanski jezik za 3. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Zamora, P., Arianna, A., Ioppoli, E. & Simone, F. (2006). *Hai voluto la bicicletta... Esercizi su fraseologia e segnali discorsivi per studenti di italiano LS/L2*. Perugia: Guerra.
- Ziglio, L. & Rizzo, G. (2001). *Espresso I. Corso di italiano. Libro dello studente ed esercizi*. Firenze: Alma.
- Ziglio, L. & Rizzo, G. (2014). *Nuovo Espresso I: corso di italiano (A1). Libro dello studente e esercizi*. Firenze: Alma.

- Zurula, M. (1998). *Sapore d'Italia. Antologia di testi sulla cultura italiana con esercitazioni orali e scritte. Livello intermedio (B1/B2)*. Roma: Edilingua.
- Živković-Mandolfo, R. (1960). *Udžbenik italijanskog jezika sa lektinom*. Beograd: Naučna knjiga.

Nevena P. Ceković

Summary

TEACHING MATERIALS FOR L2 ITALIAN: (NON) EXPLICIT FOCUS ON DISCOURSE MARKERS

By analyzing 110 textbooks for L2 Italian and teaching manuals, published within more than 50 years, we discovered that only 10% of the textbooks, created approximately in the last decade and dedicated exclusively to the intermediate and advanced levels of competence, are focused explicitly on discourse markers (DM). We believe that the Common European Framework marked a milestone towards the introduction of these conversational elements into the textbooks: only in those dating after 2001, the year of the Framework publishing, the DM became the object of an explicit attention. The exception to the widespread practice of offering only few and sporadic activities with DM, mostly in only one didactic unit, is represented by the 5 textbooks described in this paper, which follow the traditional pattern of Presentation-Practice-Production through various presentational, analytical and productive activities aiming mostly at matching forms and functions of DM, as well as some others, like reflection, role-play or dramatization. Although we consider these textbooks as examples of balanced frequency and cyclicity in the treating of the DM, we can still conclude that such textbooks and their authors are still rare and the quantity of attention dedicated to DM in these materials is insufficient, in terms of a limited number and scope of the proposed activities, as well as the absence of a more explicit focus.

Key words: discourse markers, L2 Italian, teaching materials.

LEKSIČKI I MORFOLOŠKI TRANSFER U POČETNOJ NASTAVI ITALIJANSKOG JEZIKA KAO STRANOG

U radu se pored teorijskog okvira, iznose rezultati istraživanja koje ispituje na koji način nivo znanja i količina izloženosti engleskog kao prvog stranog jezika utiču na pisanu produkciju leksike i morfologije italijanskog kao drugog stranog jezika kod učenika u početnoj nastavi italijanskog jezika kao stranog. Testirani su učenici petog razreda osnovne škole „Petar Petrović Njegoš” koji uče engleski jezik od prvog i italijanski od petog razreda. Dobijeni podaci obrađeni su metodama kvantitativne i kvalitativne analize. Glavni cilj rada usmeren je na kritičku analizu leksičkih i morfoloških oblika međujezika učenika petog razreda. Rezultati istraživanja su pokazali da dve vrste međujezičkog transfera dominiraju prilikom građenja ciljnih reči u pisanoj produkciji na italijanskom jeziku učenika petog razreda: 1. leksički međujezički transfer koji se odnosi na upotrebu cele neciljne reči (iz engleskog jezika) u produkciji ciljne reči (u italijanskom jeziku) i 2. morfološki međujezički transfer koji se odnosi na produkciju oblika međujezika kod koga se slobodna ili vezana morfema iz engleskog jezika kombinuje sa slobodnom ili vezanom morfemom iz italijanskog jezika u cilju nastajanja reči slične onoj u ciljnom jeziku.

Ključne reči: međujezički transfer, nivo znanja, količina izloženosti, leksika, morfologija, engleski i italijanski jezik, prvi i drugi strani jezik

1. Uvod

Predmet ovog rada jeste ispitivanje uticaja engleskog kao prvog stranog jezika na učenje italijanskog kao drugog stranog jezika u kontekstu formalnog obrazovanja u Srbiji. U radu se analizira uticaj varijabli 1. nivo znanja engleskog jezika i 2. količina izloženosti engleskom jeziku

* Resavska 61, Beograd, biancaneve301@hotmail.com.

na pojavu međujezičkog transfera kod učenika petog razreda tj. prve godine učenja italijanskog jezika. Cilj istraživanja usmeren je na izdvajanje i određivanje konstrukcija karakterističnih za međujezik učenika na polju leksike i morfologije na osnovu kojeg se određuje da li engleski jezik ima veći uticaj kod onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi. Zatim, da li se transfer može uočiti i kod onih ispitanika koji poseduju nizak nivo znanja i koji su slabo bili izloženi engleskom jeziku. U istraživanju se pošlo od pretpostavke da varijable nivo znanja i količina izloženosti utiču na pojavu međujezičkog transfera, kao i da je međujezički transfer veći na polju leksike i morfologije kod onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi.

U prvom delu rada iznet je teorijski okvir sprovedenog istraživanja koji se odnosi na međujezički transfer. Osim definisanja samog pojma posebno su opisane varijable nivo znanja jezika i količina izloženosti kao faktori koji dovode do međujezičkog uticaja. Takođe, u ovom delu rada su prikazani i leksički i morfološki transfer budući da je tu međujezički uticaj najevidentniji.

Drugi deo rada posvećen je analizi upitnika za nastavnike i učenike kao i testova nivoa znanja engleskog i italijanskog jezika učenika petog razreda. Ovaj deo istraživanja daje sliku konteksta u kome se uči engleski jezik ispitujući varijable nivo znanja i količinu izloženosti. Pored toga prikazani su i analizirani rezultati testiranja u vezi sa pisanom produkcijom na italijanskom jeziku učenika petog razreda. Na osnovu rezultata gorenavedenih testova izdvojeni su i analizirani oblici međujezičkog transfera u okviru leksike i morfologije. Takođe, ovaj deo rada obuhvata i poređenje rezultata celokupnog testiranja pisane produkcije na italijanskom jeziku učenika petog razreda.

U zaključku rada predstavljeni su rezultati istraživanja koji su sagrađeni u okviru definisanih ciljeva i pretpostavki.

2. Međujezički transfer

Iako je fenomen međujezičkog transfera već dugo vremena predmet istraživanja, naučnici nailaze na teškoće prilikom usaglašavanja mišljenja o procesima koji omogućavaju njegovu pojavu.

Odlinova (1989) definicija *transfera* se često citira budući da je dovoljno sveobuhvatna i zastupa različita gledišta. Transfer predstavlja uticaj

koji nastaje kao rezultat sličnosti i razlika između ciljnog i bilo kog drugog jezika koga je učenik prethodno (i verovatno nedovoljno) učio (Odlin, 1989: 27). U okviru ove definicije, Odlin uključuje kako pozitivni transfer, tako i pojavu negativnog transfera kao što su nedovoljna ili preterana produkcija određene jezičke konstrukcije; greške u produkciji kao što su zamena jezika, kalkovi, adaptacije u ciljnom jeziku, pogrešne interpretacije u razumevanju, i takođe, razlike u količini vremena potrebne učeniku sa različitim jezičkim iskustvom da nauči ciljni jezik (Murphy, 2003).

3. Faktori koji utiču na međujezički transfer

Rana istraživanja u okviru multilingvizma ističu jezičku ili tipološku bliskost među jezicima kao glavni faktor transfera (Ringbom, 1987). Ona navode da ukoliko su jezici koji se uče tipološki slični, onda postoje olakšavajući faktori prilikom učenja (pozitivan transfer). Međutim, kada postoji divergencija između jezika, do međujezičkog transfera može doći u obliku grešaka, preterane ili sa druge strane nedovoljne produkcije, kao i pogrešnog razumevanja (negativni transfer) (Odlin, 1989).

Kompleksnost međujezičkog uticaja, kako je prikazano u gorenavedenom pregledu literature, ukazuje da je mnogo faktora uključeno i u interakciji je kada jezici dolaze u kontakt. Stoga, kasnija istraživanja (De Angelis and Selinker, 2001; Dewaele, 1998; Ringbom, 2001) ističu i druge faktore kao što su: nivo znanja, količina izloženosti, upotreba jezika tj. učestalost korišćenja, redosled usvajanja, status jezika, kontekst kao najrasprostranjenije faktore međujezičkog transfera.

3.1. Nivo znanja

Kada se govori o faktoru nivo znanja jezika neophodno je napomenuti da se u literaturi o međujezičkom faktoru o ovoj varijabli raspravlja u odnosu na nivo znanja ciljnog i izvornog jezika. U pogledu nivoa znanja ciljnog jezika, pojedini autori (Odlin, 1989; Ringbom, 1986; Poulishse & Bongaerts, 1994) zastupaju mišljenje da će do međujezičkog transfera doći verovatnije u ranim fazama učenja, kada je znanje ciljnog jezika nedovoljno i fragmentarno, a potreba da se popune praznine velika. U pi-

tanju je vrsta strategije koju učenici primenjuju kada im nedostaju jezička sredstva izražavanja u ciljnom jeziku.

Pojedini autori (Poulisse & Bongaerts, 1994) se u svom radu posebno bave analizom jezika. U vezi sa tim, prave korelaciju između niskog znanja ciljnog jezika i transfera koju objašnjavaju pretpostavkom da su morfeme iz izvornog jezika jako aktivne kod učenika na početku učenja zbog svoje visoke učestalosti te se stoga lako selektuju u toku jezičke produkcije (Poulisse & Bongaerts, 1994). Odlin (1989) u svom radu primećuje da je u ranim fazama učenja, transfer često negativan budući da nastaje kao rezultat strategije da se popune praznine u znanju ciljnog jezika. S druge strane, na rezultate pozitivnog transfera se obično nailazi u kasnijim fazama učenja, kada se učenici češće pomažu znanjem drugih jezika, a posebno poznatim vokabularom (De Angelis, 2007).

U prvim svojim radovima, Ringbom (1987) ističe da nivo znanja izvornog jezika određuje tip transfera u ciljnom jeziku. Nastojeći da napravi razliku između transfera oblika i značenja,¹ zastupa ideju da je transfer oblika relativno površan tip transfera. Navodi da se on podjednako tiče i maternjeg i prvog stranog jezika budući da nivo znanja ne utiče na pojavu ovog tipa transfera. Međutim, kada govori o transferu značenja Ringbom smatra da do njega može doći samo sa jezika koje govornik dobro poznaje, stoga sa maternjeg ili prvog stranog jezika u kojima je govornik veoma fluentan (De Angelis, 2007). Kasnije, u radovima iz 2001. Ringbom zastupa tezu da prvi strani jezik pruža više materijala za transfer oblika. S druge strane, navodi da primeri transfera značenja kao i semantički zasnovanog leksičkog transfera, koji zahtevaju značajnu fluentnost i automatizaciju izvornog jezika, pružaju više dokaza o uticaju maternjeg na drugi strani jezik (Ringbom, 2001).

U vezi sa međujezičkim transferom u oblasti učenja drugog stranog jezika, Ringbom (1986) primećuje da što manje učenik zna ciljni jezik, više je prisiljen da se osloni na druga prethodna znanja koje poseduje. Međutim, da bi prvi strani jezik pružio materijal za transfer, govornik mora posedovati određeni nivo znanja prvog stranog jezika (Hammarberg, 2001).

Prema nekim autorima (Ringbom, 1987; Agustín Llach, M.P, 2010; De Angelis; 2007) nivo znanja prvog stranog jezika je od velike važnosti

1 Ringbom (1987, 2001) pravi razliku između transfera oblika i značenja. Pod transferom oblika Ringbom podrazumeva prebacivanje s jednog jezika na drugi (preključivanje koda), hibridne tvorevine, slivenice i varljive kognate, dok transfer značenja uključuje kalkove i semantičke ekstenzije (v. Pog. 4.1. Leksički transfer).

pošto će napredni učenik biti u stanju da koristi strategije iz prvog stranog jezika koje se inače pozajmljuju samo iz maternjeg. Stoga se zaključuje da nijedna forma koja postoji u drugom stranom jeziku neće biti pozajmljena iz prvog stranog ukoliko nivo znanja tog jezika nije visok.

Tremblay (2006) u svom radu naglašava da je uticaj prvog stranog jezika negativan osim u slučajevima kada je učenik dostigao visok nivo automatizacije. Međutim, visok nivo znanja prvog stranog jezika nije dovoljan da bi jezik postao automatizovan (Ortega, 2008).

3.2. Količina izloženosti

Pojedini autori (Murphy, 2003) nastoje da faktor količina izloženosti stranom jeziku definišu kao dužina boravka u sredini ciljnog jezika ili u slučaju učenika stranog jezika, kao količina stranog jezika kojoj je učenik izložen u školskom ili vanškolskom ambijentu (Murphy, 2003:8). Količina izloženosti stranom jeziku ima jak uticaj na verovatnoću pojave kako pozitivnog tako i negativnog transfera (Odlin, 1989).

4. Tipovi međujezičkog uticaja

4.1. Leksički transfer

Istraživanja o leksičkom transferu nisu novijeg datuma. Odlin (1989: 7) u svom radu govori o leksičkom transferu kao pojavi koja se već dugo vremena ispituje i navodi da su pozajmljenice tema studija koje datiraju još iz 19. veka. Među drugim oblicima leksičkog transfera Odlin izdvaja neologizme ili adaptacije reči maternjeg jezika fonetskim pravilima prvog stranog jezika; lažne prijatelje, reči istog korena, ali različitog značenja; kao i kalkove ili bukvalne prevode na prvi strani jezik reči iz maternjeg, kao primere negativnog transfera (Odlin, 1989). Ovaj autor smatra da leksički transfer može imati i pozitivna, olakšavajuća dejstva u učenju jezika, u vidu kognata, reči istog korena i uglavnom istog značenja, što navodi kao primer pozitivnog leksičkog transfera (Odlin, 1989:77-79).

Jednu od najopsežnijih studija o međujezičkom transferu je sproveo Ringbom 1987. u Finskoj. On je identifikovao nekoliko oblika međujezičkog transfera stranog jezika koje je uopšteno kategorizovao kao pozajmljenice (u

koje uključuje i hibridne tvorevine i složenice) i oblike leksičkog transfera (kalkovi, semantičke ekstenzije, kognati i lažni prijatelji).

Baveći se uticajem finskog i švedskog jezika kao prvog stranog na engleski kao drugi strani jezik De Angelis (2007) se poziva se na Ringbomovu klasifikaciju. U skladu sa njom daje primere leksičkog transfera, izdvaja i definiše sledeće oblike međujezika:

1. Kalkovi – slučaj kada se semantička svojstva jedne reči prenose na kombinaciju leksičkih jedinica. Na pr. '*child wagon*' za '*pram*' (na švedskom *barnvagn*);

2. Semantičke ekstenzije - slučaj kada se semantička svojstva proširuju na reč iz prvog stranog jezika. Na pr. '*He bit himself in the language*' (na finskom *kieli* = znači i '*tongue*' i '*language*').

3. Kognati (uključuju i lažne prijatelje) – slučajevi formalne međujezičke sličnosti reči različitih odnosa:

- a) u potpunosti različito značenje: '*at the time he works in a fabric*' (na švedskom *fabric* = '*factory*');
- b) slično, ali identično značenje van konteksta: '*The next day we grounded a club*' (na švedskom *grunda* = '*found*');
- c) u nekim, ali ne svim kontekstima identično ili skoro identično značenje: '*The hound is the best friend of man*' (na švedskom *hund* = '*dog*', povremeno isto '*hound*');

4. Hibridne tvorevine i slivenice - slučajevi morfološke ili fonetske modifikacije reči u skladu sa normama prvog stranog jezika. Na pr. '*In the morning I was tired and in the evening I was piggy*' (na švedskom *pigg* = '*refreshed*');

5. Pozajmljenice - slučajevi potpune zamene jezika ili releksifikacije² tj. izostanka modifikacije reči u skladu sa normama prvog stranog jezika. Na pr. '*I'm usually very pigg after the diet*' (na švedskom *pigg* = '*refreshed*').

Kao što je već izneto u delu o nivou znanja jezika (v. Poglavlje 3.1.), iz proceduralne perspective leksički transfer se može manifestovati kao transfer oblika i transfer značenja. Ringbom (2001) pravi razliku između prebacivanja s jednog na drugi jezik (preključivanje koda), hibridnih tvorevina, slivenica i varljivih kognata kao tipova transfera forme tvrdeći da oni mogu nastati nezavisno od nivoa znanja jezika. Transfer forme čini

2 Releksifikacija je zamena domaće reči ili izraza stranim. U radu se dati pojam odnosi na zamenu reči drugog stranog jezika originalnom reči ili izrazom iz prvog stranog jezika.

upotreba reči iz prvog stranog jezika, prilagođenih ili ne ciljnom jeziku u toku produkcije ciljnog jezika (Ringbom, 2001:60). U pogledu transfera značenja Ringbom pravi razliku između kalkova i semantičkih ekstenzija (Ringbom, 2001:60). Ovaj autor smatra da je bez obzira na sličnosti između prvog i drugog stranog jezika, ovaj tip transfera zasnovan na maternjem, a retko kada na prvom stranom jeziku (osim ukoliko je strani jezik maternji jezik). Ringbom (1987, 2001) navodi da do transfera značenja može doći samo iz jezika koje govornik dobro poznaje. Ovaj autor objašnjava da transfer kao pojava postaje površan ukoliko nema transfera značenja, te su greške učenika najevidentnije kod oblika pozajmljenica (Ringbom, 1987).

Leksički transfer se javlja kao odgovor na više činilaca. U literaturi o učenju/usvajanju prvog stranog jezika transfer se posmatra kao esencijalni saznavni proces (Agustín Llach, M.P, 2010:4). Učenici uspostavljaju odnos jednakosti između reči maternjeg i ciljnog jezika i na osnovu ovih međujezičkih identifikovanja oni vrše transfer leksičkih jedinica koje smatraju zajedničkim za oba jezika (Ringbom, 2001). Manchón Ruiz (2001) primećuje da su manjak vokabulara stranog jezika, nedovoljno poznavanje reči, neautomatizovano i stoga nedostupno leksičko znanje, ili saznavno previše zahtevan komunikativni zadatak situacije u kojima učenik zamenjuje reči prvog stranog onima iz maternjeg jezika. Potreba da se saopšte ideje dolazi u koliziju sa manjkom leksičkog znanja prvog stranog jezika i da bi se prevazišao ovaj problem, učenici se oslanjaju na maternji jezik tako što umeću reči iz maternjeg u diskurs prvog stranog jezika (Dewaele, 1998). U istraživanjima o međujezičkom transferu (Ringbom, 1986, Agustín Llach, M.P, 2010) ovi mehanizmi su poznati kao komunikacione ili kompenzacione strategije te se logično nameće zaključak da se leksički transfer koristi kao kompenzaciona strategija kako se ne bi odustalo od komunikacije.

4.2. Morfološki transfer

U literaturi koja se bavi međujezičkim transferom nailazi se na veliki skepticizam u pogledu mogućnosti pojave transfera vezanih morfema, posebno gramatičkih. Dokazi transfera tvorbenih i gramatičkih morfema iz maternjeg ili stranog jezika su retki, ali empirijski dokazi pokazuju da vezane morfeme nisu tako imune na transfer kako se to mislilo (De Angelis, 2007:54). Sa ovim mišljenjem se slaže i Weinreich (1953: 44) kada navodi da određeni tipovi vezanih morfema mogu da budu predmet trans-

fera u određenim okolnostima i situacijama kada postoji sličnost obrazaca ili relativno slobodnog i invarijantnog oblika morfeme.

Iako gorenavedena istraživanja potvrđuju da je transfer vezanih morfema, iako moguć, redak u toku učenja prvog stranog jezika, Murphy (2003) zastupa tezu po kojoj on predstavlja bitnu karakteristiku leksičkog transfera u toku produkcije drugog stranog jezika. Ova autorka navodi da mnoge studije o učenju drugog stranog jezika govore o onome što Dewaele (1998: 476) naziva *leksički izumi*: veoma kompleksni međujezički oblici koji bi mogli da dele leksičke, morfološke i fonološke karakteristike svih jezika koje govornik poznaje (Murphy, 2003: 17).

De Angelis & Selinker (2001) u svojoj studiji takođe nude primere morfološkog međujezičkog transfera i navode slučajeve u kojima slobodna ili vezana morfema maternjeg ili prvog stranog jezika u kombinaciji sa drugom slobodnom ili vezanom morfemom iz ciljnog jezika formira približnu ciljnu reč (De Angelis & Selinker, 2001: 43).

Po mišljenju nekih autora postoje različita objašnjenja za pojavu morfološkog transfera (Murphy, 2003: 17). Fuller (1999) tvrdi da ovi složeni oblici predstavljaju nesvesnu strategiju u učenju tokom faze niskog nivoa znanja drugog stranog jezika. Prema ovoj hipotezi učenik popunjava praznine u znanju sa materijalom iz jezika koji poznaje bolje budući da još uvek nije usvojio sve nivoe leksičke strukture. Tom prilikom čak krši ograničenja vezana za prebacivanje morfema u drugi jezik (Murphy, 2003: 17).

Pojedini autori (De Angelis i Selinker, 2001) zastupaju mišljenje da su složeni oblici međujezika posledica preslikavanja veze između korena reči i vezanih morfema u jednom jeziku na one iz drugih jezika u jezičkom sistemu govornika.

5. Istraživanje

Istraživanje je sprovedno u drugom polugodištu školske 2014/2015. godini u osnovnoj školi „Petar Petrović Njegoš” u Beogradu. Ciljnu grupu su činili učenici petog razreda (43 ispitanika) kojima je maternji jezik srpski, prvi strani jezik engleski i drugi strani jezik italijanski. Pored ovih ispitanika u istraživanju su učestvovala i dva nastavnika, od kojih je jedan držao nastavu engleskog a drugi italijanskog jezika.

5.1. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Za potrebe istraživanja primenjena je kombinovana metoda koja uključuje neke aspekte kvalitativne i kvantitativne metode. Kada je reč o sagledavanju konteksta nastave engleskog jezika upotrebljena je kvalitativna metoda dok sa druge strane za poređenje i analizu rezultata anketiranja i testiranja ispitanika primenjena je kvantitativna metoda.

Od tehnika rada primenjeno je anketiranje predmetnog nastavnika engleskog i učenika, kao i testiranje učenika u vezi sa pomenutim predmetom istraživanja.

Za instrumente istraživanja upotrebljeni su upitnici za anketiranje nastavnika i učenika i testovi za proveru nivoa znanja engleskog jezika, kao i testovi za proveru pisane produkcije italijanskog jezika.

Upitnik za nastavnika sadrži pored ličnih podata i podatke u vezi sa strukturom časova, sredstvima koje koristi u nastavi, upotrebom stranog i maternjeg jezika u nastavi, kao i kriterijumima pri ocenjivanju učenika.

U upitniku za učenike su sadržane uvodne napomene i sledeće informacije: lični podaci, upotreba i učestalost korišćenja engleskog jezika u školi i van nje, kao i ocena na poslednjem polugodištu iz engleskog jezika.

Cilj ovako koncipiranih upitnika je bio da se na osnovu analize odgovora stekne uvid u kontekst učenja engleskog jezika u školi i van nje, kao i da se uporede odgovori učenika petog razreda.

Testovi za proveru nivoa znanja engleskog jezika sadrže vežbanja, aktivnosti i tehnike poput onih koji se mogu sresti u udžbeniku koji se koriste u nastavi (v. Poglavlje 5.3.1). Dobijeni rezultati poslužili su da se izvrši naknadna podela ispitanika na podgrupe: onih sa višim nivoom znanja (ocenjeni sa 5 i 4) i onih sa nižim nivoom znanja (ocenjeni sa 2 i 3).

Za testiranje pisane produkcije italijanskog kao drugog stranog jezika za peti razred korišćene su dve vrste testa. Prvi test se zasniva na opisu slike sobe i uključuje poznatu leksiku i strukture rađene na časovima engleskog i italijanskog jezika. Drugi test je podrazumevao pisanje kratkog sastava (sastav je vođen, a instrukcije su date na maternjem jeziku na temu ličnog predstavljanja o čemu je već bilo reči na časovima engleskog i italijanskog jezika). Namera je bila da se na osnovu analize grešaka koju učenici prave uradi analiza oblika transfera u okviru leksike i morfologije tj. da se izdvoje i izbroje jezičke konstrukcije međujezika.

5.2. Ciljevi istraživanja i pretpostavke

U istraživanju se pošlo od pretpostavke da varijable nivo znanja i količina izloženosti utiču na pojavu međujezičkog transfera, kao i da je međujezički transfer veći na polju leksike i morfologije kod onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi.

Cilj ovog segmenta istraživanja je analiza uticaja varijabli 1. nivo znanja engleskog jezika i 2. količina izloženosti engleskom jeziku na pojavu međujezičkog transfera kod učenika petog razreda tj. prve godine učenja italijanskog jezika. Posebna pažnja je usmerena na izdvajanje i određivanje konstrukcija karakterističnih za međujezik učenika na polju leksike i morfologije na osnovu kojih bi se utvrdilo da li engleski jezik ima veći uticaj kod onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi. Zatim, da li se transfer može uočiti i kod onih ispitanika koji poseduju nizak nivo znanja i koji su slabo bili izloženi engleskom jeziku.

5.3. Analiza upitnika za nastavnike i učenike petog razreda

5.3.1. Količina izloženosti engleskom jeziku

Podaci vezani za količinu izloženosti engleskom jeziku su utvrđeni uzimajući u obzir nastavni i vannastavni imput.

Nastavni imput čini celokupan materijal koji je korišćen u nastavi engleskog jezika: udžbenički komplet, kao i dodatni materijal koji donosi predmetni nastavnik. Na osnovu podataka dobijenih u anketnom istraživanju za nastavnika saznaje se da se u nastavi engleskog jezika za peti razred kao osnovno sredstvo koristi udžbenički komplet Project 2 (Third edition).

Nastavnik engleskog jezika je u upitniku naveo da na svojim časovima ponekad koristi dodatni materijal. Objašnjava da su uglavnom u pitanju slike koje služe da bi se uvežbalo opisivanje istih i razvijale govorne veštine. Takođe, u radu koristi tekstove stranih popularnih pesama u cilju uvežbavanja gramatičkih konstrukcija ili poznatih reči, kao i ludičke aktivnosti poput kvizova koje sama priprema po uzoru na one televizijske. Anketirani nastavnik dodaje da prezentacije najčešće učenici sami osmišljavaju u vidu projekta koji se broičano ocenjuje. U radu, u nastavi

se koriste i dodatni tekstovi kao dopuna postojećih pre svega radi upoznavanja sa kulturološkim činjenicama.

Vannastavni imput uključuje one sadržaje kojima su ispitanici bili izloženi izvan nastavnog okruženja. Sprovedeni upitnik za učenike daje uvid u ovaj deo podataka.

Obradom upitnika za učenike saznaje se da pri učenju engleskog jezika svi učenici petog razreda koriste udžbenik, video i TV zapise (film, serije, klipove) 65.1%, dodatni materijal koji im donosi predmetni nastavnik (30.2%), rečnik (32.6%), pisma i razglednice (4.7%), autentične materijale (brošure, reklame, meni...) 16.3%, audio cd (34.9%), kompjuter/cd rom (41.9%), časopise, novine, knjige i stripove (37.2%), poeziju, priče i bajke (16.3%), pesme i recitacije (34.9%), igrice (58.1%).

Imajući u vidu gore navedene podatke i detaljnijim sagledavanjem pojedinačnih stavki upitnika za nastavnika i učenike došlo se do zaključka da je 39.5% ispitanika petog razreda u velikoj meri izloženo engleskom jeziku, a njih 60.5% u manjoj.

5.3.2. Analiza testova nivoa znanja za učenike petog razreda

Podaci vezani za nivo znanja su utvrđeni prikupljanjem ocena ispitanika, izvođenjem srednje prosečne ocene kao i analizom testova za proveru nivoa znanja engleskog jezika.

Izvođenjem zaključne ocene iz engleskog jezika učenika petog razreda na polugodištu 2014/2015. uočava se da je njih 86% postiglo odličan i vrlodobar uspeh, dok je 14% postiglo dobar i dovoljan uspeh.

S druge strane, rezultati testiranja učenika iz engleskog jezika u drugom polugodištu školske 2014/2015. nedvosmisleno pokazuju da je 72% učenika petog razreda postiglo odličan i vrlodobar uspeh, a njih 28% dobar i dovoljan.

Na osnovu gore navedenih podataka poređenjem uspeha učenika na testovima sa zaključnim ocenama sa polugodišta 2014/2015. i izvođenjem aritmetičke sredine primećuje se da 79% ispitanika petog razreda pokazuje viši nivo znanja engleskog jezika (ocene 4 i 5), dok njih 21% pokazuje niži nivo iz engleskog jezika (ocene 2 i 3).

5.4. Podela ispitanika na podgrupe

Obrađeni upitnici i ankete su pružili celokupnu sliku vezanu za nivo znanja i količinu izloženosti engleskom jeziku ispitanika petog razreda i stoga omogućili dodatnu podelu ispitanika na podgrupe. U skladu sa ovim

podacima, može se zaključiti da se u okviru anketiranih ispitanika petog razreda razlikuju sledeće podgrupe:

I Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti

II Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti

III Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti

Na osnovu dalje analize dobijenih podataka iz upitnika za učenike i testova nivoa znanja engleskog jezika nameće se zaključak da se 39% ispitanika petog razreda (17 ispitanika) može svrstati u I podgrupu, 35% ispitanika (15 učenika) u II, a 26% ispitanika (11 ispitanika) u III podgrupu.

5.5. Analiza rezultata testova pisane produkcije učenika petog razreda

Kada je reč o rezultatima pisane produkcije na italijanskom jeziku učenika petog razreda pokazalo se da sve tri grupe (I grupa-Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti; II grupa- Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti i III grupa- Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti) prave leksičke i morfološke greške uslovljene međujezičkim transferom iz engleskog jezika.

Na osnovu klasifikacije grešaka iz 2007. koju daje De Angelis (v. Poglavlje 4.1) kod učenika petog razreda izdvajaju se sledeći oblici međujezika: kalkovi, semantičke ekstenzije, kognati, hibridne tvorevine i slivenice, kao i pozajmljenice.

5.5.1. Kalkovi

U pogledu **Kalkova**, kod prve grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) zabeleženi su sledeći primeri:

1. **Sport borsa** (eng. sports beg; it. borsa sportiva);
2. **Al uno place** (eng. at one place; it. in un posto);
3. **Tennis racheta** (eng. tennis racket; it. racchetta da tennis).

Kod druge grupe (Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti) i treće grupe učenika petog razreda (Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti) nisu zapaženi oblici **kalkova**.

U okviru ovog tipa konstrukcija međujezika jasno se uočava da se oblici kalkova javljaju samo kod prve grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) što dovodi do zaključka da nije dovoljan samo visok nivo znanja engleskog jezika da bi došlo do ovog tipa transfera, već je neophod-

no da učenik u velikoj meri bude izložen prvom stranom jeziku. S obzirom na mali broj oblika ovog tipa međujezika dolazi se do zaključka da ovaj tip međujezičkih konstrukcija nije tipičan za uzrast u okviru koga je obavljeno istraživanje. Takođe, nameće se i zaključak da se možda ovaj tip oblika međujezika ne zasniva prvenstveno na uticaju prvog stranog jezika (Ringbom, 2001).

5.5.2. Semantičke ekstenzije

Ukoliko se pogledaju oblici **Semantičkih ekstenzija**, kod prve grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) nailazi se na primere neodgovarajuće lične zamenice u konstrukcijama sa glagolom piacere:

1. **Io** piace... (eng. I like; it. Mi piace) ili čak **Lei** non piacciono (eng. She doesn't like; it. A lei non piacciono).

Kada je reč o **Semantičkim ekstenzijama** kod druge grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti), zabeležen je samo jedan primer tj. greška koju je napravio jedan učenik:

2. Io **sono** undici (eng. I'm eleven years old; it. Io ho undici anni).

Kod treće grupe učenika petog razreda (Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti) nisu zapaženi oblici **semantičkih ekstenzija**.

Na osnovu gorenavedenih primera može se doći do zaključka da se ovaj oblik međujezika javlja kod grupe ispitanika koja poseduje visok nivo znanja prvo stranog jezika, dok količina izloženosti nije faktor od presudnog uticaja za pojavu ovog tipa transfera. Takođe, kao i u slučaju kalkova mali broj primera semantičkih ekstenzija upućuje na zaključak da se ovaj tip transfera ne zasniva prevashodno na uticaju prvog stranog jezika (v. Poglavlje 4.1).

5.5.3. Kognati

U pogledu **Kognata** kod prve grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) nailazi se na sledeće primere:

1. I miei **parenti** sono Maria e Milan; Mio padre e mia madre sono i miei **parenti**; (eng. parents-u značenju roditelji, umesto it. genitori- dok parenti na it. označavaju rodjake);
2. In inverno nevica e fa molto **caldo** (eng. cold-znači hladno, umesto it. freddo-dok prived caldo na it. znači toplo);

3. Babbo Natale porta i **presenti** ai bambini; **prezenti** (eng. present- znači poklon, umesto it. regali-dok reč present na it. znači prisutan);
4. Il **dono** (učenik je hteo da kaže krofna eng. donut, dok reč dono na it. znači poklon);
5. Io **resto** in casa (eng. to rest- znači odmoriti se, umesto it. mi riposo- dok reč restare na it. znači ostati);
6. **Classe** di italiano (eng. class- znači čas, umesto it. lezione-dok reč classe znači razred).

Kada je reč o **Kognatima** kod druge grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti), beleže se sledeći primeri:

7. **Presento**; Babbo Natale porta i **presenti** ai bambini (eng. present umesto it. regalo);
8. In inverno nevica e fa molto **caldo** (eng. cold-znači hladno, umesto it. freddo-dok pridev caldo na it. znači toplo).

Kod treće grupe učenika petog razreda (Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti) nisu zapaženi oblici kognata.

Kao što se može primetiti, kognati kao tip konstrukcija međujezika se javljaju kod prve dve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti i Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti) što navodi na zaključak slično kao kod semantičkih ekstenzija da je visok nivo znanja prvog stranog jezika neophodan za pojavu ovog tipa transfera. Ovo zapažanje nije u potpunosti u skladu sa tvrdnjama Ringboma (2001) koji zastupa mišljenje da kognati kao tip transfera forme mogu nastati nezavisno od nivoa znanja jezika (v. Poglavlje 4.1).

5.5.4. Hibridne tvorevine i slivenice

Kod prve grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) nailazi se na mnoštvo primera oblika **Hibridnih tvorevina i slivenica**, a među njima najviše onih reči kod kojih se na reč iz engleskog jezika dodaje morfema za građenje muškog ili ženskog oblika, kao i oblika množine reči u italijanskom jeziku, zatim odgovarajućeg lica prezenta kao i reči napisanih pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika :

1. Ci sono libri e guitaro (eng. guitar; it. chitarra);
2. Ci sono molti libri, computero e radio (eng. computer; it. computer);
3. Il letto è tra l'armadio e il lampo (eng. lamp; it. lampada);

4. A sinistra sono magazin**i** (eng. magazine; it. riviste);
5. Spong**a**; spong**o**; (eng. sponge; it. spugna);
6. **U**mbrello (eng. umbrella; it. ombrello);
7. Syrop**o** (eng. syrop; it. sciroppo);
8. Palac**a**; palac**o**; (eng. palace; it. palazzo);
9. Collect**ia**; colection**ione**; (eng. collection; it. collezione);
10. Scrivo il test**o** (eng. test; it. test);
11. Ospidal ili čak ospidale (eng. hospital, it. ospedale);
12. Corridor**o** (eng. corridor; it. corridoio);
13. Italiano food**a** (eng. food; it. cibo);
14. Io vado **tu** guardare i negozi/ Io vado **tu** scuola di disegno (eng. to; it. a);
15. Loro tok**ano** (eng. to talk; it. parlano);
16. Sch**u**ola (eng. school; it. scuola);
17. Geograph**h**ia (eng. Geography; it. geografia).

U pogledu **Hibridnih tvorevina i slivenica** kod druge grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti), beleži se dosta primera reči engleskog jezika kod kojih se dodaje italijanska morfema za građenje oblika muškog ili ženskog roda; zatim reči napisanih pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika:

18. Comput**er**o (eng. computer; it. computer);
19. Lamp**o** (eng. lamp; it. lampada);
20. Io ho **tu** fratelli (eng. two; it. due);
21. Restauran**t**e (eng. restaurant; it. ristorante);
22. Ball**o** è di fronte a bed (eng. ball; it. palla, pallone);
23. Sept**e**mbr**o** ili sept**e**mbr**e** (eng. september; it. settembre);
24. Sch**h**olla ili čak sch**u**ola (eng. school; it. scuola);
25. **U**mbrello (eng. umbrella; it. ombrello);
26. Cantante perfect**o** (eng. perfect; it. perfetto);
27. Apartment**o** (eng. apartment; it. appartamento);
28. Colect**ion**e (eng. collection; it. collezione);
29. **H**ospedale (eng. hospital; it. ospedale);
30. Dor**o** (eng. door; it. porta);
31. Lei è smart**a** (eng. smart; it. intelligente);
32. Th**h**re (eng. three; it. tre).

Kada je reč o **Hibridnim tvorevinama i slivenicama** kod treće grupe učenika petog razreda (Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti), uočavaju se primeri kod kojih se dodaje italijanska morfema za građenje oblika muškog ili ženskog roda; zatim reči napisanih pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika. Sa tim u vezi zabeleženi su sledeći primeri:

33. Lampo (eng. lamp; it. lampada);
34. Beggo (eng. beg; it. borsa);
35. Computero ili čak computere (eng. computer; it. computer);
36. Commodo (eng. commode; it. comò);
37. Umbrelo ili čak umbrello (eng. umbrella; it. ombrello);
38. Vollibolle (eng. volleyball; it. pallavolo);
39. Schhula ili čak schholo (eng. school; it. scuola);
40. Augosto (eng. august; it. agosto);
41. Chhocolato (eng. chocolate; it. cioccolato);
42. Pencilo (eng. pencil; it. penna).

Mnoštvo primera hibridnih tvorevina i slivenica karakterističnih za sve tri grupe ispitanika jasno upućuje na zaključak da ovaj tip konstrukcija međujezika nastaje pod uticajem prvog stranog jezika, kao i da ovaj oblik transfera nastaje nezavisno od nivoa znanja i količine izloženosti engleskom jeziku (v. Poglavlje 4.1). S druge strane, budući da se najveći broj oblika ovog tipa međujezičkog transfera može uočiti kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) može se zaključiti da nivo znanja i količina izloženosti utiču na sposobnost učenika da koriste sopstveno znanje engleskog jezika prilikom građenja hibridnih tvorevina i slivenica.

5.5.5. Pozajmljenice

I među oblicima **Pozajmljenica** kod prve grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) nailazi se na dosta primera, naročito na upotrebu odgovarajućih predloga karakterističnih za engleski jezik ili pak reči napisanih u originalu kao u engleskom jeziku. Zanimljiva je i upotreba lične zamenice I, nastavka 's za građenje saksonskog genitiva kao i upotreba trećeg lica jednine glagola to be:

1. Stefan è on letto (eng. on znači na; it. sul);
2. I libri sono on scrivania (eng. on; it. sulla);
3. Noi andiamo to cinema (eng. to the cinema; it. al cinema);
4. Festeggio on ventidue gennaio (eng. on the 22 of january; it. il 22 gennaio);
5. Umbrella (engl. umbrella; it. ombrello);
6. Mangio sempre il sandwich (eng. sandwich; it. panino);
7. Design (eng. design, it. disegno);
8. From Belgrado (eng. from; it. di);
9. Voglio to guardare/ Decidono to entrano/Quando voglio to compro; (eng. to; it. voglio guardare/ decidono di entrare/ voglio comprare);
10. Il biglietto for cinema (eng. for; it. per il);

11. Upotreba engleske lične zamenice I (it. io): **I** mi alzo/**I** gioco ai videogiochi/
I mangio alle 12/**I** arrivo/**I** ho;
12. Lui'**s** zaino (eng. 's –nastavak za saksonski genitiv umesto it. il suo zaino),
13. Seguo lo sport **on** TV (eng. on; it. alla);
14. Il film **is** tradizionale (eng. is- od glagola to be; it. è);
15. Una volta **at** mese (eng. at; it. al);
16. Io parlo **on** inglese e italiano (eng. on; it. in);
17. Palla è di **front of** letto (eng. in front of; it. di fronte a);
18. La **capital** dell'Italia (eng. capital, it. capitale).

Kada je reč o **Pozajmljenicama** kod druge grupe učenika petog razreda (Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti), beleže se primeri upotrebe engleskih reči napisanih u originalu. Naročito je česta upotreba engleskih predloga. Zanimljiva je i upotreba lične zamenice I i Me, kao i zamenice u kombinaciji sa trećem licem jednine glagola to be: It's. Sa tim u vezi izdvajaju se sledeće primeri:

19. Stefan è **in** letto (eng. Stefan is in bed; it. Stefano è sul letto);
20. Stefan è **on the** letto (čak i bez člana **on** letto; it. sul letto); zatim **On** letto sono libri; **On** scrivania/ Io gioco **on** computer (it. sul letto/sulla scrivania/al computer);
21. **Racket** (eng. tennis racket; it. racchetta da tennis);
22. Loro vanno **to** mio compleanno/ Io vado **to** cinema; Io regalo **to** nonni/ io vado **to** nonno e Io regalo libri **to** altri/ Vai **to** Via Resavska (eng. to; it. predlog a u kombinaciji sa odgovarajućim oblikom određenog člana ili čak predlog in u primeru in Via);
23. In camera è **bed** ili Accanto a **bed** (it. letto);
24. Mio compleanno **is of 5 september** (it. è il 5 settembre);
25. **Sandwich** (it. panino);
26. Sopra i letto ci sono molti **posters** (eng. posters; it. manifesti);
27. **Ski** (it. sci);
28. **Me** non vado allo stadio (it. io);
29. **It's** divertente (it. è);
30. Upotreba engleske lične zamenice I (it. io): **I** dormo/ **I** guardo la TV/ **I** ho 12 anni.

U pogledu **Pozajmljenica** kod treće grupe učenika petog razreda (Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti), takođe se nailazi na primere reči iz engleskog jezika napisanih u originalu, kao i na upotrebu par engleskih predloga i lične zamenice they:

31. Stefan è **on** letto (eng. on; it. sul);
32. Io vado **to** Petar Petrović scuola (eng. to; it. alla scuola);
33. **Ball** (eng. ball; it. palla, pallone);
34. **Posters/poster** (eng. poster; it. manifesto/manifesti);
35. **Tomato** (eng. tomato; it. pomodoro);
36. Li bevo **milk** (eng. milk; it. latte);
37. In questo **photo** (eng. photo; it. foto);
38. **They** vivono (eng. They; it. loro);
39. Io fai **ski** (eng. ski; it. sci);
40. Preferiti **subject** (eng. subjects; it. materie).

Kao što se može zapaziti iz prethodnih primera, pozajmljenice kao tip međujezičkog transfera se javljaju kod sve tri grupe ispitanika (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti, Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti i Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti) što navodi na sličan zaključak kao u pogledu hibridnih tvorevina i slivenica. U skladu sa Ringbomovom tvrdnjom (v. Poglavlje 4.1) uočava se da i ovaj tip kontrukcija međujezika nastaje pod uticajem prvog stranog jezika nezavisno od nivoa znanja i količine izloženosti. S obzirom da je kod ovog tipa transfera reč o slučajevima potpune zamene reči italijanskog jezika rečju iz engleskog zaključuje se da ovaj oblik međujezika nastaje kao posledica nedostatka vokabulara drugog stranog jezika što je karakteristično za grupu ispitanika petog razreda i prvu godinu učenja italijanskog jezika kada se ovaj tip leksičkog transfera koristi kao kompenzaciona strategija kako se ne bi odustalo od komunikacije.

5.5.6. Uparedna analiza rezultata testova pisane produkcije učenika petog razreda

Ukoliko se uporede rezultati učenika petog razreda, uočava se da je najveći broj međujezičkih kontrukcija nastalih pod uticajem engleskog jezika prisutan kod prve grupe učenika (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti). Ovi rezultati su u skladu sa pretpostavkom da engleski jezik ima veći uticaj na polju leksike i morfologije onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi (v. Poglavlje 5.2). Razlog za ovakav rezultat svakako leži u višem jezičkom nivou znanja engleskog jezika kao i činjenici da je ova grupa ispitanika najviše bila izložena engleskom jeziku. Ukoliko se pogledaju rezultati treće grupe učenika (Nizak nivo znanja/ mala količina izloženosti) takođe

se dolazi do zaključka da se i kod ove grupe ispitanika mogu uočiti oblici međujezičkog transfera, no doduše u mnogo manjem obimu od prve dve grupe (Tabela 1).

Međujezički uticaj iz engleskog jezika – 5. razred

	Visok nivo znanja engleskog jezika		Nizak nivo znanja engleskog jezika
	Velika količina izloženosti engleskom jeziku	Mala količina izloženosti engleskom jeziku	Mala količina izloženosti engleskom jeziku
	Broj učenika: 17	Broj učenika: 15	Broj učenika: 11
Kalkovi	3	/	/
Semantičke ekstenzije	2	1	/
Kognati	14	6	/
Hibridne tvorevine i slivenice	32	22	14
Pozajmljenice	26	25	11
Ukupno	77	54	25

Tabela 1: Oblici međujezika učenika petog razreda.

Budući da je najviše oblika međujezika zabeleženo kod ispitanika koji poseduju visok nivo znanja i koji su u velikoj meri bili izloženi engleskom jeziku, zaključuje se da varijable nivo znanja i količina izloženosti utiču na pojavu međujezičkog transfera engleskog u produkciji italijanskog jezika. Takođe, prisustvo međujezičkih konstrukcija kod ispitanika koji poseduju nizak nivo znanja i u manjoj meri su bili izloženi engleskom jeziku, upućuje na zaključak da varijable nivo znanja i izloženost nisu jedine koje utiču na pojavu međujezičkog transfera na ovom uzrastu.

6. Zaključak

Na osnovu rezultata celokupnog testiranja moguće je zaključiti da dve vrste međujezičkog transfera dominiraju prilikom građenja ciljnih reči u pisanoj produkciji na italijanskom jeziku učenika petog razreda (v. Poglavlja 4.1. i 4.2):

1. Leksički međujezički transfer koji se odnosi na upotrebu cele neciljne reči (iz engleskog jezika) u produkciji ciljne reči (u italijanskom jeziku) i

2. Morfološki međujezički transfer koji se odnosi na produkciju oblika međujezika kod koga se slobodna ili vezana morfema iz engleskog jezika kombinuje sa slobodnom ili vezanom morfemom iz italijanskog jezika u cilju nastajanja reči slične onoj u ciljnom jeziku.

Leksički i morfološki transfer u istraživanju se u najvećoj meri odnose dakle na upotrebu neciljne reči ili morfeme u produkciji ciljnog jezika.

Prema Ringbomu (1986:158), iako se transfer značenja vezuje za maternji jezik, kao tip uticaja koji zahteva „znatnu fluentnost i automatizaciju jezika iz kog transfer potiče”, on takođe kako Ringbom zapaža može da nastane iz prvog stranog jezika ukoliko je nivo znanja tog jezika dovoljno visok (v. Poglavlje 4.1). U goreopisanom istraživanju, budući da su oblici transfera značenja (kalkovi i semantičke ekstenzije) prisutni kod prve i druge grupe ispitanika petog razreda (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti i Visok nivo znanja/ mala količina izloženosti) to donekle potvrđuje ovo Ringbomovo zapažanje. U tom smislu, u situacijama kada imamo učenika sa visokim znanjem prvog stranog jezika koji je u velikoj meri tom istom jeziku izložen, očekujemo da sretremo ne samo oblike transfera forme već i greške koje se tiču kalkova i semantičkih ekstenzija (Ringbom, 2001). To navodi na zaključak da transfer ne utiče samo na oblik jezika već i na semantički obrazac.

Detaljnou analizom rezultata istraživanja može se zaključiti da se na ovom uzrastu (peti razred) javljaju u velikoj meri oblici transfera forme (pozajmljenice, hibridne tvorevine i slivenice, kognati), dok se oblici transfera značenja (kalkovi i semantičke ekstenzije) retko ili skoro uopšte i ne sreću (v. Tabelu 1). Samim tim da se zaključiti da se leksički i morfološki transfer u najvećoj meri javlja kao transfer oblika. Ovo je u potpunosti u skladu sa onim što i sam Ringbom (2001) zaključuje kada navodi da gde god imamo uticaj prvog stranog na drugi strani jezik to će biti transfer celog oblika reči prvog stranog jezika, ili u potpunosti ili u nešto izmenjenom obliku (Ringbom, 2001: 68).

Na osnovu celokupne analize rezultata istraživanja zaključuje se da jedan od razloga zašto učenici pribegavaju oblicima reči iz engleskog jezika svakako leži u činjenici da pokušavaju da premoste jaz u znanju nastao usled nedovoljnog poznavanja italijanskog jezika. Stoga učenici u tom

smislu koriste leksički transfer kao kompenzacionu strategiju (Ringbom, 1986, Agustín Llach, M.P, 2010). Sa druge strane, moguće da je učenici na tom uzrastu reč iz engleskog jezika doživljavaju kao fonološki blisku reči u italijanskom jeziku pa se upravo iz tog razloga odlučuju za reč iz prvog stranog jezika. S tim u vezi, rezultati istraživanja pokazuju da se transfer oblika ne odnosi isključivo i samo na celu reč, kao što je to slučaj sa pozajmljenicama već u slučaju hibridnih tvorevina i slivenica on uključuje i vezane morfeme (Murphy, 2003; Hammaberg, 2001; De Angelis & Selinker, 2001). Detaljnijom analizom navedenih primera hibridnih tvorevina i slivenica jasno uočava se način nastanka ovih oblika međujezika. Zaključuje se da je mahom reč o primerima gde osnova reči potiče iz engleskog, a vezana morfema iz italijanskog jezika (v. Poglavlje 5.5.1.4).

Rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu da je učenikov nivo znanja prvog stranog jezika svakako faktor od vitalnog značaja što je u skladu sa pretpostavkom istraživanja (v. Poglavlje 5.2). U tom smislu nameće se zaključak da će neko sa visokim nivoom znanja prvog stranog jezika radije koristiti strategije koje se baziraju na njegovom znanju prvog stranog jezika od onih koje se oslanjaju na znanje maternjeg jezika. U kom obimu i u kom kontekstu se aktivira znanje prvog stranog jezika kod učenika koji poseduje visok nivo znanja prvog stranog jezika je pitanje koje zahteva svakako dalja istraživanja.

Na kraju ovog poglavlja može se zaključiti da se transfer iz prvog stranog jezika u produkciji na drugom stranom jeziku kod učenika u početnoj nastavi italijanskog kao stranog pre svega ogleda na polju leksike. Prikazani rezultati upućuju na zaključak da se transfer uglavnom javlja kao rezultat međujezičkog podudaranja sličnog pojedinačnog oblika reči i da je uslovljen faktorima nivo znanja i količina izloženosti tj. veća količina izloženosti i viši nivo znanja vode do većeg međujezičkog transfera.

Literatura.

- Agustín Llach, M. P. (2010). An Overview of Variables Affecting Lexical Transfer in Writing: A Review Study. *International Journal of Linguistics*, 2, 1-17.
- De Angelis, G. and Selinker, L. (2001). Interlanguage transfer and competing linguistic systems in the multilingual mind. In Cenoz, Jasone, B. Hufeisen and Ulrike Jessner (eds.), *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives* (pp. 42-58). Clevedon: Multilingual Matters.

- De Angelis, G. (2007). *Third or Additional Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Dewaele, J. (1998). Lexical Inventions: French Interlanguage as L2 versus L3. *Applied Linguistics*, 19, 471-490.
- Fuller, J. (1999). Between three languages: Composite structure in interlanguage. *Applied Linguistics*, 20, 534-561.
- Hammarberg, B. (2001). Roles of L1 and L2 in L3 production and acquisition. In J. Cenoz, B. Hufeisen and U. Jessner (eds), *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives* (pp. 21- 41). Clevedon: Multilingual Matters.
- Manchón Ruiz, R. (2001). Un acercamiento psicolingüístico al fenómeno de la transferencia en el aprendizaje y uso de segundas lenguas. In V. Salazar, & S. Pastor (eds.), *Tendencias y líneas de investigación en adquisición de segundas lenguas* (pp. 39-71). Anexo 1: ELUA Estudios de Lingüística de la Universidad de Alicante.
- Murphy, S. (2003). Second Language Transfer During Third Language Acquisition. *TESOL and Applied Linguistics*, 3, 1-21.
- Odlin, T. (1989). *Language Transfer: Cross-linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ortega, M. (2008). Cross-linguistic influence in multilingual language acquisition: The role of L1 and non-native languages in English and Catalan oral production. *Íkala, revista de lenguaje y cultura*, 13, 121- 142.
- Poulisse, N. and Bongaerts, T. (1994). First language use in second language production. *Applied Linguistics*, 15, 36-57.
- Ringbom, H. (1986). Crosslinguistic influence and the foreign language learning process. In M. Sharwood Smith & E. Kellerman (eds.), *Crosslinguistic influence in second language acquisition* (pp. 150-162). Oxford, UK: Pergamon Press.
- Ringbom, H. (1987). *The Role of the First Language in Foreign Language Learning*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Ringbom, H. (2001). Lexical transfer in L3-production. In J. Cenoz, B. Hufeisen and U. Jessner (eds), *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives*. (pp. 59-68). Clevedon: Multilingual Matters.
- Tremblay, M.-C. (2006). Cross-Linguistic influence in Third Language Acquisition: The role of L2 Proficiency and L2 Exposure. *Cahiers Linguistiques d'Ottawa*, 34, 109-119.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. New York: Linguistic circle of New York.

Snežana Z. Detar Jevdović

LEXICAL AND MORPHOLOGICAL TRANSFER AT THE BEGINNER'S LEVEL OF TEACHING ITALIAN AS L2

Summary

In addition to theoretical framework, paper encompasses the analysis of the results with regard to the study examining how the language proficiency and the amount of exposure to the English language as the first foreign language influence the written production of lexis and morphology of Italian as the second foreign language with regard to students in initial Italian language teaching as foreign language. The fifth grade pupils of the primary school "Petar Petrović Njegoš" studying the English language from the first grade and the Italian language from the fifth grade have been tested. Obtained data have been processed using the methods of quantitative and qualitative analysis. The major objective of the paper is to analyse critically lexical and morphological characteristics with regard to the interlanguage of the fifth grade pupils. The results of the research have shown that two types of cross-linguistic influence are dominant in the construction of target words in written production in the Italian language of fifth-grade students: 1. a lexical cross-linguistic influence that refers to the use of a non-target word (from English) in the production of the target word (in Italian) and 2. a morphological cross-linguistic influence that relates to the production of forms of interlanguage in which free or bound morpheme from English language is combined with a free or bound morpheme from the Italian language in order to create a word similar to that in the target language.

Key words: cross-linguistic influence, language proficiency, amount of exposure, lexis, morphology, English and Italian language, first foreign language, second foreign language.

ГЛАГОЛИ ТИПА „ВЛАДАТИ” У ИМПЕРСОНАЛНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА С ПАРТИЦИПСКИМ ПАСИВОМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду је на грађи из савременог српског језика описан и анализиран један тип имперсоналне реченичне структуре формиране од глагола типа „владати” с предикатом у облику партиципског пасива и допуном у облику инструментала без предлога. Уз презентацију грађе из корпуса, издвојени су чланови ове глаголске класе и анализирана структурна и функционална својства реченица у оквиру којих се они реализују. Предложен је нов начин категоризације ових конструкција у односу на димензије [± персонално] и [± актив] и извршена иницијална анализа изван- и унутарјезичких процеса који омогућавају и условљавају појаву овог типа имперсоналних пасивних реченица у савременом српском језику.

Кључне речи: глаголска класа „владати”, допуна у инструменталу, имперсоналне конструкције, партиципски пасив, имперсонални пасив, савремени српски језик

1. Овај рад настао је са двојаким циљем: а) да се опишу и анализирају структурна и функционална својства имперсоналних реченица с предикатом у облику партиципског пасива и допуном у облику NP_{ins} , илустрованих примерима (1)–(2); б) да се утврди постоји ли и колика је сличност између ових конструкција и пасивних конструкција формираних с транзитивним глаголом (примери (3)–(4)), као и да ли је, и на основу којих аргумената, имперсоналне конструкције овог типа могуће одредити као пасивне.

* Филолошки факултет, Студентски трг 3, e-mail: jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прајамичка исцртавања* (178004), који финансира министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

- (1) *Баратајано је подацима за које никад нико није чуо.*
- (2) *Деоницама тој предузећа врло је често трговано на берзи.*
- (3) *Поменути су подаци за које никад нико није чуо.*
- (4) *Деонице тој предузећа јуџрос су продајне на берзи.*

Иако се рад бави анализом само једног типа имперсоналних реченица с предикатом у облику партиципског пасива – конструкцијама формираним с глаголима типа „владати”, треба имати у виду да оне нису једини експонент овог реченичног типа у српском језику. Уз њих се убрајају и реченице формиране од глагола с директивном допуном у дативу (*Прећено му је у више наврата// Суђено му је у одсуству*), затим оне које се формирају од комуникативних и глагола когнитивних процеса с допуном у облику „о” + NP_{loc} (*О томе је већ расправљано у више наврата// О том амандману још увек није одлучивано*), као и читав низ других реченичних типова.¹

У досадашњим испитивањима синтаксичких структура и реченичних модела српског језика имперсоналне реченице овог типа остале су неописане и без јединствено прихваћене класификације. Томе је свакако допринело и то што реченице пасивне дијатезе у нашем језику и иначе нису, по тврдњи С. Танасића, довољно проучаване, а „разлог за то је што се сматрало да пасивне реченице нису у духу нашег језика” (Танасић 2014:11). Да се ситуација битно променила (и још увек се мења) скренуо је пажњу још пре десетак година М. Радовановић пишући о главним темама „у српском језику и око њега”, када је „...раст продуктивности пасивних структура, анонимизовање и имперсонализовање глаголских образовања и одговарајућих реченичних формација” уврстио у „...преглед инвентара језичких промена што би их ваљало са становишта стандарднојезичке норме преиспитати...” (Радовановић 2007: 244–245). Не доводећи у питање овај неспорни закључак, тежиште рада ипак почива на утврђивању структурних, категоријалних и функционалних својстава датих конструкција као првом и нужном кораку у анализи, док њихов нормативни статус остаје ван граница разматрања.

¹ За потпунију листу синтаксичко-семантичких модела имперсоналних конструкција с глаголом у облику партиципског пасива у савременом српском језику в. Московљевић Поповић (у припреми).

2. За дати тип конструкција карактеристично је да се у савременом српском језику конституише око глагола који припадају невеликој, али семантички јасно издиференцираној класи имперфективних ателичних глагола,² који означавају различите облике управљања, манипулисања или руковања (нечим). Уз ове глаголе се допуна у кореспондентним активним реченицама реализује у облику именичке синтагме у инструменталу, који је још М. Ивић одредила као „изразито објекатски инструментал“, уз напомену да се у неким индоевропским језицима у конструкцијама са овим глаголом јавља допуна у акузативу (Ивић 1954: 113–114). Такав је, на пример, случај са енглеским, у руском се, као и у српском, јавља инструментал, док се у чешком (Janda 2007), фарском и исландском (Jónsson 2009) објекатска допуна уз ове глаголе реализује у дативу. Постојање варијација у одабиру падежних облика које се уочава међу различитим језицима из исте породице, као и међу различитим грамама индоевропске породице упућује на закључак да је реч о појави која је у првом реду рекцијски, значи лексички детерминисана.

2.1. У прикупљеном корпусу су имперсоналне конструкције с партиципским пасивом потврђене са следећим глаголима:³ *барати́ти*, *влада́ти*, *їздова́ти*, *їосїодари́ти*, *дири́товати*, *завлада́ти*, *зайоведати́ти*, *командова́ти*, *манипулиса́ти*, *овлада́ти*, *їилоїира́ти*, *расїола́ти*, *рукова́ти*, *руководи́ти*, *їїрїова́ти* и *уїравља́ти*.

(5) Прије скоро мјесец дана у Административној служби града баратано је податком да је штета на 500 привредних објеката ... око 150 милиона... www.nezavisne.com. ... радило се о сликама величине 2 Gb, у резолуцији од 442 ppi, са којима је баратано као да се ради о малим сличицама. www.benchmark.rs. Држава полиције, или опет Држава којом је владано резонансом Државе... iluzionist54.blogspot.com. Хрватском и Трансилванијом, анектираним деловима Угарске, владано је такође нестручно. www.scribd.com. Уколико железницом није газдовано на домаћински начин, Војводина мора бити обештећена. www.autonomija.info. Ми сматрамо да овом имовином није газдовано на прави начин... www.rtv.rs. Приватним шумама је углавном неплански господарено, што је довело до деградације шумских станишта. www.pp-medvednica.hr. ...одакле је у наредних хиљаду година господарено судбином Европе, Азије и

2 Телични глаголи перфективног вида *овлада́ти* и *завлада́ти* представљају једине изузетке у прикупљеној грађи.

3 Грађа за овај рад ексерпирана је из електронских извора – дигиталних верзија дневне штампе и публикација, као и из других извора доступних на интернету. Извори су наведени на крају рада.

Африке. www.mitropolija.me. ... да влада може затворити „одређене радикалне цамије” у Моленбек округу због страха да је то место одакле је дириговано нападом на Париз... www.pravda.rs. ... умногоме се одразило на уређивачку политику, којом је дириговано из једног центра. www.static.rtv.rs. Најприје је завладано војском. www.vasicraiko.blogspot.com. Са друге стране је за мање од 100 година завладано цијелим Блиским истоком, сјеверном Африком, па све до обала Шпаније. www.frontal.rs. Заповедано је елитном јединицом македонске тешке коњице... sr.storija.wikia.com. Отмицу је ... организовала група терориста којом је командовано из иностранства. www.novosti.rs. ...здруженим снагама полиције, САЈ, АНБ, криминалаца и хулигана командовано је, супротно закону и правилима служби, од стране неовлашћених лица. www.nspm.rs. Лита Форд из групе „Бегунице” („The Runaways”) сведочи како је њоме манипулисано... www.pravoslavni-odgovor.com. Асад тврди да је манипулисано сликом дечака који је расплакао свет. www.blic.rs. У 19.веку је достигнуто оно што се чинило немогуће - овладано је узгојем орхидеја! www.cvecaragardenia.co.rs. Овладавање вишим нивоом подразумева да је овладано свим нивоима који се налазе испод тог нивоа. www.skolskisajt.in.rs Авионом је пилотирано ручно. www.kurir.rs ...продрли у сам командни центар ЦИА ... из кога је пилотирано летилицом.... www.magazin-tabloid.com. ... јавним овлашћењима није располагао у јавном интересу. www.transparentnost.org. ...за прикупљене податке располагао је информацијом о образовном статусу породица из којих ученици долазе. www.doiserbia.nb.rs. ... и њима је руковано на строго прописан начин. www.b92.net. Овим покретом руковано је из Београда. www.forum.b92.net. ... на којој је саградило зграде са канцеларијама из којих је руковођено градилиштем. <http://www.vreme.com>. Организацијом неколико пљачки, а затим и продајом украденог накита, руковођено је директно из Србије. www.rtrs.tv. Поморанцом је трговано у количини од 43 тоне... <https://www.srbijadanas.com>. У току 1996. године на Београдској берзи трговано је и робно-комерцијалним записима... www.belex.rs. ... и да ресурсима буде управљано тако да они могу да подрже и будуће генерације. <https://singipedia.singidunum.ac.rs>. Током првих десет година аутономном облашћу управљано је посредством војне управе... www.novosti.rs.⁴

2.2. Сви наведени примери имперсоналних конструкција са глаголима типа „владати” с предикатом у облику партиципског пасива и допуном у облику слободног инструментала деле одређена заједничка својства како међусобно, тако и са аналитичким пасивним конструкцијама формираним од транзитивних глагола с допуном у акузативу.

2.2.1. У семантичкој, тематској структури ових глагола налазе се два аргумента – агенс и тема, а глаголи означавају релацију у којој рефе-

4 За сваки глагол су због просторних ограничења наведена само по два примера мада их у прикупљеној грађи, посебно за неке глаголе, има много више.

рент агенса контролише референта теме, руководи и располаже њиме, или има ингеренције над њим. Референт агенса носилац је семантичких обележја аниматности, свесности и интенционалности – истих оних које поседује и агенс великог броја транзитивних глагола који се реализују у пасивној конструкцији. Иако агенс у највећем броју реченица остаје синтаксички нереализован (чешће него што је то случај у пасивним конструкцијама с прелазним глаголима), његово је исказивање, бар у неким реченицама, могуће. Ако се реализује, јавља се у истом облику у коме се реализују и агентивне одредбе уз (праве) транзитивне глаголе – као предлошко-падежна конструкција *од сйране* + NP_{gen}:

(6) ...здруженим снагама полиције ... криминалаца и хулигана командовано је, супротно закону и правилима служби, од стране неовлашћених лица. www.nspm.rs. Председник ... сматра да је ... информацијама објављеним на друштвеним мрежама манипулисано од стране Русије и Саудијске Арабије. www.bnr.bg/sr. Као што је управљано целом Србијом од стране Отоманског царства. www.blic.rs. ...признају да је паљењем руковођено из Косовске Митровице од стране шверцера акцизном робом... www.blic.rs.

Такође је могуће, као и у реченицама с перифрастичним пасивом формираним од транзитивних глагола, да се на агенс укаже на индиректан начин, тј. да он буде имплицитно изречен:

(7) ...у административној служби града баратано је податком... www.nezavisne.com. Отмицу је ... организовала група терориста којом је командовано из иностранства. www.novosti.rs. ...аутономном облашћу управљано је посредством војне управе... www.novosti.rs. Овим покретом руковано је из Београда. www.forum.b92.net. Тако је Дукљом владано из Прапратне, Скадра и Котора, Захумљем из Стона, Травунијом из Требиња, Босном из Бобовца. www.novosti.rs. ...порез неће бити потребан јер ће светом и појединим земљама бити владано из једног центра економске и финансијске моћи. www.politika.rs.

Иако ни у једном од примера наведених у (7) агенс није изречен директно, јасно је да је у првом примеру то неко из административне службе града, у другом нека особа или група особа из иностранства, у трећем је реч о колективном агенсу („војна управа”) итд..⁵

5 За више о различитим морфосинтаксичким могућностима за индиректно исказивање агенса в. Танасић (2014: 197-201).

Референт теме може имати исте денотате као и референт теме уз транзитивне глаголе (уп. *Марко је уирављао машином* : *Марко је ѿправио машину*; *Ана је ѿрјовала акцијама* : *Ана је ѿродала акције*). Уз то, референт теме, која се у синтаксичкој структури исказа реализује као NP_{ins} , готово да не подлеже никаквим селекционим рестрикцијама и може се, као што наведени примери илуструју, исказати иманичким синтагмама чији су управни чланови именице које припадају различитим семантичким класама (*Лииа Форд, војска, оркестйар, ѿморанца, шума, леишлица, држава, обласи, железница, слика, овлашћење, ресурс, имовина, информација, робно-комерцијални запис, ниво, узјој* итд.). Ово непосредно произлази из самог значења глагола уз које се носилац семантичке улоге тема исказује именичком синтагмом у инструменталу – *манијулисати/владати/уирављати* може се како живим и неживим, аниматним и неаниматним, тако и конкретним и апстрактним ентитетима. Уз поједине глаголе могућа је, чешћа или прихватљивија употреба једног или другог семантичког типа допуне, али стриктних ограничења нема. Уз сличности које постоје у одабиру референта агенса, овако широк и неомеђен избор референта теме такође указује на битну паралелу између граматикализованог објекта у акузативу који се реализује уз транзитивне глаголе и лексички, односно рекцијски детерминисаног (неправог) објекта у инструменталу уз глаголе типа „владати”.

2.2.2. Веза која се успоставља између предиката имперсоналних реченица с глаголима типа „владати” и њихових допуна синтаксички је и семантички до те мере јака да се приликом синтаксичке реализације исказа изостављање допуне, осим у врло ретким и контекстуално строго ограниченим случајевима, готово у потпуности искључује: *Царвином је лоше уирављано/владано (и она се расјала)*: **Лоше је уирављано/владано (и она се расјала)*.// *Привајним шумама је ујавном нејлански ѿсјодарено, шјо је довело до дејрагације сјанишја*: **Ујавном је нејлански ѿсјодарено, шјо је довело до дејрагације сјанишја*. Немогућност изостављања допуне такође потврђује да је у овом типу конструкција природа синтаксичке и семантичке везе између предиката и допуне, како у формалном тако и у функционалном погледу, блиска оној која се успоставља између транзитивног глагола и његове допуне.

Иако различити аутори, у складу са својим теоријским опредељењем, објекатској допуни у инструменталу уз глаголе типа „вла-

дати” приписују различит типолошки статус (па Стевановић (1979: 80–81), Поповић (2010: 247) и Арсенијевић (2007) говоре о *неправом, индиректном објекту*, а Петровић (2000), одн. Ружић (2005: 506–507) о *непичном, беспредлошком директном објекту*), они често указују на посебност овог типа допуне и његову кореспондентност са објектом у акузативу. Тако Н. Арсенијевић истиче да: „семантичко-синтаксичко обележје обухватности објекатског појма, на који се упућује индиректно, ставља инструментал у опозицију са акузативом као падежом ... директног унутарсинтагматског односа” (*ibid.*: 385), а М. Ивић, говорећи о специфичностима употребе инструментала уз глаголе класе „владати”, закључује: „Овим инструменталом открива се појам који на себи трпи вршење глаголске радње, који је обухваћен овим вршењем” (*ibid.*: 114). Стевановић је најексплицитнији у успостављању паралеле између објекта у акузативу и објекта у инструменталу. Он тврди да нико не може да оспори да су допуне у инструменталу уз глаголе типа „владати” објекти тих глагола „јер радње означене тим глаголима не би биле могуће без ... инструменталом означених појмова (*ibid.*)

Другим речима, обликом инструментала уз глаголе типа „владати” означавају се људи, предмети и апстрактни ентитети без чијег учешћа, односно постојања, реализација глаголске радње не би била могућа (не може се владати, располагати, трговати ако нема оних или онога чиме се влада, располаже, тргује), као што се ни радња правих транзитивних глагола не може реализовати без постојања одговарајућег објекта. Посебно је важно запажање М. Ивић о томе да је реч о објекту који на себи трпи вршење глаголске радње и потпуно је обухваћен њиме – управо су ово својства и објекта транзитивних глагола који се реализују у пасивним конструкцијама. Иако употреба инструментала, свакако, уноси и додатну нијансу значења – значење средства, то не мења чињеницу да глаголи из ове групе свом објекатском аргументу приписују улогу теме (или пацијенса, уп. *Лиџа Форд ... сведочи како је њоме манипулисано...*), значи исту ону семантичку улогу коју својим објекатским допунама приписују и транзитивни глаголи.

2.2.3. Да је у савременом српском језику статус објекатске допуне у инструменталу уз глаголе класе „владати” врло специфичан, те да се NP_{ins} јавља као лексички (рекцијски) условљена варијанта обје-

катске допуне у акузативу⁶ указује и постојање три типа конструкција у којима је могућа алтернација објекта у акузативу и објекта у инструменталу, при чему до промена долази само на плану морфосинтаксичке реализације исказа док семантичке улоге аргумената остају непромењене. То су конструкције у којима NP_{ins} алтернира са NP_{acc} у функцији директног објекта: 1. уз глаголе типа „даровати” (*Бошко је даровао Ану свиленом марамом* : *Бошко је даровао Ани свилену мараму*), 2. уз глаголе типа „натрпати” (*Марко је наптрпао кофер сивари-ма*: *Марко је наптрпао сивари у кофер*), 3. уз глаголе типа „прскати” (*Прскала је лице водом*: *Прскала је воду њо лицу*).⁷ Пошто је реч о синтаксички и семантички разнородним класама глагола, могућност ротације NP_{ins} са NP_{acc} у функцији директног објекта пружа додатни аргумент за тврдњу о инструменталној допуни уз глаголе класе „владати” као лексички условљеној варијанти објекатске допуне у акузативу, што онда расветљава и могућност њихове реализације у деагентизованим конструкцијама с партиципским пасивом.

2.3. Анализа функционалних својстава имперсоналних реченица с глаголима типа „владати” у облику партиципског пасива такође указује на њихову сродност с пасивним реченицама формираним од транзитивних глагола. И један и други реченични тип употребљава се када комуникативна и реченична перспектива захтевају било потпуно уклањање агенса из синтаксичке структуре реченице, односно његову анонимизацију и повлачење са сцене, било његову демотивацију, односно потискивање у позадину. При томе објекатска допуна уз глаголе типа „владати” не мења свој морфолошки лик (и даље је реч о NP_{ins}) за разлику од објекатске допуне уз транзитивне глаголе која мења свој морфолошки облик и у пасивној реченици бива промовисана на позицију реченичног субјекта. Међутим, и објекатска допуна у инструменталу бива на изванредан начин промовисана – она се врло често помера на прву позицију у реченици, чиме постаје топикализована и истакнута у први план (в. 2.1.).

3. Све досад уочене структурне и функционалне паралеле из-

6 Ово је у слично употреби NP_{gen} у функцији објекта уз глаголе типа *сећајући се, дошаћи* се за коју М. Ивић (1983: 116) каже да је „условљена специфичним окружењем”. И Петровић (2000: 444) као примере за типичан беспредлошки, директан објекат наводи реченице *Сећа се њеној осмеха* и *Држи се чињеница*.

7 За више о овим глаголским класама в. Moskviljević Popović (2000: 293–301, 2007: 70–76), Московљевић Поповић (2018).

међу имперсоналних конструкција с глаголима типа „владати” у облику партиципског пасива и аналитичких пасивних конструкција с транзитивним глаголима указују да су ова два типа конструкција у многоме слична, као и да деле бројна заједничка својства. Упркос томе, оне се у синтаксичким описима српског језика не класификују на исти начин – док се конструкције с транзитивним глаголима типа *Поменути су њодаци за које никад нико није чуо* сврставају међу пасивне, конструкције с интранзитивним глаголима типа *Баратиано је њодацима за које никад нико није чуо* означавају се као имперсоналне (али не и пасивне). Основни циљ овог дела рада је да се размотре разлози за овакву класификацију и изложе аргументи за њену измену.

3.1. У савременом српском језику се према формално-синтаксичким критеријумима разликују два типа пасивних конструкција – конструкција са партиципским (перифрастичним) пасивом и конструкција са рефлексивним пасивом (Милошевић 1972; Поповић 2010: 266–268; Пипер 2005: 622–625; Танасић 2014: 12, 189). За оба типа конструкција се како у старијим, тако и у новијим граматикама и језичким студијама тврди да су могуће само у реченицама са правим транзитивним глаголима. Тако, када је о партиципском пасиву реч, Стевановић наводи да „неправи прелазни глаголи ... не могу имати облика трпног придева колико ни непрелазни глаголи, па се зато у школским граматикама сврставају међу непрелазне глаголе ...” (Стевановић 1979: 325), Танасић тврди да „пасивну дијатезу исказују само реченице с прелазним глаголом у предикату (*ibid.*, 189), а код Пипера налазимо да „прелазност насупрот непрелазности представља лексичко-граматичко обележје глагола као врсте речи, према којем се сви глаголи деле на прелазне и непрелазне, а од припадности глагола једној или другој групи зависе многа њихова синтаксичка својства – на првом месту могућност или немогућност употребе глагола у пасивним конструкцијама” (*ibid.*, 611).

Слично је и у граматикама и студијама са других јужнословенских простора. Ј. Вукојевић наводи: „Da bi glagol mogao biti pasiviziran nužan je (ali ne i dovoljan) uvjet da on svojom leksičkom projekcijom zahtijeva obvezatnu prisutnost objektne dopune (u akuzativu bez prijedloga i koja uz to nema adverbijalnu funkciju). Taj uvjet ispunjavaju tranzitivni glagoli (intransitivni dosljedno isključuju objektну dopunu)” (VUKOJEVIĆ 1992: 244).⁸

8 Уп. и К. Милошевић (1972), Katičić (2002:156), Silić и Pranjković (2007: 196), Belaj (2004), Saavedra (2007).

Да пажњи граматичара нису промакли и примери који потврђују да је опсег језичких чињеница које се односе на партиципски пасив много шири од оног који се обично разматра, показује студија о структури просте реченице Милке Ивић (Ivić 1983). Анализирајући обличке верзије предиката у реченицама у којима вршилац радње постоји али се оставља у анонимности, она наводи и примере конструкција са трпним придевом и неправим објектом (*расирављано је о њој*), као и примере конструкција са трпним придевом и сентенцијалним објектом (*гоговорено је да сасијанак њочне у шест*) (*ibid.*: 76). Дефинише их и одређује у односу на димензију *имперсоналности* / *имперсоналности* као имперсоналне реченице чији се „предикат не подаје повезивању са субјекатском формом са којом би остварио конгруенцијски однос; у схеми: Pred $\rightarrow$ Subj. + Pred.” (*ibid.*: 82–83). Када је о њиховој дијатези реч истиче, без даљих образлагања, да „кад објекат постоји, али је исказан као индиректан ... (и) ... кад службу објекта не врши именичка реч, већ реченица...” онда конструкције остају „ван пасивних реченичних структура” (*ibid.*: 76).

У дужој студији која је у целости посвећена пасивној реченици, Б. Белај нуди донекле другачију типологију. И он примере као што су *У уводном излагању ујозорено је на неке дилеме* и *Из америчке службе указано је на борбу њојшв гроје* сврстава међу имперсоналне (непасивне) конструкције образлажући то чињеницом да „у тим рећеницама предикат није сročан са субјектом/nominativom, као једним од основних предуслова пасивизације” (Belaj 2004: 14–16). Међутим, за реченице са клаузалним субјектом, као што су *Одлучено је да се ујакмица одјоги* и *Наређено је да се њовучемо* он тврди да „ни у ком случају нису безличне јер је предикат сročан с nominativom оствареним субјектном рећеницом...” и то аргументује наводећи да сложеној реченици *Наређено је да се њовучемо* у потпуности одговара проста реченица *Наређено је њовлачење* у којој је „glagolska imenica *повлачење* у улози субјекта/трпителја, а објема је рећеницама могуће придружити њихов активни концептуални корелат...” (*ibid.*).

Поредећи пасивне конструкције у хрватском и бугарском језику, Д. Сааведра допушта постојање безличног пасива у реченицама типа *Тук е њушено*, али само када је њихов предикат транзитивни глагол, тј. када постоје и кореспондентне, како их она назива, „традиционално пасивне” реченице типа *Тук е њушена лула* (Saavedra 2007: 220). Другим речима, и ова ауторка сматра да је присуство прелазног глагола

у функцији предиката у пасивној конструкцији обавезан услов за реализацију пасива јер „čak i kad je u neprijelaznoj uporabi, takav glagol sadrži u svojoj semantičkoj strukturi impliciran pasijens radnje” (*ibid.*).

У *Синтакси савременог српског језика* (Пипер и др. 2005) наводе се три примера за имперсоналне реченице с партиципским пасивом – *О томе је много писано.// Са овима је свршено// О томе је одлучено на синоћној седници*. Ове реченице одређују се као „безличне реченице с партиципом пасива у именском делу предиката” (Пипер 2005: 605), што би значило да се анализирају као особен вид копулативних конструкција, чија је дистинктивна црта употреба партиципа пасива у функцији именског предикатива.

Свим наведеним анализама заједничко је: 1. да се у пасивне конструкције убрајају само оне у којима је предикат у персоналном (личном) облику, односно само оне у којима постоји конгруенција између субјекта и предиката; 2. да се транзитивност глагола сагледава и анализира као стриктно дихотомно категоријална, односно да се глаголи одређују или као транзитивни (могу се реализовати у пасивним конструкцијама), или као интранзитивни (не могу се реализовати у пасивним конструкцијама); 3. да се имперсоналне конструкције са интранзитивним глаголима доследно и без изузетка искључују из пасивне дијатезе. Како последњи наведени услов обухвата и глаголе који се реализују са неправим објектом, при чему се у обзир узима само формална, синтаксичка, а не и семантичка валенца предиката, имперсоналне реченице с глаголима типа „владати” у облику партиципског пасива и објекатском допуном у инструменталу се по дефиницији сврставају међу имперсоналне (непасивне) реченице.

3.2. Иако је овакво схватање пасива било доминантно у различитим школама структурализма, варијантама генеративне граматике, као и у словенској и јужнословенској лингвистици, у савременој језичкој типологији и синтаксичкој теорији прихваћени су нови, шири критеријуми за дефиницију пасива по којима се и одређени типови имперсоналних конструкција са универзално дефинисаним својствима укључују у категорију пасивних конструкција, односно у поткатегорију *имперсоналних пасивних конструкција*. По тим критеријумима, конструкција се одређује као имперсонално-пасивна: 1. ако постоји кореспондентна активна конструкција; 2. ако је реченица без граматичког субјекта (или је, као

у неким језицима, присутан „неиспуњен” (‘dummy’) субјекат); 3. ако се предикат налази у одговарајућем, морфолошки или морфо-синтаксички маркираном облику пасива; 4. ако реченични члан који је носилац семантичке улоге агенс или није присутан у синтаксичкој структури исказа, или се исказује необлигаторном NP или PP у одговарајућем, граматикализованом облику; 5. ако је агенс носилац обележја аниматности, свесности и интенционалности, односно ако је реч о особи, или скупу особа (колективу, институцији); 6. ако су прагматска и дискурсна ограничења при употреби овог типа конструкција строжа него кад је реч о употреби кореспондентне активне реченице (Siewierska 1984: 93–126, Frajzyngier 1982, Abraham и Leisö 2006, Kiparsky 2013).

На основу ове листе критеријума (а понекад и нешто шире, која укључује и својства специфична само за поједине језике која се овде не наводе јер су без значаја за анализу српског језика), имперсоналне пасивне конструкције уочене су и описане у санскрту, латинском, немачком, холандском, велшком, ирском, финском, литванском, пољском, турском и канада језику, између осталих.⁹

Примена наведених критеријума на имперсоналне реченице с глаголима типа „владати” у облику партиципског пасива и објекатском допуном у инструменталу показује да је сваки од њих испуњен: 1. према свакој реченици наведеној у 2.1. постоји и кореспондентна активна реченица (...у Администраиивној служби ірада барайіано је йодайіком... : Администраиивна служба ірада барайіала је йодайіком ...); 2. ниједна од реченица из корпуса нема граматички субјекат (2.1); 3. предикати свих реченица из корпуса налазе се у облику партиципског пасива; 4. ако је у синтаксичкој структури реченице присутан конституент који је носилац семантичке улоге агенс, исказан је одговарајућом, граматикализованом конструкцијом PP „од сйіране“ + NP_{gen} (2.1. и 2.2.1); 5. подразумевани (имплицитни) агенс сваке од реченица из корпуса носилац је обележја аниматности, свесности и интенционалности (2.1. и 2.2.1); 6. употреба имперсоналних пасивних конструкција свакако је мање честа и подлеже већим ограничењима од употребе кореспондентних активних реченица (2.3).

4. Анализа, у првом реду значењских и функционалних, али и одређених структурних својстава имперсоналних конструкција с гла-

9 За ширу, мада и даље непотпуну листу в. Siewierska (2013).

голима типа „владати” у облику партиципског пасива и објекатском допуном у инструменталу указује на бројне подударности између овог типа конструкција и пасивних конструкција с партиципским пасивом које су формирају од транзитивних глагола. Додатна провера обележја ових конструкција у односу на општелингвистичке критеријуме који се користе при категоризацији реченица као имперсонално-пасивних показује да оне испуњавају све критеријуме који се за овај тип конструкција у литератури наводе. Пошто и анализа грађе и анализа испуњености критеријума дају исте резултате, следи да конструкције овог типа треба одредити не само као имперсоналне (као што је то до сада био случај у граматицама српског језика), већ као *имперсоналне пасивне реченице*, а на листу језика у којима је реализација овог реченичног типа могућа треба додати и савремени српски језик.

Опис и анализа имперсоналних пасивних реченица с глаголима типа „владати” представљају само први корак у одређењу граница и обележја категорије имперсоналног пасива у српском језику. Њена адекватна, емпиријски и теоријски утемељена детерминација биће окончана тек када се начини исцрпан инвентар свих типова реченица који се у њу сврставају и дефинишу синтаксичко-семантички обрасци по којима је формирање имперсоналних пасивних реченица у савременом српском језику могуће.

Извори

www.nezavisne.com, www.b92.net, www.forum.b92.net, www.novosti.rs, www.blic.rs, www.rtv.rs, www.pravda.rs, www.benchmark.rs, iluzionist54.blogspot.com, www.scribd.com, www.static.rtv.rs, www.autonomija.info, www.mitropolija.me, www.pp-medvednica.hr, www.vasicrajko.blogspot.com, www.frontal.rs, sr.istorija.wikia.com, www.nspm.rs, www.pravoslavni-odgovor.com, www.kurir.rs, www.cvecaragardenia.co.rs, www.skolskisajt.in.rs, www.magazin-tabloid.com, www.rtrs.tv, www.transparentnost.org, www.doiserbia.nb.rs, <http://www.vreme.com>, <https://www.srbijadanas.com>, www.belex.rs, <https://singipedia.singidunum.ac.rs>.

Литература:

- Ивић, М. (1954/2005). *Значења српскохрватској инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка ситуација)*. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Милошевић, К. (1972). Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом језику. *Књижевни језик* I/3–4: 63–86.
- Московљевић Поповић, Ј. (2018). О бенефактивним конструкцијама са глаголима типа „даровати”. *Српски језик* XXIII: 99–115.
- Московљевић Поповић, Ј. *Имперсоналне пасивне конструкције у савременом српском језику*. Београд: Филолошки факултет, у припреми.
- Петровић, В. (2000). О предлошком објекту у српском језику. *Зборник Материјала српске за филологију и лингвистику* XLIII: 437–445.
- Поповић, Ј. Синтакса. (¹²2010). У: Ж. Станојчић и Ј. Поповић, *Грамматика српској језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 204–384.
- Пипер, П. (2005). Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. У: П. Пипер и др. *Синтакса савременој српској језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска, 575–982.
- Пипер, П., Антонић, И. Ружић, Б., Танасић, С., Поповић, Ј., Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременој српској језика. Простја реченица*. У редакцији М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић, М. (2007). *Сјари и нови сјиси – оједи о језику и уму*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ружић, В. (2005). Проста реченица као синтаксичка целина. У: П. Пипер и др. *Синтакса савременој српској језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска, 477–571.
- Стевановић, М. (³1979). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) II – Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Танасић, Сreto. (2014). *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига.

*

Abraham, W. и Leisiö, L. (2006). *Passivization and Typology: Form and function*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Arsenijević, N. (2007). Tranzitivnost i padeži objekta u srpskom jeziku. *Зборник Матѳице српске за славистику* 71–72: 377–389.
- Belaj, B. (2004). *Pasivna rečenica*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Frajzyngier, Z. (1982). Indefinite agent, passive, and the impersonal passive: A functional study. *Lingua* 58: 267–290.
- Ivić, Milka. (1983). *Lingvistički ogledi*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta.
- Janda, L. (2007). From Cognitive Linguistics to Cultural Linguistics. *Slovo a Smysl* 8: 48–68.
- Jónsson, J. G. (2009). Verb classes and dative objects in Insular Scandinavian. У: Barðdal, Jóhanna и Chelliah, Shobhana L. (yp.). *The Role of Semantic, Pragmatic, and Discourse Factors in the Development of Case*. Amsterdam: John Benjamins, 203–224.
- Katičić, R. (2002). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Globus.
- Kiparsky, P. (2013). Towards a null theory of the passive. *Lingua* 125: 7–33.
- Moskovljević Popović, J. (2007). *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*. Beograd: Čigoja.
- Saavedra, D. (2007). Pasivne konstrukcije u hrvatskome i bugarskome jeziku. *Labor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik* 2/4: 217–241.
- Silić, J. i I. Pranjković. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Siewierska, A. (1984). *The passive: a comparative linguistic analysis*. London: Croom Helm.
- Siewierska, A. (2013). Passive Constructions. У: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Доступно на: <http://wals.info/chapter/107>. Приступљено 8. 10. 2017.).
- Vukojević, L. (1992). Sintaksa pasiva. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, sv. 18: 235–258.

Jasmina Moskovljević Popović

Summary

INTRANSITIVE VERBS OF THE TYPE „VLADATI” (‘TO GOVERN’) IN IMPERSONAL PERIPHRASTIC PASSIVE CONSTRUCTION IN CONTEMPORARY SERBIAN

This paper focuses on one particular type of construction in contemporary Serbian language – an impersonal sentence formed from intransitive verb of the type “vladati” (‘to govern’) in periphrastic passive construction, as its predicate, and NP_{ins}, as its oblique complement. This type of construction is classified as impersonal (and non-passive) in both traditional and contemporary grammars of Serbian, despite morphosyntactic form of its predicate (analytic passive), its distribution, and its discourse function.

Apart from presenting the relevant corpus material, the paper offers the analysis of major structural and functional traits of this type of construction. Arguments which support its reclassification and new categorization along the dimensions of [± personal] and [± active] have been proposed. An initial analysis of the extra-linguistic and intra-linguistic processes which enable and condition the appearance of this type of impersonal passive constructions in the contemporary Serbian language has also been conducted, and questions for further research have been specified.

Key words: the verb class 'to govern', the instrumental complement, impersonal construction, passive, impersonal passive, the Serbian language

EVIDENTIALITY AND MODALITY IN ENGLISH AND SERBIAN ACADEMIC DISCOURSE OF FORESTRY RESEARCH PAPERS

The aim of this paper is to investigate the relationship between evidentiality and epistemic modality in English and Serbian academic discourse of scientific articles in the field of forestry. Two corpora consisting of scientific texts in each of the two languages were formed and examples of evidentiality and epistemic modality were recorded in them. The findings and descriptions of evidentiality are presented comparatively, and the general finding is that the two languages generally express evidentiality through similar means. Some interesting constructions and differences in the use of evidential markers were described, such as two-layered evidentiality in English and evidential constructions with the verb *moći* 'can' and verbs of cognition in Serbian. The established purpose of these constructions is hedging, as one of the typical features of academic discourse. Another feature of the Serbian texts is a range of verbs of perception, while zero evidentiality appears in the English corpus only. The research suggests that the same linguistic means can be used as markers of evidentiality and epistemic modality, whose degree of epistemic evaluation varies depending on the type of information source and the evidential marker used. The epistemic component in evidentials is seen as facultative, while its degree varies along a gradient. Although evidentiality and epistemic modality deal with different semantic areas, a common overlap between them was found. However, it is proposed that demarcation between these two areas be maintained, despite the common overlap of these two areas in markers which only seem to be purely evidential at first sight.

Key words: evidentiality, epistemic modality, evidential markers, academic discourse

* Univerzitet u Beogradu Šumarski fakultet, Kneza Višeslava 1, 11 000 Beograd; elektronska pošta autora: katarina.lazic@sfb.bg.ac.rs

1. Introduction

Given that one of the most interesting problems that researchers of modality are faced with is the relationship between *evidentiality*, i.e. marking of the source of information, and *epistemic modality*¹, this paper is an attempt to comparatively examine the status of evidentiality in English and Serbian academic discourse of forestry research papers.

The research was conducted by observing markers of evidentiality in an English language corpus composed of ten scientific papers in the field of Forestry from ten different SCI² list scientific journals and a book on the topic of forest ecology, whereas the Serbian corpus involved ten different articles from two different issues of the journal *Bulletin of the Faculty of Forestry in Belgrade*³ written by ten different authors. So far, there have not been many studies concerned with the theoretical status of evidentiality or its description in the Serbian language, which was an additional reason to write this paper. The description of evidentiality is provided using examples from the Serbian and English texts, while special attention is paid to certain adverbs, verbs of perception and some evidential constructions. The markers of evidentiality are subsequently classified as inferential or reportive and discussed, particularly with respect to the relationship between evidentiality and epistemic modality incorporated in the semantics of some of them.

The literature review defines the areas of epistemic modality and evidentiality and gives an overview of the theoretical dispute concerning these two areas. This section also points to certain studies whose findings are relevant for this research. The subsequent section presents the findings and descriptions of evidentiality in Serbian and English, which are grouped and presented comparatively. Each section with illustrative examples is followed by a short discussion on the findings. The author finds the connection between the findings and literature, and based on that reaches some conclusions on the complex relationship between evidentiality and

1 This research is confined to the complex relationship between epistemic modality and evidentiality, and makes no mention of deontic modality.

2 Science Citation Index –Journal list

3 Glasnik Šumarskog fakulteta. Univerzitet u Beogradu –Šumarski fakultet-Beograd.

epistemic modality. In addition, the paper highlights some specific features of academic discourse related to evidentiality.

Finally, the findings of this research can contribute to the debate on the relationship between epistemic modality and evidentiality. Although some researchers argue that they constitute the same area of epistemic modality, others believe that their demarcation is necessary because of the actually different semantic areas that they cover.

Most examples found in this research reveal that evidential markers incorporate epistemic modality as part of their semantics, unlike some other examples which are purely evidential. The overlap between the areas of evidentiality and epistemic modality in some of the examples is elaborated on and the author tries to provide some explanations for such coincidences. Eventually, it is argued that semantic demarcation between these two areas should be maintained and that the facultative incorporated epistemic component in evidential markers can move along a gradient, depending on the type of evidential marker and the information source, which can be either specified or unspecified.

2. Literature review and related research

This section of the paper introduces several topics that are connected with this research and presents a brief overview of different studies whose findings had an impact on the author and the conclusions reached in this paper.

1.1. Hedging, citing and referencing as features of academic writing

It is often believed that academic writing, particularly scientific writing, is factual, and that it simply conveys facts and information. However, it has been recognised that an important feature of academic writing is the concept of cautious language, often called “hedging” (Bowker, 2007). In other words, it is necessary to make decisions about your stance on a particular subject, or the strength of the claims you are making. A wide range of words and phrases can be used in hedging and some of these are the following: modal auxiliary verbs such as *can*, *could*, *may*, *might*, *should*, *would*, verbs of perception such as *appear*, *look*, *seem*, *tend*, probability

adjectives such as *likely, possible, probable, unlikely*, probability adverbs such as *asperhaps, possibly, probably, presumably*, frequency adverbs such as *generally, occasionally, often, seldom, usually*, that clauses and a number of other constructions. A large number of words and phrases used in hedging are at the same time markers of evidentiality, which makes this feature of academic writing particularly interesting for this research.

Early research of Fraser (1975) investigated the effect of modals and semi-modals on the illocutionary act denoted by a performative verb in performative sentences. He found that the modal relieves the speaker from some of the responsibility, and calls such cases ‘hedged performatives’. In some of his later researches Fraser (1980) also discusses hedging as the mitigation of the force of harshness and hostility of one’s actions, limiting hedges to expressions like *kind of* and *sort of*.

House and Kasper (1981) have also discussed hedges as a means of modifying certain types of speech-acts, i.e. requests and apologies. They created a politeness marker category called downgraders in which they included hedging. In their paper these devices are called hedges, understaters, down toners, play-downs or minus staters.

On the other hand, Hyland (1998) describes hedging as “either a lack of complete commitment to the truth value of an accompanying proposition or a desire not to express that commitment categorically” (p.1). In his book on hedging in scientific articles this author relates a systematic analysis of forms to a pragmatic explanation and provides a comprehensive study of hedging in academic research papers. The study shows connection between the extensive use of possibility in research writing and the social and institutional practices of academic communities, as well as the ways knowledge is socially accepted through texts. Major functions, forms and distribution of hedges are identified and research article genre is investigated to present a framework based on the ideological and social environment that interprets academic texts. The conclusion is that hedging is crucial for making scientific arguments and science in general. In addition to that, Hyland elaborates on the importance of hedging for student writing with certain teaching implications related to the use of hedging.

The use of literature to support your ideas is one of the primary features of academic writing. This requires that the authors read widely the work of other researchers, in order to seek out the different sides of a

debate within a particular field of inquiry. This also means that the authors need to demonstrate evidence of their literature exploration by including these researchers in their writing and mentioning their points of view. This technique of referring to other authors is often termed citing, documenting, or in-text referencing. This kind of information is useful in that it provides evidence, which may be in the form of theoretical ideas, critical evaluations, research findings, and scholarly opinions to back up the points you are making (Bowker, 2007). All cases of citing and referencing mark the source of information for the given statements, which makes them markers of evidentiality. The academic discourses of Serbian and English, which are investigated in this research, reveal their specific features of evidentiality through citing, referencing and hedging.

2.2. The relationship between evidentiality and epistemic modality

Evidentiality may be defined in functional terms as the speaker's assessment of his/ her grounds for saying what he/she does, and *an evidential* as a grammatical form which expresses evidentiality (Portner, 2009).

Great care must be taken in considering the relationship between evidentiality and epistemic modality, as different scholars talk about it in different ways. The following two views can be found in the literature which attempts to give a precise analysis of evidentiality: Evidentiality should be distinguished from epistemic modality because the two categories relate to quite different types of meaning. Evidentials affect the speech act performed by a sentence (i.e. its sentential force), while epistemic modals contribute to truth conditions just as claimed by modal logics (Portner, 2009). De Haan (1999) claims that the two notions should be distinguished because there are major differences between the two. He argues that evidentiality and epistemic modality differ in their semantics, i.e. that evidentials *assert* the nature of the evidence for the information in the sentence, while epistemic modals *evaluate* the speaker's commitment to the statement. He also claims that the origins of evidential morphemes differ greatly from the lexical sources of epistemic modals.

Alexandra Aikhenwald (2004), who investigated evidentiality in many different languages, holds that although every language has lexical and other means to denote the source of information, only about one

quarter of the languages of the world have it as a grammatical category. Aikhenvald (2004) notes that in many languages evidential systems are frequently marked in parallel with other linguistic categories. For example, a given language may use the same element to mark both evidentiality and mirativity. Although Aikhenvald (2003) argues that evidentials may indicate the attitude of the speaker about the validity of a statement, she believes that is not a required feature of evidentials, and holds that evidential-marking and epistemic-marking can cooccur. When the relationship between evidentiality and modality is concerned, Aikhenvald (2004) quite vigorously argues that these are two different categories, and the central argument is that when the information source is marked as a grammatical category it still does not imply any reference to the validity or reliability of knowledge or information. This author also argues that evidentiality and epistemic modality are two different categories because they are mutually exclusive in a number of languages.

On the other hand, Plungian (2001) argues that there is a domain where modal values and evidentials overlap, and where probability is evaluated. According to him, an epistemic marker contains more evidential properties in the case of a specified source of the speaker's hypothesis. An evidential supplement can always be seen in an epistemic marker, while the opposite is not always true. Actually, not all evidential markers are modal since they do not necessarily include an epistemic judgement. This author argues that, generally, reliability of information mostly depends on the way it was obtained, i.e. that mediated information is considered the least reliable, while visually obtained information seem to be the most reliable. More precisely, this author pointed out that some kind of knowledge is always related to epistemic judgments, but that epistemic evaluation is not always involved, as in the case of hearsay. There is an inversion of the relationship between epistemic modality and evidentiality in that case, since it seems as if epistemic meanings depend on evidential ones.

Some other authors argue that evidentiality is a kind of epistemic modality, since evidential crucially contribute to truth conditions (McCreedy, Ogata and Matthewson in Portner, 2009). These authors are actually proposing that evidentiality and epistemic modality together constitute a broader class, and that, within this class, epistemic modals and evidentials are two common types.

Many scholars believe the relation between these two categories is a strong one (or even a necessary one). For example, Palmer (1986: 51) divides the realm of epistemic modality in the following way:

“There are at least four ways in which a speaker may indicate that he is not presenting what he is saying as a fact, but rather:

- (i) that he is speculating about it
- (ii) that he is presenting it as a deduction
- (iii) that he has been told about it
- (iv) that it is a matter only of appearance, based on the evidence of (possibly fallible) senses.”

The area of possibility (i) is commonly called *judg(e)ments* and is what people usually associate with epistemic modality. The other three possibilities represent three types of *evidentiality*. What binds these four possibilities together, according to Palmer (1986) is: “... the indication by the speaker of his (lack of) commitment to the truth of the proposition being expressed” (p. 51).

Palmer (1986) differentiates between two different subsystems of epistemic modality the subsystem of judgments with speculatives and deductives as its members and evidentials whose members are quotatives (which are used to quote someone else’s words) and statements whose source is sensory evidence.

According to the Palmer’s 1986 language typology both languages investigated in this research, i.e. English and Serbian belong to the languages with a subsystem of evidentials which tends to be marked through a variety of elements indicating the information sources which are optional and usually do not indicate evidentiality as their primary function — thus do not form a grammatical category.

Trbojević-Milošević (2004) provides a contrastive description of epistemic modality in Serbian and English, in which evidentiality is placed within the wider scope of epistemic modality. However, she pays particular attention to some, although not all modal markers with specific evidential semantics. Researchers of evidentiality as a specific semantic category, which can be grammaticalised or expressed through lexical means, have agreed that epistemic meaning is present in only one group of evidentials. According to Vjemer in Popović (2010), who investigated the share of epistemic modality in the structure of evidential markers, the epistemic

component in evidential markers occurs primarily in the statements which are reported words of another person, in the cases where the speaker explicitly expresses his/her evaluation of the truthfulness of the information obtained second-hand. In the case of inferential modality modal words take over the role of evidential markers and they refer more to the way of perceptive or logical deduction or the origin of the proposition than to the judgement of its truthfulness. This paper only partly supports that view and elaborates on some examples of inferential evidentiality which incorporate epistemic meaning, and that will be discussed into detail in the subsequent sections.

As far as terminology is concerned, it was observed that Popović (2010), who investigated the relationship between modality and evidentiality in Serbian and Ukrainian, used Vjemer's term *reportive evidentiality* to indicate that the information was reported to the speaker by another person. The same author uses the term *inferential evidentiality* to refer to the way of logical deduction used to get to the information which is being conveyed. Some of the types and subtypes of this typology will be used in the description of evidential markers in this paper.

3. Materials and method

This research was performed by observing and recording the examples of markers of evidentiality in an English language corpus composed of ten scientific papers of approximately ten thousand words in the field of Forestry from ten different SCI list scientific journals and one book on the topic of forest ecology, whereas the Serbian corpus included ten articles with an approximate number of words from two different issues of the journal *Bulletin of the Faculty of Forestry in Belgrade*.

For the English texts names of authors and their affiliate institutions were used to make sure that the articles were written by native English speakers. In addition, in order to avoid idiosyncrasies from individual writers, the author of this research made sure that the investigated texts in both Serbian and English come from different authors. The observed examples of evidentiality were extracted and they are discussed into more detail in the following section.

The results are listed and discussed in three major subsections including reportive, inferential and zero evidentiality, with special attention paid to some interesting examples of evidentiality subtypes and adverbs with specific semantics.

4. Results and Discussion

4.1 *Reportive evidentiality in Serbian and English academic discourse*

Some of the major features of the academic discourse are citing and referencing, which are typical examples of reportive evidentiality with a specified source of information. They appear in a variety of forms such as in the following expressions in Serbian:

Expressions with a specified source of information:

(1) *Učešće devastiranih sastojina u kitnjakovim šumama je visoko (Medarević, 2006).* 'The share of devastated stands in sessile oak forests is high' (Medarević, 2006).

(2) *Grini (Greene, 1998) kao načine promocije navodi...* 'as ways of promotion Greene (1998) states'

Sometimes they occur in the form of double referencing, such as in:

(3) *Prema Srejoviću (Medarević et al. 1991), klima mezoklisura je svežija.* 'According to Srejović (Medarević et al, 1991) the climate of meso gorges is cooler.'

Similar examples were found in the English text:

(4) *...one year ground water travel time (cf. Pijanowski and others, 2007)*

(5) *As argued by Marsalek and others (2001), they have not been the subject of systematic research.*

(6) *The relationship between morphology and survival is not linear as shown by Oliet et al. (2009).*

About 20% of all the recorded examples of evidentiality in the Serbian text and about 25% in the English text belong to citing and referencing.

These findings indicate that the percentage of reportive evidentiality with a specified source of information in the Academic discourse and the corpus of forestry is high when compared to other types of evidentiality. Both texts generally reveal a lot of evidential marking of all types. These findings are also fully in accordance with the style of academic writing which imposes upon the writer the obligation to support his statements with a specified source of information in the form of referencing and citing.

There are also examples of expressions with a less specified source of information such as in:

(7) *Prema navodima iz zapadne Evrope, u lišćarskim šumama je ona fakultativni parazit.* 'According to some records from Western Europe it is a facultative parasite in broadleaved forests.'

(8) *Neki istraživači napominju da se u Finskoj i Škotskoj ova vrsta često sreće kao izazivač truleži.* 'Some researchers note that this species is a common cause of wood rot in Finland and Scotland.'

(9) *Francuski autori su ustanovili da je Quercus borealis osetljiv na napad gljivica.* 'French authors found that *Quercus borealis* was sensitive to wood rotting fungi attack.'

(10) *Ranija istraživanja pokazuju da konkurentnost cena pored kvaliteta utiče na...* 'Previous research has shown that, besides quality, the competitiveness of prices affects...'

(11) *Autori su zaključili da je patogenost A. mellea i A. ostyae približno ista.* 'The authors have concluded that *A. mellea* and *A. ostyae* are characterized by almost the same pathogenicity.'

Examples of autoreferencing were found in both the English and the Serbian corpus, such as in:

(12) *Kao što smo već napomenuli, potencijal šumskog porekla biomase pruža osnovu za njeno ekonomski opravdano korišćenje.* 'As we had already mentioned in this paper, the potential of the origin of biomass from forests provides the basis for its economically justified use.'

Another example from the English text is illustrative of autoreferencing:

(13) *As we have already suggested, these weights incorporate human values.*

One of the typical examples of autoreferencing which is commonly found in Serbian discourse *kao što sam ranije rekao* ‘as I have already said’ (Popović, 2010) appears in a slightly different form in the Serbian corpus of this research in the form *kao što smo već napomenuli* ‘as we have already noted’, and in the English corpus as the closely corresponding form *as we have already suggested*. In both cases the actual speaker coincides with the primary speaker, who is a specified speaker, which adds epistemic meaning.

In some of the examples the source of information is not specified, such as in:

(14) *U ovoj studiji je ustanovljeno da su šume bukve, jele i smrče slične po učešću flornih elemenata.* ‘In this study it was established that beech, fir and spruce forests are similar in terms of the share of floral elements.’

(15) *U diskusiji za NPVse napominje da postoji dosta mogućnosti za smanjenje...* ‘In the discussion it was noted that there were plenty of options for reduction...’

(16) *Analizom uslova konstatovano je da postoje poslovne banke kod kojih je moguće dobiti kredit sa kamatnom stopom od 5%.* ‘In the analysis of conditions it was found that there are some banks that provide loans with a 5% interest rate.’

(17) *Ovim istraživanjem je i sa aspekta finansija potvrđeno da se dobri rezultati u intenzivnim zasadima mogu očekivati, iako se oni ne nalaze na optimalnim staništima.* ‘In this research it has also been confirmed from the financial aspect that good results can be expected in intensive plantations, in spite of the fact that they cannot be found in optimal sites.’

Some authors, such as De Haan (1999) argue that demarcation between epistemic modality and evidentiality is necessary, because an evidential *asserts* that there is evidence for the speaker’s utterance, but refuses to interpret the evidence in any way and epistemic modality reflects the degree of confidence in the truthfulness of the statement. However, in a paper which compares modality and evidentiality in Serbian and Ukrainian, Popović (2010) argues that the same marker can both have a modal function and express evidentiality. According to her, the epistemic component of the same markers varies from neutral to negative evaluation of the truthfulness of a statement and this epistemic component is facultative. Depending on whether the source of information is specified or unspecified the amount of epistemic modality can vary if the same marker is used.

The author argues that evidential markers have epistemic modal meaning in the cases where the source of primary information is a concrete speaker. It is also argued that the cases with an unspecified source of information are epistemically neutral.

If we take a look at some of the examples from this paper, we can argue that when the writer marks a concrete person as the source of information, such as in (1) or (2), he does not take on any responsibility for the truthfulness of the statement, which makes his attitude neutral. On the other hand, if we look at the expressions with an unspecified source of information such as (14) *ustanovljeno je* 'it was established' and (16) *konstatovano je* 'it was established/found' the idea may be that the information comes from a source which is generally acceptable as reliable, which slightly evaluates the statement, implying that the speaker/writer shows a positive attitude towards logical deduction used as the source of this statement. The first finding does not corroborate the findings of Popović (2010), who argued that evidential markers with a specified source of information incorporate a high degree of evaluation of the truthfulness of the proposition, which makes them burdened with epistemic meaning. The same author claims that when the source of information is not specified, the speaker's attitude towards the truthfulness of the statement is neutral. Unlike Popović (2010), we argue that some indirect evaluation of the truthfulness of these statements is incorporated in such expressions.

Some examples of the evidential modal adverb *reportedly* were recorded in the English corpus, as well as some examples of reportive evidentiality with an unspecified source of information such as *is said to*.

Two examples of the evidential modal adverb *reportedly* were found with no closely corresponding adverb in the Serbian corpus.

(18) *Heather voles reportedly used kinnikinnick as 85-90 per cent of their diet in both summer and winter.*

(19) *Oysters reportedly can discharge 500 million ripe eggs.*

An example of reportive evidentiality with an unspecified source of information, in the form of an evidential phrase *is said to* was also found, which is illustrated by the example

(20) *Queen termites are said to lay tens of thousands of eggs.*

Both these examples involve epistemic markers with an unspecified source of information. If we use the same logics as in the previous paragraph, that an unspecified source can be regarded as generally acceptable, they may be seen as expressions with a slightly positive and not neutral attitude towards the truthfulness of the reported statements.

Some authors have argued that the nature of evidentials is heterogeneous and that the same markers denote evidentiality and epistemic modality, and especially that the degree of epistemic modality can move along an epistemic gradient (Vjemer in Popović, 2010). Findings of the research Popović (2010) suggest that the same markers can have both the modal and evidential function depending on the situation and context and the marker's place in a sentence. Popović (2010) argued that the Serbian evidential marker *navodno* 'allegedly' in some, but not all cases, clearly indicates distancing from the truthfulness of the proposition, or even doubt in its truthfulness, which makes it heavily burdened with epistemic meaning.

This research is confined to academic discourse, and probably because of that many interesting examples of reportive evidentials, such as *allegedly* were not found in the English discourse. This adjective is mentioned in the section on reportive evidentiality, because it is semantically close to the adverb *reportedly*. The adjective *allegedly*, described by Trbojević-Milošević (2004), actually expresses lack of evidence and commonly occurs in texts related to trials investigations or other forms of legal action. The semantically close Serbian adjective *navodno* 'allegedly, 'which means "according to the words of others" is mentioned by Popović (2010) as an adjective whose position in a sentence defines the measure of its epistemic component. Trbojević-Milošević (2004) described *navodno* 'allegedly' as an adjective with a special semantic effect.

Both the English and the Serbian texts in this research are marked by the absence of such adjectives and the presence of semantically similar, but epistemically less distancing adjectives and phrases.

Finally, it can be concluded that the same linguistic means can be used as markers of evidentiality and epistemic modality and that the degree of epistemic evaluation in an evidential expression varies depending on the specific markers and types of information sources.

4.2 Inferential evidentiality in Serbian and English academic discourse

Unlike in the case of reportive evidentiality, in which the source of information is someone else's statement, the source of information in inferential evidentiality is logical deduction. A number of verbs of cognition such as *zaključiti* 'conclude', *konstatovati* 'establish', *utvrditi* 'determine', *ustanoviti* 'find' and the conclusive verb *ukazivati* 'imply' illustrate this type of evidentiality in the Serbian text:

(21) *Na osnovi svega izloženog, može se zaključiti da ne postoji uslov za proširenje materijalne osnove.* 'On the basis of the above, it can be concluded that there is no grounds for expanding the material plan.'

(22) *Na osnovu istraživanja u ovom radu, ustanovljeno je da su šume jele, bukve i smrče po učešću srednjeevropskih flornih elemenata slične svim navedenima.* 'On the basis of the research described in this paper, it was found that forests of fir, beech and spruce are similar in terms of the share of floral elements.'

(23) *Prethodnim ispitivanjima utvrđeno je da izabrani lepak ne izaziva vidljive promene na premazu.* 'Previous research had determined that the selected adhesive does not cause visible changes on the coating.'

(24) *U kasnijim istraživanjima na Zlataru konstatuje se široko rasprostranjenje ove zajednice.* 'In further research on Mt. Zlatar it was established that the distribution of this community was wide.'

(25) *Prikazani rezultati ukazuju na to da se u zasadima topola može izvoditi prilično sigurna računica.* 'The shown results imply that fairly correct calculations can be made in poplar plantations.'

On the basis of the listed examples, it is obvious that it is sometimes difficult to keep the classification into reportive and inferential evidentiality without a certain overlap. Although the listed markers of evidentiality refer to the way of logical deduction, some of them, such as (23) and (24) at the same time report on deductions whose source is a statement from another investigation.

The verb *zaključiti* 'conclude' such as in examples (21), (26) and (27) often occurs in a construction with the verb *moći* 'can' such as in:

(26) *Možemo zaključiti da u zajednici jele bukve i smrčena Tari preovlađuju florni elementi hladnijih predela.* 'We can conclude that floral elements of cold landscapes prevail in the community of fir, beech and spruce on Mt. Tara.'

(27) *Kao što se može zaključiti interna stopa definiše povrat na investirani capital.* 'As it can be concluded the internal rate defines the return on invested capital.'

The verb *moći* 'can' in example (26) can be interpreted as a confirmation that logical deduction, which is the source of information, can take place. This adds a little bit of hedging to the statement, in comparison to a possible statement e.g. *Stoga, zaključujemo da u zajednici jele i smrče...* 'Therefore, we conclude that in the community of fir and spruce...', which is fully in accordance with the style of academic writing.

In example (27) the listener is reminded of the fact that a similar way of deduction is generally acceptable, which adds justification to logical deduction. We can suppose that the writer assures the reader that there is a possibility to make a logical deduction, which is the guarantee for the truthfulness of that statement. As the writer reminds the reader that he/she approves of the logical deduction which leads to the statement, some indirect positive evaluation of its truthfulness can be recognized, but the writer is still distanced from explicitly expressing this attitude. It seems logical that these evidential markers appear in academic writing, whose language should present conclusions, which are open to further investigation, and not presented to the reader as the absolute truth.

In the English corpus we find some of the verbs such as *suggest* and *indicate* which refer to the way of logical deduction.

(28) *Our finding suggests that results from further analysis of whole intra-ring mean densities might be difficult to use.*

(29) *Altogether, these results indicate it was the effects of treatment at the intra-ring level that were the most apparent.*

There is also an example of two-layered evidentiality, such as in (30). The verb of perception *seem* is followed by the verb *suggest* in the second layer, which explains the way of logical deduction. It seems as if the speaker is trying to be cautiously distanced from the possibility that

a certain way of logical deduction is the right one. Once again the feature added to the text is hedging.

(30) *The week trend observed in our study, however, **seems to suggest** that fertilization causes EW% to reach a stable level.*

The verb of perception *seem* was found in several examples in the English corpus, such as in:

(31) *Furthermore, since the treatment had no effect in latewood densities, **it seems that** the fertilization treatments used in the present study did not lower wood density.*

Although English does not have a grammaticalized system of evidentials, and belongs to the languages whose modal system is basically a system of judgements, some propositions are based on evidence available through perception. Such a statement is also placed into the category of epistemic judgements, and only some languages have separate systems of judgements and evidentials (Palmer, 1986). The most reliable of the senses is vision, although not completely reliable. Trbojević-Milošević (2004) describes the verbs *seem* and *appear* in a construction with infinitive. They imply that the evidence available through the sense of vision allows someone to conclude something. Therefore, they refer to the way of logical deduction as the source of information.

Yet, it seems that these verbs are not purely evidential and epistemically neutral since the verbs such as *seem* or *appear* express a certain amount of belief of the speaker in the truthfulness of the propositions from his/her own perspective, especially in constructions such as *it seems to me that...* Although evidentials are generally considered objective, Palmer (1986) wrote that it can only be concluded at first sight, because evidentials which introduce information received through visual or other senses must be subjective in their origin. According to him, they indicate that the speaker gives no guarantees for that truthfulness of the statements. However, although no guarantees can be made, the speaker presents his/her own perspective, and a positive attitude towards the truthfulness of the statement can be recognized. As it can be seen from example (31), the phrase *it seems that* can be used to express epistemic modality and make a judgement of a past event in the present.

Trbojević-Milošević (2004) describes the Serbian verbs *izgledati* ‘appear’ and *činiti se* ‘seem’ as evidentials, and Popović (2010) makes difference between the use of those verbs with a dative pronoun, which according to her then makes them reportive or inferential. It can be argued that they primarily indicate that perception is the basis for logical deduction, and they should be placed into the category of inferential evidentials. As they are highly subjective, some evaluation of the truthfulness of the statement following them has been recognized, i.e. an overlap between their evidential and epistemic components.

Verbs of perception which can be placed into the same semantic category as *videti* ‘see’, such as *zapaziti* ‘notice’, *uočiti* ‘observe’ and *primetiti* ‘spot’ were used in the Serbian text to denote inferential evidentiality.

(32) *Zapaža se takođe da je zapremina materijala na lopatici promenljiva.* ‘It has also been noticed that the volume of material on the blade is changeable.’

(33) *Uočava se, takođe, da je karakter krive drugačiji pri malim vrednostima u odnosu na krive za veće uglove.* ‘It can also be observed that the character of the curve at small values differs from the curve at greater angles.’

(34) *Uvidom u dobijene podatke za internu stopu prinosa može se zapaziti da se njena vrednost kreće u rasponu od 4,32 do 6, 94%.* ‘On the basis of the insight into the results obtained for the internal yield rate, it can be noticed that its value ranges from 4,32 to 6, 94%.’

(35) *Poslednjih godina može se primetiti da postoji nova ekološka etika, koja treba da se temelji na aktivnom odnosu...* ‘In the past few years a new ecological ethics can be observed, which should be based on an active relationship.’

(36) *Može se videti da je film kompaktan i da ne postoje oštećena mesta.* ‘It can be seen that the film is compact and undamaged.’

In all these examples with verbs of perception the source of information is unspecified and not concrete. Popović (2010) argues that quotatives with a specified source are more burdened with epistemic meaning than the expressions, in which the source of information is unspecified, which are according to her, epistemically neutral.

In the above examples the source of perception is not specified, and the origin of logical deduction is perception. However, it can be argued that the writer also indirectly expresses some belief in the truthfulness of the state-

ment by drawing the attention of the reader to the fact that what is claimed can be perceived by many entities or generally. The writer's attitude towards the truthfulness of the statement is not clear, but his/her attitude towards logical deduction as the source of information in this case is positive, which may indirectly also refer to the positive evaluation of the statement.

It is difficult to keep the classification into reportive and inferential evidential markers, as some of them denote that the source of logical deduction is perception which makes them inferential, but also that this deduction comes from another piece of writing.

Merlini-Barbaressi in Trbojević-Milošević (2004) classifies modal adverbs, *apparently*, *clearly*, *evidently*, *obviously* and *manifestly* as inferential adverbs. According to her they do not indicate that the speaker's own attitude towards the epistemic status of the proposition, but that the listener should make a conclusion regarding the truthfulness of the proposition, and that the listener should conclude themselves on the truthfulness of the proposition on the basis of the available evidence. These adverbs are also called evidential adverbs based on the fact that they do not support modality, but evidentially submodify the epistemic system based on judgements (Hoye, 1997 in Trbojević-Milošević 2004). Some examples of these adverbs were found in the English text, and they are the following:

(37) *Clearly*, research is needed to improve valuation options for NEBA.

(38) *Obviously*, microclimatic conditions during summer periods are alternatively dry in IDF forests, and...

In addition, an evidential expression with a similar meaning was also found:

(39) In any case, **it is evident** in the present work **that** there is an overwhelming effect of morphological attributes over physiological and performance attributes.

This modal expression is semantically similar to the modal adverbs *clearly* and *obviously*, and similarly refers to logical deduction as the source of information. Therefore, it can also be placed into the category of inferential evidentials. However, it can be argued that there is a subjective component, which adds evaluation of the truthfulness of these statements.

Something that may seem evident, clear or obvious to the speaker does not refer to others who may not realize the logics underlying the deduction in (37), (38) and (39). Therefore, it can be interpreted that these statements seem clear, obvious and evident from the perspective of the speaker who uses these very adjectives to show his/ her positive attitude towards the way of logical deduction. On the basis of that, we can say that they are subjective and show a kind of positive indirect evaluation of the proposition as well. A similar example was found in the Serbian text with the evidential marker *očigledno* 'obviously':

(40) *Očigledno je da porast ugla postavljanja lopatice, a pri malim vrednostima ugla ne utiče značajno na količinu materijala.* 'Obviously, an increase in the angle of the blade, at small angle values does not significantly affect the quantity of material.'

In the case of *očigledno* 'obviously', the speaker actually evaluates the logical deduction by saying that it is easy to make and believes that it is a valid source of information.

Finally, it has been generally accepted that these inferential evidentials primarily indicate that the source of information is logical deduction, and it can be added that they do not only assert the evidence but also positively evaluate the logical deduction and support the reader in making such a deduction.

4.3 Zero evidentiality

Zero evidentiality can be defined as an attempt to transfer a kind of direct personal experience to the listener or reader. Imperative can instigate the listener or reader to direct perception by activating one of the senses. Examples of zero evidentiality often do not contain modal markers. Popović (2010) suggests that the category of zero evidentiality should involve verbs of perception in the imperative mood.

Although no such examples were found in the Serbian corpus of this research, an interesting example was found in the English corpus.

(41) *Note that prior to 1975 there is no treatment as these are historical years.*

In this example the writer does not overtly express his/her attitude toward the truthfulness of the statement, but asks the reader to experience the same inference through his/her own senses.

5. Conclusions

The aim of this paper was to investigate evidentiality and its relation to epistemic modality in academic forestry research papers in Serbian and English. Although both English and Serbian belong to the type of languages without a grammaticallised system of evidentials, they generally express evidentiality through similar means, and some minor differences in the use of their evidential markers were observed. However, most evidential forms in one of the two languages have closely corresponding markers in both their semantics and form in the other language.

The English corpus revealed presence of the reportive evidential adverb *reportedly*, while it was not possible to find an adverb in the Serbian corpus which would closely correspond to it in its semantics and form.

The Serbian corpus revealed a wider range of verbs of perception than the English corpus. These verbs are *videti* 'see', *zapaziti* 'notice', *uočiti* 'observe' and *primetiti* 'spot', which implies that visual perception is the primary source of logical deduction. Further, the Serbian corpus revealed lack of zero evidentiality, whereas the English texts involved one interesting example of this evidentiality subtype, and both the English and Serbian texts showed the absence of adverbs with specific semantics, such as *navodno* 'allegedly'.

Some conclusions were also reached regarding the specific features of academic discourse when evidentiality is concerned. The academic discourse investigated in this research reveals a high percentage of reportive evidential markers with a specified source of information in both the English and Serbian texts. This can be explained for by the fact that claims made in academic discourse are generally often supported by citing and referencing. In addition to that, hedging was observed as the function of a large number of evidential markers used in this discourse.

Some interesting constructions, such as two-layered evidentiality in the English corpus and evidential constructions with the verb *moći* 'can'

and verbs of cognition were found in the Serbian corpus. What is more, it was concluded that the purpose of these constructions is hedging, as one of the typical features of academic discourse.

It should be pointed out that the classification of evidentiality into reportive, inferential and zero evidentiality is not strict, as some evidential markers belong to more than one of these categories. The purpose of this classification was to group the markers of evidentiality, facilitate their description and observance of similarities and differences between them in the investigated languages.

The research of reportive evidentiality in this study indicates that when the source of information is specified, there is no evaluation of the statement. On the other hand, when the source of information is unspecified, some indirect positive evaluation can be observed, and therefore these cases are not seen as epistemically neutral.

Although it is generally believed that inferential evidentials are epistemically neutral, this paper presents the finding that several inferential evidential markers observed in this research positively evaluate the deduction taking place as the source of information, which may be seen as indirect support to the truthfulness of that statement.

In addition to that, the findings of this research can contribute to the debate on one of the most interesting issues that scholars of evidentiality are faced with, and that is the relationship between evidentiality and epistemic modality. While Palmer (1986) views all evidentials as subjective and part of a broader class of epistemic modality, De Haan (1999) believes that demarcation between evidentiality and epistemic modality is necessary, since evidentials are *unmarked* with respect to a commitment to the truth, while evidentials merely assert that there is evidence to back up the speaker's utterance. With reference to that, this research of English and Serbian academic discourse takes the intermediate position, in line with the view of Givón in De Haan (1999), who claims that the link between evidentiality and epistemic modality is not straightforward. In accordance with that, the research described here suggests that the same linguistic means can be used as markers of evidentiality and epistemic modality, whose degree of epistemic evaluation varies depending on the type of information source and the evidential marker used. Although evidentiality and epistemic modality deal with entirely different semantic areas,

the findings of this research suggest that in most cases there is an overlap between them. Yet, in some cases the speaker's attitude towards the truthfulness of the statement is neutral and can be seen as purely evidential. On the basis of that, it is suggested that demarcation between these two areas should be maintained, but also that an overlap between them can occur in markers which only seem to be purely evidential at first sight. According to this research, the epistemic component in evidentials is seen as facultative and its degree can vary along a gradient.

Finally, it should be noted that this research is confined to the relationship between evidentiality and epistemic modality in Serbian and English academic forestry research papers. Future research could investigate the specific features of evidentiality in other types of discourse or a corpus of texts belonging to a different scientific discipline. Since zero evidentiality was observed in just one example in the English corpus, a more detailed research of this type of evidentiality in the academic discourses of both investigated languages could be another extension left to some future research.

References

- Aikhenvald, A. Y. (2003). Evidentiality in typological perspective. In A. Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (Eds.) (pp. 33–62). Amsterdam: John Benjamins.
- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Bowker, N. (2007). *Academic Writing: A Guide to Tertiary Level Writing*. Massey University: Palmerston North.
- De Haan, F. (1999). Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics*, 18, 83-101.
www.u.arizona.edu/~fdehaan/papers/SWJL99.pdf.
- Fraser, B. (1975). Hedged Performatives. In Cole, P. and Morgan, J. L. (eds.), *Syntax and Semantics*. Vol. 3. (pp. 187-210). New York: Academic Press.
- Fraser, B. (1980). Conversational Mitigation. *Journal of Pragmatics*. 4 (4), 341-350.
- House, J. & Kasper, G. (1981). Politeness markers in English and German. In F. Coulmas (Ed.), *Conversational routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*. The Hague: Mouton.
- Hyland, K. (1998). *Hedging in scientific research articles*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

- Palmer, F.R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plungian, V. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics*, 33, 349–357.
- Popović, Lj. (2010). Kategorija evidencijalnosti u srpskom i ukrajinskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 77, 17–47.
- Portner, P. (2009). *Modality*. Oxford: Oxford Linguistics.
- Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz*. Beograd: Filološki fakultet Beograd.

Katarina O. Lazić

Sažetak

EVIDENCIJALNOST I MODALNOST U AKADEMSKOM DISKURSU ISTRAŽIVAČKIH ČLANAKA ŠUMARSTVA NA SRPSKOM I ENGLESKOM JEZIKU

S obzirom na to da je jedan od najinteresantnijih problema sa kojim se suočavaju istraživači modalnosti veza između evidencijalnosti, odnosno označavanja izvora informacije, i epistemičke modalnosti, ovaj rad predstavlja pokušaj da se komparativno ispita status evidencijalnosti u engleskom i srpskom akademskom diskursu i korpusu šumarstva. Istraživanje je sprovedeno tako što su posmatrani markeri evidencijalnosti u korpusu tekstova na engleskom jeziku, koji se sastojao od naučnih članaka iz oblasti šumarstva iz časopisa sa SCI liste i knjige iz oblasti ekologije šuma, dok je korpus na srpskom jeziku sastavljen od članaka koje su napisali različiti autori iz dva izdanja časopisa Glasnik šumarskog fakulteta u Beogradu. Broj dosadašnjih studija koje su se bavile teorijskim statusom evidencijalnosti ili njenim opisom u srpskom jeziku nije veliki, što je predstavljalo dodatni razlog za izradu ove studije. Opis evidencijalnosti je načinjen pomoću primera iz tekstova na srpskom i engleskom jeziku, dok je posebna pažnja posvećena određenim priložima, glagolima percepcije i nekim evidencijalnim konstrukcijama. Nalazi i opisi evidencijalnosti su predstavljeni komparativno, a ustanovljeno je da ova dva jezika generalno izražavaju evidencijalnost sličnim sredstvima. Opisane su neke interesantne konstrukcije i razlike u upotrebi markera evidencijalnosti, kao što su, na primer, dvoslojna evidencijalnost u engleskom jeziku i evidencijalne konstrukcije sa glagolom *moći* i glagolima kognicije u srpskom jeziku. Utvrđena svrha ovih konstrukcija je ograđivanje, kao jedna od tipičnih karakteristika akademskog diskursa. Još jedna odlika tekstova na srpskom je niz glagola percepcije, dok se nulta evidencijalnost javila u samo jednom primeru u korpusu tekstova na engleskom jeziku. Ovo istraživanje sugerise da se ista jezička sredstva mogu upotrebiti kao marker evidencijalnosti i epistemičke modalnosti, čiji stepen epistemičke evaluacije varira u zavisnosti od tipa izvora informacije i konkretnog markera evidencijal-

nosti koji je upotrebljen. Dok se epistemička komponenta u evidencijalima smatra fakultativnom, njen stepen se kreće duž gradijenta. Iako evidencijalnost i epistemička modalnost pripadaju različitim semantičkim oblastima, pronađeno je da se često preklapaju. Ipak, predloženo je da se se granica između ove dve oblasti zadrži, uprkos čestom preklapanju u markerima, koji samo na prvi pogled deluju kao čisto evidencijalni.

Ključne reči: evidencijalnost, epistemička modalnost, akademski diskurs

CULTURE AND LIVING ENVIRONMENT IN LANGUAGE: A CASE OF POSSIBLE VARIATIONS IN METAPHOR¹

This paper examines a possibility of metaphors of cognition using sensory verbs based on touch, i.e. somatosensation. Among the five basic perceptions, a common source for metaphor concerning knowledge and understanding is vision, commonly known as KNOWLEDGE IS VISION, i.e. *I see your point*, meaning 'I understand your point'. Another type of sensation used in this metaphor is hearing, often found in languages spoken in certain regions, such as Australia, Papua New Guinea, East Africa, etc. The use of hearing is a result of religious influence, in a sense that only religious people are able to 'see' everything, and the use of vision is reserved to certain religiously gifted people and common people resort to other sources. The case of somatosensation may not involve cultural influence such as religion, but topography or climate may be of importance in creating this type of metaphor. A case in question is Finnish, which has developed a verb of cognition based on a word *käsi* 'hand'.

Key words: metaphor of cognition, somatosensation, topography, climate, body parts

1. Introduction

Much of research in linguistics in the past couple of decades has been dedicated to finding universal features. However, as typological studies have gained in popularity and diversities in structure and usage against universal emerged. These diversities are not merely a variation in forms and meaning, but can be a reflection of culture and topography, i.e. how

* toyotaj.lit.osaka.cu@gmail.com

1 The abbreviations used in this paper are as follows: COP = copula; ERG = ergative; LOC = locative; NEG = negative; NOMZR = nominaliser; PRS = present; PRT = particle; PST = past; SG = singular; VN = verbal noun.

people have seen the world and conceptualise it. This idea is not totally new, but it has not been studied in the area of metaphor. Metaphor often assumes that its source domain is influenced by speakers' experience or cognitive frame, but experience can be altered according to living environment. This may be beyond linguistic study, but with interdisciplinary approaches, one may be able to investigate the relationship between how we express ourselves through language and our living environments. Following this line of research, we argue in this paper that metaphor can also be affected by, broadly speaking, topography and climate. Metaphors relating to vision are studied, i.e. KNOWLEDGE IS VISION, as exemplified in English *I see your point*. This conceptual metaphor is considered universal, but there are variations in less studied languages, involving hearing and smell as a source of perception. A particular case in question here is a use of touch, i.e. somatosensation. In some languages, it seems that the type KNOWLEDGE IS TOUCH seems to be possible, and this is analysed in terms of speakers' living environment.

The organisation of this paper is as follows: the relationship between metaphor and culture cum cognition is shown to highlight that there may be exceptional cases for what is commonly recognised as conceptual metaphor. A particular example is metaphor concerning time, particularly considering a case of Aymara. Then metaphors concerning vision, i.e. KNOWLEDGE IS VISION, are discussed, presenting various non-standard cases from languages from Australia and Africa. Finally, somatosensation in metaphor is examined in relation to speakers' living environment, including topography and climate.

2. Metaphor, culture and cognition: a case of expression of time

Let us look at metaphors expressing time. Time is often considered as motion in conceptual metaphor, i.e. TIME PASSING IS MOTION according to Lakoff (1993). In a broad sense, time and space have been considered closely related, and even when there is no motion, plotting a time as a static point in the flow of time can be possible. Consider a case from Irish in (1). A sequence of events is plotted one after another, and the temporal sequence is considered in a spatial sense (i.e. front and rear), and this

spatial relationship is expressed with a preposition *tar eis* ‘after’, yielding a reading ‘I am in a state of being after an event of finishing a work.’ A number of languages use this type of space-based expressions to refer to time.

Irish

- (1) *Tá mé tar eis mo chuig óbair a chrioughnú*
 COP I after my piece work PRT finish.VN
 ‘I have finished my work.’ (lit. ‘I am after finishing my work.’)

Núñez and Sweetser (2006) further divide it into two types, i.e. TIME PASSING IS MOTION OF AN OBJECT (moving time) and TIME PASSING IS MOTION OVER A LANDSCAPE (moving Ego). The variation is made according to whether time is conceived as spatial objects or static objects. Núñez and Sweetser (ibid.: 406) describes the difference as follows, along with schematic representation in Figure 1.

The special case TIME PASSING IS MOTION OF AN OBJECT metaphor is depicted in (a), where times are conceived as spatial objects moving, relative to a static canonical observer, from front (future times) to back (past times). In this case, the observer is the deictic center. The other special case of the metaphor, TIME PASSING IS MOTION OVER A LANDSCAPE, is illustrated in (b), where the observer moves relative to static objects conceived as times. The deictic center in this case is a static object in the landscape.

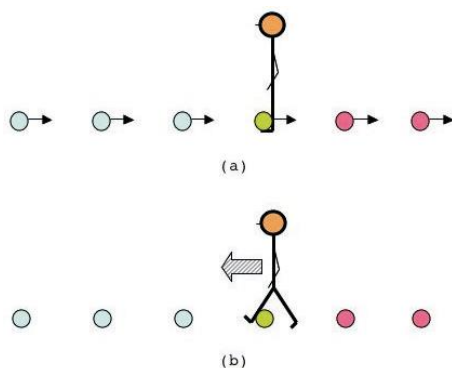

Figure 1. Moving time (a) and moving ego (b) (Núñez and Sweetser 2006: 406)

This difference is borne out of research in Aymara, where the conceptualisation of time based on physical space is reversed from that of common Indo-European languages, i.e. the front is considered as past and the rear, future in Aymara. This is also shown in gesture, where waving forwards refers to past, and backwards, future. Aymara is known for exhibiting this type of conceptualisation of time, but it can be found in other languages, such as Tuvan (Turkic, Klein 1987), Maori (Austronesian, Thornton 1987), Malagasy (Austronesian, Dhal 1995) and Brazilian sign language (p.c. Lorraine Leeson). This can be also seen in grammaticalisation of time-reference words based on body parts or spatial expressions with body as a deictic centre. Heine and Kuteva (2002) presents a number of examples, as shown in (2) to (4). In English, for instance, a body part *back* became a temporal adverb ‘earlier’. Other examples are demonstrated in (2). Likewise, the front part of the body refers to futurity, as shown in (3). A case of Aymara shows the opposite pattern, and the front part became past reference, and the backside of the body, future reference, as demonstrated in (4).

Front > future

- (2) Thai *laŋ* ‘back’ > *laŋ-càag* ‘after’ (lit. ‘back from’); Icelandic *bak* ‘back’ > *baki* ‘behind, after’; English *back* (N) > ‘earlier’; Nanay (Tungusic) *xamasi* ‘back’ > ‘ago’; Estonian *tagasi* ‘back’ > ‘ago’.

Back > past

- (3) Shona (Bantu) *mberi* ‘front’ > ‘ahead’; Moré (Niger-Congo) *béoghé* ‘be in front’ > *béogho* ‘tomorrow, the following day’.

Back > future; front > past (Núñez and Sweetser 2006: 402)

- (4) Aymara *nayra* ‘eye/front/sight’ for past, *qhipa* ‘back/behind’ for future

The difference here lies on how visualisation plays a role in culture. In case of Aymara, the past events are experienced by speakers, in a sense of ‘they have seen these events.’ Future events, along this line of conceptualisation, cannot be seen and therefore, future is considered to be located at the back of their head. It is often the case that in these cultures, shamanism and different forms of native religions play an important role in their daily life, and they even affect the form of languages in some occasions.

3. Vision and cognition

In a number of languages, vision is often used as a source domain for metaphor of cognition, e.g. English *I see your point*, meaning ‘I understand your point’. ‘Seeing is believing’ seems to hold true in this case. This has a long history, as the vocabulary related to comprehension and knowledge in modern languages can be traced back to vision-related meanings. For instance, Proto-Germanic *wāit* ‘I know’ is derived from Proto-Indo-European **weyd-* ‘see’. Originally, Proto-Germanic *wāit* was a perfective form of a verb of vision. The aspectual meaning ‘I have completed seeing’ was not shifted to the past tense ‘I saw/have seen’ as commonly found in various languages, but rather to ‘I know’. This line of development suggests that what was visually experienced was considered as knowledge. In modern Germanic languages, the residues of this line of development can be seen in German *wissen* ‘know’ or English *wise* and *wit*. Outside of the Germanic languages, Irish *fios* ‘knowledge’ is also derived from the same source.

By looking at the case of Germanic languages, the link between vision and cognition seems to be very strong, but this is not universal. For instance, in spite of the presence of the metaphor, MacArthur et al. (2015) points out that the frequency can vary in each language, and its use is very frequent in English, but not so in Spanish. In addition, typologically there are variations concerning metaphors referring to knowledge, e.g. Evans and Wilkins (2000) reports a case of knowledge is audition in Australian languages, and Thanassoula (2016) presents a case of knowledge is olfaction in a Bantu language, Lussesse. For instance, an Australian language Pitjantjatjara has a verb *kulini* ‘hear’, as exemplified in (5a), and it is highly polysemous. Among various senses, this verb can be used as a verb of cognition, as exemplified in (5b). This is not what is expected in, for instance, Indo-European languages, and what is unique in these languages is that verbs of hearing seem to be the prime source for semantic extensions.

Pitjantjatjara (Australian, Evans and Wilkinson 2000: 563, 564)

- (5) a. *Ngayulu anangu-ngku wangkanytjala kulinu*
 I people-ERG talk.NOMZR.LOC hear.PST
 ‘I hear people talking.’
- b. *Mutuka/ compyter ngayulu putu kulini*
 car computer I in.vain understand.PRS
 ‘I don’t understand cars/computers.’

As for Lussesse, the use of a verb of olfaction for cognition, i.e. ‘I smell your point’, is reserved to religious people. As shown in Figure 2, a verb of cognition *-húlrà* ‘feel/hear’ is used by lay people, and a verb of religious register *-núuka* ‘smell good’ is reserved to shamans. This practice stems from their local belief where the deceased communicate with their descendants through smell, and only the religious people can interpret what each smell means or signifies. Note that the religious people can also use vision in Lussesse, restricting the lay people only to the verb of hearing.

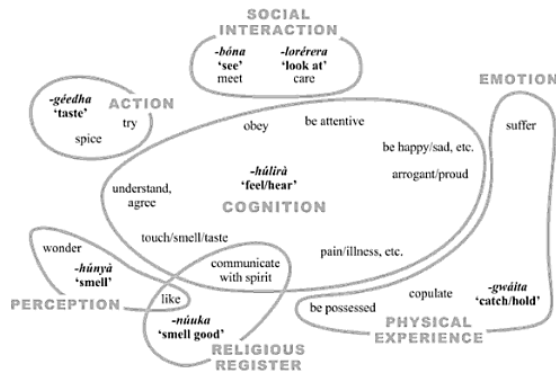

Figure. 2 Lussesse (Bantu) perception (Thanassoula 2013: 255)

Viberg (1984: 136) presents a hierarchical order of perception, as in Figure 3. This hierarchy shows that vision is the prime perception in humans. Furthermore, as shown in Figure 4, Viberg (1984) schematically represents a relationship among five basic perceptions. In this figure, vision plays a central role in meaning extension. This is what can be commonly found in the world languages. However, Evans and Wilkinson (2000) provide a schematic representation based on the Australian languages, as in Figure 5, and it is clear that the verb of hearing plays a central role among these languages, and the dotted line here shows a dubious case and this extension is dependent on how one interprets data and thus they leave it open for interpretation. Therefore, the importance of vision may not be universally so significant, and hearing can be more important than vision in some languages.

Sight > Hearing > Touch >
 Smell
 Taste

Figure 3. Hierarchical order of perception

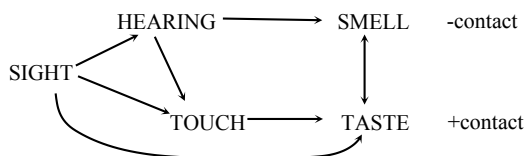

Figure 4. Semantic extensions in perceptual modalities (Viberg 1984: 147)

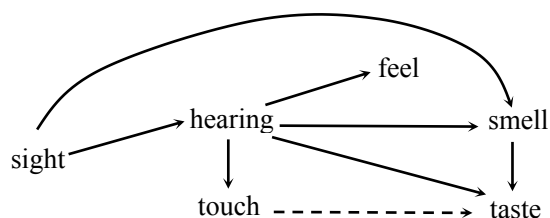

Figure 5. Semantic extensions across perceptual modalities in Australian languages (Evans and Wilkinson 2000: 560)

The importance of perceptions other than vision emerged, as suggested by Aikhenvald (p.c.) and Thanassoula (p.c.), through realisation of speakers' religious belief and importance of shaman and other religious people in society, i.e. shamans are thought to possess various skills and powers, including seeing ghosts and sprits. This visual ability forms a sharp division between religious people and lay people in the society. This division is seen in their speech, and a verb of vision is avoided by lay people, since they are aware of the lack of ability to see ghost. Religion-related perceptions involve vision, audition and olfaction, but gustation and somatosensation are not involved. Considering the hierarchical order of perception in Figure 3, the lack of touch and the presence of smell is a puzzle.

4. Somatosensation, topography, climate and metaphor

Apart from religion, living environment (topography, climate, etc.) is known to influence the language, and it is perhaps the best known in various discussions under linguistic relativity, first brought to light by earlier anthropologists such as Boas, Sapire and Whorf. A notable example is words for snow in Yupik Eskimo, e.g. *aput* ‘snow on the ground’, *qana* ‘falling snow’ (Boas 1911, cf. also Regier, Carstensen and Kemp 2016). The underlying idea is that categorising objects depends on interests or needs of speakers, and environments including climates and temperatures force people to be concerned with certain objects or concepts in life. In relation to the snow examples, Whorf (1956) presented a case of Nahuatl (Uto-Aztecan), which has the identical word for ‘ice’ and ‘cold’. There are indeed counterarguments to relativity, but this can be extended to various other aspects of our daily life, and various linguistic features are examined, including visual lightness (Baddeley & Attewell 2009); body parts (Witkowski & Brown 1985, Wierzbicka 2007); topographical features of the physical environment itself (Spire 1912); linguistic tones, ratio of sonorant to obstruent segments (Everett, Blasi & Roberts 2015; Everett 2017; Maddieson & Coupé 2016). For instance, as Maddieson & Coupé (2016: 10) claim, “languages spoken in areas with higher annual precipitation and greater tree cover demonstrate a lower reliance on the use of consonants in their sound patterns,” demonstrating a positive association of language with the speakers’ living environment.

All the cases of metaphor of cognition discussed so far involve perceptions, and it is possible to argue that another perception, somatosensation, can be found in this metaphor. A Finnish verb *käsittää* ‘understand’, as exemplified in (6), is derived from a noun *käsi* ‘hand’, which can be considered as a dead metaphor of knowledge is somatosensation. Its original meaning was ‘handle, get hold of’, and its metaphorisation might have been triggered by Swedish influence in a bilingual communication during the 19th century, i.e. *gripa*, *begripa* ‘get hold of’ could be the base for metaphorisation in Finnish. The use of hand as its source may suggest that this metaphor is based on feeling. As mentioned earlier, body parts are known to differ according to climates in some languages, particularly a hand is differentiated from an arm in a colder climate. In case of Finnish, *käsi* ‘hand’ and *käsivarsi* ‘arm’ are two different words, although they are historically related.

- Finnish
- (6) En voi käsittää, miksi teit noin
NEG can understand why do.2SG.PST that
'I can't understand why you did that.'

If this proves to be the case of somatosensation used in metaphor of cognition, a possible force behind the metaphorisation is climate, i.e. a colder climate may force people pay attention to sensory feeling through hand or finger, as overbed in naming the body parts. Thus, the topography and climate-related factors can influence the metaphorisation. The Finnish example also explains the hierarchical order shown in Figure 3, covering the range of perceptions from sight to smell. It suggests that various social and geographical factors can create metaphor of cognition, and put a question on universality of some metaphors. Once typological variations can be taken into consideration, knowledge can be vision, hearing, smell or touch.

5. Summary

This paper has investigated a possibility of metaphor of cognition based on somatosensation. Conceptual metaphor has been considered widespread in different parts of the world and different language families, but what is commonly thought as universal, in this case KNOWLEDGE IS VISION metaphor, can be language-specific, and culture or topography can be an important factor in influencing the variation. Languages in combination with less-studied features such as topography and climate, therefore, often reveal a new pattern in usage or structure, and interdisciplinary approaches can help us to explain how language works.

This type of research has not met a range of typological linguistic data, but there will be further findings. Furthermore, diverse morphology in human anatomy can also add to the list of features for comparison. It has been claimed that the shape of front teeth and nose can be affected by climate, and those who live in a cold climate tend to have a slightly u-shaped front teeth and a short, flat nose. These pieces of information can enrich our understanding of modern languages.

References

- Baddeley, R. & D. Attewell 2009. 'The relationship between language and the environment: information theory shows why we have only three lightness terms.' *Psychological Science* 20 (9): 1100-1107.
- Dahl, Ø. (1995). When the future comes from behind: Malagasy and other time concepts and some consequences for communication. *International Journal of Intercultural Relations*, 19, 197–209.
- Evans, N. & D. Wilkins 2000. 'In the mind's ear: The semantic extensions of perception verbs in Australian languages.' *Language* 76: 546-592.
- Everett, C. 2017. 'Language in drier climates use fewer vowels.' *Frontiers in Psychology* 8. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.01285
- Everett, C., D. E. Blasi & S. G. Roberts 2015. 'Climate, vocal folds, and tonal languages: Connecting the physiological and geographic dots.' *PNAS* 112 (5): 1322-1327.
- Heine, B. and T. Kuteva 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klein, H. M. (1987). The future precedes the past: Time in Toba. *Word*, 38, 173–185.
- Lakoff, G. (1993). 'The contemporary theory of metaphor.' In Ortony, A. (ed.) *Metaphor and Thought* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 202-251.
- MacArthur, F., T. Krennmayr & J. Littlemore 2015. 'How Basic Is "UNDERSTANDING IS SEEING" When Reasoning About Knowledge? Asymmetric Uses of Sight Metaphors in Office Hours Consultations in English as Academic Lingua Franca.' *Metaphor and Symbol* 30 (3): 184-217.
- Maddieson, I. & Ch. Coupé 2016. 'Human spoken language diversity and the acoustic adaptation hypothesis.' *Proceedings of Meetings on Acoustics* 25, 1-14.
- Núñez, R. E. & E. Sweetser 2006. 'With the future behind them: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time.' *Cognitive Science* 30, 401-450.
- Regier, T., A. Carstensen & C. Kemp 2016. 'Languages Support Efficient Communication about the Environment: Words for Snow Revisited.' *PLoS ONE* 11(4): e0151138.
- Sapire, E. 1912. 'Language and environment.' *American Anthropologist* 14: 226-242.
- Thanassoula, M. 2013. 'Perception in Lussese (Bantu, J10).' In Aikhenvald, A. & A. Storch (eds.) *Perception and Cognition in Language and Culture*. Leiden: Brill, 251-270.
- Thanasoula, M. 2016. *Towards a Grammar of the Senses: Perception in Lushese*. Cologne: KUPS.

- Thornton, A. (1987). *Maori Oral Literature as Seen by a Classicist*. Dunedin, New Zealand: University of Otago Press.
- Wierzbicka, A. 2007. 'Bodies and their parts: An NSM approach to semantic typology.' *Language Sciences* 29 (1): 14-65.
- Whorf, B. L. 1956. Science and linguistics. In Carroll, J. B. (ed.) *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge (Mass): MIT Press, 207-219.
- Witkowski, S. R. & C. H. Brown 1985. 'Climate, clothing, and body-part nomenclature.' *Ethnology* 24, 197-214.

Junichi Toyota

Sažetak

KULTURA I OKRUŽENJE U JEZIKU: MOGUĆE VARIJACIJE U SLUČAJU METAFORE

Rad se bavi metaforama kognicije koje su zasnovane na senzornim glagolima dodira. Među pet osnovnih čula, glavni izvor metafora koje se odnose na znanje i razumevanje je vid. Drugi tip čula koji se koristi u ovim metaforama je sluh, posebno u jezicima koji se govore u određenim regijama, kao što su Australija, Papua Nova Gvineja, istočna Afrika. Korištenje sluha u ovim metaforama je rezultat uticaja religije, u smislu da je vid rezervisan za *nadarene* pojedince, a da se običan narod mora oslanjati na neke druge izvore. Slučaj somatosenzacije možda ne uključuje uticaje kulture, ali su u ovom slučaju od velikog značaja topografija i klima. Konkretno je u pitanju finski jezik, koji je razvio kognitivni glagol zasnovan na reči za ruku - *käsi*.

Ključne reči: metafora kognicije, topografija, klima, delovi tela

STRUKTURIRANJE SPORTA POMOĆU METAFORA PUTOVANJA U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU

Predmet rada je strukturiranje domena SPORTA pomoću metafora čiji izvorni domen je kretanje po putanji. Teorijsko-metodološke postavke kognitivne lingvistike, u kojoj se tvrdi da je proširenje značenja leksema motivisano različitim pojmovnim mehanizmima i zasnovano na preslikavanjima koja se uspostavljaju između izvornog i ciljnog domena, čine osnovu analize. Istraživanje je sprovedeno na skupu engleskih i srpskih leksema koje označavaju komponente kretanja po putanji (ablativnost, perlativnost, adlativnost i prostor po kome se kretanje odvija) i posmatrano je proširenje njihovog značenja u domen SPORTA. Primeri za engleski i srpski jezik ekscerpirani su iz reprezentativnih korpusa dva jezika. Pokazuje se da se u konceptualizaciji SPORTA koriste različiti aspekti topologije sheme PUTANJE, sa različitim pokretnim metaforičkim entitetima i odredištima. U oba jezika, dominantne su metafore DUGOROČNE SVRSIHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA I SVRHA RADNJE JE ODREDIŠTE KRETANJA, kojima se naglašava neophodnost ulaganja truda kako bi se postigao uspeh u sportu. Takođe, postoji i slučaj u kome se sport strukturira kao pokretni entitet, pri čemu se osvetljava drugi aspekt sportskih uspeha ili neuspeha kao događaja koji se pojavljuju na putanji, čime se umanjuje uloga sportiste ili tima u njihovom ostvarenju.

Ključne reči: pojmovne metafore, sport, putovanje, engleski jezik, srpski jezik.

1. Uvod

Predmet istraživanja u ovom radu jeste strukturiranje domena SPORTA pomoću pojmovnih metafora zasnovanih na izvornom domenu kretanja po putanji, koje se, u širem smislu, mogu označiti kao metafore PUTOVANJA. Domen SPORTA uključuje različite pojmove, poput takmičara (sportiste,

* tvesic@mas.bg.ac.rs

sportskog kluba, reprezentacije) i takmičenja (pojedinačne utakmice, lige, turnira, prvenstva), kao i različite vrste ciljeva kojima se teži (npr. pobjeda, medalja, trofej, prvo mesto). Cilj ovog rada jeste utvrđivanje toga koji aspekti sporta se strukturiraju pomoću iskustva s kretanjem na putanji i koje pojmovne metafore leže u osnovi ovakve konceptualizacije, kao i poređenje engleskog i srpskog jezika u ovom pogledu.

Analiza sprovedena u radu se zasniva na teorijskim i metodološkim postavkama kognitivne lingvistike (Klikovac, 2008, Kövecses, 2002, Lakoff, 1993, Lakoff & Johnson, 2003[1980], Lakoff & Johnson, 1999, i dr.). U kognitivnoj lingvistici podrazumeva se da je proširenje značenja reči motivisano i zasnovano na pojmovnim mehanizmima koji leže u njegovoj osnovi i omogućavaju da se apstraktni, iskustvu manje dostupni pojmovi razumeju putem konkretnih pojmova (Lakoff & Johnson, 2003[1980]). Stoga se, da bi se ispitala konceptualizacija domena SPORTA pomoću iskustva s kretanjem po putanji, u radu razmatra proširenje značenja leksema koje u osnovnom značenju označavaju jednu od komponenti kretanja po putanji (ablativnost, perlativnost ili adlativnost) i prostor po kome se kretanje odvija i koji putnik prelazi u domen SPORTA. U kategoriji ablativnosti obuhvaćene su sledeće lekseme: engleski predlog *from* i srpski *od*, kao i engleski glagoli *go away* i *depart* i srpski *krenuti* i *otići*. Engleski predlog *through* i glagoli *pass* i *go*, kao i srpski predlog *kroz* i glagoli *proći* i *ići* uključeni su kao predstavnici perlativnosti. U kategoriji adlativnosti, razmatrali smo proširena značenja engleskih glagola *come* i *arrive* i predloga *to* i *towards*, kao i srpskih glagola *doći* i *stići* i predloga *do*, *prema* and *ka*. U kategoriji prostora po kome se kretanje odvija i koji putnik prelazi posmatrali smo proširenje značenja engleskih imenica *path* i *road* i srpskih *staza* i *put*. Korišćena je građa iz reprezentativnih elektronskih jezičkih korpusa engleskog (*British National Corpus*) i srpskog jezika (*Korpus savremenog srpskog jezika Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2013*), prikupljena u okviru obimnijeg istraživanja metaforičkih preslikavanja sheme PUTANJE u engleskom i srpskom jeziku (Vesić Pavlović, 2015). Iz korpusa je najpre izdvojeno oko 10% primera za upotrebu navedenih leksema, a zatim su odabrani oni primeri u kojima je došlo do proširenja značenja u domen SPORTA. Tako je dobijeno ukupno 36 primera za engleski i 125 primera za srpski jezik, na kojima je urađena kvalitativna analiza prikazana u radu. Iako je broj primera za engleski jezik dobijen na ovaj način znatno manji od broja primera koji su pronađeni za srpski jezik, ovako

formiran korpus primera ipak može poslužiti za utvrđivanje nekih opštih pravilnosti u konceptualizaciji SPORTA u engleskom i srpskom jeziku, što će tokom analize biti pokazano.

Konceptualizacija domena SPORTA već je bila tema proučavanja različitih kognitivnolingvističkih studija. Ranija istraživanja pokazuju da je jedna od najčešće korišćenih pojmovnih metafora u konceptualizaciji sporta metafora SPORT JE RAT, o čemu svedoče primeri iz engleskog jezika poput *the two battling teams, my team did not use the right strategy* (Kövecses, 2002: 75).¹ U osnovi ove metafore jeste kulturna predstava o sportu kao ratnoj igri, a mnogi prototipični sportovi poput fudbala, ragbija, rvanja ili boksa upravo su se razvili iz nekog oblika borbe (Kövecses, 2002). Prethodne studije potvrđuju i da je figurativni jezik veoma važan u širem okviru diskursa u kome se sport konceptualizuje. Strukturiranje utakmica ili sportskih nadmetanja kao rata uobičajeno je u novinskom diskursu (Bishop & Jaworski, 2003). Silaški (2009) pokazuje da se u naslovima u srpskoj sportskoj štampi često javljaju inovativne, metonimijski zasnovane metafore za konceptualizaciju pobeđe i poraza. Jezik kojim se govori o sportu može imati i ulogu uspostavljanja snažne kolektivne identifikacije sa nacionalnim fudbalskim timom kao simbolom zajednice u celini (Čudomirović, 2014: 156).

U delu rada koji sledi daćemo kratak pregled teorijskih postavki kognitivnolingvističkog pristupa na kome je analiza zasnovana. U trećem delu predobićemo rezultate analize proširenja značenja odabranih leksema engleskog i srpskog jezika i pojmovne metafore koje leže u osnovi konceptualizacije sporta pomoću iskustva s kretanjem po putanji. U završnom delu osvrnućemo se na dobijene rezultate i dati preporuke za buduća istraživanja.

2. Teorijski okvir istraživanja

Pojmovna metafora predstavlja „viđenje ili razumevanje jedne pojave kao druge (ili jednog iskustvenog domena kao drugog)“ (Klikovac,

1 Oblast sporta u literaturi se navodi i kao izvorni domen (Kövecses, 2002). Produktivnost sporta kao izvornog domena zasnovana je na činjenici da sport generalno podrazumeva niz određenih pravila, kao u primeru *He tried to checkmate her* (Kövecses, 2002: 18). Sportske metafore, naročito one zasnovane na pojmovima vezanim za fudbal, veoma su česte u političkom diskursu u srpskom jeziku (Silaški, Đurović et al., 2009), a takođe prožimaju i diskurs o kapitalizmu (Cudd, 2007).

2008: 66), što znači da se struktura izvornog domena iz koga potiču metaforički izrazi preslikava na strukturu ciljnog domena, koji je apstraktniji i manje blizak iskustvu (na primer, ŽIVOT JE PUTOVANJE). Proučavanje metafora u okviru kognitivne lingvistike podrazumeva posmatranje metaforičkih izraza kao površinskih, jezičkih realizacija dubljih pojmovnih preslikavanja koje im leže u osnovi: „naš pojmovni sistem, u skladu s kojim mislimo i delamo, u svojoj prirodi bazično je metaforičan” (Lakoff & Johnson, 2003[1980]: 3). To zapravo znači da, na primer, o životu ne samo da govorimo kao o putovanju, već ga tako i doživljavamo.

Kretanje u prostoru po određenoj putanji spada u osnovna čovekova iskustva. Usled postojanja stalnih paralela u iskustvu između kretanja u prostoru i drugih domena, ono predstavlja važan okvir u odnosu na koji se vrše razne druge konceptualizacije (Zlatev, 2007). Iz svakodnevnog iskustva znamo da putanje povezuju jednu prostornu tačku s drugom (Johnson, 1987). U kognitivnoj lingvistici, putanja se posmatra kao slikovna shema koja predstavlja obrazac čulne interakcije i motoričke aktivnosti koji se iznova ponavlja i daje strukturu ljudskom iskustvu (Johnson 1987: XIV). Kretanje po putanji podrazumeva postojanje početne tačke, završnu tačku i niz tačaka koje ih povezuju, a pored osnovnih elemenata, javljaju se i različite „uloge“ u shemi PUTANJE: putnik koji se kreće, trasa od početne do završne tačke, put koju putnik zapravo prelazi, pozicija i smer putnika u određenom trenutku, prava krajnja tačka do koje putnik dolazi, a koja ne mora da bude i željeno odredište (Lakoff & Johnson, 1999: 33). Svi oni igraju važnu ulogu u preslikavanju sheme PUTANJE na elemente ciljnog domena.

Odnosi između elemenata izvornog domena kretanja i najopštijih ciljnih domena na koje se domen kretanja preslikava u literaturi se obično podvode pod veliki metaforički sistem STRUKTURE DOGAĐAJA (Lakoff, 1993), sačinjen od različitih podmetafora, kao što su STANJE JE MESTO, PROMENA JE KRETANJE, UZROK JE SILA, RADNJA JE SAMOIZAZVANO KRETANJE, SVRHA RADNJE JE ODREDIŠTE KRETANJA, NAČIN NA KOJI SE RADNJA VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA KA ODREDIŠTU, TEŠKOĆE U RADNJI SU PREPREKE NA PUTU, PREDVIĐENI NAPREDAK JE RASPORED PUTOVANJA, SPOLJAŠNJI DOGAĐAJI SU KRUPNI POKRETNOSTI I DUGOROČNE SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA. U okviru ovih metafora javljaju se i nove podmetafore, pa tako preslikavanje SVRHA RADNJE JE ODREDIŠTE KRETANJA obuhvata i preslikavanje NAPREDOVANJE JE KRETANJE NAPRED, UČINJENI NAPREDAK JE PREDENA RAZDALJINA, NAZADOVANJE

JE KRETANJE UNAZAD, NEDOSTATAK SVRHE JE NEDOSTATAK SMERA, NEPOSTOJANJE NAPRETKA JE ODSUSTVO KRETANJA itd. (Lakoff, 1993). Najobuhvatniji pojmovni domeni koji se strukturiraju pomoću metaforičkog sistema STRUKTURE DOGAĐAJA SU VREME, ŽIVOT, AKTIVNOST, STANJE itd. (Klikovac, 2004, 2006; Vesić Pavlović, 2015, 2016).

Kada se govori o metaforičkim preslikavanjima vezanim za shemu PUTANJE, često se napominje da su ona zasnovana na scenariju PUTOVANJA. Pojam scenarija uveo je Lakoff (1987: 285–286), navodeći da scenario obuhvata početno stanje, niz događaja i konačno stanje, tako da početno stanje odgovara početnoj tački putovanja, konačno stanje određište, a niz događaja koji se dešavaju u međuvremenu odgovara međutačkama na putanji. Muzolf je dalje razradio ovaj koncept, definišući ga kao niz pretpostavki koje članovi govorne zajednice imaju o tipičnim aspektima neke situacije iz izvornog domena (Musolff, 2006: 28). Shodno tome, putovanje se može smatrati metaforičkim scenarijom koji u sebi povezuje poddomene kretanja i putanje i realizuje se pomoću njihovih elemenata, s obzirom da je direktno povezan sa utelovljenim iskustvom kretanja po putanji (Silaški & Đurović, 2014). U okviru scenarija putovanja, naročito je naglašeno očekivanje o dostizanju željenog cilja, vrednog različitih izazova koje putnik mora da prevaziđe (Zbierska-Sawala, 2004 u Silaški & Đurović, 2014). Ovakav scenario putovanja utkan je u produktivnu pojmovnu metaforu DUGOROČNE SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA, potvrđenu u literaturi na primerima strukturiranja ljubavi kao putovanja (Lakoff, 1993) ili života kao putovanja (Lakoff & Johnson, 1999).

Metafore zasnovane na scenariju PUTOVANJA imaju veoma važnu ulogu i u političkom diskursu, budući da se svrha političkog delovanja često konceptualizuje kao određište putovanja, pri čemu se naglašava da je napor uložen u vršenje aktivnosti koje dovode do društvenog boljitka vredan truda (Charteris Black, 2004: 93–95). Iskustvo putovanja pogodno je i za objašnjavanje različitih faza napredovanja u karijeri (Smith-Ruig, 2008), kao i u oblasti religije, na primer, u Starom Zavetu, gde se duhovna aktivnost strukturira kao putovanje ka određište (Charteris-Black, 2004). Sport je kompleksna aktivnost koja podrazumeva niz pravila i uključuje različite faze u ostvarivanju zacrtanih ciljeva. Zato se čini naročito pogodnom za konceptualizaciju pomoću metafore DUGOROČNE SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA, što rezultati našeg istraživanja predstavljeni u odeljku koji sledi i potvrđuju.

3. Rezultati istraživanja

U skupu analiziranih primera u kojima lekseme koje primarno označavaju komponente kretanja po putanji proširuju značenje u domen SPORTA primetili smo različite slučajeve u zavisnosti od toga šta se zapravo strukturira kao putovanje, a, u okviru toga, ko ili šta je pokretni entitet. Kao putovanje se konceptualizuje samo bavljenje sportom, postizanje nekog sportskog uspeha, kvalifikacije za sportsko takmičenje, samo sportsko takmičenje i utakmica ili meč. S druge strane, putnici mogu da budu sportisti, ekipe ili reprezentacije, kao i sam sport. Metafora konceptualizacije sporta kao putovanja odnosi se, dakle, na različite aspekte bavljenja sportom i uključuje različite pokretne entitete koji se kreću ka različitim metaforičkim orijentirima. Imajući ovo u vidu, u nastavku ćemo navesti šest slučajeva konceptualizacije elemenata domena SPORTA pomoću iskustva s kretanjem po putanji, razvrstavajući ih najpre prema pojmu koji se konceptualizuje kao putovanje i, dodatno, u odnosu na to ko ili šta je metaforički putnik. U pojedinim slučajevima, primeri koji potvrđuju njihovo postojanje pronađeni su samo u srpskom jeziku.

3.1. Bavljenje sportom je putovanje, sportista je putnik

U oba posmatrana jezika, bavljenje sportom može da se konceptualizuje kao putovanje na kome mladi sportista kreće iz određene tačke (početak karijere), prolazi kroz niz međutačaka na putu kao faza u razvoju karijere i dolazi do završne tačke putovanja koja je i željeni cilj, na primer, prvo mesto na rang listi ili svetski vrh. U ovom kontekstu, dominantna je metafora SVRHA SPORTSKE AKTIVNOSTI JE ODREDIŠTE KRETANJA, koju ilustruju dolenavedeni primeri za engleski i srpski jezik. U primeru 1 za engleski jezik, dodatno se profilisu i teškoće u postizanju cilja sportske aktivnosti kao prepreke na putu sportiste koji se metaforički kreće.

Engleski:

(1) *Rocky road to top*: Damon Hill, who has progressed from being a hard-up member of a punk rock band to one of Formula One's most envied drivers, admitted last night that he had never had it so good.

Srpski:

(2) Janko je po Tipsarevićima Brusjanin, a po majci Vlasotinčanin. Odavde, iz Bele reke, gde je letos bio na pripremama, *krenuo je ka osvajanju juniorskog svetskog trona*.

(3) Dvadesetogodišnji Đoković sigurno *korača putem ka svetskom broju jedan*.

(4) Uprkos neberičetnom periodu, opstaje u samom vrhu, (...), ali je suštinsko pitanje kada će i da li će Jankovićeve da načini *taj ključni korak ka prvom mestu na svetu*.

3.2. Sportski uspeh je putovanje, tim je putnik

U ovom slučaju, sportski tim, klub ili reprezentacija predstavljaju putnike čije se bavljenje sportom konceptualizuje kao putovanje ka željenom odredištu, koje može da bude postizanje najboljeg rezultata (na primer, svetski vrh, titula) ili dobra forma, koja je važna za ostvarivanje dobrih sportskih rezultata. U analiziranim primerima iz korpusa, ovaj slučaj javio se samo u srpskom jeziku. Kao i u prethodnom slučaju, dominantno je pojmovno preslikavanje SVRHA SPORTSKE AKTIVNOSTI JE ODREDIŠTE KRETANJA.

(5) Od 1995. kada su naši odbojkaši *krenuli ka svetskom vrhu* osvajanjem bronzane medalje na Evropskom prvenstvu.

(6) Setite se, *kada je Zvezda pre desetak godina nezadrživo išla ka evropskoj i svetskoj tituli*, tribine njenog ogromnog stadiona bile su krcate.

(7) *Idemo ka sve boljoj igri i formi*, što moramo da iskoristimo protiv Danske.

(8) *Do željene forme došli su* u najvažnijem trenutku. Navijači Crvene zvezde bili su veoma zadovoljni.

U skladu sa metaforom NAČIN NA KOJI SE RADNJA VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA KA ODREDIŠTU, perspektiva kluba predstavlja kretanje određenim putem, a orijentir i željeni cilj u ovom slučaju je uspeh uopšte.

(9) Onome koji bi pre nekoliko godina upozoravao da *Zvezda ne ide dobrim putem* vrlo brzo bi u samoj redakciji bio „isključen mikrofoni“ (...).

3.3. Kvalifikacije za sportsko takmičenje su putovanje, sportista/tim je putnik

Primere za konceptualizaciju procesa kvalifikacija za sportsko takmičenje kao putovanja pronašli smo i u engleskom i u srpskom jeziku. Metaforički pokretni entiteti mogu da budu sportisti, timovi ili reprezentacije. Utakmice u kojima je potrebno učestvovati i pobediti kako bi se okončao proces kvalifikacija konceptualizuju se kao prolazne tačke na putanji koje je neophodno preći kako bi se stiglo do odredišta, tj. obezbeđivanja učešća na željenom takmičenju (turniru, šampionatu, Olimpijskim igrama) (u skladu sa metaforom PREDVIĐENI NAPREDAK U KVALIFIKACIJAMA JE RASPORED PUTOVANJA). Druge reprezentacije ili timovi posmatraju se kao prepreke na putu do željenog cilja (npr. *prva prepreka kao odlasku na Evropsko prvenstvo je savladana, Partizan je na poslednjoj stepenici [...] dočekala „velika rampa“*), što je u skladu sa pojmovnim preslikavanjem TEŠKOĆE U POSTIZANJU CILJA SPORTSKE AKTIVNOSTI SU PREPREKE NA PUTU.

Engleski:

(10) It was a brilliant performance, enthused Toby Mullins, the ladies' coach who has led them *to the championship* in his first season in charge.

Srpski:

(11) *Put do Svetskog šampionata 2002. godine u Japanu i Koreji biće i težak i dug, ali i za najduži put prvi korak je važan.*

(12) *Prva prepreka ka odlasku na Evropsko prvenstvo 2010. godine u Austriju je savladana.*

(13) *Partizan je na poslednjoj stepenici ka elitnom evropskom klupskom fudbalskom društvu dočekala „velika rampa“.*

3.4. Sportsko takmičenje je putovanje, sportista/tim je putnik

Različita takmičenja (utakmice, teniski turniri, svetski i evropski šampionati, Olimpijske igre) takođe se strukturiraju kao putovanje. Početna tačka putovanja je niži rang takmičenja, a putnici (sportisti, timovi, reprezentacije) prelaze niz međutačaka (razigravanje po grupama/kolima, osminu finala, četvrtfinale, polufinale) da bi stigli do konačnog cilja – fi-

nala, medalje ili trofeja. U ovakvoj konceptualizaciji naglašava se neophodnost prolaženja svih faza do postizanja konačnog cilja, u skladu sa pojmovnom metaforom PREDVIĐENI NAPREDAK NA SPORTSKOM TAKMIČENJU JE RASPORED PUTOVANJA. Kao i u ranijim slučajevima, teškoće u ostvarivanju cilja sportske aktivnosti (na primer, učešća u završnom delu šampionata) konceptualizuju se kao prepreke na putu, kao u primeru 20 (*trnovit put do završnice šampionata*).

Engleski:

(14) *The road to the finals* gets rougher for competitors in the ABA national quarter-finals at Gateshead Leisure Centre tonight (8 pm), when the North-East Counties champions meet the North West title holders.

(15) *The road to a fourth Miami title* does not get any easier for Djokovic with a possible semi-final meeting with 17-times Grand Slam winner and two-times Miami champion Roger Federer up next.

(16) *The Pumas path to the final* saw them account for the second Hallamshire squad represented at the weekend, thus ending any aspirations of Yorkshire success.

Srpski:

(17) *Od drugog do četvrtog kola* igrao je prvi put sa velemajstorima i sve tri partije dobio.

(18) Moramo najpre *prokrčiti put do polufinala i finala*, a tek onda da razmišljamo o Mađarima i odlučujućem susretu sa njima o zlatu.

(19) *Do te titule može se stići* samo ako se osvoji najviše poena u pet disciplina.

(20) *Put do završnice šampionata Starog kontinenta* biće izuzetno *trnovit*, jer je sa Srbijom u društvu čak sedam selekcija.

Pri kretanju po putanji, kretanje napred povezuje se sa bržim dostizanjem cilja, tako da se grupna faza takmičenja doživljava kao međutačka na putanji, a četvrtfinale, polufinale ili finale kao one tačke koje su bliže konačnom cilju, u skladu s pojmovnom metaforom NAPREDOVANJE NA SPORTSKOM TAKMIČENJU JE KRETANJE NAPRED (primeri 22, 23). Takođe, određena udaljenost od konačnog cilja, trofeja ili titule podrazumeva i određenu verovatnoću njegovog osvajanja, u skladu s metaforom UČINJENI NAPREDAK JE PREDENA RAZDALJINA (primeri 21, 24).

Engleski:

(21) Defend Lewis says he hopes that public pressure will force Bowe to fight him but after the euphoria of his win over Ruddock and the anticipation of becoming champion, *he finds himself as far from the title as ever*.

Srpski:

(22) Po najbolja dva iz četiri grupe *otići će dalje*.

(23) Igraćemo na našem terenu i nadam se da ćemo posle revanša mi biti *tim koji će ići dalje*.

(24) Prvi put *korak od trofeja*: Novak Đoković

Sam šampionat može da se konceptualizuje i kao sadržatelj u okviru koga se odvija putovanje sportista ili tima (*the way through the Championship, napredovati kroz Evroligu*).

Engleski:

(25) You have to have all those ingredients and then you must drive at the top of your ability and sustain that level right the way *through the Championship*.

Srpski:

(26) Mislim da će biti spreman i da će još *napredovati kroz Evroligu*.

3.5. Utakmica/meč je putovanje, sportista/tim je putnik

Na osnovu primera pronađenih u korpusu, možemo da izdvojimo dva slučaja konceptualizacije meča kao putovanja. U prvom, meč se strukturira kao putovanje na kome putnik (sportista ili tim) mora da pređe sve tačke na putanji kako bi okončao meč. Kao i u prethodnom slučaju, meč ili njegovi delovi (set) posmatraju se kao sadržatelj kroz koji putnik prolazi (UTAKMICA/MEČ JE NIZ TAČAKA NA PUTANJI).

(27) Na Rolan Garosu sam *prošla kroz mnogo teških mečeva*.

(28) Imao sam dosta sreće što sam ovako lako *prošao kroz četvrti set*, jer je veoma lako sve moglo da se okrene na drugu stranu.

U drugom slučaju, meč se dominantno doživljava kao putovanje ka pobjedi (UTAKMICA/MEČ JE PUTOVANJE KA POBEDI). Međutim, ishod meča može biti i poraz, koji predstavlja neželjeno odredište putovanja do koga metaforički putnik stiže.

Engleski:

(29) With five regulars missing they rarely tested former colleague Woods in the Wednesday goal and it was Sheridan, another of Hillsborough's former Forest contingent, who set them on the way *to victory*.

(30) Warne's eight wickets at Old Trafford helped send England plunging towards defeat while lifting his overall haul to 39.

Srpski:

(31) Dobru igru u prvom setu Tipsarević je uspeo da naplati, a već sredinom drugog seta imao je *otvoren put ka pobjedi*.

(32) Prošlog četvrtka Makabi je *došao do prvog trijumfa u gostima*, bez teškoća protiv Unikahe u Malagi.

(33) U poslednjim sekundama meča Obilić je, zahvaljujući mladom Ivanu Pejčiću, *stigao do važnih bodova i pobjede*.

(34) Redove naše ekipe poremetio je rani pogodak Sisea, ali je posle izjednačenja Mrdakovića usledio šokantan autogol Rajkovića, koji je sigurno trasirao *put ka porazu*.

Željeni cilj može da bude i izjednačenje, vođstvo ili prednost, koji se konceptualizuju kao međutačke na putu koji sportistu ili tim vodi do konačnog odredišta – pobjede.

(35) Partizan je u drugih deset minuta, posle ulaska Petrovića, *stigao do visokog vođstva*.

(36) Francuska je lako *stigla do ogromne prednosti* u drugom setu 15:8.

(37) Tako su u prvom poluvremenu *došli do izjednačenja* 1:1.

(38) Uprkos tome, stvari su došle na svoje mesto i u 25. minutu Partizan je *stigao u vođstvo*, a strelac je bio Saša Ilić iz jedanaesterca.

3.6. Sport je putnik, rezultati sportske aktivnosti su putnici

Iako se u prethodno navedenim slučajevima ciljevi ili rezultati sportske aktivnosti uglavnom strukturiraju kao orijentiri na putanji sportista ili tima, postoje i primeri u oba analizirana jezika u kojima su oni profilisani

kao pokretni entiteti. U ovakvoj konceptualizaciji manje se naglašava uloga agensa (sportista, ekipe) u postizanju ovih ishoda.

Perspektiva sporta strukturira se kao izbor puta kojim se sam sport kreće (NAČIN NA KOJI SE AKTIVNOST VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA SPORTA KA ODREDIŠTU).

(39) Predstojeći dani i nedelje u kojima će se srpski bokseri naći pred velikim ispitima, na Beogradskom pobedniku i kvalifikacionom olimpijskom turniru u Atini, pokazaće *kojim putem ide jedan od naših najtrofejnijih sportova*.

Različiti pojmovi u domenu SPORTA, kao što su pobjeda, poraz ili sportski rezultati, konceptualizuju se kao pokretni entiteti (REZULTATI SPORTSKE AKTIVNOSTI SU PUTNICI: *the triumph came, došao je težak poraz*). Sama pobjeda ili poraz nastaju njihovim pojavljivanjem u određenoj tački na putanji, što je povezano sa opštijom metaforom konceptualizacije nastanka događaja kao njihovog pojavljivanja na putanji (Vesić Pavlović, 2015).

Engleski:

(40) *The triumph came* as a surprise to many fans (...).

(41) *The tenth defeat of the season arrived* and with it a place at the bottom of the table this time 2-1 at home to Peterborough.

Srpski:

(42) Neposredno zatim *došao je težak poraz* od Beopetrola, pa i u međunarodnom takmičenju od solunskog Iraklisa.

(43) *Rezultati će sami doći*, reči su selektora plavih.

(44) I tako *su stigli ti sjajni rezultati*, tako je napravljena serija koja se ne pamti u našoj odbojci.

4. Diskusija i zaključna razmatranja

Na osnovu analize proširenja značenja odabranih engleskih i srpskih leksema koje označavaju različite komponente sheme PUTANJE, možemo zaključiti da je topologija ove sheme veoma prisutna u konceptualizaciji elemenata domena SPORTA u oba analizirana jezika. Jedini slučaj koji nije potvrđen primerima u engleskom jeziku jeste konceptualizacija sportskog

uspeha kao putovanja i sportskog tima kao putnika. No, primetno veći broj primera za konceptualizaciju SPORTA pomoću metafora PUTOVANJA u srpskom jeziku u analiziranom korpusu primera može dodatno ukazati i na veliku važnost koja se ovoj temi pridaje u javnom diskursu u Srbiji. Ustanovljena metaforička preslikavanja realizuju se proširenjem značenja gotovo svih obuhvaćenih leksema u oba jezika.

Strukturiranje sportskih takmičenja, bavljenja sportom ili pojedinačnih sportskih događaja zasnovano je na scenariju PUTOVANJA u kome putnici mogu biti sportisti ili timovi, a postoji i slučaj u kome sam sport ili sportski rezultati predstavljaju pokretne entitete, pri čemu se strukturira perspektiva pojedinačnog sporta ili ostvarivanje sportskih rezultata. Pojava da se isti pojam strukturira i kao orijentir i kao pokretni entitet pominje se u literaturi kao metaforička dualnost i često se javlja u slučajevima kada su pojmovna preslikavanja zasnovana na izvornom domenu KRETANJA (Lakoff&Johnson, 1999).

U okviru dominantne metafore DUGOROČNE SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA, izdvojeno je više pojmovnih preslikavanja koja se odnose na različite aspekte konceptualizovanih pojava u okviru domena SPORTA, poput SVRHA SPORTSKIH AKTIVNOSTI JE ODREDIŠTE KRETANJA, TEŠKOĆE U POSTIZANJU CILJA SPORTSKE AKTIVNOSTI SU PREPREKE NA PUTU, PREDVIĐENI NAPREDAK U KVALIFIKACIJAMA JE RASPORED PUTOVANJA, PREDVIĐENI NAPREDAK NA SPORTSKOM TAKMIČENJU JE RASPORED PUTOVANJA, NAČIN NA KOJI SE AKTIVNOST VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA SPORTA KA ODREDIŠTU, NAPREDOVANJE NA SPORTSKOM TAKMIČENJU JE KRETANJE NAPRED I UTAKMICA/MEČ JE PUTOVANJE KA POBEDI. Njima se naglašava ustrojenost sportskih događaja kao niza etapa koje vode do željene svrhe, od početka, preko središnjih faza, do kraja. Metafora DUGOROČNE SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA inače naglašava ove aspekte pri konceptualizaciji aktivnosti, u skladu sa sistemom metafore STRUKTURE DOGAĐAJA, a u kontekstu sporta dodatno potcrtava prirodu sportskih takmičenja i svih etapa koje ona uključuju. Strukturiranje bavljenja sportom kao putovanja na kome se mladi sportista kreće putanjom od najnižeg nivoa do željenog cilja takođe se može podvesti pod metaforičko preslikavanje KARIJERA JE PUTOVANJE (Inkson, 2002, Smith-Ruig, 2008, Vesić Pavlović, 2015).

S druge strane, u jednom broju primera za konceptualizaciju sporta javljaju se metaforička preslikavanja SPORT JE PUTNIK I REZULTATI SPORTSKE AKTIVNOSTI SU PUTNICI. Kao što se kod metafore DUGOROČNE SVRSISHODNE

AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA naglašava uloga putnika, tj. sportiste ili tima u postizanju cilja, tako se u slučaju kada je sam sport ili rezultat bavljenja sportom pokretni entitet u prvi plan stavlja relativna pasivnost učesnika. Ovaj nalaz u skladu je sa svojstvom pojmovnih metafora da neke aspekte pojma osvetljavaju, a druge prikrivaju (Lakoff&Johnson 2003[1980]).

Stoga, možemo zaključiti da utvrđeno krilno metaforičko preslikavanje DUGOROČNE SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA, koje leži u osnovi konceptualizacije sporta kao putovanja usmerenog ka važnoj svrsi, naglašava napore neophodne da se ta svrha i ostvari, što je već potvrđeno i za neke druge aktivnosti u ranije pomenutim studijama. Linearnost sportskih događaja koji se odvijaju u određenom vremenskom okviru i u određenim fazama dodatno uslovljava njihovo strukturiranje pomoću iskustva s kretanjem po putanji. S obzirom da je u ovom istraživanju korišćen ograničen broj komponenti sheme PUTANJE i leksema koje ih primarno označavaju, kako bi se dobijeni zaključci potvrdili u budućim istraživanjima bi bilo neophodno obuhvatiti širi opseg leksema koje se odnose na specifične aspekte datih i drugih komponenti sheme PUTANJE i s njom povezanog scenarija PUTOVANJA, i posmatrati njihovo proširenje značenja u domen SPORTA. Takođe, na većem uzorku primera iz reprezentativnih korpusa dva analizirana jezika moguće bi bilo ispitati da li zaista postoji značajnija razlika u frekventnosti upotrebe pojmovnih metafora zasnovanih na scenariju PUTOVANJA u strukturiranju SPORTA u korist srpskog jezika.

Literatura

- Bishop, H., & Jaworski, A. (2003). 'We beat'em': nationalism and the hegemony of homogeneity in the British press reportage of Germany versus England during Euro 2000. *Discourse and Society*, 14(3), 243-271.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Cudd, A. E. (2007). Sporting metaphors: Competition and the ethos of capitalism. *Journal of the Philosophy of Sport*, 34(1), 52-67.
- Čudomirović, J. (2014). Mobilizacija publike: izveštavanje dnevnih novina u Srbiji o nastupima fudbalske reprezentacije. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LVII(2), 145-159.

- Inkson, K. (2002). Thinking creatively about careers: the use of metaphor. In M. Peiperl, M.A. Maury & N. Anand (eds.), *Career Creativity: Explorations in the Re-Making of Work* (pp. 15–34). Oxford: Oxford University Press.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: the Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Klikovac, D. (2006[2000]). *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Klikovac, D. (2008). Šta je to metafora?. *Književnost i jezik*, 55(1-2), 57–76.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1999). *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*. 2nd edition (pp. 202–251). New York: Cambridge University Press.
- Musolff, A. (2006). Metaphor scenarios in public discourse. *Metaphor and Symbol*, 21(1), 23–38.
- Silaški, N. & T. Đurović (2014). One Step Forward, Two Steps Back: Conceptualizing Serbia's EU Accession in Serbian and EU Discourse. In A. Musolff, F. MacArthur & G. Pagani (eds.), *Metaphor and Intercultural Communication* (pp. 185–201). London/New York: Bloomsbury.
- Silaški, N. (2009). Sportski diskurs u svetlu kognitivne lingvistike – konceptualizacija pobede i poraza u naslovima. *Nasleđe*, 14, 107-122.
- Silaški, N., T. Đurović & B. Radić-Bojanić (2009). *Javni diskurs Srbije: Kognitivističko-kritička studija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Smith-Ruig, T. (2008). Making sense of careers through the lens of a path metaphor. *Career Development International*, 13(1), 20–32.
- Vesić Pavlović, T. (2015). Metaforička preslikavanja slikovne sheme PUTANJE u engleskom i srpskom jeziku. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Vesić Pavlović, T. (2016). Konceptualizacija STANJA pomoću elemenata sheme PUTANJE u engleskom i srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LIX(2), 151–163.

Izvori

British National Corpus (BNC). Dostupan na: <http://corpus.byu.edu/bnc>.

Korpus savremenog srpskog jezika Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2013. Dostupan na: <http://korpus.matf.bg.ac.rs>.

Tijana Vesić Pavlović

Summary

THE STRUCTURING OF SPORT VIA JOURNEY METAPHORS IN ENGLISH AND SERBIAN

The paper deals with the structuring of the domain of SPORT via the conceptual metaphors with the source domain of MOTION. The analysis is based on the theoretical and methodological tenets of cognitive linguistics, which argues that polysemy rests on various underlying conceptual mechanisms, most notably, conceptual metaphors, and the mappings arising between the source and target domains. The research was performed on a set of English and Serbian lexemes which denote the components of moving along the path (departing, moving through intermediate points on the path, arriving, and the path along which motion takes place) and their meaning extension into the domain of SPORT was analysed. The examples used in the analysis were excerpted from the representative corpora of English and Serbian. It is shown that the conceptualisation of the SPORT domain relies on different aspects of the PATH schema topology, with different metaphorically moving entities and destinations. The dominant conceptual mappings are LONG-TERM PURPOSEFUL ACTIVITIES ARE JOURNEYS and PURPOSES ARE DESTINATIONS, which emphasise the necessity of investing vast efforts in achieving success in sports. Additionally, there is the case where sport itself or sports results are moving entities, which highlights another aspect of sport success or lack of success as something happening on its own, thus reducing the role of an athlete or a team in its achievement.

Key words: conceptual metaphors, sport, journey, English, Serbian.

AN INSIGHT INTO PECULIARITIES OF LEGAL ENGLISH METAPHORS

Legal English language is characterized by peculiar terminology, specific sentence structure, unusual style of writing, and metaphors. As this paper is aiming to show, comprehensible figurative expressions have long been part of legal diction, even though they have been underestimated and thus understudied in this field until recently. Our analysis will be based on Conceptual Metaphor Theory, which sees metaphor as a matter of thought, and not a matter of language or words. In the corpus consisted of different legal texts, we will identify linguistic metaphors and then postulate underlying conceptual metaphors motivating them, in order to classify these metaphors into different categories and discuss their interpretations and origins. This paper has an objective to make a contribution in this field by providing clarifications of metaphor usage in Legal English discourse, in order to make them easier to understand, and not that intimidating to learn and use.

Key words: Legal English, metaphor, conceptual, language, peculiarity

1. Introduction

As any other language, English language has many different aspects. Legal English falls under the category of language used by professionals, also known as English for Specific Purposes (ESP). There are many different definitions of English for Specific Purposes, but the one that sums it up straightforwardly is the one by Robinson (1980) who defines it as the teaching of English to the learners who have specific goals and purposes, and the goals might be professional, scientific, academic etc. The “Tree of ELT” (Hutchinson & Waters, 1987) shows the classification of ESP in detail, but to make sure not to stray away from the path this paper is taking, only the main ESP’s branches will be named: English for Science

* Tadeuša Koščuška 63, 11000 Beograd, Republika Srbija, mail to dubravka.vlahovic@metropolitan.ac.rs

and Technology, English for Medical Purposes, English for Management, Finance and Economics, and last, but definitely not the least – English for Legal Purposes, widely recognized by the term *Legal English*.

Legal English, a language mainly used by legal professionals, is predominantly the language of international legal practice (Badea, 2012). In similar manner as many of the previously listed branches of ESP, Legal English language is characterized by very peculiar terminology, form, style of writing, and, of course, metaphors. The fact is that Legal English includes Latin, Anglo-Saxon, French, Old and Middle English words and phrases often very difficult to comprehend (Mellinkoff, 1963). Legal English is known to be full of obscure words, archaisms and Latin abbreviations. When it comes to the question of form, the structure of Legal English is much different than the structure of General English used in everyday speech. One of the major characteristics of Legal English is the use of very long and complex sentences with syntactic discontinuities, lack of punctuation and an unusual word order. When it comes to style, written Legal English style is very conservative and formal (since legal texts consist of contracts, constitutions, law reports, wills, etc.), whereas spoken Legal English is considered to have more freedom and creativity, especially when it comes to lawyer's addressing to the jury (Stanojevic, 2011). Most of the data in metaphor research so far have been collected from the written Legal English sources, which is the case in our analysis as well.

As opposed to many other types of ESP, Legal English is used by not only professionals in the area of law, but laypeople as well (Jumanca, 2013). This type of language is often very difficult to understand, even for legal professionals, needless to say for people who are not lawyers, judges, prosecutors etc. but are involved with this discourse through classes (e.g. law/economy/language students), trials and litigations (e.g. clients, witnesses, defendants), work (e.g. translators and interpreters), all for which the linguists use the term “non-lawyers”.

From a point of view of an ESL teacher (thus a non-lawyer as well), who teaches different profiles of students (English department, Law department, Psychology department, Criminology department, Graphic Design department, IT, and Business and Management department), it seemed rather logically to, at some point, tackle and research the topic of Legal English understanding, especially when it comes to the usage

of *metaphors* in Legal English discourse. Unfortunately, metaphors have been underestimated and thus understudied in this field until recently. As a tool of language, metaphors can have a profound impact on our conception of ideas, such is law and its practice, which can be both a good thing and a confusing thing, as this paper will show in the upcoming chapters. Figurative language is essential part of language and it is not unique to legal language – different professionals often resort to metaphors to explain abstract or complicated courses of events (Ebbesson, 2008).

In Serbia, English is taught as a foreign language, and both teaching and studying any type of English for Specific Purposes, especially Legal English, is considered to be a demanding task. The purpose of this paper is to try to provide an insight into different types of metaphors and their characteristics as an inevitable feature of Legal English, in order to make them easier to understand and master, as opposed for them to be seen as a threat and obstacle to learning (or teaching). By using a technique common for conceptual metaphor analysis, where we identify *linguistic metaphors* and then presume underlying *conceptual metaphors* motivating them, we will attempt to prove that metaphors are the important part of legal discourse. Through the theoretical background in the next chapter, we will provide an outline of metaphors (in general and legal terms), clarify the *Conceptual Metaphor Theory* (which is used as a basis of our research), and study the purpose of metaphors in Legal English (where metaphor will be seen in the light of a persuasive device). Research analysis, which includes 120 examples collected from legal texts belonging to different genres within the same subject field, should shed the light onto the most frequent types of metaphors and their interpretations used in legal discourse.

The examples used in this paper are collected from different sources, many of them are taken from Cambridge Legal English textbooks (*CEF Level: B2 Upper Intermediate - C1 Advanced*), laws and statutes, indictments, judgments, agreements and contracts (available on <http://www.legaldocs.com/> and www.superemecourt.gov), and many other examples are collected and organized into different groups based on many research done in this field recently (see Chiu & Chiang, 2011; Jumanca, 2013, Seskauskiene & Stepancuk, 2014)¹. Previously mentioned textbooks abound

1 Chiu, S. H., & Chiang, W. Y. (2011). FIGHT Metaphors in Legal Discourse: What Is Unsaid in the Story?. *Language and Linguistics*, 12(4), 877-915; Jumanca, R. (2013).

in authentic legal texts, authentic case-studies and up-to-date language informed by the *Cambridge Legal English Corpus*, all of which give this paper a great deal of material. Therefore, this paper has the objective to provide a closer look to recognizing different types of metaphors in Legal English and understanding their usage, as well as the manner they were once created before they became inevitable part of legal discourse.

2. Metaphors: Theoretical Background

“Metaphor is both basic dimension of human reason and an indispensable tool of legal thought” (Winter, 2008: 364).

There are many different definitions of metaphors. It is a term almost everybody is familiar with, but somehow *a metaphor* has always been related to everyday language. For a long time there has been a prejudice that the specialist language and its vocabulary are free of figurative elements. On the one hand, it seems rather logically not to expect to find metaphors in a statute or your contract, but from a different perspective and a closer look, legal discourse can be so confusing that you would hope someone resorted to metaphors in order to make it more logical and understandable. As this paper is aiming to show, comprehensible figurative expressions have long been part of legal diction.

In order to understand the differentiation of metaphors in the upcoming chapters, it is important to make a distinction between *linguistic metaphor* and *conceptual metaphor*. Simply put, a linguistic metaphor is seen as a matter of language, i.e. the use of particular words which have semantic overtones and values, whereas a conceptual metaphor is seen as a cognitive device, a way of making sense of reality (Jumanca, 2013). If you look metaphor up in the *Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, you will find that metaphor is defined as “the application of a name or descriptive term or phrase to an object or action to which it is imaginatively but not literally applicable” (2008:308), while conceptual metaphor refers

Types of metaphors in the English Legal Discourse. *Romanian Journal of English Studies*, 9, 1, pp. 366-372; Seskauskiene, I. & Stepancuk, J. (2014). The evidence speaks for itself: metaphors in courtroom hearings. *Filologija*, 19: 102-120.

to the understanding of one idea in terms of another (Lakoff & Johnson, 1980), meaning that more concrete concepts, coming from people's experiences, are used to structure more abstract ones.

2.1. Conceptual Metaphor Theory

In order to understand the use of *conceptual metaphors* in Legal English, it is necessary to at least briefly summarize the study of *metaphor* and *conceptual metaphor* by Lakoff and Johnson (1980), who saw metaphors as very powerful instruments and did a significant research in the field of *Conceptual* (or *Cognitive*) *Metaphor Theory*. According to them, a *metaphor* is a matter of thought (not a matter of language or words), and they see our conceptual system as being metaphorical in nature (ibid.).

"The metaphor is not just a matter of language, but of thought and reason. If metaphors were merely linguistic expressions, we would expect different linguistic expressions to be different metaphors." (Lakoff & Johnson, 1980: 5)

During the years, *Conceptual Metaphor Theory* has been researched, developed and elaborated, and the general conclusion is that metaphor operates at the level of thinking. Through metaphors, one idea or thing is seen and experienced in terms of another, and our understanding of reality is being shaped in a certain way. Metaphors connect two conceptual domains – *the source domain*, from which we draw the metaphorical expressions, and *the target domain*, which is abstract and therefore takes the structure from the source domain (Lan & MacGregor, 2009: 16). Conceptual or cognitive metaphors, with the use of conceptual domains, are a very powerful tool for conveying emotional connotations, evoking feelings and attitudes against the phenomenon, thing or a person metaphorically referred to.

Conceptual Metaphor Theory "can – and does – have a profound impact on our conception of law and legal practice" (Jumanca, 2013:368), especially because entire legal discourse applies to visuality, which is the criterion by which we have chosen the examples given in this paper. *Conceptual Metaphor Theory* will be used as a basis of this research. Different types of metaphors which will be discussed later show how a person's mind, from the struggle to visualize and in that manner understand a concept or idea, comes up with beautiful metaphors related to more familiar

ideas to it. These metaphors are sometimes in reference to body, objects, senses, and processes people are familiar with.

2.2. The Purpose of Metaphors in Legal English Language

“Metaphor is the rhetorical process by which discourse unleashes the power that certain fictions have to redescribe reality” (Ricoeur, 2003: 5)

There are many motives for metaphor implementation into Legal discourse. Figurative language is now not only found in court decisions, legal literature, statutory texts, legal rhetoric and vocabulary of lawyers, judges, prosecutors etc. but even is found to be an essential part of legal discourse and contexts (Ebbesson, 2008).

Metaphors, as useful analogies they represent, are used in Legal language with many different purposes: enrichment, facilitation of legal communication, a device for persuasion etc. Just like in any other discourse, metaphors add to the beauty of Legal language. They can also help people talk about difficult, emotionally intense or uncommon experiences. Through the embellishment and facilitation, they bring us mentally to another place, which is what the Greek meaning of *metaphora* indicates (Ebbesson, 2008). However, metaphors are much more powerful than that. Yes, they help a person conceptualize and understand the world, but one should be very cautious when using a metaphor (especially in legal discourse), for they can easily blind them and lead them astray.

Metaphors are very useful rhetorical devices and their power to highlight certain aspect of a concept and hide others can influence our perspective and actions. Metaphors in Legal language can be so decisive that they make us associate to an idea positively or often negatively. At times, they can make us accept different analogies without further reflection or critical thinking about the problem. If a metaphor gets accepted, it may influence and even change the outcome of a negotiation, a court procedure or an academic legal debate (Ebbesson, 2008).

The use of metaphors is not characteristic only for Legal discourse. Many different professionals resort to metaphors in order to explain abstract or complicated courses of events. This is of utter importance to understand, because there are differences in metaphor identification processes in different discourses (academic discourse, fiction, news texts etc.).

Legal professionals use metaphors applying to different sources, grammatical form or domains, so as to make their discourse, speech or even their writing, more interesting (Jumanca, 2013). This is not a big revelation, since it is well known that legal language is important not only for the power of lawyers, but for their entity and self-image as well. To communicate in a legal manner does not only mean to understand and interpret statutes, it means also to be able to manage different linguistic fictions and ambiguous expressions and to make certain analogies at the right time. A skillful lawyer will be able to use many metaphors in order to get the attention and present the facts in the right manner and at any time.

Some metaphors are more subtle than others and one should be extremely careful in revealing what is the purpose of using that specific metaphor. When it comes to Legal language and its usage, metaphors are often seen as a method of persuasion. “Metaphor is the traditional device of persuasion. Eliminate metaphor from the law and you have reduced its power to convince and convert”, noticed Fuller back in 1930 (p.380).

New persuasive metaphors may give new meaning to an issue involved, and they may give a new understanding of our own experience as well. They also “add to the justification and legitimation of court decisions as well as legal structures and the legal system at large” (Ebbesson, 2008: 260), which is what makes them even more important to Legal discourse.

3. Research Analysis: Types and Interpretations

Using metaphors as cognitive tools enables a person (in this case a Legal professional) to think more carefully about certain subjects in hand. In the past thirty-five years, *Cognitive* or *Conceptual Metaphor Theory* shed light on many different types of metaphors, as well as their interpretations and analyses in many fields of human conduct. A typical technique in conceptual metaphor analysis is to first identify the linguistic metaphors used in a discourse, then postulate underlying conceptual metaphors presumed to motivate them, and then recognize which aspects of the target domain are highlighted and which are hidden by a metaphor – which is the technique used in this research.

In this paper different types of metaphors are going to be discussed in accordance with the reference they are used to. Lakoff and Johnson,

researchers who developed the *Conceptual Metaphor Theory* divided the conceptual metaphors into:

1) *structural metaphors* (which are based on structural systematic mapping - one concept is realized through another),

2) *orientational metaphors* (which represent spatially related concepts – they are organized in relation to each other and are based on or cultural and physical experience), and

3) *ontological metaphors* (which have substances, containers and physical objects - such as body, as domains) (1980:5).

Ontological metaphors are very common in Legal discourse and they are “created either by reification or personification” (Charteris-Black, 2005, 15). Reification is a process of treating something abstract as a concrete thing or object, whereas personification represents giving personal or human attributes to something abstract. The great presence of ontological metaphors in Legal language comes as no surprise, because conceptual metaphors are used in Legal discourse as the means of persuasion as well, and association of certain concepts with people and their characteristics and values through personification can leave a strong impression, just like their association with concrete physical objects through reification. Also, legal discourse “applies to visibility” (Jumanca, 2013:369), and by embodiment of abstract concepts through something real and already seen, we make the law more accessible. This is why visual metaphors occur more than tactile or aural ones (ibid.), as this research will prove. Jumanca (2013) categorized conceptual metaphors found in English Legal discourse into *reifying metaphors* (metaphors referring to legal elements as if they were objects), *personifying metaphors* (metaphors used in reference to the body), *process metaphors* (metaphors used in connotation to processes) and *sensory metaphors* (metaphors related to senses). Our analysis will give contribution to these categories and will provide some examples of orientational metaphors as well.

3.1. Reifying metaphors

Law and its elements are often conceptualized as if they were objects, and by objects we mean things that are tangible, that can be located, seen, that can serve as a container, things of a certain shape, material, size, consisting of several parts, etc. The corpus provided a lot of examples which indicated different types of reifying metaphors.

3.1.1. Metaphors referring to Building

Metaphors referring to legal elements as to building are usually expressed by verbs such as *construct*, *collapse*, *build*, and in contexts with foundational elements such as *ground*, *edifice*, *basis*, *support* and *foundation*.

1. *'It is, however, common **ground** that the applicant does not use'*
2. *'a carefully **constructed** legal **edifice** crumbled at the touch of the jury's common sense'*
3. *'Law 248 of 2001 is **the foundation** on which the defense is built'*
4. *'The evidence **supports** a determination...'*
5. *'on **the basis** of the testimony/amendment'*
6. *'while 20th Century Fox sued Rogers for breach of contract, the accusation **collapsed**'*
7. *'**the foundation** of this provision is the concept of 'scienter''*
8. *'the jury **constructed** a verdict in favour of Rizzonelli but against the District'*
9. *'the opinion rests on Federal **ground**'*

3.1.2. Metaphors referring to Container

Metaphors referring to legal elements as to containers of some kind are easily recognizable, as the examples below are about to show:

10. *But **the record also contains** the testimony of the TBI agent (...).*
11. *'**the Penal Code is full** of vaguely worded provisions'*
12. *'the allegations **contained in the first petition**'/the absolute grounds for refusal **contained in Article 7'***
13. *'(inclusive) (which relate to breach of any obligation by a Tenant) **contained in the Housing Act 1988 Schedule 2 apply**'*
14. *'the mark registered **within the Nice Agreement**'*
15. *'the 'Property' **includes** any part or parts of the Property'*

3.1.3. Metaphors referring to Possession

Many metaphors used in Legal English discourse indicate a possession of some kind, and their frequent contextual indicator referring to this object source domain is a verb *to have*.

16. *(...) and at the trial, we [hearing participants] **have a lot of evidence** about the alibi.*
17. *The tribunal **has the power to render decisions** and issue orders in respect of the parties' rights (...)*
18. *(...) we may not have held they [the State] **have a constitutional right** to make that argument (...).*

18. (...) *she [the client] does have a right to claim unfair dismissal.*

19. *If a supplier has a high-value contract (...)*

3.1.4. Metaphors referring to Size

One of the “object-like” characteristics often found in legal texts and speeches is the size, amount, weight of the legal matter. Usually, this is rendered by the adjective *substantial*.

20. *substantial penalty*

21. *substantial evidence*

22. *substantial consensus*

As far as the weight or the bulkiness of legal matter is concerned, the conclusion according to the corpus is that all references to weight suggest heaviness rather than lightness.

23. *The burden of proof (...)*

24. (...) *an argument that could have been made to spare this particular defendant but it need not have been credited or given dispositive weight (...)*

25. *The recent tendency of the courts is to give less or no weight to the subjective intent of the parties.*

When it comes to size of an object, or in this case a legal matter, the vertical dimension is something that is very characteristic. The interesting thing, similar to the use of heaviness rather than lightness, in legal documents adjective *high* prevails in comparison to *low*. Just like in previous case, it is the matter of persuasion.

26. (...) *it would effectively allow jurors, at their discretion, to apply what is a higher standard of proof at capital sentencing (...).*

27. *The burden is... It's quite high and it's high for a reason.*

28. *The stakes are high in this case (...)*

3.1.5. Metaphors referring to Decomposability

Material objects are known to be decomposable into smaller parts. Legal matters are often seen as made up of several parts, and verbs that make this type of metaphors recognizable are *consist* and *divide*. Nouns most frequently used in this type of metaphors are *portion*, *part*, *piece*, *component*, *element*, *entirety*, etc.

29. (...) *did the district court explain that it was rejecting **that element of witnesses' testimonies**?*
30. (...) *the evidence has to be viewed in light of **the entirety of the evidence of the record**.*
31. (...) *the district court order was divided into two distinct parts.*

3.2. Personifying metaphors

Legal matters are often interpretable as cases of personification, i.e. they are thought of in terms of a living being, predominantly a human. Personifying metaphors are metaphors usually used in reference to the body. They represent a collective human experience of the body, meaning that they illustrate the body-mind connection. The metaphor of the human body has been broadly exploited in many different types of discourses, probably because it is easily understandable. The law, legal documents and legal entities are frequently portrayed as either possessing parts similar to those of the human body, its corresponding vital functions, or experiencing human feelings and having human actions. These metaphors are very obvious and almost self-explanatory, so the best way to understand them is to take a closer look to the examples:

3.2.1. Metaphors containing parts of the body

32. *'she doesn't have **a legal leg** to stand on'*
33. *'the petition was dismissed, the two parties being equal in the **eyes of the law**'*
34. *'the crime may be laid at the **feet of the law**'*
35. *'this issue is **at the heart of the judgment** of the Court of Appeal'*
36. *'they shall receive the same treatment **at the hands of the law**'*

3.2.2. Metaphors containing bodily functions

37. *'Article 7 **suffered** two amendments'*
38. *'Provisions (...) stipulating the amount required to compensate **an injured party** in the event of a breach are...'*
39. *'similar cases have been **digested** by the law and lawyers'*
40. *'his law **cries out** for reform'*
41. *'the accused must have felt **the breath of the law** on her neck'*

3.2.3. Metaphors containing moral values

42. *'It's an argument about what the Constitution **prohibits**'*
43. *'The Uniform Commercial Code (...) **permits** liquidated damages clauses...'*

44. '(...) whether the law **precludes** the holding of an election'
45. 'It is possible that the court **will take this into consideration...**'
46. 'the Penal Code **punishes** the violation of intimacy'
47. 'The law in this jurisdiction **requires** an annual election...'
48. 'Courts are usually **reluctant to second-guess** the actions of boards of directors...'
49. 'The courts here **have reasoned** that (...) an unqualified refusal by one side...'
50. 'the legality of the contested decision must be **appraised**'
51. 'a legislature **ought to be evaluating**'
52. 'The primary issue for the court **to decide** is that of reasonableness...'
53. 'The court might (...) **hold that** (...) the election is invalid...

3.2.4. Metaphors containing human actions

54. 'The court **examined** the credibility of the testimony'
55. 'The statutes **give** wide leeway to board of directors...'
56. 'The BORROWER will **allow** the OWNER **access** to the HORSE'
57. 'The **transferred** capital at the date of the incorporation is of'
58. 'The court shall **instruct** the jury...'
59. 'regulation **do not fall to be examined** as part of the opposition procedure'
60. '**carrying out** such responsibilities as are normally related'
61. 'have all corporate power and authority necessary **to own or hold** their respective properties
62. and **to conduct** their respective businesses'
63. '**enjoy** the Property during the term'
64. 'That provision **confers greater protection**'
65. 'The Board of Appeal was wrong **to dissect** them'
66. 'This Court **has said** that only when the penalty is death do you look at the character of the defendant...'
67. '(...) about this statute that **tells** the jury...'
68. 'I agree with you (...), but we have to look at what the law **says**'

3.3. Process metaphors

Legal English is also characterized by the use of process metaphors. The most recognizable of them all is the war/confrontation metaphor used in court. There are many examples of them, and here are some of the most noticeable:

3.3.1. The war / confrontation metaphor

69. 'It is useful at the present time to look at Japan's experience in **the battle** against air pollution, and it's **a battle** no nation can afford to **lose**.'

70. 'Lawsuits can certainly affect the value of a company, and firms need **strategies to combat the onslaught** of lawsuits.'
71. 'a point not really **contested** by the applicant in reply to a question from the Court at the hearing'
72. 'Important **battles are being fought** over digital copyright issues.'
73. 'it deliberately **misleads** the public as to the commercial origin of the goods and services in question'
74. - '**This legal battle has dragged on** for several years'
75. 'Action **brought against** the decision of the First Board...'
76. 'Regulation No 40/94 is not a ground of **opposition** within the meaning of Article 42(1) of that regulation'
77. 'However, since the English Act **came into force**...'
78. '...once you create a third-party right under an IQT, it can be very difficult to amend or **kill it**.'
79. 'In the adversarial system, two or more **opposing parties**...'
80. 'the intervener has pursued a marketing **strategy** aimed at ...'
81. 'He **attacked every weak point** of my argument'
82. 'Your claims are **indefensible**'
83. "We are going to **win** this case"
84. 'He **shot down** all my arguments'
85. 'Only where there is a clear and serious breach of the directors' duty (...) will a court step in and **overturn**.'
86. '(...) that does not mean she is necessarily going to **win** this case'

3.4. Sensory (modal) metaphors

"Language acts as an internal medium of communication among different [sensory] modalities." (Marks, 1978: 24)

Sensory metaphors are articulated in our everyday conversations through metaphorical expressions: the words, phrases, or sentences that are the surface realization of the cross-domain mappings (Baron-Cohen & Harrison, 1997). In the same manner, Legal English (whether in written or spoken discourse) contains metaphors that represent a person's experience of the law and its ambiguous or abstract terms. Sensory metaphors, according to the findings and corpus of this research are mostly related to the sense of sight (*visual metaphors*), hearing (*aural metaphors*) and touching (*tactile metaphors*).

3.4.1. Visual Metaphors

87. 'The courts generally **look** to the time of contract in determining reasonableness of the damages (...)'

88. (...) *when we [hearing participants] **look** at the blood evidence in this case, yes, we don't deny that there is evidence which could support conviction.*
89. (...) *you [participants in the proceedings] **will see** that there are doubts as to whether the man is guilty or not.*
90. (...) *arguably it's more relevant **to look** at the convictions*
91. *'**see** paragraph...; **see** Law...; **see** Seaboard Offshore vs. Secretary of State...; **see** clause...'*
92. *'to enter and **view** the Property for any proper purpose'*
93. *'could **be perceived** as being two marks'*
94. *'... the court shall, unless it **sees** good reason to the contrary, strike out the cause'*
95. *'With **regard** to the first respective elements of the trade marks in question'*
96. *'**Regarding** the applicant's request...'*
97. *'it is **not apparent** from the case'*
98. - *'It is **in light of** the foregoing considerations'*
99. *'the evidence **shed new light on**....'*
100. ***in the light of** police reports...'*
101. *'In the present case, it is **apparent** from the contested decision that...'*

3.4.2. Aural metaphors

102. *'this finding / this conclusion **cannot be called** in question'*
103. *'the petitioner should have appealed ... **in the first hearing** / 'at the hearing on 2 July 2002'*
104. *'other questions have incidentally been raised ... which **call** for brief consideration'*
105. *'the Board **shall call** an annual meeting ... and may ... **call** a special meeting of shareholders'*
106. *'the minutes of **the hearing**'*
107. *'in the hypothesis that the relevant public **pronounces** those two syllables'*
108. *Compared with a **public hearing** in front of a three-member employment tribunal...'*

3.4.3. Tactile metaphors

109. *'the Tenant will keep the interior in a good, clean and **tenantable state** and condition and not **damage or injure** the Property'*
110. *'the judge **touched** on the ruling / on erroneous findings of fact'*
111. *'the jury left the difficulty **untouched**'*
112. *the intervener maintains that this is **unsubstantiated**'*

3.5. Orientational metaphors

Orientational metaphors are important part of conceptual metaphors and they present concepts in spatial relationships. These metaphors are very common in Legal discourse.

- 113. *'Throughout the rest of an argument he uses terms to reinforce that'*
- 114. *'... to propel the law **in the direction** which Mr. Lewis seeks'*
- 115. *'But **under (...) Oregon law**, what is not clear is that you want to put the mother **on the stand**'*
- 116. *'any notice, cheque or other document **directed** to such persons'*
- 117. *'... such a measure **must not go beyond** what is necessary'*
- 118. *'the proceedings took a different **course**'*
- 119. *'... such **course** of conduct was in the best interest of the Joint Venture and such **course** of conduct did not constitute negligence'*
- 120. *'... intended **the course** of justice to be obstructed'*

6. Conclusion

This paper aimed to fight the prejudice that a specialist language, such as Legal English, is free of figurative elements. Metaphors are implemented in language not only for their embellishing and facilitating functions, or for making professional discourse more vivid – the examples showed that their role is much more influential. Metaphors are used in legal discourse to simplify certain abstract ideas and to highlight important arguments, however, their persuasive character can also be manipulated to mislead or hide concepts. Through familiarizing with the *Conceptual Metaphor Theory* and the purpose of metaphors in Legal discourse, followed by corpus analysis which contributed to different types of metaphors found in the examples taken from legal texts belonging to different genres in the same subject field, this paper provided an insight into legal metaphors and their origin used in both written and spoken Legal English. Hopefully, this research made Legal English more accessible to non-lawyers and will empower greater deal of professors and students to approach to teaching, studying and perfecting of Legal English.

Bibliography

- Badea, E. C. (2012). Teaching Legal English as a Second Language. *Anale. Seria Stiinte Economice. Timisoara*, 18, 832.
- Baldick, C. (2001). *The Oxford dictionary of literary terms*. OUP Oxford.
- Baron-Cohen, S. E., & Harrison, J. E. (1997). *Synaesthesia*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd..
- Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and Rhetoric*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chiu, S. H., & Chiang, W. Y. (2011). FIGHT Metaphors in Legal Discourse: What Is Unsaid in the Story?. *Language and Linguistics*, 12(4), 877-915.
- Ebbesson, J. (2008). Law, Power and Language: Beware of Metaphors. *Scandinavian Studies in Law*, 53, pp. 259-269.
- Fuller, L. L. (1930). Legal fictions. *Ill. L. Rev.*, 25, 363.
- Group, P. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and symbol*, 22(1), 1-39.
- Hibbitts, B. J. (1994). Making Sense of Metaphors: Visuality, Aurality and the Reconfiguration of American Legal Discourse. *Cardozo Law Review*, Vol. 16, pp. 229-356,
- Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for specific purposes*. Cambridge University Press.
- Jumanca, R. (2013). Types of metaphors in the English Legal Discourse. *Romanian Journal of English Studies*, 9, 1, pp. 366-372.
- Krois-Lindner, A. (2011). *International Legal English 2nd Edition: A Course for Classroom or Self-study Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. London: University of Chicago Press.
- Lan, L., & MacGregor, L. (2009). Colour metaphors in business discourse. *Language for professional communication: Research, practice and training*, 11.
- Lojko, M. O. (2011). Teaching Legal English to English Second Language Students in the US Law Schools. *Respectus Philologicus*. N.19.(24): 200-211.
- Marks, L. E. (1978). *The Unity of the Senses: Interrelations among the Modalities*. New York: Academic Press.
- McCarthy, M., & O'dell, F. (2008). *Academic vocabulary in use: 50 units of academic vocabulary reference and practice; self-study and classroom use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mellinkoff, D. (1963). *The Language of the Law*. Boston: Little, Brown & Company.
- Ricoeur, P. (2003). *The rule of metaphor: The creation of meaning in language*. Psychology Press.

- Robinson, P., (1980). *ESP (English for Specific Purposes*, New York: Pergamon Press Ltd.
- Seskauskiene, I. & Stepancuk, J. (2014). The evidence speaks for itself: metaphors in courtroom hearings. *Filologija*, 19: 102-120.
- Stanojevic, M. (2011). Legal English – Changing Perspective. *FACTA UNIVERSITATIS. Series: Linguistics and Literature, Volume 9, No. 1*, (2011): 65-75.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A., Krennmayr, T., & Pasma, T. (2010). *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU* (Vol. 14). John Benjamins Publishing.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., & Krennmayr, T. (2010). Metaphor in usage. *Cognitive Linguistics*, 21(4), 765-796.
- Winter, S. L. (2008). What is the “color” of law. *The Cambridge handbook of metaphor and thought*, 363-379.
- Wolcher L. E. (2006). How Legal Language Works, 2 *UNBOUND: HARVARD JOURNAL OF THE LEGAL LEFT*, pp. 91-125.

Sources:

<http://www.legaldocs.com/>
www.superemecourt.gov

Dubravka N. Vlahović

Sažetak

UVID U OSOBENOSTI METAFORA U PRAVNOM ENGLESKOM JEZIKU

Pravni engleski jezik karakterističan je po svojoj neobičnoj terminologiji, specifičnoj strukturi rečenice, atipičnom stilu pisanja i, svakako, metaforama. Ovaj rad ima za cilj da dokaže da su razumljivi figurativni izrazi već dugo deo pravne diktije, iako su do nedavno bili potcenjeni i nedovoljno istraženi. Naša analiza biće zasnovana na Teoriji pojmovnih metafora koja metaforu vidi kao pitanje misli, a ne jezika ili reči. U korpusu koji se sastoji od različitih pravnih tekstova identifikovaćemo jezičke metafore, a potom i predstaviti osnovne konceptualne metafore koji ih motivišu, u svrhu klasifikovanja ovih metafora u različite kategorije i diskutovanja o njihovim tumačenjima i poreklu. Naš rad ima za cilj da doprinese ovoj oblasti pružanjem pojašnjenja o korišćenju metafora u pravnom

engleskom diskursu kako bi one bile lakše za razumevanje, a manje zastrašujuće za učenje i upotrebu.

Ključne reči: pravni engleski, metafora, pojmovna, jezik, osobenost

Предраг Ј. Мутавџић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Мерима Кријези
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Ана Б. Сивачки

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.1.14>
811.163.41:811.135.1:811.18]373.23
Оригинални научни рад
Примљен: 30.04.2018.
Прихваћен: 12.08.2018.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЛЕКСЕМОМ *коњ* У САВРЕМЕНОМ АЛБАНСКОМ, РУМУНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Рад, заснован на расположивом корпусу фразеологизама (посматраних и у ужем, правом фразеолошком, и у ширем, паремијском, спектру) ексцерпираним из релевантних речника, посвећен је анализи фразеологизама са кључном лексемом *коњ* у савременом албанском, румунском и српском језику. Како је коњ у многим културама, и код многих народа, перципиран као животиња од великог значаја, не само за свакодневни живот и преживљавање, већ и као животиња која се сматра изузетно чистом и плементиом, у раду је обрађена и семантичка анализа ове лексеме унутар фразеологизама. У раду такође настојимо да укажемо на то да ли има и у којој је мери могуће говорити о подударностима или неподударностима између анализираних фразеологизама у сва три савремена и несродна балканска језика.

Кључне речи: фразеологија, фразеологизми, лексема *коњ*, семантика, албански, румунски, српски, еквиваленција.

1. Уводно разматрање

Поред бика и краве, коњ се сматрао једном од најпоштованијих животиња у европским и светским културама¹, будући да је у мито-

* Поштанска адреса: Филолошки факултет, Катедра за неохеленске студије, Студентски трг 3, 11000 Београд. Контакт (e-mail): predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs.

** Рад је написан у оквиру пројекта Министарства науке, просвете и техничког напретка Републике Србије *Језици и културе у времену и простору* (број 178002).

1 Посебна је занимљивост та да у грчкој преантичкој керамичкој уметности до данас нису пронађени материјални предмети у облику коња, или коњске главе, док

лошким представама вукао кочије лунарних и соларних божанстава преко небеског свода. Ова симболика, која не указује толико на цикличност времена, колико пре на непрекидно кретање, може се протумачити реалним окружењем у којем су ти народи некада живели – реч је о њиховом полуномадском или номадском начину живота или о потреби мењања места, пресељавањима и насељавањима нових области услед ратова, најезда других народа и слично, при чему је коњ била једна од њихових главних превозних и товарних животиња. Посебно место коња у свакодневном животу људи додатно је било осигурано и тиме што су га, по правилу, имали углавном моћни, привилеговани и богати појединци у друштву, али и неустрашиви хероји и витезови опевани у народној јуначкој поезији или у легендарним причама. Код номадских народа коњ и појединац били су као једно: познато је из историје да је монголска инвазија на подручју Средње и Источне Азије у време Џингис-кана била веома успешна, између осталог, не само зато што су његови ратници били вични оружју, него и зато што су на коњима могли буквално и јести и спавати. Коњица је, све до пред крај 50-их година прошлога столећа, била ударна снага готово сваке европске војске, заједно са пешадијским формацијама.

И поред многобројних позитивних карактеристика које су коњима приписане у различитим културама, наилазимо и на негативне, попут оне да је коњ представник доњег света. Представници четири велика зла у Јовановом *Откровењу* јашу на четири коња различите боје. У грчкој митологији, насупрот слободног белог Пегаса, који је ударцем копита створио свети извор Хипокрену (Ἱπποκρήνη, дословно: „коњско врело“) у Беотији, а кога су чувале свештенице са маскама коња, Пегас (Conway, 2005: 85), око кога су се окупљале Музе и из кога су песници, писци и музичари црпили своје надахнуће (Eason, 2008: 87; Christou – Papastamatis,

је ритон (ρυτόν), употребљаван и за религијске и за свакодневне потребе, искључиво прављен у облику главе бика. Код Срба, Црногораца и Албанаца, на пример, на гуслама се врло често налазе симболи змије и орлова, а када је реч о накиту, одевним и другим употребним предметима у оквиру балканског ликовног репертоара углавном преовлађују симболички мотиви те (стилизовани) прикази митских бића (попут аждаје) или птица (и то искључиво орла и сокола). Ни у новије време фигура коња се није „показала“ пригодном у народној уметности, па отуда појава разноразних украсних фигура у облику кокошке, патке, гуске, затим окарине у облику рибе и слично. Са друге стране, у ликовним и примењеним уметностима врло често се прибегава фигури коња.

2009: 26), стоји заробљен црни Арион (Αρείων) у подземљу као слуга у Хаду. У германској митологији *mahrt* (= „кобила“) било је биће које је оличавало злог духа из доњег света (Krappe, 1952: 229). И поред тога што се у европској гастрономској култури подразумева да се коњско месе не једе, понајпре из разлога што је коњ била света животиња и што се (чак и данас) сагледава као изузетно племенита, чиста и веома корисна, у оквиру римске и германске митологије коњ је ипак био ритуално жртвован: у првом случају богу Марсу, у знак захвалности за успешно обављену жетву, у другом ради стицања снаге и издржљивости. У индијским светим списима, *Rigvedi*, као и у спевовима *Махабхарати* те *Рамајани* такође се приповеда о ритуалним жртвовањима коња

Божанска снага коњске природе се у митолошким представама објашњавала на различите начине. Тако се, код античких Грка, Посејдон сматрао творцем коња, а Зевс, његов брат, често се описује као божанство које се радо преображава у животиње, као што су лабуд, бик или коњ. Код Англосаксонаца је коњ била света животиња, оличење моћи и богатства. За многе митологије карактеристично је и то да се у њима јављају такозвана хибридна бића, полу-људи, полу-животиње, као што је у Индијаца Гаруда, орао са телом мушкарца, сфинга у Египћана, а Кентаур, човек-коњ у античких Грка. И код муслимана се сусреће једно такво хибридно биће, Бурак, коњ са крилима, пауновим репом, а лицем човека, који пророке преноси на небеса. Познато је и то да су Англосаксонци у својим паганским ритуалима славили божанство у облику полу-коња (O'Konel – Eri, 2007: 21).

Подручје Медитерана, тачније речено Егеја и Мале Азије, према ономе што су научници до сада успели да установе, изгледа да је одвајкада било важно када је реч о култури поштовања и узгајања коња. Назив средишњег дела Мале Азије, Кападокија, по појединим етимолозима, управо је потврда посебног односа човека према коњима: превод овог назива са староперсијског гласи „земља лепих коња“ (Schmitt, 1980: 399; Summerer, 2005: 135). Бројни дешифровани хетитски клинописи непосредно говоре у прилог хетитским вештинама и знањима о узгоју и начинима кроћења коња. Опсежна археолошка ископавања угледног немачког историчара и археолога Манфреда Корфмана (Manfred Korfmann, 1942–2005) у периоду 1990-2000. година на подручју Троје изнела су бројне доказе о томе да је овај древни град некада био важно европско и егејско-медитеранско стециште трговине (Korfmann, 1995: 181f; Korfmann, 1998: 380-383), између осталог и

коњима. Огромне количине коњских костију, пронађених унутар зидина града, у археолошком слоју означеном као Троја VI (време датирања: 1700-1250. пре Христа), само су потврдиле оно што је Хомер у *Илијади* назначио: да су Тројанци одиста били „коњокроти“ (II, 3, стих 127). За Хетите је поуздано утврђено да су не само били вешти трговци и занатлије, већ и то да су били ти који су имали изузетно јаку коњицу те да су међу првима поседовали „борна кола“ која су вукли двојке, тројке а неретко и четворопрези. Како је показала једна краћа студија (Starke, 1995), Троја и шире подручје око ње били су заиста кључно средиште трговине коњима (Latacz, 2004: 102), ако не чак и велики центар њиховог узгоја. Отуда се, као чисто хипотетичко питање, може поставити и наредно: да ли је Тројански рат заправо вођен ради успостављања грчке превласти над овим изузетно важним центром коњарства, богатства и економске моћи, а да је прича о љубавном троуглу била само повод који је временом успешно замаскирао сву суштину. Посматрано из овог угла, сигурно је то да мотив о остављању (односно, о подметању) огромне фигуре дрвеног коња испред неосвојивих зидина Троје није без разлога наведен у *Илијади* те да има дубоког смисла: коњ, чак и као дрвен, био је од посебне вредности за Тројанце, будући да су они били везани за њега на нама данас прилично непознате начине².

Једна Езопова басна приповеда како је човек укротио коња: коњ је имао целу ливаду за себе и мирно је на њој пасао када се изненада појави јелен те и он стаде да се гости травом. Коњ, смишљајући како да отера незваног госта, замоли човека да му помогне. Човек без већег размишљања пристаде, али под једним условом: да га опреми и зајаше. Тако се човек попе на њега, а коњ тада схвати да је тиме себе заробио довека служећи му³.

2. Циљ, методологија рада, корпус

Нема сумње у то да је човек у оквиру евро-азијских култура и цивилизација одувек био упућен на коња који је остао „bez jasnog privilegovanog statusa“ (Vidović Bolt, 2011: 57), мада богате фразеолош-

2 Не би требало искључити овде помисао да су Тројанци имали и неко своје божанство посвећено коњима, као што је то била келтска богиња Епона. О томе данас је мало познато.

3 http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/ezop_basne.pdf. Наведена басна се налази на 65. страни.

ке слике у савременим и несродним балканским језицима – албанском, румунском и српском – у којима је зооним *kalë / cal / коњ* кључна реч показују ипак нешто сасвим друго. Фразеолошку грађу смо ексцерпирани како из свих нама доступних штампаних и *online* једнојезичних и двојезичних речника на наведеним језицима (њихов потпуни списак налази се приложен на крају рада), тако и преко претраживача *Google* који нам је послужио само као секундарни облик потврде раширености употребе и значења свих забележених фразеологизама.

Главни циљ нашег рада састоји се у томе да покажемо како је искоришћена фигура коња у формирању фразеологизама. Ово, следствено, значи да је наша пажња усмерена и на формални морфосинтаксички и на семантички аспект, при чему настојимо да укажемо да ли постоје и у којој је мери могуће говорити о подударностима или неподударностима између анализираних фразеологизама. У раду смо се определили да све забележене конструкције називамо двојако, као фразеологизме (даље у тексту: ФРЗ) или као фразеолошке конструкције (надаље: ФК). У оквиру њих смо уврстили и паремије које, по свим својим унутрашњим (структурним) одликама, припадају посебној фразеолошкој групи, с обзиром да

„је пословица имала основни услов да може да опстане као посебна – а он је потицао отуда што је садржала у себи лапидарно формулисану неку истину, у већој или мањој мери универзалну, често културолошки и на неки други начин ограничenu, али свакако општу – она је настављала свој самостални живот и као говорна фраза и као усмена књижевна творевина“ (Бојовић, 2005: 54).

Полазећи од примера у примарним језицима нашег истраживања, албанском, румунском и српском, трагали смо за сличним ФК и у другим европским језицима како бисмо указали и на идиотипичност фразеологије сваког разматраног језика понаособ, али и на хомотипичност између њих, са једне стране, те на хомотипичност између њих и европских језика, са друге. Сви примери на албанском и румунском дати су као глосе (њихови дословни преводи дати су у заградама), а сви преводни еквиваленти на циљним језицима који припадају категорији нулте структурно-семантичке подударности обележени су звездицом.

3. О лексемама за именовање коња

Лексикографски сагледано, поред главних (домаћих) речи којом се именује коњ, а које посматрамо као примарне, у албанском, румунском и српском језику, запажа се и неколико секундарних лексема страног порекла, као што су:

језик:	албански	румунски	српски
παρίπλος >	/	parip	парип
at (турски) >	at	(h)at	ат / хат
bedevi (турски) >	atkinë	bidiviu	бедивија
equus admissarius >	hamshor / hajger	(h)armăsar	(пастув)

Поред наведених, у ову групу укључујемо и лексеме из домаћег вокабулара које имају везе са различитим именовањем коња, као што су: *кобила*, *кљусе*, *ждребе*, *мрцина*, *раџа* и *џасџув*. У сва три језика 95% забележених ФК искључиво је образовано уз помоћ примарне лексеме *коњ*, што ће рећи да смо у албанском забележили 43, у румунском 31, а у српском 29 фразеологизама. Преосталих 5% примера чине ФРЗ с неком од наредних секундарних лексема:

језик	секундарна лексема					
албански	pelë: 6	mëz: 4	/	/	gërdallë: 2	/
румунски	iapă: 2	mânz: 1	/	mârtoagă: 1	gloabă: 1	(h)armăsar: 1
српски	кобила: 1	ждребе: 1	кљусе: 1	мрцина: 2	рага: 2	(пастув)
укупно	9	6	1	3	5	1

Укупан број свих забележених ФК је 128, по језицима: албански 55 (42,96%), румунски 37 (28,90%), српски 36 (28,12%). Из последњег табеларног прегледа се види да албанска секундарна лексема *gërdallë* покрива три одговарајућа засебна српска и два румунска семантичка појма: *кљусе*, *мрцину* и *раџу*, а синонимни румунски називи *mârtoagă* и *gloabă* покривају сва три српска. Све ово указује да се у српском и у румунском праве посебна семантичка нијансирања у оквиру истог појма.

4. О фразеологизмима са лексемом *коњ*

Посматрано са морфосинтаксичке тачке, код забележених албанских и румунских примера уочавају се извесне специфичности које се одражавају на правилно разумевање семантичке поруке ФК. Поред лексичких разлика (у смислу да се запажају могуће комутације појединих лексема), једна од специфичности албанског и румунског у морфолошком погледу, у односу на српски, огледа се и у томе што се у овим језицима номинали одликују флексијом у такозваном неодређеном и одређеном виду (*trajta e pashquar / e shquar; nedeterminarea / determinarea*) – сваком номиналу у оквиру његове падежне промене следи посебан флективан наставак за јединину и множину који морфолошки функционише или као неодређени или као одређени члан – при чему се постиже јасно како семантичко и логично разграничење, тако и нијансирање појмова. Управо ова важна морфолошка разлика омогућава да се у оба језика успостави разлика између номиналне синтагме **coadă de cal = bisht kali** те синтагме **coada calului = bishti i kalit**. Док су у првом случају оба номинала дата у неодређеном виду, уз неминовне синтаксичке разлике, означавајући *коњски реј*, односно облик фризура у виду коњског репа, у другом су случају исказани у одређеном виду, уз видљиву потпуну морфолошко-синтаксичку подударност, при чему означавају назив биљке у српском познату као *џреслица* (*Equisetum* sp.). У појединим језицима, као у енглеском и шпанском, на пример, назив ове биљке не разликује се ни морфолошки ни синтаксички од назива за фризуру – *horsetail / cola de caballo*.

Уколико посматрамо структурну и семантичку страну ФРЗ с лексемом *коњ* у албанском, румунском и српском, примећујемо да њих деветнаест припада групи такозваних интернационалних, односно оних који се и у другим европским језицима препознају као такви. Од тог броја, свега седам из разматраних балканских језика апсолутно је подударно са ФК из других европских језика. па се зато може рећи да између њих постоји хомотипична повезаност, попут: **тројански коњ = kali i Trojës = calul troian⁴**; **поклоњеном коњу у зубе се**

4 У грчком постоји варијанта у којој се Троја не наводи, већ придев „дрвен“: *δοῦρεϊος ἵπλος* (= „дрвени коњ“). У свим осталим језицима фигурира име топонима, што се може посматрати као калк са латинског: *Troianus equus*.

не гледа = kalit të falur / të dhuruar nuk i shikohen dhëmbët = calul de dar nu se uita la dinți / în gură (= „у уста“)⁵

Приликом упоређења ове групе ФК уочили смо присустви варијаната у виду незнатних структурних, понајпре лексичких, мерања, док се јасно препознаје очувана (иста) семантичка порука. Оваквих ФРЗ са делимичним структурним изменама је далеко више у односу на оне код којих се исказују потпуна структурна поклапања (укупно 12), што је сасвим разумљиво и у потпуном складу са народном филозофијом те светоназорима сваког народа понаособ у покушају приказивања (дочаравања) менталних слика:

punoj si kalë / gomar / qen / *skllav (= „пас“ / „роб“)

радити као коњ / магарац / *црнац

a munci ca un bou / catâr / *rob (= „во / *mază*“)

work like a horse / mule / dog = wie ein Pferd schuften / arbeiten⁶

коњу, жени и пушци не треба веровати = pușca, calul și femeia / nevasta nu se împrumută / să nu te încrezi în femeie, în cal și în pușcă

kalit që djersitet dhe gruas që qan mos i zër besë (= „коњу који се зноји и жени која плаче не узима се вера“)⁷

трпети као коњ / *pac*

dhuroj si gomar (= „магарац“)

a suferi ca un câine

5 Ова паремија у латинском исказана је другим глаголом: *equi donati dentes non inspiciuntur* (= „не проверавају се“), али не у италијанском (*a caval donato non si guarda in bocca*), док у одговарајућој грчкој фигурира лексема **магарац** уместо лексема **коњ**: (κάποιον) χάριζαν γάιδарο και τον κοίταζε στα δόντια (= „/ некоме/ су даривали магарца те му гледао у зубе“).

6 С овим глаголом цела фразеолошка конструкција у немачком носи значење: *радијши као црв*.

7 Упоредиво са: *a horse, a wife, and a sword may be shewed, but not lent = dein Weib, dein Schwert und dein Pferd magst du wohl zeigen, aber nicht ausleihen* (= „коњ, жена и мач могу се показати, не позајмити“ / „твоју жену, твој мач и твога коња можеш још и показати, али не позајмити“) = *tre cose lascia da per sè: l'occhio, la donna e la fè* (= „три ствари остави за себе: око, жену и веру“).

kali i mirë / i kuq e ka një huq (= „добар / црвени коњ има једну ману“) ⁸
и коњ од сивојину дукаџа посре
*calul are patru picioare și tot se poticnește*⁹(= „коњ има четири ноге и опет се споти-
 че“)

s'mëson kali revan në pleqëri (= „не учи коњ раван¹⁰ у старости“) ¹¹
calul bătrân cu gres se învătă la ham / calul bătrân nu se mai învătă în buiestru (= „стари коњ се муком учи на ам“ / „стари коњ се никада не научи на кâс“)
маџор коњ се не учи иџраџи / **дрво се савија док је млого*

paște, murgule, iarbă verde! (= „паси, дорате, траву зелену!“)¹²
не лиџи маџарче до зелене џраве / чекај, маџарче, да џи Ђурђевдан дође!
prit, gomar, tē mbijë bar! (= „чекај, магарче, да трава порасте!“)¹³

У односу на интернационалне, број истих ФК у албанском, румунском и српском изгледа овако:

- а) између сва три језика уочено је тек 5 истих;
- б) између румунског и српског постоји 12 истих;
- в) између албанског и румунског забележено је свега 3 истих;
- г) између српског и албанског постоји 9 истих.

8 Упредиво са колокацијом: *нико није савршен / без мане*. У руском би одговарајући еквивалент српском био: *ни дерева без њорока, ни коња без њодџычки*.

9 Румунска паремија је интернационалног карактера, будући у потпуности адекватна са: *коњ о чейџрех ноџах, и џоџи сџоџыкаџџся* = *strauchelt doch auch ein P ferd und hat doch vier Beine* = *it is a good horse that never stumbles / a horse has four legs, but still stumbles* = *un cheval à quatre pieds et si chiet = e cade anche un cavallo che ha quattro gambe* (= „чак и коњ пада који има четири ноге“). У латинском еквиваленту, на пример, уочава се и друкчији глагол и друкчија лексема: *errat interdum quadrupes* (= „греше каткада четвороношци“).

10 раван / рахван (турцизам) = *kâs*

11 У грчком ова паремија исказана је уз незнатну промену лексичког садржаја: *παλιός γαῖδαρος καινούργια πατήσια δεν μαθαίνει* (= „стари магарац нове корак не учи“). У енглеском је такође лексички преобликована: *you cannot teach an old dog new tricks*, а у немачком се исказује на друкчији фразеолошки начин уз игру речима: *was Hänschen nicht lern, lernt Hans nimmermehr* (= „што мали Ханс не научи, Ханс никада више не научи“).

12 У италијанском, на пример, одговарајући еквивалент наведеним конструкцијама јесте: *campra cavallo che l'erba cresce* (= „поживи, коњу, док трава израсте“).

13 У грчком одговарајућа је перемија: *ζήσε, Μάη, να φάς τριφύλλι!* (= „поживи, маје, да једеш детелину“).

Појава истих ФРЗ у два балканска језика, много ређе у три, последица је како културног и интимног позајмљивања (Bloomfield, 1933: 444–460 и 461–475), тако и других спонтаних, врло снажних међујезичких утицаја на Балканском полуострву. У овом су погледу разматрани балканских језици идиотипични. Таква је, на пример, и наредна ФК са кобилом и ждребетом

i hipi kalit nga bishti / del si mēzi para pelēs (= „попети се на коња са репа“ / „ићи као ждребе испред кобиле“)
uñu / скакайи као ждребе ђред ругу
a pune căpăstrul la coada calului / carul înaintea biolor / a umbla ca mănzul după iapă (= „ставити узде на реп коњу / кола испред бикова“; „ићи као ждребе испред кобиле“)

која се не препознаје ни у једном другом европском језику¹⁴, или паремија:

вежи коња где ти газда / ага каже¹⁵
leagă calul unde zice stăpânul, măcar lupul să-l mănâce (= „вежи коња где ти каже господар, макар га и вук појео“)
lidhe kalin ku të thotë “gazda”¹⁶ / zotëria / i zoti / padroni

или ФРЗ:

-
- 14 У енглеском и немачком ФК гласи: *to put the cart before the horse / das Pferd von hinten aufzäumen*, а на италијанском *mettere il carro davanti a buoi*, што је подударно са румунском другонаведеном синонимном као и са грчком у којој преовлађује незнатно друкчији тип обликовања потпуно исте фразеолошке слике: *η άμαξα τον βοун έλκει* (= „кола бика вуку“). Занимљиво би било назначити да се у савременом грчком данас све више може сусрести и синонимна варијанта *βάλλω την άμαξα μπροστά από το άλογο* која је калк према енглеском оригиналу (више о начинима преношења ове конструкције може се прочитати на наредној интернет страници: <https://www.linguee.com/english-greek/translation/cart+before+the+horse.html>).
- 15 Исто и у немачком: *binde das Pferd dort an, wo der Herr es befiehlt*, а у појединим језицима уместо лексема *коњ* лексема *maipara* фигурира: *lega l'asino dove vuole il padrone = an ass must be tied where the master will have him*.
- 16 Како се види из примера, и у језику Албанаца са Косова и Метохије појављује се модификован славизам који је ушао у српски, а потом у албански, у виду речи повратнице „газда“ (*gazda*).

ka hipur mbi kalë / jam në majë të kalit (= „попео се на коња“ / „бити на врху коња“) *биџи на коњу*
a fi în vârful (= „врху“) ¹⁷

У прилог потврде свему изнетом може још послужити и чињеница да се у језику Албанаца са Косова и Метохије може чути калк *bie prej kalit në gomar* образован према већ наведеној српској ФК¹⁸, а која се, као таква, не сусреће у језику Албанаца у Албанији. Још један вид фразеолошке подударности представља и истоветан израз у албанском и српском: **имати коњске живце** = **kam nervat e kalit**¹⁹ који одговара румунском делимично подударном *a avea nervi de fier* (= „имати живце од гвожђа“). Са друге стране, ни румунски није одолео словенском притиску, па се у њему запажа конструкција **a fi (slab ca) o mârtoagă** (= „бити / слаб као/ мрцина“) која одговара српском *биџи / вући се као мрцина*.

Структурна померања која захватају лексичко поље унутар ФРЗ илуструју два албанска примера с лексемом *коњ*. Први гласи: **(jam) kali drush (druve)** (= дословно: „бити коњ дрва“) и употребљава се у ситуацијом опису „жртвеног јарца“, са том разликом што није реч о свесном жртвовању, сходно значењу фразеологизма према библијском тексту, него о томе да је неке нешто задато, наметнуто, да се мора бавити решавањем проблема без свог свесног, односно вољног пристанка (укључења). Другим речима, овом конструкцијом се назначава да је особа исувише оптерећена, да јој је непотребно нагомилан (додат, задат...) посао, брига те да га није могла избећи, будући да то не зависи од ње. Друга конструкција: **(jam) kali i belave** (= дословно: „бити коњ белаја“) у пренесеном значењу указује на оно што се у српском обично

17 У енглеском, на пример, и немачком постоје фразеолошке конструкције *to be on top of (something) / an der Spitze stehen* која су лажни пријатељ са српском *биџи / налазиџи се на врху*, будући да означавају „изаћи на крај са (чиме) / изаћи (коме) на нос“, односно „бити на челу / предњачити“.

18 Било би од користи да прикажемо како се у другим језицима исти семантички смисао исказује: реч је о сликовито друкчијим и непоновљивим облицима фразеологизације: *vom Regen in der Traufe kommen* (= „од кише у капљицу доћи“), *cseberből vederbe* (= „из кофе у ведро [сипати]“), *tornare di papa vescovo / andare dalla padella nella brace* (= „вратити од папе бискуп“ / „ићи са тигања на угаљ“) = *out of frying pan into the fire*, *από τη Σκύλλα στη Χαρίβδη* (= „од Сциле до Харибде“)

19 У одговарајућем грчком изразу фигурирају лексеме *μαίναρεћи* и *σιρπιљење*: *έχω γαϊδουρινή υπομονή*.

каже „бити дежурни коњ / магарац / мазга“. У овом погледу је реч о ономе који поступа као „Катица за све“, односно о човеку који решава све проблеме, али са том разликом да својеволјно подмеће свуда своја леђа и ради све послове, а нико то од њега посебно не захтева²⁰. У оба случаја указане **ФК** носе или јаку негативну конотацију или њу подразумевају, што зависи од непосредног ситуационог контекста. Колико нам је познато, једино се албански језик одликује оваквим квалификативним конструкцијама у односу на друга два разматрана језика (па и у оквиру целокупног балканског фразеолошког корпуса).

Једна од специфичности балканске фразеолошке слике у оквиру разматраних језика јесте и напоредна употреба зоонима *коњ* и *магарац* унутар исте **ФК** (са или без синдета), у виду оштре антонимијске семантичко-функционалне опозиције, при чему се ове животиње употребљују или се доводе у везу на најразличитије метафоричне начине. Како се види из примера: највећи проценат **ФК** се у циљним језицима исказује преко нултог облика еквиваленције, што указује да је у овом погледу сваки балкански језик идиотипичан на свој начин:

kali ha tagjinë, gomari mbart bucelat (= „коњ једе крмиво, магарац бачве носи“)

**коња ваља биџи, а вола миловати²¹*

***unul taie și croiește, și altul stă și potrivește** (= „један сече и кроји, а други удешава и стоји“)

a nu fi nici cal, nici măgar²² (= „не бити ни коњ, ни магарац“)

**(nuk është) as mish, as peshk* (= „/није/ ни месо, ни риба“)

**ниџи смрди, ниџи мирише*

20 Уколико се инсистира на томе да се укаже како је неко заиста спретан, вешт, умешан у свему, да му све иде од руке, у албанском ће се рећи *jam i zoti / i pashoq / e pashoqe* (= „бити способан / беспрекоран / ненадмашан“), у смислу „немати премца“, „бити изузетан“ (синонимно у српском са: „бити од прве руке“).

21 Смисао је: „док један ужива, други се уби од посла“.

22 У разматраним језицима постоје синонимне варијанте које укључују елемент људског оглашавања, па у том погледу показују далеко виши степен семантичке и структурне хомотипичности: *ниџи збори, ниџи ромори, а ни зиче nici cărc nici măr* (= „не рећи нити крк нити мрк“), *nuk bën as gëk, as mëk* (= „не чини ни гук, ни мук“)

kur ishe mbi gomar e doje dhe hënën, sot ke hip mbi kalë dhe s'e do as nënën (= „када си био на магарцу и месец си волео, данас си се попео на коња и чак ни мајку не волиш“)²³

**nema țorei, nețo kada se ținkva țokonđuri*

**a fi cu futuri in cap* (= „бити са димовима у глави“)

учава се и фразеолошка идиотипичност – због апсолутне нулте структурно-семантичке еквиваленције – и фразеолошка хомотипичност код које се запажају потпуно исти ФРЗ као преводни еквиваленти у два језика, без обзира на то да ли они структурно-семантички одговарају или не ФК у језику са којим се упоређују, или је реч о подударачу између преводног еквивалента ФК једног језика и њој одговарајуће у полазном језику:

punon kali, ha gomari (= „коњ ради, магарац једе“)

boii ară și caii măncă (= „волови ору, а коњи *једу*“) = *волови ору, а коњи зобљу*²⁴

kali humbi, gomari s'duket (= „изгуби се коњ, магарац се не појављује“)

**jegan u klin, gryn u ȩloču* = **unul una, altul alta* (= „један једно, други друго“)²⁵

shkova në kalë, erdha në gomar (= „отидох на коњу, вратих се на магарцу“)

изјела коња ȩрава

**a fi mai scump ața decât fața* (= „скупља је нит, него предњица“)

коња с магарцем не вреди упоредити²⁶

gomarit kalë s'i thonë asnjëherë (= „магарцу да је коњ никада не кажу“)²⁷

**a aduna merele cu perele*²⁸ (= „додати јабуке са крушкама“)

23 Смисао је да се укаже да „када си био нико и ништа, био си човек, сада када имаш све више то ниси“.

24 Упоредиво са српском паремијом: *ко ȩлаћа, њеџова се свира*, која је веома блиска са грчком: *όποιος πλῆρώνει, κάλει κουμάντο* (= „ко плаћа, издаје / дословно: чини/ наредбу“. Синоним: *док је будала, ȩамеȩни ће уживаȩи*.

25 Истоветно и у грчком као у румунском језику: *ȩia o éνας, ȩia o άλλος*.

26 Упоредиво са далеко познатијом конструкцијом: *не можеш мешаȩи бабе и жабе*.

27 Синонимно са: **përziehет si bolla me ngjalën* (= „меша се као смук са јегуљом“).

28 Синонимно са: **a fi ca vaca și izmenele* (= „бити као крава и дуге гаће“).

decât un cal obosit, mai bine un măgar odihnit (= „од уморна коња, бољи је магарац одморан“)²⁹

mă miră gomar, po tîndin, se kală, po tă botăs (= боље магарац, али твој, него коњ, но света [тј. свачији]“)

боље је и мајараца јахаићи, нејо ићи њешке / *ко нема сокола, и кукавици се весели

a schimba calul pe măgar / capra pe găscă (= „заменити коња магарцем / козу гуском“) = **ndërroj kalin me gomar**

**ићи / њоћи од зла на јоре*

пасти са коња на магарца

a face / ajunge din cal măgar / cade de pe cal, se urcă de pe măgar (= „учинити од коња магаре / стићи са коња [на] магаре“; „пада са коња, пење се на магарца“) = *bie nga kali* (= „пасти са коња“) / *la kalin e mori gomarin* (= „оставио је коња, а узео магарца“) / *zbriti (u ul) nga kali / shala e hipi në samar* (= „сишао је са коња / седла, а попео се на самар“)³⁰

У свим примерима фигура коња поседује изразиту симболику, посебно уколико знамо да је коњ оличавао у некада прилично сиромашним балканским срединама једну од великих материјалних вредности којима је располагао појединац те да га је поседовање коња уздизало у друштвеном и економском погледу. Зато се коњ није могао мерити са магарцем као далеко јефтинијом и заступљенијом вучно-товарном и превозном животињом у свакодневном животу, посебно у брдским и планинским крајевима. Свако ко је имао коња у штали сматрао се привилегованим чиме је потврђивао свој издвојен (донекле и повлашћен) друштвени статус.

Комутација лексема *коњ* и *мајарац* унутар исте ФК, забележена у свега неколико примера, битније не утиче на промену значења, а свакако доприноси појачавању стилског ефекта те наглашавању поруке чиме се подиже интензитет исказу:

nuk i shkoi kali / gomari në udhë / urë (= „није отишао магарац / коњ на пут / мост“)

**ко се вајди нада, онај ваља и шииеиу (ис)ириеиш*

**nu i-a mers / ieşit așa cum credea* (= „није му пошло / изашло како се надао“)

29 И у мађарском постоји слична ФК: *ha ló nincs, a szamar is jó* (= „ако нема коња, и магарац је добар“).

30 Упоредиво са синонимном ФК: *prish stëpi e bën kasolle* (= „срушити кућу и направити колибу“).

punoj si kalë / gomar / *skllav (= „роб“)
 радити као коњ / магарац³¹ / *црнац
 a munci ca un bou / catâr / *rob (= „во / мазіа“)

4.1. Фразеологизми изведени од примарне зоонимске лексеме

Из до сада показаног, али и из примера који следе, може се увидети да превагу односи нулти апсолутни степен структурно-семантичке подударности између разматраних балканских језика (87,92% од свих забележених примера), без обзира на то да ли су ФК у језику од кога се креће изведене од примарне или од неке секундарне зоонимске лексеме. У оквир неподударности улазе и сви они случајеви када у преводним еквивалентима одсуствује примарна зоонимска лексема или је она замењена неком секундарном:

vajte ku shkon këmba e kalit (= „отиде где иде нога коња“)
a trimite pe (cineva) unde a dus (surdul roata și) mutu' iapa (= „послати / некога / где је одвео / глув точак а / нем кобилу“)
 *ѡслаѡи (коѡа) *do враѡа / *оѡиѡи у неѡоѡију / ѡандарију*

ra / zbriti nga kali (= „пао је са коња“)
 *a cădea de la putere = *ѡасѡи с ѡоложаја / власѡи

i ka hipur kalit qorr (= „попео се на ћоравог коња“)
 *a fi o cauză pierdută = *биѡи изѡубљен случај / као ѡуска у маѡи

a dezlega calul de la gard = zgjidh kalin nga gardhi (= „развезати коња с оgrade“)
 *ѡроѡовориѡи / бекнуѡи / реѡи неѡиѡ

коња можеш дотерати до воде, али га не можеш натерати ни да пије³²
pe porc nu-l faci să bea apă din fedeles (= „свиња се не може натерати да пије воду из валова“)

31 Упоредиво с италијанским фразеологизмом: *lavorare come un asino*.

32 Упоредиво са: *you can lead a horse to water; but you cannot make it drink* = *μπορείς να οδηγήσεις το άλόγό σου στο νερό, αλλά δεν μπορείς να το αναγκάσεις να πεί* = *man kann die Pferde zur Tränke führen, saufen müssen sie selbst*. У италијанском се запажа друкчији вид фразеологизације истог семантичког смисла: *non si può far bere l'asino per forza* (= „не може се натерати на силу магарац да пије“) који је умногоме близак указаној румунској конструкцији.

господареве очи коња гоје = *sytë e zotit e tagjitin kalin*

лакше (је) коњу без самара³³

**s`e ka vrarë samari* (= „није га убио самар“)

и *rrëzua kali, t'i presin këmbët* (= „паде коњ, да му секу ноге“)

**nehe valëda iagatit i labe (zboi /cheia/) = *ni e de a-i zbura capul (cuiva) de (cineva /ceva)* (= „није да лети /коме/ глава због /кога – чега/“)

Занимљива је и наредна паремијска конструкција у српском у којој се доводе у непосредан ирационални додир две врсте животиња између којих, према свим њиховим карактеристикама, не постоје никакве блиске и/или додирне везе:

видела жаба да се коњ поткива, па и она дигла ногу³⁴

mbath pleshtat me potkonj (= „стављати бувама потковице“)

*când o oaie a dat în răpă, dau toate după ea*³⁵ (= „када се једна овца дала у трк, дају се све за њоме“)

Приказивање оваквог односа, који се своди на пуко понављање поткивања, има главни задатак да укаже на сву парадоксалност описаног дешавања и на крајњу немогућност његовог остварења. Ма колико нам се чинила да је указана фразеолошка конструкција изворна српска, она се проналази у готово неизмењеном облику у грчком: *εἶδε ο βατραχος που πελατώσανε το αλόγο, σήκωσε κι αυτός το πόδι του*, у турском: *ata öküzle nal çakıldıgını görmüş kurbağa da ayağını kaldırmış* (= „видела их жаба како поткивају, и она дигла ногу такође“), те у руском: *коня куюи, а жаба лаиу йогси̇авляеи̇*, што говори у прилог о релативној макрораширености ове пословице. Како је карактеристична за источни део европског континента, изгледа да је она ту и

33 У италијанском: *senza basto siamo liberi* (= „без батине смо слободни“).

34 У италијанском је занимљив поступак фразеологизације у коме је искоришћен мотив способности жабе да може „растегнути“ своју кожу: *la rana gonfiò la sula pelle rugosa per essere più grossa del bove e scoppiò* (= „жаба наду своју кожу да буде већа од бика те пуче“).

35 Упоредиво с енглеским: *if one sheep leaps over the dyke, all the rest will follow*. У грчком такође постоји одговарајућа паремијска конструкција са зоонимом, уз нешто измењену структуру: *αλό (ε)κεῖ που πήδησε η κατσίκα, αλό κεῖ θα πήδησει και το κατσικάκι / απ' όπου περνά η κατσίκα, περνάει και το κατσικάκι* (= „тамо где је прескочила коза, прескочиће и козлић“ / „где прође коза, пролази и козлић“).

настала. Који би језик могао бити изворни, нерешено је још питање, мада се, по свему судећи, може узети да је то био или турски, или неки туркијски језик (при чему је у том случају турски био само језик поседник). Идеја за овакво размишљање потекла је због велике сличности ових израза у турском и грчком, односно појаве калка у грчком.

Из расположиве грађе наишли смо и на наредну ФК у албанском **shkoj me kalin e Nastradinit** (= „ићи Настрадаиновим коњем“) непознату осталом балканском подручју, а која, сходно нашим сазнањима, поседује своје одговарајуће преводне еквиваленте још једино у енглеском и у италијанском: *andare col cavallo di san Francesco* (= „ићи коњем светог Фрање“) = *to go on / by Shankey's pony* (= „ићи Шенкијевим понијем“). Релативно велику блискост с италијанским исказује румунски фразеолошки еквивалент *a merge apostolește / pe jos / per pedes* (= „ићи апостолски / пешице“), у смислу да је у њега уткан хришћански елемент³⁶, док се сви наведени фразеологизми на српски једино могу пренети путем простог фразеолошког описа **ићи њешке / њешице*³⁷.

4.2. Фразеологизми изведени од неке секундарне зоонимске лексеме

Како смо претходно назначили, иако у сваком језику постоји развијен лексички секундарни фонд, тек је само одабрани број ових лексема послужио за грађење ФК у сва ти језика, попут:

a face din cal măgar și din țânțar armăsar (= „правити од коња магарца и од муве пастува“)

їрaвїїи oд мyвe кoњa / слoнa / вoдa / oд кoмaрцa мaїaрцa
e bën mizën / pleshtin buall / ka (= „правити муву / буву биком / волом“)

36 Баш као што су апостоли, ширећи Христово учење, ишли пешке и одбијали да се превозе коњем (или неким другим превозним средством), чиме су исказивали своју скромност и покорност, тако је поступао и свети Фрањо Асишки, заступник учења о светом сиромаштву и аскетизму у животу.

37 У немачком, на пример, сасвим је други начин фразеолошког исказивања истог смисла: *aus Schusters Rappen reisen* (= “путовати на шустеровом рапу“). *Rappen* је стоти део швајцарског франка, пара.

**i ranë potkonjtë* (= “отпадоше му потковице”)

**gati* (come) *naïvешii*aj / *naïvешii*ii = **i* *hedh një romuz* (dikuq)

**ухваѣиѣиѣи* (кога) на делу = **a prinde* pe (cineva) cu mâta în sac (= „ухватити /кога/
са мачком у врећи“)

*кошѣа као свейої Пейѣра кајјана / ђаво и њо = *a costa o groază de bani / o avere / un drac și jumătate (= „кошта грозоту пара“ / „[читаво] имањс“ / „ђаво и по“)

**īreīnerala dapa meru / skuīl'a (veīna) dapa, neīo mera* = **a fi mai mare daraua decât ocaua*

**ȕo je ȕo / ono ȕravo* = *astă e / este acea ce(-mi) trebuie* (= „оно што /ми/ треба“)

**ce-și face omul cu mâna lui e bun făcut* (= „оно што човек својом руком уради, то је добро урађено“)

(është) një vrap pele = (este) o fugă / alergătură de cal (= „to je/ један скок кобиле / коња“) (налазити се се / бити) у два скока

40 Упоредиво у потпуности са наредном паремијом: *kush pret të hajë në çanak të tjetërkuji, mbetet shpesh pa ngrënë gjë* (= “ко чека да једе из туђег чанка, често остане празног стомака”). Превод на српском смо стилизовали ради постизања риме.

чија је кобила онај највише за реп вуче / *Бог је себи прво браду створио
**ai që rri nën dardhë, i ha kokrrat* (= „онај што седи под крушком, једе плодове“)
**nu da cămasa pentru alții, ca tu să rămâi în pielea goală* (= „не подај кошуљу други-
 ма, јер остајеш [као] гола кожа“)

shtëpia / makinë gërdallë (= „кућа / аутомобил пага“)
**руина (сипраһара) / шклойоција = *ruinë / maşina rablă*

5. Симболика потковице

Како се уз коња, по правилу, везује и потковица, ова лексема учествује у грађењу једног низа ФК у разматраним језицима (неке од њих су већ наведене):

caută (umblă după) potcoave de cai morţi / caută (umblă după) cai morţi, să le ia potcoavele (= „тражити потковице /ићи за потковицама/ мртвих коња“ / „тражити мртве коње /ићи по мртве коње/ да им се узму потковице“)
presin të ngordhë gomari që t'i marrin potkonjtë (= „чекају да цркне магарац да му узму потковице“)
йоїкиваїи / шибайи лиисала коња

a-şi lăsa potcoavele / oasele unde va
 оставити своје кости негде
i la kockat udhëve / rrugëve (= „оставио је кости улицама / друмовима“)

a-şi lepăda potcoavele (= „испустити [од себе] потковице“)
i ktheu potkonjtë (këmbët / këpusët) nga dielli = ia tregoi potkonjtë / këpusët diellit (qiellit) (= “окенуо је потковице /ноге / ципеле/ од сунца“ / „показао је потковице / ципеле сунцу / небу“)
**оїеїнуїи љайке / црђи*

kur t'i hipësh kalit, shihni potkonjtë (= „пре него се попнеш на коња, погледај му потковице“)
**үрво скочи ља реци “хої” = *nu zi „hop” până n-ai sărit*

për një gozhdë shkoi potkoi (= „због једног клина оде потковица“)
 због клинца изгубио коња / *клаїи вола збої киле меса

njëri i bie gozhdës, tjetri potkoit (= „један удара клин, други потковицу“)

**један у клин, други у њлочу*

**unul hăis și altul cea* (= „један ајс⁴¹, други на десно“)

e njoh / di në thumb e në potkua (= „знати /кога/ у клин и у потковицу“)

**знаји која врло добро / као злу њару*

**a cunoaște din talpă pe (cineva)* (= „знати /кога/ по њону“)

i bie thumbit e potkoit (= „ударати клин потковице“)

**свим силама / на све начине*

**a se face luntre și punte* (= „учинити се чамцем и везом“)

Потковица се одувек сагледавала као посебан знак среће, поготово уколико се нађе на путу, те отуда распрострањено веровање да ће налазача обасути великом радошћу и благостањем. Како смо већ назначили, коњ је важио за свету животињу и био је жртвован. Иако нема поузданих података који би могли додатно поткрепити због чега су потковице приписана магична својства доношења добрих знамења, баш као што нема ни када је реч о зечијој шапи, могуће је претпоставити да је управо ритуално жртвовање коња било главно за настанак овог веровања: како их је коњ (холоним) носио, сматрало се да су се на потковице (мероним) пренела сва његова позитивна својства која ће се даље пренети на онога који их поседује. Отуда је истицање потковице на видљивом месту, обично на улазним вратима куће, требало да послужи као амајлија за терање злих духова, демона, ђавола и других нечастивих створења.

Без обзира на сва магично-позитивна својства приписана потковици, оно што се нуди у оквиру фразеолошке слике разматраних балканских језика, по нама, указује на нешто сасвим друго. Тако се у првонаведеном румунском и албанском ФРЗ уочава једна крајње практична слика – није ту реч ни о каквом савременом еколошком питању и рециклажи, него пре о материјалној вредности потковице: како је било веома тешко доћи до метала, било је права штета да се добре потковице не искористе, односно да се не скину с угинулог коња. Нешто слично може се уочити и у српској паремији која поседује праву саветодавну функцију: **мртви се коњи не кују, него раскивају**. Да је потковица симбол и извесног знања, мудрости, види се у српском

41 Реч је о узвику којим се гони коњ да крене.

у оквиру аналитичког ФРЗ **бити (добро) поткован у (чему)** који има одговарајући еквивалент у руском *быть (хорошо) подкованным в (чем)*. У грчком у ФК (*εἶμαι γὰρ με πέταλα*) (= „/бити/ мачка са потковицама“) потковица носи сасвим супротно значење: не адекватног знања, већ претеране умишљености, односно убеђења да неко много зна и да је паметан (српски преводни еквиваленти би зато били: „правити се паметњакчићем / „изигравати паметњакчића“), што се знатно разликује од претходно наведене српске паремије са жабом и поткивањем којом се указује како неко без размишљања подражава оно што други чини. У румунском, са друге стране, глагол *a potcovi*, осим што значи „потковати / поткивати“, у колоквијалном дискурсу носи ознаку и „преварити“, „насамарити“, а може означити и „научити памети кога“ у изразу **te-(v)oi potcovi eu pe tine** (= „потковаћу ја тебе“) кога углавном родитељи упућују деци као претњу или опомену.

6. Семантичка поља фразеологизама са саставником *коњ*

Са семантичке стране, сви забележени ФРЗ са саставником *коњ* указују на низ различитих когнитивних поља која су и позитивна и негативна – првих је далеко мање у односу на друге – а укупно је реч о 33 засебна концептуална поља. У највећем броју случајева обично по два ФРЗ, од којих сваки припада засебном језику, исказују исти семантички (конотативни) концепт, много је ређе да је реч о три иста, а није редак случај да се исти концепт у једном језику изражава и преко две или три синонимне ФК. Исто тако, поједини концепти се изражавају само путем једног ФРЗ у једном језику.

Семантички значај коња за свакодневни живот код Албанаца, Румуна и Срба, у смислу да је коњ био не само главна товарна (радна) животиња, него је представљао и својеврсни однос вредности у виду каквог посебног квалитативног својства или какве добре умешности и способности. Ово схватање показују следећи ФРЗ:

calul bun se vede din grajd / se laudă singur / se vede de la ieslă (= „добар коњ се види у штали / хвали се сâм / се види по јаслама“)
за добрим коњем и прашина се диже / за добрим се коњем бат чује
**lajmet e mira përhapen larg, por të këqiat edhe më larg* (= добар глас далеко иде / допире / се чује, а зао још даље)

kali i mirë e shton vetë tagjinë (= “добар коњ сâм себи сипа крмиво“)
**prin muncă și prin stăruință vei ajunge la dorință* (= „пре посла и пре тежње стигни до жеље“)
**ко умије, њему двије*

kali i mirë njihet nën mutaf (= „добар коњ се познаје под покривачем“) = добар
коњ
се и под лошим покривачем познаје = **calul bun se cunoaște și**
sub un țol vechi⁴² (= „стар“)

Релативно блиском овом јесте семантичко поље ВЕРЕ у САМОГ СЕБЕ и сопствене способности и моћи (знање, властиту снагу), обично услед или (искуственог, стеченог) недостатка поверења и жеље да други притекне у помоћ или услед нерачунања на туђу помоћ исказују српски и албански ФРЗ:

уздати се у се и у своје кљусе
kali i botës / i huaj të lë në mes të udhës
**ce-și face omul cu mâna lui e bun făcut*

У сва три језика постоје јасно дефинисана наредна семантичка поља:

ПОНИЖЕЊА: саговорник се намерно своди на пуки ниво животиње, односно семантички се са њоме изједначава, истовремено унижавајући га и одузимајући му сва људска својства. :

pelë = iarpă! = кобило (једна)!

коњу један!
gomar! = măgarule! (= „магарче!“)

pela mbetet pelë (= „кобила остаје кобила“)
маџарац осџаје маџарац = măgarul tot măgar rămâne

ВРЕМЕНА, односно посебног временског тренутка, које се изражава на два начина:

а) или као концепт на чију реализацију треба релативно дуго чекати:

42 Подвучени су делови паремија који су проширени у односу на албанску полазну.

paște, murgule, iarbă verde!

не лијиши мајарче до зелене траве / чекај, мајарче, да ти Бурђевдан дође!
prit, gomar, tē mbijē bar!

б) или као концепт који се никада неће остварити, догодити у будућности:

la Paștele cailor (= „на Ускрс коња“)

**kur tē hipē gomari nē fik* (= „када се магаре попне на смокву“)
**sve he biīīi go y hōse braga*

ГУБИТАК СТАТУСА, односно каквог стеченог друштвеног положаја, па и економске моћи, изражава наредни заједнички ФРЗ:

пасти са коња на магарца

a face / ajunge din cal măgar / cade de pe cal, se urcă de pe măgar
bie nga kali / la kalin e mori gomarin

Негативне концепте носе следеће ФК које исказују иронију, преко сарказма и подсмеха:

vrei / mănânci, calule, orz / ovăz? (= „да ли желиш / да ли једеш, коњу, јечам / овас?“)

**a da neheui moșda u...*

**do dhe Mușoja kafē* (= „и Мучо хоће кафу“)

a fi cal de bătaie (= „бити коњ од битке“)

**biīīi za cīrgny / iōgsmex / smexan* = **bēhet qesharak* (= „бити смешан“)

a bate calul care trage = удри коња који вуче

ТЕ ЛЕЊОСТ И НЕРАД:

rri si pelē (= „седети као кобила“)

**a sta degeabă / *a ședeă cloșcă* (= „седећи џаба“ / „седећи [као] квочка“)

**џаба седеи / *биіи лењ као іруи*

jam si kali nē lēmē (= „бити као коњ на гумну“)

**a mânca pâinea degeabă* = **џабе хлеба јесіи*

Посебна особитост албанске и српске фразеолошке слике у односу на румунску (па и на осталу балканску) огледа се унутар свега неколико забележених фразеолошких конструкција у којима је лексема *kalë* / *коњ* добила проширено семантичко значење – она фигурира као посебна јединица количине, те би у том погледу била семантички подударна с албанском лексемом „товар“ – као што се види у оквиру наредних израза:

а) *kam një kalë punë / plaçka* (= „имати једног коња посла / ствари“)

б) *bëj një kalë fjalë* (= „учинити једног коња речи“)

в) *rri me një kalë tureçka* (= „седети са коњем њушки“)

г) *дати (коме) коњску дозу*⁴³

Њихови преводни еквиваленти на циљним језицима показују структурна или делимична поклапања или непоклапања:

а) *имајџи брго (јомилу) њосла / сџварџи*

a avea o grămadă de treabă / mult de lucru (= „громаду“)

б) *изјоворџијџи брго / јомилу речи = a spune o grămadă de cuvinte / multe*⁴⁴

в) **a lăsa / pune nasul în jos* (= „пустити / ставити нос на доле“) = **оклембесџијџи нос*

г) **i jep dikujt një dozë shumë të madhe* (= „дати / некоме/ велику дозу“)

Како се може сагледати из једне шире слике, ово је типичан случај уланчавања: постоји јасна слика коња који вуче товар, а коњ се затим метонимијски доживљава као тај товар који вуче (дакле, реч је о замени на релацији део - целина), па отуда појава коња унутар семантичког поља МЕРА, односно сразмере, као посебно одређене „мерне јединице“. С друге стране, као што су стопа, лакат, педаљ и сличне лексеме метонимијски постале мерне јединице, тако је овде то случај с коњем. У суштини, није ништа друго до најобичнија метонимија у комбинацији са искуственом сликом. У изнетим примерима се запажа хипербола којом се указује на велику (неодређену) количину нечега, односно на меру која је понекад несразмерна, неједнака:

43 Упоредиво с италијанским и руским конструкцијама: *dare(a qualcuno) una dose da cavallo* / лошадиная доза.

44 И у албанском се може исто тако рећи: *kam një mal me punë* (= „имам једну планину са послом“).

çoj një pelë e ha një thelë / çoj një thelë sa për një pelë

**прећерала / превршила дара меру = *a fi mare daraua decât ocaia*

për një gozhdë shkoj potkoi

*збој клинца изјубиши коња / *клаиши вола збој киле меса*

shkova në kalë, erdha në gomar

изјела коња љрава

**a fi mai scump ața decât fața (= „скупља је нит, него предњица“)*

или прецењена:

e paguaj (diçka) një thelë sa për një pelë

**кошиа као свејој Пејра кајана / ђаво и јо = *a costa o groază de bani / o avere / un drac și jumătate*

Слично као и у претходним примерима, смисао наредног румунског **ФРЗ** јесте да прикаже досезање крајње мере, границе (на пример, нечијег стрпљења, снаге, издржљивости): **a sări peste / de pe cal** (= „скочити преко / до коња“) = **превртиши сваку меру / прећераиши преко сваке мере*. Мотивација за настанак оваквих **ФК** лежи у реалном животу и у човековом непосредном окружењу, с обзиром да је коњ једна од највиших познатих домаћих животиња те да га није лако досећи, прескочити.

Изражавање сематичке негативне квалификације постиже се путем дескрипције нечијег тренутног, уобичајеног или непримерног понашања:

jam si kali në ahur (= „као коњ у штали“)

**a fi posomorât / încruntat = *биши намрјођен / намршиен*

jam si kalë azat / pa fre = a fi fără frâu

бити разуларен / разуздан

i ka hipur kalit qorr

**a fi o cauză pierdută = *биши изјубљен случај / као јуска у мајли*

a-și juca / alerger calul (= „играти се коња / истрчавати се [као] коњ“)

**изводиши бесне љисје*

a fi cal de dârvala (= „бити коњ за мучан рад“)

**биши сиров(ина) / јруб / неошесан*

Следећа семантичка поља припадају концептуалном домену исказивања:

- НЕЗАИНТЕРЕСОВАНОСТИ, ОДНОСНО ПОТПУНОГ ЛИЧНОГ ИСКЉУЧЕЊА:

s' i kam hipur atij kali (= „нисам се попео на тог коња“)

***a nu fi de nici o treabă** (= „не бити ни од каквог посла“)

**не бићи из ње приче*

kur të më ngordhë mua kali, mos priftë fije bari (= „када ми цркне коњ, нека не изникне ни влат траве!“)

**иосле мене, (нека буде и) иошои = *după mine, potopul!*

- НЕЈЕДНАКОСТИ, НЕРАВНОПРАВНОСТИ У ДРУШТВУ:

kali ha tagjinë, gomari mbart bucelat (= „коњ једе крмиво, магарац вуче бачве“)

коња ваља бићи, а вола миловати

**unul taie și croiește, și altul stă și potrivește*

- МЕЂУСОБНОГ НЕРАЗУМЕВАЊА:

njëri i bie gozhdës, tjetri potkoit (= „један закуцава клин, други потковицу“)

један / ко у клин, друји / ко у илочу

**unul hăis și altul cea*

kali humbi, gomari s'duket

**један у клин, друји у илочу*

**unul una, altul alta* (= „један једно, други друго“)

- НЕЧИЈЕ НЕСТАЛНОСТИ, НЕУХВАТЉИВОСТИ:

sillet si kali në lëmë (= „врти се као коњ на вршењу“)

*a se învârti ca o muscă fără cap*⁴⁵ = *вршећи се као мува без главе*

a fi / a ajunge cal de poșta / tramvai (= „бити поштански / трамвајски коњ“)

**јурићи шамо-вамо / ићи горе-доле / имаћи (која) свуда*

45 Упоредиво са разговорним: *a se învârti ca un coî în caldare* (= „вртети се као мудро на топлоти“).

- НЕСТАБИЛНОГ КАРАКТЕРА, ОДНОСНО ОДСУСТВА ВЛАСТИТОГ ЈА:

мења као Циганин коње

**a schimba calimera* (= „мењати добар дан“)

- НЕУСПЕХА, ОДНОСНО НЕАДЕКВАТНОГ ИЗВРШАВАЊА ПОСЛА:

nuk i ecën kali në vijë (= „не иде му коњ на линију“)

**не иде му њосао како шреба*

Семантички однос можда не толико према својини колико пре према роби, односно материјалном добру, изражавају наредне делимично подударне ФК у сва три разматрана језика:

сваки Цига свога коња хвали

tot țiganul își laudă ciocanul (= „сваки Цига хвали се чекићем“)

çdo tregtar lavdëron mallin e vet (= „сваки трговац хвали своју робу“)

Према нашем виђењу, довођење у везу коња и Циганина у српском и румунском заснива се на укоренењем народном стереотипу о Ромима као о пословично превртљивим људима који не бирају начин да извуку корист и зараду од робе (сумњивог) квалитета и порекла коју нуде⁴⁶. Потпуно иста семантичка слика се запажа и у албанском у чијем еквиваленту се у жижи налази трговац који је такође и друштвено и морално негативно окарактерисан, као особа која слаткоречивошћу придобија купце за своју робу (тј. вуну).

Наредни концепти припадају семантичким пољима која указују на:

- ОДСУСТВО ЉУДСКЕ САВРШЕНОСТИ:

kali i mirë / i kuq e ka një huq

и коњ од ситиошину дукаша њосрне

calul are patru picioare și tot se poticnește

46 Како је указала Катарина Ајваган, фразеологизам је у српском настао на основу народне приче о Циганину који је на крају поверовао у све оно што је говорио о своме коњу да је одустао од његове продаје (Ајваган, 2017: 61). Свакако, не би требало заборавити ни чувену дечију песму чике Јове Змаја под сличним насловом (*Циганин хвали своја коња*) која је са своје стране и великог утицаја могла послужити као добра основа за ширење и додатно учвршћење овог фразеологизма у српском.

- ПОСЛУШНОСТ, БЕСПОГОВОРНОСТ, СЕРВИЛНОСТ:

вежи коња где ти газда / ага каже
leagă calul unde zice stăpânul, măcar lupul să-l mănâce
lidhe kalin ku të thotë "gazda" / zotëria / padroni

jam kalë karroce (= „бити коњ [за] кола“)
**биџи њослушник*

- ПРЕНАГЉЕНОСТ, ИСХИТРЕНОСТ, ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКЕ НА ПРЕЧАЦ:

i hipi kalit nga bishti
бржи самар од коња / брже седло од коња
a pune căpăstrul la coada calului / carul înaintea biolor

del si mëzi para pelës
ићи / скакаџи / џирчаџи као ждребе њред руду
a umbla ca mînzul după iară

ПРЕТЕРИВАЊЕ, ПРЕУВЕЛИЧАВАЊЕ:

a face din cal măgar și din țânțar armăsar
џравиџи од муве коња / слона / вола / од комарца маџарца
e bën mizën / pleshtin buall / ka

u rrëzua kali, t' i presin këmbët
**неће ваљда џагаџи џлаве збоџ (чеџа) = *nu e de a-i zbură capul (cuiva) de*
(cineva / ceva)

Исказивање семантичког смисла просуђивања путем личне процене и вредновања некога (позитивно и/или негативно) исказују наредни албански и румунски ФРЗ (без одговарајућег фразеолошког еквивалента са зоонимом у српском):

njihet si kali / kau balash (= „истиче се / познаје се као бели коњ / во“) = **a cunoaște**
(pe cineva) ca un cal breaz (= „знати / кога / као белог коња“)
**знаџи / џознаваџи (коџа) као свој џеџ*

Бели коњ се у бројним народним веровањима обично везује за елеганцију, грациозност, суптилност и за позитивне одлике, насупротив

црног коња за кога се обично сматрало да је оличење (или слуга, весник) ђавола и нечастивих сила. У народним бајкама и причама, као и у народној јуначкој епици, белог коња може јахати само изузетан и неустрашив витез, јунак пун добрих врлина, док је на црном коњу његов љути противник са којим се, по правилу, увек сукобљава.

Изражавање семантичког поља простора, просторног односа, било да је реч о непосредној близини, било о некој неодређеној (замишљеној) удаљености, исказују наредни подударни румунски и албански примери:

(*este*) *o fugă / alergătură de cal* = (*është*) *një vrap pele* (= „то је/ један скок коња / кобиле“)

(налазити се се / бити) у *два скока*

vajte ku shkon këmba e kalit

a trimite pe (cineva) unde a dus (surdul roata si) mutu' iapa

**йослаиши (која) до враја / *оиићи у негођију / шандарију*

Наредни негативни концепти указују на:

- РАСИПНИШТВО:

për një gozhdë shkoi potkoi

због клинца избугио коња / **клаиши вола збој киле меса*

- САМОВОЉУ:

shin si kali në lëmë (= „као коњ на вршидби“)

**иераиши / радијиши по своме*

**a shti una si bună* (= „знати једно и добро“)

i ka hipur kalit lakuriq (= „попео се го на коња“)

**ујасиши (коме) кашика у мег / добијиши незаслужено (радно) местіо / йозицију*

- СМРТ: ово је једино поље у коме се уместо лексеме *коњ* појављује семантичка замена за њу у виду лексеме *йоиіковица*; овде је реч о парасинонимском односу и о живој искуственој слици (коњ кад угине „одреће“ / „показује“ / према небу своја копита и потковице):

a-și lăsa potcoavele / oasele undeva

осиавиџи своје кости неџе
i la kockat udhëve / rrugëve

a-și lepăda potcoavele

i ktheu potkonjtë (këmbët / këpucët) nga dielli = ia tregoi potkonjtë / këpucët diellit
(qiellit)

**оџеџнуџи џаџке / џрђи*

Следећа семантичка поља се изражавају само путем једног ФРЗ,
а односе се на концепте:

- ПОСЕДОВАЊЕ СНАГЕ, ИЗДРЖИЉИВОСТИ:

(jam) i fortë si kalë

коњу би и реџ иџчуџао / биџи јак / снажан као коњ / бик / во = (a fi) puternic ca un bou

- ТВРДИЧЛУКА:

од цркнута коња и поткова је корист

kali i duhet, thumbat i dhimbsen (= “треба му коњ, али га клинци боле”)⁴⁷

- МЕЂУСОБНОГ УДРУЖИВАЊА, ПОВЕЗИВАЊА:

calul râios găsește copacul scorțos (= „крастав коњ налази грубо дрво“)

**нашла вређа закрџу / слика џрилику*

**ka gjetur tenxherja kapakun* (= „нашао је тенџер поклопац“)

- УЗАЛУДНОСТИ, ЈАЛОВОСТИ НЕКОГ ПОСЛА:

caută (umblă după) potcoave de cai morți / caută (umblă după) cai morți, să le ia potcoavele

presin të ngordhë gomari që t'i marrin potkonjtë
џоџкиваџи / иџбаџи лиџсала коња

Концепт умишљености, покондирености носе наредни фразеологизми:

47 Смисао наведеног фразеологизма је да укаже да је неко изузетно шкрт, „бити (прави) кир-Јања“.

kur ishe mbi gomar e doje edhe hënën, sot ke hip mbi kalë dhe s'e do as nënën

**нема ĩoreĩ, неĩо каџа се ĩииква ĩокондири*

**a fi cu futuri in cap*

сребрно седло не чини добра коња

**majmuni mbetet majmun, e palaçoja palaço, sikur edhe në mendafsh apo kadife të vishen* (= „мајмун остаје мајмун, а пајац пајац, све и да се обуку у свилу или кадифу“)

**nu haina il face pe om* (= „одело не чини човека“)

У оквиру српске фразеолошке конструкције – **и ми коња за трку имамо** – лексема *коњ* послужила је као посебан вид исказивања семантичког УПОРЕЂЕЊА, односно равнања, надметања и одмеравања, која се на румунски и албански може пренети једино путем нулте структурно-семантичке еквиваленције: **o să Ți-o plătesc eu (cu aceeși monedă)* (= „*ĩлаĩиĩћу ĩи и ја /исĩом ĩаром/*“).

Преостала два семантичка поља се тичу концепта УСПЕШНОСТИ, односно постигнутог личног домета:

ka hipur mbi kalë / jam në majë të kalit

бити на коњу / врху

a fi în vârf

те нечије извесне УСТАЉЕНОСТИ, рутине, и то у виду стечене навике која се тешко исправља:

s'mëson kali revan në pleqëri

calul bătrân cu gres se învată la ham / calul bătrân nu se mai învță în buiestru
маĩиор коњ се не учи иĩраĩи

7. Закључак

Посматрајући структурну и семантичку страну фразеолошких конструкција с лексемом *коњ* у албанском, румунском и српском, њих деветнаест припада групи такозваних интернационалних фразеологизама, односно оних који се и у другим европским језицима препознају као такви. Од тог броја седам ФРЗ из разматраних балканских језика апсолутно је подударно са ФРЗ из других европских језика, па се зато може рећи да између њих постоји хомотипична повезаност.

Приликом упоређења ове групе фразеологизама, запазили смо да су присутне варијанте у виду незнатних структурних, првенствено лексичких, померања, док се јасно препознаје очувана (иста) семантичка порука. Оваквих ФК са делимичним структурним изменама далеко је више у односу на оне код којих се исказују потпуна структурна поклапања (укупно 12). У односу на интернационалне ФК, број истих (идентичних) у албанском, румунском и српском је 5 између сва три поменута језика, 12 између румунског и српског, само 3 између албанског и румунског и 9 је истих између српског и албанског.

На основу примера наведених у раду увиђа се да превагу односи нулти апсолутни степен структурно-семантичке подударности између разматраних балканских језика и то 87,92% од свих забележених примера – без обзира на то да ли су фразеолошке конструкције у полазном језику изведене од примарне или од неке секундарне зоонимске лексеме. Сагледано семантички, сви забележени ФРЗ са саставницом *коњ* указују на 33 различита когнитивна поља која су и позитивна и негативна – првих је далеко мање у односу на друге – а таква су поља посебне квалитативне вредности (умешност, способност), вере у самог себе, вређања, омаловажавања, губитка позиције или друштвеног положаја, временског тренутка, равнодушности итд.

Анализирајући забележен корпус ФК са лексемом *коњ* у албанском и румунском, запазили смо свега неколико њих које су, по своме карактеру, изразито идиотипичне за ове језике, а што их сврстава у групу подударних балканских микрофразеолошких слика.

Литература

Извори

А) једнојезични речници:

Buci, Mevlud. (2008). *Fjalor me shprehje e njësi frazeologjike nga Dibra, Tiranë*: Fan Noli.

Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe I-II. (1981). Biblioteka Linguistikë, Prishtinë: Rilindja.

Fjalor i gjuhës së sotme shqipe. (1980). Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Tirana: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

- Κριαράς, Εμμανουήλ. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Matešić, Josip. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. (Β' έκδοση), Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Оташевић, Ђорђе. (2012). *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. (1985). Нови Сад: Матица Српска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (том 1–19). (1958 –). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης. (1995). *Ελληνικό λεξικό* (δέκατη έκδοση), Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία.
- Thomai, Jani. (2010). *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqiperisë –Botime EDFa.
- Zeneli, Petrit. (1999). *Fjalor me shprehje dhe fjalë të rralla*. Tiranë: Botimet Toena.

Једнојезични речници у електронској форми

http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafylides/

<http://www.dixonline.net/index.php?inputWord=gum%C3%A3r%C3%A3ts>

<https://dexonline.ro/>

<http://www.fjalori.shkenca.org/>

Б) двојезични грчко-српски, српско-грчки, албанско-српски, српско-албански: *Albansko-srpskohrvatski rečnik* (1. izdanje). (1981). Priština: Albanološki institut u Prištini.

Војаци, Ана. (1997). *Српско-ірчки речник*. (3. издање), Θεσσαλονίκη: s.e.

Мутаџић, Предраг. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. (1. издање), Београд: ИК Јасен.

Марковић, Александра. (2001). *Српско-ірчки речник*. (1. издање), Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.

Mullafetahu, Agim. (2016). *Fjalor idiomatik shqip – anglisht*. Shkup – Prishtinë - Tiranë, Logos-A.

Oxford Albanian-English Dictionary (edited by Leonard Newmark). (1999). Oxford: Oxford University Press.

Srpskohrvatsko-albanski rečnik (2. izdanje). (1981). Priština: Albanološki institut u Prištini.

Стојановић, Миодраг – Балаћ, Александар. (2009). *Грчко-српски речник* (2. издање), Београд: Завод за уџбенике.

Tomici, Mile. (2012) *Dicționar frazeologic român-sârb*, Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.

В) двојезични на другим страним језицима:

Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό. (2003). Glasgow: Harper Collins Publishers.

Collins Greek-English Dictionary. (1997). Glasgow: Harper Collins Publishers.

Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno. (2006). Bologna: Perugia Edizioni.

Drimo, Ali - Bezhani, Hamlet. (1996). *Deutsch-Albanisches Wörterbuch: Band 1: A-M*. Wiesbaden: Otto Harassowitz Verlag.

Drimo, Ali - Bezhani, Hamlet. (1996). *Deutsch-Albanisches Wörterbuch: Band 2: N-Z*. Wiesbaden: Otto Harassowitz Verlag.

Fjalor rusisht-shqip. (2005). Tiranë: EDFA.

Guerini, Nicola. (2007). *Fjalor i proverbave. Thënie dhe shprehje frazeologjike të traditës popullore*. Tiranë: Botimet Toena.

Murati, Qemal. (2004). *Fjalor i Fjalëve shqipe në maqedonishten dhe idiomatikë shqiptaro-maqedonase*. Prishtinë: Logos – A.

Stavropoulos, D.N. (1995). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*. (7th edition). Oxford: Oxford University Press.

Stavropoulos, D.N. – Hornby, A.S. (2011). *Oxford English-Greek Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Stefanllari, Illo. (2000). *English-Albanian Dictionary of Idioms*. New York: Hippocrene Books inc.

Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1997). *Γερμανο-ελληνικό λεξικό*. (2η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1996). *Ελληνο-γερμανικό λεξικό*. (1η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ајваган, Катарина К. (2017). *Стереотипи сѣранца у језичкој слици сѣварносѣи Руса и Срба*. (одбрањена докторска теза). Београд: Филолошки факултет (доступно на: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9030/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>).

Bloomfield, Leonard. (1933). *Language*. Chicago: University Chicago Press.

Бојовић, Злата. (2005). „Паремје у књижевном делу“, у: *Србисѣиѣчки ѣрилози – Зборник у часѣи ѣрофесора Славка Вуѣмановића* (Уређивачки одбор: Божо Ћорић, Љубомир Поповић, Бранкица Чигоја, Александар Милановић). Београд: Филолошки факултет, 51–57.

Conway, Deana D. J. (2005). *Elemental Magick: Meditations, Exercises, Spells, and Rituals to Help You Connect with Nature*. Franklin Lakes: Career Press.

- Christou, Panagiotis – Papastamatis, Katharini. (2009). *Griechische Mythologie: Der Trojanische Krieg, die Odyssee und die Äneis*. Firenze: Bonechi.
- Eason, Cassandra. (2008). *Fabulous creatures, mythical monsters, and animal power symbols: A handbook*. London: Greenwood Press.
- Ilijada* (preveo i protumačio Tomo Maretić). (1948). Zagreb: Matica hrvatska.
- Korfmann, Manfred. (1995). TROIA – Ausgrabungen 1994. *Studia Troica*, No. 5 (1995), 1–40.
- Korfmann, Manfred. (1998). Troia, an Ancient Anatolian Palatial and Trading Centre: Archeological Evidence for the Period of Troia VI/VII. *The Classical World*, No. 91 (1998), 369–385.
- Krappe, Alexandre H. (1952). *La genèse des mythes*. Paris: Bayot.
- Latacz, Joachim. (2004). *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Konel, Mark – Eri, Rejdž. (2007). *Ilustrovana enciklopedija simbola i znakova*. Beograd-Zemun: JRJ.
- Schmidt, Robert. (1980). „Kappadoker“, Y: *Reallexicon der Assyrologie und Vorderasiatischen Archäologie* (Edzard, Dietz Otto, Herausgeber). Band 5 Źa... – Kizzuwata. Berlin: Walter de Gruyter, 399–400.
- Starke, Frank. (1995). *Ausbildung und Training von Streitwagenpferden: Eine hippologisch orientierte Interpretation des Kukkuli-Textes*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Summerer, Latife. (2005). „Amisos – eine Griechische Polis im Land der Leukosyrer“, *Collection de l'Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité*, Année 2005 / 979. Fait partie d'un numéro thématique: *Pont-Euxin et polis: polis hellenis et polis barbaron*. Actes du Xe Symposium de Vani (23-26 septembre 2002): Hommage à Otar Lordkipanidzé et Pierre Lévêque, 129–165.
- Vidović Bolt, Ivana. (2011). „Životinja kao (ne)inteligentan čovjekov prijatelj“. Y: Ivana Vidović Bolt (urednica) *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb, FF Press, 1–12.

Сайтографија

<https://www.ancient.eu/article/999/color-in-ancient-egypt/>
<https://www.linguee.com/english-greek/translation/cart+before+the+horse.html>
http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/ezop_basne.pdf

Predrag Mutavdžić
Merima Krijezi
Ana Sivački

Summary

IDIOMATIC EXPRESSIONS CONTAINING THE LEXEME *horse* IN THE MODERN ALBANIAN, ROMANIAN AND SERBIAN LANGUAGES

This paper tackles analysis of idiomatic expressions containing the lexeme *horse* in three modern and genetically unrelated Balkan languages: Albanian, Romanian and Serbian. Owing to the fact that the horse is widely perceived as an immensely important animal in terms of mundane life and survival while also being extremely clean and noble, we have undertaken herein to analyze semantics of the relevant lexeme contained in idioms. It is our main aim to demonstrate how the figure of horse is used to create idioms, as well as to explore the formal morphological-syntactic and semantic aspect of the pertinent lexeme. In addition, we have also tried to draw attention to whether and to which extent there are concordances or discordances amongst the analyzed idioms.

The analysis performed herein pertains to the total of 120 recorded idiomatic expressions containing the lexeme *horse* excerpted from a number of general and phraseological monolingual, bilingual and multilingual dictionaries. In addition to idioms, analyzed herein are also proverbs owing to the fact that they belong to a specific phraseological group. The semantics of the recorded idioms containing the constituent *horse* points to the existence of a battery of various semantic fields both positive as well as negative. The total number thereof is 33, whereas the majority of idioms are classified as negative.

Based on the analyzed examples, a conclusion can be drawn that there is predominantly zero structural-semantic concordance amongst the considered Balkan languages since this category accounts for 87.92% of all the recorded examples regardless of whether the phraseological expressions in the source languages contain a primary or a secondary zoonym. The remaining idioms belong to the category of international expressions broadly accepted and used in a variety of other European languages. Although there are only several distinctly idiosyncratic examples, these contain a rather unusual and highly poetic syntagm 'green horse', the origin of which remains unexplained. These idiomatic instances speak in favor of the existence of a group of congruent micro-phraseological images autochthonous to the Balkan languages.

Key words: idiomatic expressions, lexeme *horse*, Serbian, Albanian, Romanian, equivalence.

O POLISEMIČNIM GLAGOLSKIM IMENICAMA U SAVREMENOM SRPSKOM JEZIKU

U radu se analiziraju polisemične (dvosmislene) glagolske imenice u savremenom srpskom jeziku. U pitanju su četiri grupe ovakvih imenica: imenice koje imaju interpretaciju imenice koja označava događaj i imenice koja označava argument događaja; imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i rezultativnim imenicama; imenice koje pripadaju imenicama koje označavaju događaj i referencijalnim imenicama; imenice koje pripadaju imenicama koje označavaju argument događaja i referencijalnim imenicama. Najveći polisemični kapacitet imaju imenice sa značenjem događaja.

Ključne reči: *glagolske imenice, polisemija, savremeni srpski jezik*

1. Uvod

Predmet ovog rada su polisemične, tačnije dvosmislene glagolske imenice – imenice izvedene iz glagola koje imaju dva značenja. Pod glagolskom imenicom se ovde (kao i u Kovačević 2016) podrazumeva kategorija koja je izvedena iz glagola i funkcioniše kao imenica, bez obzira na njeno značenje i sufiks kojim je izvedena. Za svrstavanje određenog oblika u klasu glagolskih imenica kao jedini kriterijum uzima se (glagolsko) poreklo tog oblika (imenice).

Zasnovano na međujezičkim (kroslingvističkim) istraživanjima¹ i pri-

* Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd, borko.kovacevic@fil.bg.ac.rs.

** Rad je nastao u okviru projekata *Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička proučavanja*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (projekat br. 178004).

1 Na prvom mestu se misli na istraživanja Sleeman & Brito (2010a, 2010b), koja su inspirisana takozvanim *strukturnim pristupom* A. Alexiadou (2001, 2009). Ovaj pristup se nadovezuje na istraživačka usmerenja u okviru transformaciono-generativne gramatike čiji je začetnik N. Chomsky u svom radu *Zabeleške o nominal-*

meni istih na srpski jezik, u Kovačević (2016) se navodi podela glagolskih imenica u savremenom srpskom jeziku na četiri potkategorije: 1) imenice koje označavaju događaj, 2) imenice koje označavaju argument događaja, 3) imenice koje označavaju rezultat događaja (rezultativne imenice) i 4) referencijalne imenice. Dajući jednu sveobuhvatnu, međujezičku sliku klasifikacije glagolskih imenica, Kovačević (2016) navodi da se glagolske imenice u srpskom mogu podeliti na dve opšte klase: imenice sa obeležjem +događaj i imenice sa obeležjem –događaj. U imenice sa obeležjem +događaj spadaju imenice koje se na bilo koji način odnose na događaj. To su imenice koje označavaju (sam) događaj, imenice koje označavaju argument događaja i imenice koje označavaju rezultat događaja (=rezultativne imenice). U imenice koje označavaju sam događaj spadaju semantički gledano *prave glagolske imenice*, odnosno, kako se to tradicionalno definiše, imenice koje imaju glagolsko značenje - značenje „radnje, stanja ili zbivanja” (*kopanje, patnja, svitanje*). Među imenicama koje označavaju argument događaja razlikuju se imenice sa značenjem eksternog argumenta (*čitalac, takmičar, graditelj*) i imenice sa značenjem internog argumenta (*ranjenik, osuđenik*). Rezultativne imenice, kao što sam naziv kaže, su imenice koje označavaju rezultat nekog događaja (*rešenje, pozajmica, otkriće*). U imenice sa obeležjem –događaj spadaju referencijalne glagolske imenice. U potkategoriji referencijalnih imenica semantički se izdvajaju četiri grupe: imenice sa značenjem profesije, titule, ili zanimanja (*učitelj, glumac*); imenice sa značenjem životinja i biljaka (*glodar, puzavica*); imenice sa značenjem predmeta (*upaljač, dizalo*) i imenice sa značenjem mesta (*gradilište, sušara*).²

Svaka imenica izvedena iz glagola može se svrstati u jednu od navedenih potkategorija. Postoje međutim i slučajevi da jedna imenica pokazuje osobine koje su karakteristične za dve vrste glagolskih imenica, odnosno da pripada dvama potkategorijama. Semantički govoreći, u pitanju su polisemične, dvosmislene glagolske imenice. U daljem toku rada analiziraju se neki primeri ovakvih imenica. Zabeležene su četiri mogućnosti dvosmislenosti glagolskih imenica: imenica može imati interpreta-

izaciji (*Remarks on nominalization*, 1970), a koja su kasnije razrađivali neotransformacionalisti (Lebaux 1986; Picallo 1991; Borer 1993, 2003; van Hout & Roeper 1998; Borsley & Kornfilt 2000; Fu et al. 2001), kao i Grimshaw (1990).

2 Svaka od četiri potkategorije glagolskih imenica ima neke svoje sintaksičko-semantičke osobine po kojima se jasno razlikuje od ostale tri potkategorije. Detaljnije o ovim osobinama v. u Kovačević (2016).

ciju imenice koja označava događaj i imenice koja označava argument događaja; imenice koja označava događaj i rezultativne imenice; imenice koja označava događaj i referencijalne imenice; kao i interpretaciju imenice koja označava argument događaja i referencijalne imenice. Svi primeri preuzeti su iz *Korpusa savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu u Beogradu*.³

2. Imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i rezultativnim imenicama

Među imenicama koje pripadaju dvema potkategorijama glagolskih imenica najviše je imenica koje mogu da pripadaju i imenicama koja označavaju događaj i rezultativnim imenicama. U narednim parovima primera u prvom primeru je upotrebljena imenica koja označava događaj, a u drugom rezultativna imenica:

Dostava naručenih pica je besplatna.

... Skoplje - Kičevo u petak uveče (26. januara), kod mesta Zajas, juče je, nešto posle 16 časova, zbog anonimne **dostave** da je na glavnoj skopskoj železničkoj stanici postavljena bomba, saobraćaj više od dva časa bio prekinut.

Sve u svemu, nije Zvezdin **oproštaj** od Evrope bio, cifarski gledano, nedostojanstven. Sutradan je došla i molila za milost, pala mi je pred noge i dobila **oproštaj**.

Umesto korektorskog odeljenja, **ispravke** grešaka učinio je sam autor.

Spremni na saradnju, kako vam se ovakve greške ubuduće ne bi događale, očekujemo da objavite ovu **ispravku**.

Ta **prepiskase** odvijala na srpskom, pa ću ja noćas još morati da vežbam engleski. ... univerzitetskoj biblioteci u Beogradu, i oko dve hiljade starih i važnih dokumenata, među kojima je posebno značajna **prepiska** kneza Miloša i kneza Mihajla do koje je Joca Vujić došao u Temišvaru.

Mudri Homer nije se upuštao u **opis** lepe Jelene, a lepotice na kraju ovog milenijuma video je ceo svet i svako ima svoju kombinatoriku o tome koja je najlepša. Poslaše mu **opis** bolesti, da bi ga on pokazao nekom doktoru koji leči putem dopisivanja.

3 Primeri su prvobitno navedeni u Kovačević (2012).

... je podsetio da SRS već godinama trpi pritiske i **pretnje** od strane crnogorskog režima, blokadu u tamošnjim medijima, ali je dodao da je stranka, uprkos tome, u Crnoj Gori dobro ...

Pretnja je stigla u pisanom obliku, došla je na naš faks u Uredu predsednika.

Ekološkim porezom socijaldemokratsko-zelena vlada želi da podstakne **štednju** energije i poveća svest građana o korišćenju prirodnih resursa.

Devizna **štednja** će se isplaćivati preko poslovnih banaka na celoj teritoriji Jugoslavije, uključujući i banke u Republici Crnoj Gori.

To bi automatski značilo **izdvajanje** Nemačke iz “velike četvorke”, koju još čine Francuska, Velika Britanija i Italija.

Izdvajanja SAD za ove svrhe veća su nego sledećih 15 zemalja na listi zajedno!

Od pomoći je i slušanje muzike, pevanje na stranom jeziku, **učenje** napamet stihova i proznih odlomaka, budući da se struktura jezika teže zaboravlja nego reč.

U jedinstvenoj ustanovi na svetu, psihoanalitičkom Geringovom institutu, u nacističkoj Nemačkoj, Frojdovo **učenje** dobilo je sasvim novu namenu, u skladu s potrebama nove arijevske rase.

S tim u vezi, izdata su posebna uputstva zdravstvenim ustanovama u kojima se sprovodi namerni **prekid** trudnoće i bankama preko kojih se ova sredstva uplaćuju, kaže se u saopštenju Ministarstva za zdravlje Republike ...

Popravljen je i **prekid** na kablju kod sela Priluzje, koji su Albanci pre pet dana presekli sekirom.

Navedeni primeri odlično ilustruju činjenicu da glagolske imenice u srpskom jeziku ne čuvaju kategoriju glagolskog vida (glagola iz kojeg su izvedene), odnosno da imenice nastale od nesvršenih glagola ne označavaju uvek proces vršenja glagolske radnje (nesvršenu glagolsku radnju), a one od svršenih glagola svršetak, odnosno rezultat radnje.

Još je Belić (1933: 265) izričito tvrdio da „imenice sagrađene od svršenih glagola *moraju imati rezultativno značenje*, tj. moraju značiti ili predmet kao rezultat radnje, ili kakav čin ili uopšte imenicu izvesne vrste.” O tome da se od nesvršenih glagola obično grade imenice koje imaju značenje procesa vršenja glagolske radnje, a od svršenih glagola obično rezultativne imenice govore i Vuković (1950), Terzić (1969) i Radić (1988). Međutim i Vuković (1950) i Terzić (1969), a kasnije i Klajn (2003), pokazuju da ovo načelno pravilo ima svoje izuzetke.

Pozivajući se na Vukovića i Terzića, Klajn (2003: 175) ističe da i pored toga što generalno imenica od nesvršenog i imenica od odgovara-

jućeg svršenog glagola stoje međusobno u vidskoj opoziciji (*skraćivanje* : *skraćenje*), postoje brojni izuzeci koji pokazuju da ove imenice ne čuvaju vid glagola od kojeg su nastale. Vuković i Terzić navode primere koji svedoče o mešanju vidova kod ovih imenica: imenice od svršenih glagola upotrebljavaju se u kontekstima u kojima po smislu treba da dođu imenice koje su nastale od nesvršenih glagola, a imenice od nesvršenih glagola u kontekstima kojima više odgovaraju imenice od svršenih glagola. Upotreba imenice od svršenog glagola umesto imenice od nesvršenog glagola najviše upada u oči u primerima gde se uz ovakve imenice upotrebljavaju izrazi kojima se izrazito obeležava trajanje glagolske radnje. Takav je primer „neprekidno *povišenje* njihovog životnog standarda” (Vuković 1950: 48). Prilog *neprekidno* implicira trajanje glagolske radnje i upotrebljava se sa nesvršenim glagolom *povišavati*, a ne sa njegovim svršenim parnjakom *povisiti*. Očekivana bi bila upotreba ovog priloga uz imenicu nastalu od glagola *povišavati* - *povišavanje*, a ne uz imenicu od glagola *povisiti* - *povišenje*. Slični su i primeri: „pratiti *izvršenje* plana” i „u toku *izvršenja*” (*izvršenje* umesto *izvršavanje*). Terzić (1969: 67) govori o tendenciji da se očuva samo glagolska imenica od jednog glagola iz vidskog para na uštrb imenice od drugog glagola, koja se povlači iz upotrebe. *Poskupljenje* se sve češće upotrebljava umesto *poskupljivanje*, *pogoršanje* umesto *pogoršavanje*, *izlečenje* umesto *izlečivanje*, *povećanje* umesto *povećavanje*, *venčanje* umesto *venčavanje*, *osvetljenje* umesto *osvetljavanje*. Slučaj da glagolske imenice sa sufiksom *-nje* koje su izvedene od nesvršenih glagola imaju značenje ograničenosti, rezultativnosti radnje, ilustruju sledeći primeri (Terzić 1969: 67): *hapšenje* (može da znači i „uhapšenje”), *oduzimanje* (upotrebljava se i u rezultativnom značenju umesto imenice „oduzeće”), *sužavanje* (može značiti i „suženje”), objavljivanje (u značenju „objava”, „objavljenje”) i slično.⁴

U slučaju opozicije imenica sa značenjem događaja : rezultativna imenica, u kontekstu kojem odgovara imenica sa značenjem događaja trebalo bi da se upotrebi imenica izvedena iz nesvršenog glagola, a u kontekstu kojem odgovara rezultativna imenica, trebalo bi da se upotrebi imenica izvedena iz svršenog glagola. Međutim, u svim gorenavedenim parovima

4 Klajn, Vuković i Terzić govore o imenicama izvedenim sufiksom *-nje*. Kao što pokazuju primeri iz ovog istraživanja, njihovi zaključci mogu se primeniti i na glagolske imenice izvedene drugim sufiksima.

primera upotrebljena je samo jedna (polisemična, dvosmislena) imenica, izvedena iz jednog (svršenog ili nesvršenog) glagola.

U prvom paru primera, u oba konteksta (i u kontekstu gde se očekuje imenica sa značenjem događaja i u rezultativnom kontekstu) upotrebljena je imenica izvedena iz svršenog glagola – *dostava*. Samo se u prvom primeru, u slučaju imenice sa značenjem događaja, imenica *dostava* može zameniti imenicom *dostavljanje* (koja je izvedena iz nesvršenog glagola i koja je „očekivana” u kontekstu imenice sa značenjem događaja), što nije moguće u drugom primeru (gde imenica *dostava* ima rezultativnu interpretaciju): *Dostavljanje naručenih pica je besplatno* nasuprot **anonično dostavljanje da je na glavnoj skopskoj železničkoj stanici postavljena bomba*. Ista je situacija i u naredna četiri para primera (imenice *oproštaj*, *ispravka*, *prepiska* i *opis*). I u ovim primerima je upotrebljena imenica izvedena iz svršenog glagola i samo se u slučaju interpretacije imenice sa značenjem događaja može upotrebiti imenica izvedena iz nesvršenog glagola: *Zvezdino opraštanje od Evrope/*pala mi je pred noge i dobila opraštanje*; *ispravljanje grešaka učinio je sam autor/*očekujemo da objavite ovo ispravljanje*; *Homer se nije upuštao u opisivanje lepe Jelene/*Poslaše mu opisivanje bolesti*. Posebno su zanimljivi primeri sa imenicom *prepiska*, odnosno prvi primer, koji ima interpretaciju imenice sa značenjem događaja. U primeru *Ta prepiska se odvijala na srpskom*, u kontekstu imenice sa značenjem događaja upotrebljena je imenica izvedena iz svršenog glagola (*prepisati*). Ta imenica se u ovom kontekstu, kao i imenice u prethodna četiri primera (*dostava*, *oproštaj*, *ispravka* i *opis*), može zameniti imenicom koja je izvedena iz nesvršenog glagola. Međutim, to nije imenica *prepisivanje* (koja je izvedena iz nesvršenog glagola *prepisivati*, koji je parnjak svršenog glagola *prepisati*), nego imenica *dopisivanje*, koja je izvedena iz nesvršenog glagola *dopisivati se*: *To dopisivanje se odvijalo na srpskom*.⁵ Radi se o tome da imenica *prepiska* u kontekstu imenice sa značenjem događaja ima značenje koje nema glagol *prepisati* iz kojeg je izvedena (a ni njegov nesvršeni parnjak, glagol *prepisivati*), nego značenje jednog drugog glagola – glagola *dopisivati se*.

Poslednjih pet parova primera (sa imenicama *pretnja*, *štednja*, *izdvajanje*, *učenje* i *prekid*) ilustruju situaciju da se i u kontekstu gde se očekuje

5 Gramatički je ispravan i primer *To prepisivanje se odvijalo na srpskom*, ali ima drugačije značenje.

imenica sa značenjem događaja i u rezultativnom kontekstu upotrebljava imenica izvedena iz nesvršenog glagola. Zamena imenicom koja je nastala od svršenog glagola je u većini primera nemoguća. Imenica ?*zaprećenje*, kao parnjak imenice *pretnja*, zvuči čudno i teško je uopšte naći kontekst u kome bi se upotrebila. Ista je situacija i sa imenicom ?*izdvojenje* (od glagola *izdvojiti*, koji je svršeni parnjak glagola *izdvajati*) i imenicom ?*prekinuće* (od glagola *prekinuti*, koji je svršeni parnjak glagola *prekidati*). Iz glagola *naučiti* (koji je svršeni parnjak glagola *učiti*) izvedena je imenica *nauk*, koja se može upotrebiti umesto imenice *učenje* samo u rezultativnom kontekstu: *Frojdov nauk je dobio sasvim novu namenu/*nauk napamet stihova*. Ovaj primer je gramatički ispravan i prihvatljiv, ali semantički ne predstavlja zamenu primera *Frojdovo učenje*, jer imenica *nauk* ima drugačije značenje od imenice *učenje*.

Imenica *ušteta* (od glagola *uštedeti*, koji je svršeni parnjak glagola *štedeti*) se može upotrebiti u kontekstu imenice sa značenjem događaja (*vlada želi da podstakne uštedu energije*), ali ne može u kontekstu rezultativne imenice (*?devizna ušteta će se isplaćivati*). Ovo je zanimljiv primer jer bi bila očekivana obrnuta situacija, odnosno da se imenica izvedena iz svršenog glagola može upotrebiti u rezultativnom značenju, ali ne i u kontekstu imenice sa značenjem događaja.

Nešto je manji broj primera u kojima se pojavljuju imenice koje pokazuju dvosmislenost između imenice sa značenjem argumenta događaja i referencijalne imenice.

3. Imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju argument događaja i referencijalnim imenicama

Sledeći parovi imenica ilustruju imenice koje mogu da pripadaju i imenicama koje označavaju argument događaja i referencijalnim imenicama. U prvom primeru upotrebljena je imenica koja označava argument događaja, a u drugom referencijalna imenica:

... tajno prikuplja važne vojne, ekonomske i druge podatke u korist neprijatelja, neke druge države, ustanove i sl, uhoda, **podmetač**, doušnik.

Nožem prvo odvojiti strane kalupa od mase, zatim dno suda, ako je moguće, a potom sud poklopiti tanjirom ili **podmetačem** za torte, prevrnuti ga i lakim i sigurnim pokretom istresti sadržinu.

Tačno je sve što je izneto i, što je najbolje, ni najiskusniji **čitač** kriminalne rubrike neće osetiti da je nešto prećutano.

Tako, na primer, kasirka u samoposluzi koristi **čitač** prugastog koda (engl . bar - code) kojim se čita podatak utisnut na ambalaži različite robe.

... graničar - rudarski nadzornik - posl. kamskih električara - ruk. transportnih traka - ruk. radilišta u jami - jamski **merač** - ruk. ventilacione stanice - jamski ma-
zač - signalista - pom. signaliste - radnik na grabuljaru - pumpar u jami - pom ...
Osim nje u upotrebi je i elektronski **merač** "geomagnetometar".

Paja Jovanović nije samo majstor slikarskog zanata, umetnik visoke klase, on je ujedno i majstor, umetnik života, mudri **upravljaj** svojim darovima.

Delovi bicikla su: 1) **upravljaj**, 2) prednje svetlo, 3) ram, 4) sedalo, 5) točkovi, 6) pedale, 7) zadnje svetlo "mačje oko", 8) pumpa ...

On piše: "Oko 1850. god., neki **gatar** iz Šljivovice kazivao ljudima ovo.

Na sreću, imaju **gatar** pa lako mogu da ucmekaju divlju svinju i reše problem.

... pomalo zapostavljene knjige koje imaju vrednost i zaslužuju pažnju savremenog čitaoca, a koje će privlačiti pažnju **čitališta** i u novom veku i milenijumu.

Godinu dana posle Berlinskog kongresa, pirotski, niški, toplički i vranjski okrug dobijaju **čitališta** kako bi pomogla širenju prosvete i jačanju nacionalne svesti, posle ropstva pod Turcima.

Verni pratilac i **beležnik** zbivanja u ovom gradu, "Glas Trebinja" objavljuje: "Ovih dana komisija koju su sačinjavali Nikola Kovač, profesor ...

Pomalo rasejano, O'Brajen pipnu po džepovima, zatim izvadi **beležnik** s kožnim koricama i zlatnu hemijsku olovku.

Referencijalna imenica *čitalište* spada u imenice sa značenjem mesta. Ostale referencijalno upotrebljene imenice u ovim primerima spadaju u imenice sa značenjem predmeta. Među referencijalnim imenicama sa značenjem predmeta, imenice *čitač* i *merač* mogu se svrstati u podgrupu imenica koje označavaju merne instrumente ili neke tehničke pojmove (takve su i imenice *brojač*, *provodnik*...). Imenica *beležnik* u svom referencijalnom značenju spada u imenice koje se odnose sa na knjigu, odnosno hartiju (takve su i imenice *uverenje*, *dopisnica*...). Imenice *podmetač*, *upravljaj* i *gatar* takođe imaju značenje određenih predmeta.

Još je manji broj imenica koje pokazuju dvosmislenost između imenice koja označava događaj i referencijalne imenice.

4. Imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i referencijalnim imenicama

Naredni primeri ilustruju imenice koje mogu da pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i referencijalnim imenicama. U prvom primeru upotrebljena je imenica koja označava događaj, a u drugom primeru referencijalna imenica:

Urna datira iz perioda od tridesetak godina nakon Isusovog **raspeća** i nosi ime Josifa, njegovog oca, i Jovana, njegovog brata i vođe rane hrišćanske crkve u Jerusalimu.

Visoko, u vrhu ikonostasa, svetlelo je pred **raspećem** kandilo.

Bila je sva opremljena ukradenim stvarima sa putovanja; od pribora za **jelo** do čaša i pepeljara.

Uskoro smo stigli na noćište, gde smo već zatekli pripremljeno i postavljeno **jelo**.

Šverc je pak sveta **radnja**.

Posetom njegovom muzeju može da se vidi kako je izgledala kovačka **radnja** a kako berbernica, obućarska, šeširdžijska, užarska, krojačka radionica.

Punjenje baterije traje nekoliko časova, ali se može koristiti i poseban punjač koji 80 odsto baterije puni za pola sata.

... našli jedan ručni bacač kineske proizvodnje, jedan ručni bacač “zolja”, četiri mine za ručni bacač, pet barutnih **punjenja** za ručni bacač, dve tromblonske mine šest upaljača za minobacačke granate 82 mm i jednu granatnu za ABG kalibra 40 mm.

Bile su potrebne članske karte (moglo je ući 200 do 250 osoba) i pri **ulazu** dame su uvek imale prednost, čak iako nisu imale novca za ulaznicu.

Grmalj im pride s leđa, Milenu uhvati za jednu a mladića za drugu ruku i povede ih u obližnji **ulaz**.

Ovi primeri ilustruju slučajeve leksikalizacije glagolskih imenica, njihovog potpunog poimeničavanja. Ukoliko glagolske imenice posmatramo kao jedan kontinuum, na jednom kraju tog kontinuumu su *prave glagolske imenice*, koje, kao i glagoli od kojih su nastale, označavaju radnju, stanje ili zbivanje, odnosno neki događaj, a na drugom kraju su referencijalne glagolske imenice, koje imaju neko referencijalno značenje, koje je karakteristično za *obične, prototipične imenice*. Navedeni primeri pokazuju potpunu transpoziciju iz jedne kategorije (glagola) u drugu kategoriju (imenicu).

Najmanje je primera sa imenicama koje mogu da pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i imenicama koje označavaju argument događaja.

5. Imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i imenicama koje označavaju argument događaja

Registrovane su samo dve imenice dvosmislene između značenja događaja i značenja argumenta događaja. U sledećim parovima primera u prvom primeru upotrebljena je imenica koja označava događaj, a u drugom imenica koja označava argument događaja:

Pratnja će se organizovati po potrebi, a najviše tri puta u toku dana.

... SPO, osim u par slučajeva kada je, verovatno po nečijem naređenju, objašnjavano da su se predsednik SPO i njegova **pratnja** kretali brzinom većom od propisane kao da je to najbitnije u celom slučaju.

Čuvar porodičnog blaga Bertalan Nađ je na radnom mestu zadužen za **obezbeđenje** novčanih pošiljki.

Obezbeđenje ga zaustavi, pregleda mu torbu i uzme ličnu kartu.

Može se pretpostaviti da je razlog za mali broj ovakvih primera (u odnosu na druge gore navedene dvosmislene imenice) to što su ove dve potkategorije glagolskih imenica „najbliže”, najsličnije jedna drugoj. Na pomenutoj skali glagolskih imenica gde su na jednom kraju imenice sa značenjem događaja, kao najsličnije glagolima, a na drugom kraju referencijalne, „prave” imenice, imenice sa značenjem argumenta događaja su odmah do imenica sa značenjem događaja. One su posle imenica sa značenjem događaja najsličnije glagolima, zatim su tu rezultativne imenice, i na kraju su referencijalne imenice, koje nemaju nikakve sličnosti sa glagolima, osim što su glagolskog porekla. Između „susednih” potkategorija ili u istraživanju nije zabeležen nijedan primer dvosmislene imenice (između rezultativnih i referencijalnih imenica) ili samo dva, kao u primeru imenica koje su dvosmislene između imenice sa značenjem događaja i imenice sa značenjem argumenta događaja.

6. Zaključak

Istraživanje je zabeležilo četiri grupe polisemičnih, dvosmislenih glagolskih imenica u savremenom srpskom jeziku: imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i rezultativnim imenicama; imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju argument događaja i referencijalnim imenicama; imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i referencijalnim imenicama i imenice koje pripadaju i imenicama koje označavaju događaj i imenicama koje označavaju argument događaja. Najveći polisemični kapacitet imaju imenice sa značenjem događaja – one mogu biti dvosmislene u odnosu na sve tri preostale potkategorije glagolskih imenica (imenice sa značenjem argumenta događaja, rezultativne i referencijalne imenice). Posle njih slede imenice sa značenjem argumenta događaja i referencijalne imenice. One mogu biti dvosmislene u odnosu na dve potkategorije glagolskih imenica – dvosmislene su međusobno i još u odnosu na imenice sa značenjem događaja. Rezultativne imenice mogu biti dvosmislene samo u odnosu na imenice sa značenjem događaja.

Polisemični kapacitet imenica sa značenjem događaja može se objasniti njihovom najvećom sličnošću sa glagolima u odnosu na sve druge potkategorije glagolskih imenica. Može se pretpostaviti da su se sva druga značenja glagolskih imenica razvila iz značenja događaja. Procesom poimeničavanja imenica sa značenjem događaja kao *pravih glagolskih imenica*, gubljenjem njihovih tipično glagolskih osobina, nastala su sva druga značenja koja glagolske imenice imaju, počevši od značenja argumenta događaja, preko rezultativnog, pa do referencijalnog značenja.

Pitanje kojim se ovaj rad nije bavio, a koje bi bilo zanimljivo istražiti, jesu tipovi glagola iz kojih se ove dvosmislene imenice izvode. Bilo bi interesantno videti da li postoji određena korelacija između tipa dvosmislenosti glagolskih imenica i tipa glagola iz kojih su te imenice izvedene.

Literatura

- Alexiadou, A. (2001). *Functional Structure in Nominals: Nominalization and Ergativity*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Alexiadou, A. (2009). On the role of syntactic locality in morphological processes: the case of (Greek) derived nominals. Iz: A. Giannakidou & M.

- Rathert (ed.) *QUANTIFICATION, DEFINITENESS AND NOMINALIZATION*, 253-280. Oxford: Oxford University Press. <http://ifla.uni-stuttgart.de/institut/mitarbeiter/artemis/artemissaabrev.pdf>
- Belić, A. (1933). O građenju glagolskih imenica na -nje i -će. *Naš jezik* I, 262-268.
- Borer, H. (1993). *Parallel Morphology*. University of Massachusetts.
- Borer, H. (2003). Exo-skeletal vs. endo-skeletal explanations: syntactic projections and the lexicon, Polinsky, M. and J. Moore, eds. *Explanation in Linguistic Theory*. Stanford: CSLI.
- Borsley, R., Kornfilt, J. (2000). Mixed extended projections. Iz: Borsley, R. (Ed.) *Syntax and Semantics 22: The Nature and Function of Syntactic Categories*, 101–131. Academic Press, New York.
- Chomsky, N. (1970). Remarks on Nominalization. Iz: Jacobs, R. & Rosenbaum, P. (ed.), *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, Mass: Ginn and Company, 184-221.
- Fu, J., Borer, H. & Roeper T. (2001). The VP within nominalizations: evidence from adverbs and the VP anaphor *do so*. *Natural Language and Linguistic Theory* 19, 549-582.
- Grimshaw, J. (1990). *Argument Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- van Hout, A. & Roeper, T. (1998). Events and Aspectual Structure in Derivational Morphology. *MIT Working Papers in Linguistics* 32, 175-220.
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, II. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva/Novi Sad: Matica srpska/Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Kovačević, B. (2012). *Sintaksičko-semantičke kategorije glagolskih imenica*. Doktorska disertacija, Filološki fakultet u Beogradu.
- Kovačević, B. (2016). *Glagolske imenice u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Beograd: Filološki fakultet
- Lebeaux, D. (1986). The Interpretation of Derived Nominals. Iz: A. M. Farley, P. T. Farley and K. E. McCulloch (ed.), *CLS Papers from the General Session at the Twenty-Second Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 231-247.
- Picallo, C. (1991). Nominals and Nominalizations in Catalan. *Probus* 3/3, 271-316.
- Radić, P. (1988). Glagolske imenice na -nje i -će (obrazovanja od svršenih glagola). *Književnost i jezik*, god. 35, br. 1, 47-54.
- Sleeman, P. & Brito, A. M. (2010a). Nominalization, Event, Aspect, and Argument Structure: a Syntactic approach. Iz: M. Duguine, S. Huidobro & N. Madariaga (ed.) *Argument Structure from a Crosslinguistic Perspective*, 113-129. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. <http://repositorioaberto.up.pt/bitstream/10216/17811/2/anamariabritosleeman000078579.pdf>
- Sleeman, P. & Brito, A.M. (2010b). Aspect and argument structure of deverbal nominalizations: a split vP analysis. Iz: A. Alexiadou & M. Rathert (ed.)

Nominalizations across Languages and Frameworks, 191-209. Berlin: Mouton de Gruyter. [http://home.medewerker.uva.nl/a.p.sleeman/bestanden/Sleeman&Brito %20Mouton.pdf](http://home.medewerker.uva.nl/a.p.sleeman/bestanden/Sleeman&Brito%20Mouton.pdf)

Terzić, A. (1969). Strukturno-semantičke odlike glagolskih imenica tvorbenog tipa *–nie*, *–enie*, u ruskom i *–nje* *–će* u srpskohrvatskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta* IX, 27-93.

Vuković, J. (1950). Glagolske imenice na *–nje* i *–će*. *Pitanja savremenog književnog jezika*, sv. 1 (1949), 40-53, sv. 2 (1950), 149-171.

Borko Kovačević

Summary

POLYSEMIC DEVERBAL NOUNS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

This paper discusses polysemic deverbal nouns in Serbian. There are four groups of these nouns: nouns that belong to the event nouns and to the argument nouns; nouns that belong to the event nouns and to the result nouns; nouns that belong to the event nouns and to the referential nouns; nouns that belong to the argument nouns and to the referential nouns. Event nouns have the greatest polysemic capacity.

Keywords: deverbal nouns, polysemy, Serbian

Vesna G. Polovina*

Filološki fakultet

Univerzitet u Beogradu

Melina M. Nikolić

Fakultet za strane jezike

Alfa BK univerzitet, Beograd

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.1.16>

81'42:316.774

316.774:81'27

Originalni naučni rad

Primljen: 24.06.2018.

Prihvaćen: 12.09.2018.

NARUŠAVANJE ODNOSA MOĆI U KONFRONTACIONOM INTERVJU

Medijski intervju predstavlja specifičan vid institucionalnog diskursa koji Herritage definiše kao „functionally specialized form of social interaction produced for an overhearing audience and restricted by institutionalized conventions“ (Herritage, 1985:112). U pomenute konvencije spadaju odnosi moći koji su strogo regulisani i ograničeni već samom formom intervju u kojem voditelj ima svu moć u diskursu. Ta moć je najizraženija u takozvanom konfrontacionom intervjuu. Konfrontacioni intervju je savremeni istraživački intervju koji se od klasičnog intervju razlikuje po načinu vođenja razgovora, vrsti i načinu formulacije pitanja, kao i načinu održavanja odnosa moći. U ovom radu su istraženi primeri narušavanja tih normativiziranih odnosa moći iz perspektive kritičke analize diskursa koja se prvenstveno bavi proučavanjem jezika i njegove upotrebe u socio-kulturnom kontekstu u funkciji uspostavljanja, održavanja i narušavanja odnosa moći među učesnicima u diskursu. Analizirana su jezička sredstva i diskurzivne strategije kojima intervjuisana osoba pokušava da preuzme kontrolu u razgovoru u kojem njena normativna uloga nije uloga moćnog sagovornika. Rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu da ni u institucionalizovanom diskursu odnosi moći nisu strogo oktroisani i da može doći do narušavanja unapred utvrđenih diskurzivnih pravila.

Ključne reči: konfrontacioni intervju, institucionalni diskurs, kritička analiza diskursa, odnosi moći

Kritička analiza diskursa i konfrontacioni diskurs

Polazeći od pretpostavke da diskurs konstituise društvo, ali i da je on sam društveno uslovljen, kritička analiza diskursa posmatra diskurs isključivo u okviru društvenog i kulturnog konteksta i iz kritičke perspektive proučava

* polovinav@fil.bg.ac.rs

jezik i njegovu upotrebu u funkciji uspostavljanja, održavanja i narušavanja odnosa moći među učesnicima u diskursu. Predstavnici ove lingvističke discipline smatraju da je institucionalni diskurs izvor govora moći, a posebnu pažnju posvetili su medijskom diskursu. Analiziran je veliki broj medijskih formi, a naročiti fokus stavljen je na intervju. S obzirom na činjenicu da kritička analiza diskursa pokušava da razotkrije “skrivena” značenja u diskursu, proučavanje ove medijske forme zavređuje posebnu pažnju jer mediji predstavljaju pogodno tlo za manipulisanje javnim mnjenjem.

U medijskom diskursu uopšte, pa i u intervjuima, zastupljene su raznovrsne oblasti i teme iz društvenog života: ekonomske, političke, umetničke, sportske itd. Možda najdominantniji u savremenim medijima je politički diskurs, koji je prepoznatljiv po „proračunatom dizajnu“ (Fairclough i Wodak, 1997: 259), ali i po uticaju koji ima na javnost, pa se stoga možda najviše pažnje u kritičkoj analizi diskursa posvećuje njemu. Ispoljava se kroz političke debate, govore, reklame u predizbornim kampanjama i sl., u štampanim i elektronskim medijima. Jedan od oblika ispoljavanja je „konfrontacioni“ intervju, koji pretenduje da upravo razotkriva skrivena značenja, potencijalnu manipulaciju od strane sagovornika, najčešće političara, kroz specifičnu orijentaciju intervjua.

Konfrontacioni intervju¹ je zapravo moderan oblik klasičnog intervjua kojim su pitanja direktnija, a izbegavanje odgovora otežano. Definicije intervjua i određenje uloge sagovornika u takvom diskursu koje možemo naći kod autora koji su se intervjuom bavili iz lingvističke perspektive nepotpune su za potrebe ovakvog istraživanja (Wolfson 1976, Kress & Fowler 1979, Schegloff 1992, Fairclough 1995, Hutchby & Woffitt 1998, Clayman & Heritage 2002, Heritage & Clayman 2010, i mnogi drugi). Nikolić (2017), razmatrajući različite definicije medijskih intervjua zaključuje da je klasični intervju „komunikativni događaj koji se odvija u formi dijaloga kroz pitanja i odgovore, između predstavnika medija, tj. profesionalnog novinara i osobe relevantne za aktuelne događaje, čija je svrha informisanje javnosti. Odnosi moći se ogledaju u neravnopravnom (asimetričnom) statusu sagovornika, jer intervjuer ima potpunu kontrolu u diskursu. Teme o kojima se razgovara su aktuelne i interesantne za javnost.“

Pošto intervju predstavlja specifičnu formu institucionalnog diskursa, podrazumeva se da podleže izvesnim normama koje se nameću u svakom vidu institucionalizovanih diskursa. Heritage i Clayman (2010: 215-216) su

1 Detaljnije o konfrontacionom intervjuu videti Nikolić 2017.

detaljno odredili osnovne norme klasičnog intervjua kojih se učesnici u intervjuu moraju pridržavati, kako voditelj – intervjuer (u daljem tekstu IR, prema engleskom *interviewer*) tako i gost – intervjuisana osoba (u daljem tekstu IE, prema engleskom *interviewee*). Te norme se svode na opštu strukturu interakcije u kojoj dominira shema pitanje – odgovor, pri čemu IR postavlja pitanja, a IE na njih odgovara; IR određuje ko i kad preuzima reč, koliko dugo sagovornik može da govori, i slično; postojanje publike – što povlači za sobom zahtev da se interakcija organizuje kao „razgovor za slušaoc“, tako da publika nema osećaj da prisustvuje privatnom razgovoru, već da se taj razgovor vodi baš zbog nje; i u idealnom slučaju, IR je „neutralan“ – ne iskazuje svoje mišljenje, niti mišljenje neke društvene grupe (recimo, svoje medijske kuće). Stoga, formalno, IR samo postavlja pitanja (sam pojam pitanja je veoma širok i obuhvaćava niz mogućnosti), a IE čeka da IR završi, odnosno da čuje celo pitanje na koje treba da odgovori; IE odgovara na pitanje, i taj odgovor je po pravilu elaboriran; IR čeka da IE završi svoj odgovor, pa zatim postavlja sledeće pitanje.

Učesnici u dijalogu treba da se pridržavaju i normi po pitanju sadržine intervjua. Sadržina komunikacije sastoji se u izboru teme ili tema o kojima se razgovara. U svakodnevnom razgovornom diskursu, teme nastaju slobodno, svaki učesnik može da povede razgovor o temi koja ga interesuje, kao i da doprinosi svakoj temi o kojoj je reč, da napravi digresiju ili da se vrati na neku temu o kojoj se ranije razgovaralo. U intervjuu je situacija sasvim drugačija. Što se tiče odabira teme ili tema o kojima će biti reč u nekom medijskom intervjuu, jedino IR može da o njima odlučuje. IE se mora povinovati tom izboru i odgovarati na pitanja koja mu IR postavlja. Pošto su ovi intervjui polupripremljeni, IR unapred obaveštava IE o čemu će razgovarati, pa je IE upućen u sadržinu pre samog razgovora. Međutim, konkretna pitanja ostaju mu nepoznata sve dok ih IR ne postavi u toku intervjua. Možemo, dakle, poći od pretpostavke da i po pitanju sadržine, IR ima potpunu kontrolu u diskursu intervjua.

Ovakvo postavljene norme i pridržavanje normi od strane učesnika u interakciji podrazumevanju dominantnu ulogu IR. Do promena odnosa moći i preuzimanja dominacije, bar na mahove, dolazi tek kad se od normi odstupi. Svako odstupanje od ovih normi podrazumeva neku vrstu konfrontacije. Stoga možemo reći da je narušavanje odnosa moći osnovna karakteristika konfrontacionog intervjua.

Odstupanje od normi može podrazumevati narušavanje bilo formalne bilo sadržinske strukture diskursa.

Narušavanje formalne strukture

Ako bi se učesnici u intervjuu strogo pridržavali normi formalne strukture u razgovoru redovi govorenja bi se smenjivali po shemi pitanje – odgovor – pitanje – odgovor, i tako do kraja intervjuja, s tim da se svako pitanje i odgovor sasluša do samog kraja, bez prekidanja. Međutim, u konfrontacionom intervjuu to nikada nije slučaj, jer tokom ovakve interakcije često dolazi do prekidanja sagovornika. Korpus koji je analiziran u ovom radu sastoji se od po 15 sati razgovora na engleskom (Hardtalk, BBC) i 15 sati na srpskom (10 sati Poligrafa, B92 i 5 sati Pressinga, N1). Da bismo bliže prikazali kakav je odnos broja replika (redova govorenja) i broja prekidanja urađena je statistička analiza celokupnih korpusa.

U korpusu na engleskom jeziku, ukupan broj prekidanja u toku pojedinačnih intervjuja se razlikuje. U nekim emisijama ukupan broj prekidanja je neznatan (11), međutim, i broj takvih intervjuja je daleko manji od onih sa velikim brojem prekidanja. U većini intervjuja broj prekidanja je oko 30. Ima i intervjuja sa izuzetno velikim brojem prekidanja, čak 72, što u velikoj meri čini formalnu strukturu razgovora bitnim činiocem u određivanju odnosa moći u razgovoru, naročito ako broj prekidanja uporedimo sa ukupnim brojem redova govorenja u celom intervjuu. Da bismo prikazali učestalost prekidanja, uporedili smo broj ukupnih redova govorenja u korpusu sa brojem redova preuzetih nakon što je jedan sagovornik prekinuo drugog i preuzeo reč. Ukupan broj prekidanja u engleskom korpusu je 1398 od ukupno 3626 redova govorenja. Odnos između njih u procentima iznosi 38,5%, što znači da se u više od trećine slučajeva reč preuzima prekidanjem sagovornika. Od toga IR prekida sagovornika 840 put što je 60,1% od ukupnih prekidanja u korpusu, a IE 558 puta, odnosno 39,9%.

Kao i u engleskom, u korpusu na srpskom jeziku ukupan broj prekidanja u toku pojedinačnih intervjuja se razlikuje. Taj broj se kreće od 18 pa sve do 97². Ukupan broj prekidanja u srpskom korpusu je 1648 od ukupno 3276 redova govorenja. Odnos između njih u procentima iznosi čak 50,3%, što znači da se u više pola slučajeva reč preuzima prekidanjem sagovornika. Od toga IR prekida sagovornika 877 put što je 53,2% od ukupnih prekidanja u korpusu, a IE 771 puta, odnosno 46,8%.

2 Ovd e treba uzeti u obzir vreme trajanja intervjuja. Hardtalk traje oko 25 min, Poligraf oko 30, a Pressing oko 50 minuta. Otud i razlika u najmanjem i najvećem broju prekidanja u engleskom i srpskom korpusu.

Kad uporedimo dva korpusa vidimo da procentualno u emisijama na srpskom jeziku sagovornici češće preuzimaju red govorenja prekidanjem sagovornika nego u emisijama na engleskom jeziku. Osim toga, ako uporedimo odnos između broja prekidanja i ukupnog broja preuzimanja redova govorenja u celokupnom korpusu na engleskom i srpskom jeziku, videćemo da je taj odnos u engleskom 38,5% a u srpskom čak 50,3%. Iz ovoga možemo zaključiti da je konfrontacija, kada je reč o formalnoj strukturi dijaloga, prisutnija u srpskom nego u engleskom diskursu. Osim toga ova dva korpusa se razlikuju i po tome ko koga češće prekida. U engleskom korpusu IR prekida sagovornika mnogo češće nego IE, odnosno 60,1%, naspram 39,9% koliko prekida IE, dok je u srpskom korpusu situacija nešto ujednačenija. IR prekida u 53,2% slučajeva a IE u 46,8%. Međutim, interesantno je primetiti da se broj prekidanja gotovo ne razlikuje u korpusima kada IR prekida svog sagovornika (840 u engleskom naspram 877 u srpskom). Ono što pravi razliku je broj prekidanja u diskursu od strane intervjuisanih sagovornika (558 u engleskom naspram 771 u srpskom korpusu) što ukazuje na podatak da su, po ovom kriteriju, intervjuisani u srpskim emisijama skloniji konfrontaciji nego u engleskim.

Funkcije prekidanja sagovornika

Kada govorimo o formalnoj kontroli govornog diskursa, osim manje ili više eksplicitnih verbalnih postupaka, npr: *Izvini što te prekidam*, postoje i drugi, paralingvistički signali poput pauza, oklevanja, preklapanja replika sagovornika, pa i neverbalnih, koji imaju značajnu ulogu u smenjivanju govornika u dijalogu. Osnovno pravilo u razgovornom jeziku, da jedan govornik govori u datom trenutku, može biti narušeno, što se u svakodnevnom razgovoru odvija na jedan način, dok se u institucionalnim dijalozima uređuje često posebnim pravilima. Tako, na primer, u sudu je strogo utvrđena dominacija sudije u određivanju kad neko može da uzme reč, a u nekim drugim slučajevima, na primer u razgovoru lekara s pacijentom, iako lekar ima dominantnu ulogu, ipak dolazi do narušavanja tako određenih statusnih uloga. Drugim rečima, iako institucionalni razgovor podrazumeva određene uloge koje se socijalno i statusno mogu odrediti kao nadređene i podređene, postoji niz varijacija u odlučivanju kada ko preuzima reč, što samo po sebi zahteva da se svaki pojedinačni tip razgovora mora analizirati i s obzirom na odgovarajući situacioni kontekst.

U konfrontacionom intervjuu, govornici se često služe prekidanjem sagovornika, bilo da ono započinje upadanjem u reč i prekidanjem, ili preklapanjem, tj. govorenjem u isto vreme. Iako je razlika između preklapanja dveju replika i prekidanja nekada nejasna, u većini slučajeva sam kontekst razgovora pomaže da se utvrdi da li se radi o pokušaju preuzimanja kontrole u konverzaciji ili o nečem drugom (kao što su, na primer, slaganje sa sagovornikom, delimično slaganje, prividno slaganje i suprotstavljanje³). Videli smo da i IR i IE često prekidaju sagovornika da bi preuzeli kontrolu u diskursu, ali kada IR preuzima kontrolu dolazi zapravo do ponovnog uspostavljanja normativnog ponašanja. U ovom delu rada interesuju nas samo slučajevi kada IE preuzima kontrolu, jer se samo tada narušavaju pretpostavljeni odnosi moći. Pogledaćemo primere kada se IE suprotstavlja i preuzima kontrolu u diskursu.

U prva dva primera, vidimo kako se suprotstavljanje intervjuisanog ostvaruje prekidanjem, a to prekidanje je **vezano za termin ili izraz koji je voditelj intervjua upotrebio**, a sa kojim intervjuisani nikako ne želi da se složi:

Primer 1: IR (Stephen Sackur), IE (Richard Lambert, generalni direktor Konfederacije britanske industrije):

IR: And that is a hope, but to come back to the **analysts** who purport to know most about what's going on and what to look for. The **IMF** for example have just shaved down their growth prospects for the UK. 2010 – they now say that they'll see growth of just 1% and a tiny bit more and in 2011 they say it may just be 2%. Now **the Government** not so long ago was predicting over 3 per [cent]...

IE: [Not this Government, not this Government, but THE Government. {nastavlja da govori}]⁴

(E25, 2:45)

Vidimo da je sintagma *the Government*, koju IR upotrebljava uz ad-
verbe *now i not so long ago*, izazvala intervjuisanog da prekine sagovo-
rnika, kako bi precizirao potencijalnu implikaciju da se radi o „sadašnjoj
vladi“, što on želi da negira, te ističe da se radi o „tadašnjoj“ vladi. Njegove

3 Više o funkcijama prekidanja u Nikolić 2015.

4 Uglastom zagradom kao i njenom grafičkom pozicijom u primerima pokazujemo kada počinje prekidanje.

reči kojima prekida sagovornika upućuju da se *analysts* može odnositi na druge (*IMF* i *the Government* u značenju „tadašnje“ vlade), ali nikako na sadašnju vladu, iz čega se može videti i da se on oseća pripadnikom i sledbenikom trenutne vlasti. Na taj način on preuzima reč i kontrolu nad navedenim segmentom intervjua.

Sličan primer nalazimo i u srpskom primeru:

Primer 2: IR (Antonela Riha), IE (Aleksandar Vučić)

IE: {izostavljenpočetakreda} Ali da kažem koje su to mere, da ne bi ljudi rekli: „Došli ste da pričate i da kritikujete samo.“ [Dakle

IR: [Dosad ste samo to otprilike radili [ali, ali...

IE: [Ne, nismo. Mi smo iznosili naša rešenja ali na konferencije za novinare posvećene ekonomskom napretku Srbije, verovali ili ne, ili nam mali broj novinara dođe ili gotovo niko ne želi da objavi.

(S20, 4:44)

Na prekidanje od strane voditeljke, u kome se ona, parafrazom citirane kritike u prethodnoj replici (*pričate i kritikujete samo – to otprilike i radili*) stranke kojoj pripada intervjuisani, izaziva negativnu reakciju i prekidanje od strane intervjuisanog, koji sada negira dvostrukom negacijom: *Ne, nismo.*, a potom nastavlja da opovrgava da njegova stranka „samo priča i kritikuje“, naprotiv, oni imaju *mere, rešenja* u vezi s ekonomskim napretkom Srbije, i sada, a i ranije, samo ih niko nije slušao. Iako se u ovom segmentu vidi „upadica“, prekidanje intervjuisanog od strane voditeljke, i to kritičkom opaskom, koju je intervjuisani samo delimično saslušao i odmah kada je razumeo iskaz, prekinuo ga, poslednja navedena replika jasno pokazuje da je IE preuzeo kontrolu nad tim segmentom razgovora.

Drugi tipični slučajevi su kada se IE pobuni što ga voditelj prekida, i **eksplicitno zatraži da ga voditelj ne prekida** ili da mu dopusti da završi svoju repliku. To se dešava naročito ako je IR agresivan i prekida intervjuisanog iako je ovaj jasno pokazao da želi da nastavi svoju repliku, ili preki-da više puta intervjuisanog tako da ovaj ne može da završi odgovor.

Primer 3 pokazuje kako intervjuisani signalizira da kreće sa novom podtemom, voditelj ga prekida, te intervjuisani zahteva da završi svoju početnu repliku.

Primer 3: IR (Stephen Sackur), IE (Christopher Hill, ambasador SAD u Bagdadu) (Prethodno pitanje je bilo šta IE misli o kredibilitetu iračkog premijera pošto se sumnja da je znao za nedavno otkriveni tajni zatvor Muthana, u kojima su zatvorenici mučeni i držani u nehumanim uslovima).

- IE: First of all, the issue of Muthanna as soon as we found out about it, we found out about it actually at the time the human rights minister found out about it, and she went to the to the Prime Minister and he shut it down. So it's actually an example of the system working. [Now if you're asking me,
- IR: [Let me ask you one [question...
- IE: [Oh, oh, oh! Let me finish my thought here because if you're asking me what do I think of torture {*nastavlja da govori*}
(E21, 19:31)

Slično kao u primeru 2, IE signalizira i partikulom *now* i dalje uvodeći novu temu uslovnom rečenicom koja realno implicira novu podtemu (*if you're asking me*), ali ga IR prekida, te on pri samom kraju pokušaja voditelja da ga prekine, uz uzvike (*Oh, oh, oh!*) eksplicitno traži da nastavi: *Let me finish my thought* i potom, kao što je tipično za nastavljjanje posle prekida, ponavlja i deo koji je ostao nezavršen: *if you're asking me*. I potom uvodi svoju podtemu.

Istim rečima, samo na srpskom, traži intervjuisani od voditelja da ga ovaj ne prekida u sledećem primeru:

Primer 4: IR (Jugoslav Ćosić), IE (Predrag Ejodus, upravnik Narodnog pozorišta)

- IE: {*početak izostavljen*} Dakle, praksa je dugogodišnja svih beogradskih pozorišta da omogućavaju mladim studentima, dakle studentima završnih godina, da se pojave na njihovim [scenama.
- IR: [A jeste pomislili da da neko može da Vas [upita...
- IE: [Sačekajte samo da završim. [Naravno {*nerazumljivo*}
- IR: [To su Vaši studenti [privatne akademije.
- IE: [Dozvolite, molim Vas. To ne samo da mi je da je to slučaj ove godine. {*nastavlja da govori*}

(S8, 8:12)

U ovom slučaju voditelj verovatno zbog signala „zaključivanja“ putem konektora *dakle*, kao i uopštavajućeg zaključka: „*praksa... svih beogradskih pozorišta*” pretpostavlja da je trenutak njegovog preuzimanja reči, međutim IE ga prekida eksplicitnim signalom da nije završio: *Sačekajte samo da završim*. Međutim, voditelj je uporan i završava svoje provokativno pitanje, te IE još jednom traži da nastavi, s tim što početak, odnosno prva naredna rečenica sadrži samoispravku (*To ne samo da mi je . da je to...*). Nakon toga, IR više ne prekida IE, već mu dozvoljava da završi svoj red govorenja.

Naravno, moguće su i manje eksplicitne formulacije za zadržavanje kontrole od strane IE. U primeru 5, IE implicira da ga voditelj ne sluša, te nakon takve primedbe uspeva da povрати kontrolu nad sadržajem i dovrši svoju temu.

Primer 5: IR (Stephen Sackur), IE (Frank Field, laburistički poslanik u parlamentu)

- IE: It's separate from time limiting, and that's another way of doing it. All I'm saying is that it will be a specific job which will be suitable for you to do and if you don't take it then benefit is stopped. "You've got to get real." I'm [erm
- IR: [So, when people in some of the North of England's industrialized cities where frankly there are dozens of people competing for every single job you say: ["People have got to get real."
- IE: [But you're not... you're not...
- IR: [You'll be nothing short of insulting!
- IE: [you're not...Erm they... *They fortunately unlike you would be listening to what I'm saying.* {*nastavlja da govori*}
- (E22, 17:21)

Ovaj duhovit ali efikasan način da se zadrži kontrola u razgovoru nastaje posle niza prekidanja (prekida prethodna četiri reda govorenja IE), s tim što je uspešno povezao svoje replike – u prvoj navedenoj replici navodi svoje reči “*You've got to get real.*” Upućene nezaposlenima koji primaju socijalnu pomoć, i poredi potom voditelja sa nezaposlenima koji bi ga saslušali, dok voditelj to ne čini. Posle ovog komentara IR dozvoljava IE da govori bez prekidanja sve dok ne završi šta je želeo da kaže.

Preuzimanje kontrole nad sadržinom

Kontrolu nad sadržinom IR ima po pravilu tokom celog trajanja intervjua. Ona se prvenstveno sastoji od izbora teme ili tema za razgovor koje IR uglavnom unapred priprema, ali i vođenja razgovora. Tokom intervjua IR temu prvo uvodi, zatim je menja i prelazi na drugu, ali mora ponekad da insistira da se razgovor nastavi o nekoj temi koju IE pokušava da izbegne ili promeni, zatim može da odloži temu za kasnije ili da se na neku raniju temu vrati. U klasičnom intervjuu ova norma se poštuje uglavnom bez izuzetka, ali u konfrontacionom intervjuu IE često pokušava da preuzme kontrolu nad sadržinom, jer u ovakvom tipu intervjua pitanja koja IR postavlja su uvek provokativna i u velikom broju slučajeva stavljaju IE u nezgodan položaj jer baš na takva pitanja, koja su po pravilu delikatna, IE ne želi ili ne sme da odgovori, a baš na njih javnost (voditelj u ime javnosti) želi da dobije odgovore.

Pogledajmo primere u kojima IE narušava odnose moći po pitanju kontrole sadržine u diskursu. Iz korpusa na engleskom jeziku navodimo sledeći primer za **promenu teme**: IE (Noam Chomsky) preuzima kontrolu kada usred svog odgovora na pitanje o izjavi Bin Laden da je unapred izračunao broj žrtava napada na Svetski trgovinski centar, izgovara sledeću rečenicu (u italiku):

Primer 6: IE (Tim Sebastian), IE (Noam Chomsky)

IR: Because he calculated in advance the number of casualties from the enemy who'd be killed based on the position [of the tower...]

IE: [Which means that he took credit for it several months later. If someone takes credit for something several months later, that does not authorize an attack before evidence is presented. *Look, this entire discussion is irrelevant.* If the United States wanted to observe international law, there was a very easy way to do it, namely, go to the Security Council, get a resolution authorizing the use of force, which it certainly could have done.
(E1a, 2:27)

Posle razmene niza opaski o tome da li je američko bombardovanje Avganistana posle terorističkog napada na kule bliznakinje u Njujorku bilo po zakonu ili nije, pri čemu IR navodi razloge koji bi mogli opravdati to bombardovanje, a IE ih jedan po jedan odbacuje, IE proglašava diskusiju

irelevantnom. Samim tim, on praktično kaže da je i trenutna rasprava o datoj temi irelevantna. IE se poziva na međunarodni zakon po kojem se za svaki napad na stranu zemlju mora dobiti odobrenje Saveta bezbednosti, što SAD nisu uradile, pa je stoga, po njemu, cela diskusija o drugim razlozima irelevantna.

Iako IR nastavlja da postavlja pitanja u vezi sa ovom temom, ono što je IE ovde izgovorio kao i način na koji je to obrazložio, uz još nekoliko preuzimanja kontrole tokom ovog dela intervjua, sigurno je ostavilo jak utisak na publiku koja ne mora da zna koje korake mora jedna zemlja da preduzme da bi napala drugu, a koja je bombardovanje Avganistana smatrala za logičan odgovor na teroristički akt od 11.09.2001.

Ovaj deo razgovora se završava potpunim preuzimanjem kontrole sadržine od strane intervjuisanog u sledećem odlomku:

Primer 7: IE (Tim Sebastian), IE (Noam Chomsky)

- IE: If you think you know... *Suppose the British discovered – as they have, in fact – that that some of the people involved in IRA bombing are in the United States and they've called for extradition of those people, the US has refused. Do they then have the right to bomb the United States?*
- IR: (...) You think they're... No, of course not.
- IE: *Well, fine. Then you don't think that the United States has the right to bomb Afghanistan. 'Cause it's the same thing.*
- IR: Professor Chomsky, in your book...

(E1b, 0:01)

Promena sadržine oglada se u **uspostavljanju nove podteme** koja je bitna za celokupnu debatu između voditelja i intervjuisanog. Naime, IE uvodi temu **analognog** slučaja koji po mišljenju intervjuisanog potvrđuje njegovu osnovnu tezu – da bombardovanje Avganistana nije imalo odgovarajuću zakonsku osnovu. Ustvari, ono što je posebno interesantno u ovom primeru konfrontacionog intervjua je činjenica da se analoško vezivanje podtema, inače značajno i u svakodnevnom razgovoru (Polovina, 1987: 110-114), u kome se analogija koristi pre svega u cilju potvrde solidarnosti među sagovornicima, ali i u konfrontacionim diskursima (Eemeren, 2007) u kojima, pak, sagovornici koriste analogiju u dokazivanju suprotstavljenih stavova u vezi sa jednom opštom temom, sistematski provlači kroz ceo intervju. Ovakvo analoško vezivanje podtema

za osnovnu temu naročito često koristi IE (on poredi slučaj bombardovanja Avganistana sa nekoliko drugih konfliktnih situacija u svetu), što IR u nekoliko navrata prihvata kao tip argumentacije, ali ponekad i reaguje na poređenja s čuđenjem (IE: *I'm puzzled by your comparisons, Bin Laden is comparable to Brzezinski?*), te u sadržinskom smislu IE preuzima kontrolu do te mere da IR ponekad ostaje bez reči, što je retkost u intervjuu, a kamoli u konfrontacionom intervjuu koji uvek vode iskusni, profesionalni voditelji koje se bave uglavnom samo takvim vidom medijske komunikacije. Ovde možemo dodati da je posledica ovog preuzimanja kontrole dvojaka: (1) IE ima poslednju reč po pitanju jedne teme u intervjuu i (2) IR je prinuđen da promeni temu. Iz ovog primera možemo takođe zaključiti da asimetrična kontrola u konfrontacionom diskursu ne znači da je IR uvek dominantni učesnik u diskursu.

Dok je u prethodnom primeru na engleskom jeziku dosledno nastojanje da se replike vezuju za osnovnu temu, iz srpskog korpusa navešćemo jedan duži odlomak koji pokazuje da gotovo **asocijativno** vezivanje za prethodnu temu, a ono je karakterističnije za manje čvrstu organizaciju svakodnogovnog razgovornog jezika (Polovina, 1987, 110-114), može da posluži za preuzimanje kontrole i u ovom tipu intervjua. Opšta tema ovog intervjua je „korupcija”.

Primer 8: IR (Jugoslav Ćosić), IE (Čeda Jovanović)

- IR: Ali hajde da Vas pitam za ovu izjavu koja nije baš mnogo pažnje izazvala, a u suštini predstavlja jednu vrstu indirektnu optužbu ili sumnje, da tako kažem, najblaže reći za korupciju, Vi ste sugerisali novinarima da proverite ko je bio gost ruskog fudbalskog kluba Zenit na Super kupu Evrope u Montekarlu nedavno.
- IE: Da, bio je Ivica Dačić.
- IR: Kakav to značaj ima u kontekstu ove priče?
- IE: Ja mislim da ima, pošto je generalni sponzor tog kluba predsednik Gazproma Medvedev, (...) ne Dmitri koji je predsednik Rusije, nego drugi Medvedev.
- IR: Dobro, to još ne govori ništa o korupciji, mislim, Vi sad Vi stavljate u kontekst, jedan kontekst koji ima svoju poruku, gospodine Jovanoviću, ali kad tako nešto kažete onda je jasno na šta mislite i šta zapravo hoćete da kažete. Jeste spremni da to kažete javno? Da to kažete: „Da, ja sumnjam da [postoji korupcija koja je vezana za tog i tog čoveka.”
- IE: [Ja se nadam... Ja se nadam... Ja se nadam da još uvek nisu prekinuli program vaše televizije, mislim, još nisu došli novi vlasnici NIS-a, kada dođu onda će možda moći to da rade, pošto Gasprom po ruskom zakonu ima pravo na svoje oružane snage, pa ne znam [da li će to moći....

- IR: [Dobro nema po srpskom zakonu.
 IE : Ali su izuzeti iz srpskih zakona i za to su se postarali naši pregovarači [koji su...
 IR: [Na koji način? Na koji način su izuzeti iz srpskih zakona?
 [.....]
 IE : [Pa nema nikakve veze sa ekologijom garancija naše države da će biti prekinuti svi sudski procesi koji se vode protiv Naftne industrije Srbije, i garancija naše države da se neće ništa desiti sa tužbama koje su pokrenute.
 IR: *Dobro, hajde da Vas vratim samo na ovo pitanje od malopre.*
 (S1, 10:30)

Tek kada se čitav ovaj deo pogleda u celini, može se zaključiti da postoji asocijativna veza između korumpiranosti i veze domaćeg političara i ruskog vlasnika velike kompanije, i neku vrstu implikature izvodi sam IR: *Vi sad Vi stavljate u kontekst, jedan kontekst koji ima svoju poruku, gospodine Jovanoviću, ali kad tako nešto kažete onda je jasno na šta mislite i šta zapravo hoćete da kažete*, ali IE (Čedomir Jovanović) uvodi novu temu o „izuzeću ruske firme Gasprom iz srpskih zakona“. IR prihvata i razgovor se vodi o temi koju je uveo IE. Tek kad IE potpuno preuzme kontrolu navođenjem još nekih elemenata ugovora koji sve više udaljavaju razgovor od IR teme, IR vraća IE na prvo pitanje.

Dok su u prethodna dva primera ilustrovane promene tema od strane IE, u narednim primerima ilustrovaćemo kako intervjuisani uspevaju da se izbore za **nastavljanje teme uz traženje dozvole** uprkos naporima voditelja da promene temu. Razgovor se vodi o opstanku britanskih preduzeća u finansijskoj krizi.

Primer 9: IR (Stephen Sackur), IE (Richard Lambert)

- IE: Here's a couple of things: one is, it's rather strange but true that the level of company bankruptcies now is far lower than it was in the early 90s. There's far fewer companies going bust right now than had been in past episodes in cycles like that. I mean I think the other thing one has to think of is that, you know, business investment is at a low level, should recover and er we hope that it will.
 IR: Now, let let's just talk [now...
 IE: [{nerazumljivo}] *If I could just add one more thought.*
 It's that what business has the strongest interest in is economic stability. What businesses want is a world in which they can see that inflation is un-

- der control, interest rates are low and stable and that they're not gonna get whacked with tax increases or shock changes [in the...]
- IR: [Sure, but they also, [they...]
- IE: [and and and what they're worried about now, what they would be worried about now would be if we went on what is the biggest fiscal deficit in the G20, the biggest and the most steep decline in fiscal conditions in the G20, then we would be looking forward to a world which was not gonna be stable. The best hope of stability is to get the public finances back into shape.
- IR: Right, let's talk then about...
- (E25, 5:23)

Posle prvog prikazanog reda govorenja intervjuisanog ukazuje se mogućnost voditelju da preuzme reč, što on i pokušava, ali IE traži dozvolu da doda još jednu misao. U takvim slučajevima IR retko odbija molbu. Kada IR drugi put pokuša da preuzme reč, ovoga puta vezano za temu o kojoj je reč, IE nastavlja da govori sve dok ne završi misao. Tek tada IR menja temu.

Sličan je i sledeći primer na srpskom jeziku.

Primer 10: IR (Jugoslav Ćosić), IE (Predrag Ejodus)

- IE: Apsolutno sam si... Ako to je nešto što interesuje vas i javnost, a ja ću reći javnosti: „Da, moguće je.” Ima ljudi kojima je i tri naslova mnogo da igraju. Ja igram 15 naslova. Ja igram između 15 i 20 predstava. To ne znači da ih ja sve igram fantastično dobro itd., ali ja tako radim već 30 godina.
- IR: U redu, pitao sam Vas, mislim da...
- IE: Ali ja bih samo još nešto [rekao].
- IR: [Da, izvolite.
- IE: Izvinjavam se. Ovaj, pitanje organizacije vremena, organizacije posla. Niste me pitali kako ja to postižem. Da, postižem tako što ustanem u šest ujutro i radim do jedan sat noću, svakog dana. Vi ćete reći: „Vi ste ljudi, za koje pare [Vi to radite?]”
- IR: [Ne, neću, neću, samo samo me je zanimalo [kako uspevate?
- IE: [Ali, ja vam to kažem, ja to radim tako već godinama.
- IR: U redu, gospodine Ejodus, ono što što je činjenica jeste da se svi ovi problemi najmanje osećaju na na sceni Narodnog pozorišta...
- (S8, 22:02)

Kao i u engleskom primeru (*If I could just add...*), IE traži dozvolu da nastavi da govori (*ja bih samo još nešto rekao*). Ovu strategiju traženja

dozvole Clayman i Heritage (2002: 258) nazivaju *deference*⁵ to the IR. Oni razlikuju dva načina na koje se to može izvesti. Prvi je prikazan u prethodnim primerima gde IE upućuje molbu za dozvolu (*If I could just add, odnosno ja bih samo još nešto rekao*). Drugi način podrazumeva zahtev IE da mu se dozvoli da nešto kaže.

U naredna dva primera nastavljanje opšte teme **uvodenjem novih podtema** ostvaruje se **bez traženja dozvole**, ali sa eksplicitnim indikacijama, odnosno najavljivanjem novih podtema, i to ne na samom početku replike, već unutarreplički. Dakle, radi se o otpočinjanju teme kada je već red govorenja preuzet, što IE koristi da uvede novu temu.

Primer 11: IR (Stephen Sackur), IE (Jeffrey Sachs)

IR: And just to be clear on this point of global governance, cause that's where I want to take our conversation, are you acknowledging to me that there is no way that this idea can fly unless you get sign-off on it from all of the major economies. I'm thinking: the US, the Europeans, Japan, China as well and India. I mean, everybody has to be involved in this or it can't possibly work. True?

IE: I wouldn't say that, *and I want to clarify you a couple of things*. One idea might be to have an international tax authority. That's not the idea here. I don't think that that has a chance in the world, certainly my country was born in a tax rebellion. The idea of an international tax would be another revolution. So, that's not gonna happen. The idea here is that there's national tax collection, country by country, but that [there's coordination

IR: [But on the same basis.

IE: It's not gonna be identical {*nastavlja da govori*}

(E4, 11:44)

IR dozvoljava IE da ne odgovori eksplicitno na njegovo opšte pitanje (*True?*), već dozvoljava IE da elaborira na svoj način. Čak ga i ohrabruje u sledećem redu govorenja (*But on the same basis.*), da bi IE posle toga nastavio da govori. Za razliku od prethodnih primera u kojima IE traži dozvolu da nešto doda, u ovom primeru IE upotrebljava glagol iskaz *I want to clarify things* kojim izražava zahtevi najavljuje da će promeniti temu.

Isti je slučaj i u srpskom primeru:

5 *Deference* prevodimo kao poštovanje, ali treba napomenuti da ona podrazumeva pokornost.

Primer 12: IE (Vida Petrović-Škero), IR (Jugoslav Ćosić)

- IE: {izostavljen početak} kada govorimo o kaznenoj politici možemo da razgovaramo, ali ću reći da će građanima uvek da se učini da je godinu dana možda mala kazna. [Učiniće se...
- IR: [Pa zar ne, 700 mrtvih je bilo prošle godine
- IE: I...
- IR: u saobraćajnim [nesrećama u Srbiji. 700.
- IE: [Naravno, onda ćemo reći možda. Ali...
- IR: [Je l' treba da budemo pravnici i eksperti za to?
- IE: [mi ne znamo zašto i zato postoji drugostepeni sud koji će ocenjivati ovakvu vrstu kazne i on će znati činjenice i znaće pravo. *Ali (...) ću nešto drugo reći u pogledu ovoga što ste izgovorili. (...) Ja neću reći da su sudovi sjajni u izricanju kazne. {nastavlja da govori}*
- (S7, 11:43)

I ovde najava promene teme dolazi ne na samom početku replike, već unutar nje, što takođe podrazumeva da govornik oseća da „vlada” razgovorom u tom trenutku. I u engleskom i u srpskom primeru vidimo da IE nastavljaju da govore, a da ih IR ne prekida.

Iako sličan primeru 1, po tome što sagovornici vezuju svoje replike dosledno upotrebljavajući isti termin sukcesivno, ali jedan u slučaju voditelja, drugi u slučaju intervjuisanog, naredni primer ilustruje kako se u replici za replikom javlja isti postupak intervjuisanog kojim se izbegava odgovor na ponovljena pitanja o istoj temi i to tako što se svaki put ponavlja u odgovoru **naizgled blizak termin, tj. slična tema**, ali koja nikako nije konkretno povezana sa pitanjima voditelja.

Primer 13: IR (Stephen Sackur), IE (Jens Stoltenberg)

- IR: You have 28 members, you have one dominant member, that is the United States of America. The United States of America now has a president who, just a few days ago, declared NATO “**obsolete**”.
- IE: NATO is the most successful alliance in history, because we have been able to **adapt to change**. For 40 years we did collective defence in Europe, deterring Russia. Then we **adapted** after the end of the Cold War and we projected stability beyond our borders and in conflicts in Balkans, Kosovo, Bosnia, fighting terrorism in Afghanistan and **we are adapting again**, responding to a more assertive Russia in the east.
- IR: How do you adapt to a US president who believes NATO to be **obsolete**?
- IE: What I will tell him and actually I I already told him is that NATO is **chang-**

- ing** because the world is changing. When I spoke to him, he was very committed to NATO and he expressed a strong support to NATO. So, I actually look forward to working with him in continuing to **adapt** to NATO because I don't see any contradiction between saying that NATO is important but at the same time saying that NATO **has to change**, [NATO **has to adapt**...
- IR: [I understand, but let's engage with what he has actually said to the Times newspaper just a few days ago he said that in his view NATO had **become obsolete**. I'm just wondering how you reacted to that.
- IE: Well, I will continue to tell the story about NATO, an alliance which has proven, for almost 70 years, **able to [change** when the world is changing...
- IR: [Sure... I I I
- IE: Then I will sit down with him and discuss concrete measures, concrete issues where we can do more, where we **can change** more. And then I agree with President Trump that NATO **has to modernise**. That is exactly what we have started to do. And we are doing that by addressing issues like defence spending and terrorism, the two main issues he has **mentioned**.

(E28, 1:25)

Kao što se vidi iz reči koje smo istakli, dok IR insistira na leksemi kojom je NATO označen kao „zastareo” (*obsolete*), u svakom odgovoru intervjuisanog izbegava se negacija takve karakteristike, a time i odbijanje da se o “zastarelosti” govori. U svakom od odgovora, IE upotrebljava druge glagole: *change*, *adapt*, *modernize*, koji daju pozitivnu karakterizaciju njegove organizacije, i u krajnjoj liniji impliciraju da ta organizacija nije *obsolete*, a što je još važnije, ovakav izbor leksike mu omogućava da se verbalno ne suprotstavlja rečima predsednika Trampa, već se na pozitivnim aspektima “modernizacije” s njim može dogovarati i pregovarati. Pred kraj niza replika, IE gotovo sasvim otvoreno priznaje da se neće povinovati zahtevu voditelja da odgovori konkretno o tome što je Tramp rekao da je „NATO zastarela organizacija”, već će nastaviti „svoju priču”: –*Well, I will continue to tell the story about NATO.*, i time uporno odbacuje sadržinu koju voditelj pokušava da mu nametne.

Zaključak

Naša analiza pokazuje daneke od pretpostavki o formalnoj i sadržinskoj strani intervjuja, a pogotovo konfrontacionih intervjuja u medijima, kao što su uobičajeni redosled uzimanja reči i smenjivanja govornika ili dominacija novinara – intervjuera, kako u formalno organizacionom aspektu te komunikacije, tako i u sadržinskom, moraju biti modifikovane. Naime, intervjuisani ima na raspolaganju niz diskursnih i jezičkih sredstava kojima može da „nadvlada“ intervjuera. Nekada to ostvaruje eksplicitnim zahtevom da bude saslušan, da mu se dopusti da završi svoj govor, misao, a nekada to čini implicitnim putem, manje ili više učtivo. Konfrontacioni intervju, po svojoj prirodi, odnosno po ciljevima koje imaju sagovornici, može se okarakterisati i kao debata suprotstavljenih sagovornika, jer, iako je voditelj, tj. intervjuer u institucionalnom smislu idealno neutralan, a razgovor vodi radi publike, njegovo nastojanje da dođe do pravih informacija, do činjenica, i sl., čini da se pojavljuje kao sagovornik suprotstavljenog mišljenja. U takvoj situaciji dolazi do čestih međusobnih prekidanja i upadica kod oba sagovornika, kod nekih više, kod drugih manje. Moguće je da do razlike, u pogledu prekidanja, između intervjuja na engleskom i srpskom dolazi iz kulturoloških razloga, ali faktori koji na to utiču nije jednostavno odrediti, s obzirom da su i sagovornici u ovakvim intervjuima poznate ličnosti koji imaju socijalni značaj, a time indirektno i određenu socijalnu moć, pa i jaku individualnost. Stoga, recimo, neki sagovornici (primeri 6 i 7, 13) koji učestvuju kao intervjuisani i time se nalaze u „podređenom“ položaju, dosledno primenjuju „svoje“ strategije kako bi stekli prednost nad voditeljem: davanje analognih primera i poređenja kako bi se argumentovao početni stav, odbijanje da se prihvati odgovor na pitanje postavljeno na način koji ne odgovara intervjuisanom, te tako menjaju tematski pravac koji intervjuer želi da nametne. Intervjuisani imaju načina da ostvare nadmoć u komunikaciji i na druge načine: da „koriguju“ voditelja zbog pogrešnih izraza (primeri 1 i 2), da traže eksplicitno traže da ne budu prekidani (primeri 3-5), da menjaju sadržinu toka razgovora analogijom, asocijativno, uopštavanjem teme ili uvođenjem specifičnih tema ili egzemplifikacije uz traženje dozvole za takvu promenu (primeri 9, 10) ili bez (primeri 11 i 12), ili da jednostavno odbijaju nametanje jednog stava koji nudi voditelj (primer 13). Iako se, naravno, mnogi od ovih

diskursnih i jezičkih strategija (prekidanje, promena teme, eksplicitni ili indirektni metadiskurzivni postupci i sl.) i u drugim tipovima komunikacije javljaju, smatramo da česta nastojanja intervjuisanih da naruše moć intervjueira predstavljaju jedno od bitnih obeležja upravo konfrontacionog intervjua.

Literatura

- Clayman, S. and Heritage, J. (2002). *The News Interview*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dijk van, T. A. (Ed.), *Handbook of discourse analysis*, vol. 3 (pp. 95–119). New York: Academic Press.
- Drew, P. and J. Heritage (Eds.) *Talk at Work*. Cambridge: Cambridge University Press, 101-134
- Eemeren van, F.H., Houtlosser, P. and Snoeck Henkemans, F. (2007). *Argumentative indicators in discourse*. Dodrecht: Springer.
- Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*, London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. in T. van Dijk (ed.) *Discourse as Social Interaction* (pp. 258-284). London: SAGE.
- Heritage, J. & Clayman, S. (2010). *Talk in Action. Interactions, identities, and institutions*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hutchby, I. and Wooffitt, R. (1998). *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.
- Kress, G and Fowler, R. (1979). Interviews. In Fowler, R et al. (eds.), *Language and control*, 63-80. London: Routledge and Kegan.
- Mišić Ilić, Biljana (ur.), Lopičić, Vesna (ur.). *Jezik, književnost, diskurs, Jezička istraživanja*. Zbornik radova. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
- Nikolić, M. (2015). Metalinguistic means for expressing power in discourse. V: Mišić Ilić, Biljana (ur.), Lopičić, Vesna (ur.). *Jezik, književnost, diskurs, Jezička istraživanja*. Zbornik radova. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, str. 327-338.
- Nikolić, M. (2017). Pokušaj definisanja konfrontacionog intervjua, *Анали Филолошкої факултету*, Vol. 29, No. 1. стр. 125-148.
- Polovina, V. (1987). *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Beograd, Filološki fakultet.
- Schegloff, E. A. (1992). On talk in institutional occasions. In P. Drew and J. Heritage (Eds.) *Talk at Work*. Cambridge: Cambridge University Press, 101-134.
- Wolfson, N. (1976). Speech events and natural speech: some implications for sociolinguistic methodology. *Language in Society*, 5. (pp 189-209).

Internet strane

BBC, Hardtalk, zvanična internet strana. Dostupno preko:

<http://www.bbc.co.uk/programmes/b006mg2m>

http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/hardtalk/about_hardtalk/default.stm

<http://www.bbc.co.uk/programmes/n13xtmdc/profiles/stephen-sackur>[09.06.2018]

B92, Poligraf, zvanična internet strana. Dostupno preko:

http://www.b92.net/lica/bio.php?nav_id=211661

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=06&dd=19&nav_category=15&nav_id=366907[20.12.2017]

N1, Pressing, zvanična internet strana. Dostupno preko:

<http://rs.n1info.com/a4557/TV-Emisije/Pressing/Pressing.html>[09.06.2018]

Vesna G. Polovina

Melina M. Nikolić

Summary

SHIFTING POWER RELATIONS IN CONFRONTATIONAL INTERVIEW

Confrontational interview is a modern form of news interview characterized by conflicting aims that the participants attempt to achieve. Although the interviewer should be neutral due to the institutional setting of the interview and the conversation targets the audience, their insistence to obtain the desired information often leads to confrontation. In this kind of situation mutual interruptions occur frequently. Furthermore, the interviewees are people of consequence, influential in their respective fields of work and, therefore, very often use certain strategies of their own to gain control over the interviewer, thus shifting institutionally preset power relations. The analysis of linguistic means and strategies used in confrontational interviews in English and Serbian to disrupt those standardized power relations shows that some of the existing assumptions about formal and topical control in the interview, such as the usual turn-taking and turn relevance places as well as the domination of the interviewer, should be modified. The interviewees have at their disposal a wide range of various linguistic means and strategies which they more or less successfully apply in the conversation in order to take over control in discourse, thus trying to achieve their own aim of disclosing as little sensitive information as possible while at the same time presenting themselves as fully co-operative and informative.

Key words: confrontational interview, institutional interview, critical discourse analysis, power relations

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РАДОВА

1. Часопис објављује оригиналне радове из области науке о језику и књижевности, као и сродних дисциплина. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Аналима Филолошкої факултетиїа*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, ћирилицом или латиницом, као и на једном од следећих језика: енглеском, руском, немачком, француском, шпанском и италијанском. Уколико аутор жели да му рад буде објављен на неком другом језику, осим поменутих језика, треба то посебно да нагласи и образложи.

Аутор треба да се придржава и следећег:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у тексту рада наводе се курзивом на језику и писму на којем је публикација чији се наслов наводи објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) При навођењу цитата у тексту рада, пожељно је да то буде према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се наводи цитат из преведеног рада, треба у одговарајућој фусноти навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се у оригиналу. Уколико аутор сматра да би било пожељно, може користити и транскрибовано име, с тим што приликом првог помињања у загради ставља оригинал.

3. Рад треба да има следеће елементе: а) име, средње слово и презиме аутора; назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину курзивом. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводе се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и електронска адреса аутора даје се у фусноти, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној фусноти, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, фонт 14, великим словима.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на коме је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате приказаног научног истраживања. Препоручује се да сажетак има између 100 и 250 речи. Сажетак треба да буде испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста), а први ред увучен 1 cm у односу на леву маргину.

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику ис-траживања, и не може их бити више од десет. Препоручљиво је одређивати их ослањајући се на стручне термилошке речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем су написани сажетак и текст.

Наводе се испод сажетка, са ознаком *Кључне речи*, са маргинама и увлачењем првог реда истим као и у сажетку.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира (наведен на крају рада) састоји се од отворене заграде, презимена аутора, зареза, године објављивања рада који се цитира, ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде. На пример: (Ивић, 1986: 128).

Ако се име аутора који се цитира већ помиње у тексту који непосредно претходи цитату, у загради се оно не понавља, већ се дају само година и странице. На пример: „...о овоме је говорила Милка Ивић (1986: 128)“.

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта. На пример: (Ивић, 1986: 128–130).

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се зарезом. На пример: (Ивић, 1986: 128, 130).

Када се у раду помиње више студија које је један аутор објавио исте године, у текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним или абecedним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из списка литературе ради. На пример: (Murphy, 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*: (Ивић, Клајн и др., 2007).

9. Фусноте (подножне напомене, подбелешке), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде), дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се фуснота односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Фусноте се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, и прилажу на крају текста рада, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Литература*. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увлаче се удесно за 1 cm.

У *Аналима Филолошког факултета* у библиографском опису цитиране литературе примењује се АПА начин библиографског цитирања (*American Psychological Association's style*).

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

Презиме, иницијал имена аутора (година издавања). *Наслов књиге*. Место издавања: издавач.

Пример:

Тумарић, М. (2004). *Виза*. Нови Сад: Тусами.

Прилог у зборнику радова, поглавље у књизи или одредница у енциклопедији или лексикону:

Презиме аутора, иницијал имена аутора (година издања). Наслов поглавља или одреднице. In Иницијал имена и презиме аутора/уредника, *Наслов публикације* (странице на којима се налази цитирани рад/поглавље/одредница). Место издавања: издавач.

Пример:

Roulet, E. (2004). The description of text relation markers in the Geneva model of discourse analysis. In K. Fischer (ed), *Approaches to Discourse Particles* (pp. 115–131). Amsterdam: Elsevier.

Прилог у часопису:

Презиме, иницијал имена аутора (година издавања). Наслов прилога. *Наслов часописа, број, стране*.

Пример:

Ziff, M. (1967). On H.P. Grice's account of meaning. *Analysis*, 28, 1–8.

Прилог доступан преко интернета:

Презиме, иницијал имена аутора (година издавања). Наслов прилога. *Наслов њубликације, број, стране*. [on-line]. Доступно преко: интернет адреса [датум преузимања]

Пример:

Ryan, T. (2004). Turning patrons into Partners When Choosing Integrated Library System.

Infotoday, 15, 4. [on-line]. Доступно преко: <http://www.infotoday.com/cilmag/mar04/ryan.shtml> [27.03.2004]

Необјављене докторске и магистарске тезе:

Презиме, иницијал имена аутора (година). *Наслов тезе* (необјављена докторска дисертација / магистарски рад). Назив установе, место.

Пример:

Ивановић, Б. (2005). *Фразеологизми у Лутиеровом преводу Библије из 1534. године и њихова засићуљеност у савременом немачком језику* (необјављен магистарски рад). Филолошки факултет, Београд.

Чланак у новинама (дневним, недељним, месечним):

Презиме, иницијал имен аутора (датум и година издавања). Наслов чланка. Назив часописа, стране на којима се чланак налази.

Пример:

Цветковић, И. (10. март 2011). Заблуда као интерес. *Политика*, стр. 15.

Класична дела:

За велика класична дела попут античких грчких и римских текстова, Библије, Кур'ана и сл. треба наводити њихову стандардну нумерацију (ако постоји и ако се то не коси за захтевима самог рада).

Пример:

(*Држава*: 595a–598a)

Такође, ова дела није неопходно наводити у списку литературе на крају рада.

Разноврснији и детаљнији примери цитирања могу се наћи на <http://www.apastyle.org>.

12. Извори се наводе под насловом *Извори у засебном одељку* после одељка *Литература*, на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Литература*.

13. Резиме се пише на једном од светских језика, или на српском уколико је рад написан на неком страном језику.

14. Текст рада пише се на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати фонтом *Times New Roman*, словима величине 12, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10. Радове слати у *Word* формату на адресе anali@fil.bg.ac.rs и anali.filoloski@gmail.com (обавезно на обе адресе). У наслову поруке и у називу документа ставити: *AFF–Ime i prezime-mesec i godina* (на пример: *AFF–Milan Petrovic-februar 2010*).

Редакција *Анала Филолошког факултета*

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, ред. проф.
Филолошки факултет у Београду

Издавач
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
anali@fil.bg.ac.rs;
anali.filoloski@gmail.com

Лектор
Ђорђе Божовић

Коректор
Секретар редакције

Штампа
БЕЛПАК, Београд
Садика Рамиза 49
011/311-74-37

Тираж: 300 примерака

2018

